

Головний редактор:

Клименко А. П.,
ректор Чорноморського національного
університету імені Петра Могили, д.т.н.,
професор, Заслужений діяч науки і
техніки України, Президент Асоціації
університетів України

Заступники головного редактора:

Федоренко В. Г.,
д.е.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки
України, академік УАН
Ємельянов В. М.,
д.держ.упр., професор, директор Інституту держав-
ного управління Чорноморського національного
університету імені Петра Могили

Відповідальний секретар:

Кучеренко Г. Б.

Члени редакційної колегії:

Антонова А. В., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Чорноморського національного університету імені Петра Могили
Бакуменко В. Д., д.держ.упр., професор, проректор з наукової роботи Академії муніципального управління
Бистряков І. К., д.е.н., професор, завідувач відділу ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»
Великий Ю. В., д.е.н., професор кафедри обліку і аудиту Чорноморського національного університету імені Петра Могили
Гайдуцький І. П., к.е.н., науковий співробітник науково-дослідної лабораторії менеджменту ФММ НТУУ «КПІ»
Горлачук В. В., д.е.н., професор, завідувач кафедри Чорноморського національного університету імені Петра Могили
Дацій Н. В., д.держ.упр., доцент, професор кафедри Академії муніципального управління
Дацій О. І., д.е.н., професор, заслужений працівник освіти України
Денисенко М. П., д.е.н., професор, професор кафедри Київського національного університету технологій та дизайну
Анджей Стельмах, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних систем Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)
Тадеуш Валлас, доктор політичних наук, професор, декан факультету політичних наук та журналістики Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)
Джерзі Бабяк, доктор політичних наук, професор, заступник декану факультету політичних наук та журналістики Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)
Івашова А. М., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри Академії митної служби України
Кальниш Ю. Г., д.держ.упр., с.н.с., професор кафедри парламентаризму та політичного менеджменту Національної академії державного управління при президенті України
Коваль Г. В., д.держ.упр., завідувач кафедри, професор кафедри соціальної роботи, управління і педагогіки Чорноморського національного університету імені Петра Могили
Кузьменко О. Б., д.е.н., професор, заступник декана Чорноморського національного університету імені Петра Могили
Кураташвілі А. А., д.е.н., професор факультету Бізнестехнологій, Грузинський технічний університет (Тбілісі, Грузія), Академік і Віце-Президент Міжнародної Академії соціально-економічних наук, Міжнародної Академії політичного менеджменту, Міжнародної Академії Юридичних наук, дійсний член Нью-Йоркської Академії наук
Плеханов Д. О., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри державної служби Чорноморського національного університету імені Петра Могили
Савченко О. Ф., д.е.н., професор, професор кафедри Полтавського університету економіки та торгівлі
Сиченко В. В., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри Дніпровського державного аграрного університету
Сорока С. В., д.держ.упр., професор кафедри місцевого самоврядування, регіонального розвитку та політичної аналітики Чорноморського національного університету імені Петра Могили
Сорока М. П., д.держ.упр., професор, народний депутат України
Федоренко С. В., доцент кафедри інформаційних систем і технологій ІПК ДСЗУ, академік академії будівництва України, к.т.н., доцент
Чорна А. О., д.е.н., професор, завідувач кафедри фінансів оподаткування і підприємництва Вінницького інституту конструювання одягу та підприємництва

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 8 квітень 2019 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.

Виходить 2 рази на місяць.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з ЕКОНОМІКИ

*(наказ Міністерства освіти і науки України
№ 747 від 13.07.2015)*

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Тел./факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.investplan.com.ua

Засновники:

**Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"**

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Чорноморського національного університету імені Петра Могили 25.04.19 р.

Підписано до друку 25.04.19 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 23,2.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 2504/1.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2018

Головний редактор:

Клименко А. П.,
ректор Чорноморського національного
університету імені Петра Могили, д.т.н.,
професор, Заслужений діяч науки і
техніки України, Президент Асоціації
університетів України

Заступники головного редактора:

Федоренко В. Г.,
д.е.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки
України, академік УАН
Ємельянов В. М.,
д.держ.упр., професор, директор Інституту держав-
ного управління Чорноморського національного
університету імені Петра Могили
Бистряков І. К.,
д.е.н., професор, завідувач відділу ДУ «Інститут
економіки природокористування та сталого роз-
витку НАН України»

Відповідальний секретар:

Кучеренко Г. Б.

Члени редакційної колегії:

Антонова А. В., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри обліку
і аудиту Чорноморського національного університету імені Пет-
ра Могили
Антонов А. В., д.держ.упр., доцент кафедри соціальної роботи,
управління і педагогіки Чорноморського національного універ-
ситету імені Петра Могили
Бакуменко В. Д., д.держ.упр., професор, проректор з наукової
роботи Академії муніципального управління
Беглиця В. П., д.держ.упр., доцент, проректор з наукової роботи
Чорноморського національного університету імені Петра Могили
Великий Ю. В., д.е.н., професор Чорноморського національно-
го університету імені Петра Могили
Горбачук В. В., д.е.н., професор, завідувач кафедри Чорномор-
ського національного університету імені Петра Могили
Дацій Н. В., д.держ.упр., доцент, професор кафедри Академії му-
ніципального управління
Дацій О. І., д.е.н., професор, завідувач кафедри Академії
муніципального управління
Анджей Стельмах, доктор політичних наук, професор, завідую-
чий кафедрою політичних систем Університету імені Адама Міцке-
вича (м.Познань, Польща)
Тадеуш Валлас, доктор політичних наук, професор, декан факульт-
ету політичних наук та журналістики Університету імені Адама
Міцкевича (м. Познань, Польща)
Джерзі Бабяк, доктор політичних наук, професор, заступник де-
кану факультету політичних наук та журналістики Університету
імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)
Євтушенко О. Н., д.політ.н., професор, завідувач кафедри місце-
вого самоврядування, регіонального розвитку та політичної ана-
літики Чорноморського національного університету імені Пет-
ра Могили
Івашова А. М., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри Академії
митної служби України
Кальниш Ю. Г., д.держ.упр., с.н.с., професор кафедри парламен-
таризму та політичного менеджменту Національної академії дер-
жавного управління при президентові України
Коваль Г. В., д.держ.упр., завідувач кафедри, професор кафедри
соціальної роботи, управління і педагогіки Чорноморського на-
ціонального університету імені Петра Могили
Кузьменко О. Б., д.е.н., професор, заступник декана Чорномор-
ського національного університету імені Петра Могили
Курашвілі А. А., д.е.н., професор факультету Бізнестехно-
логій, Грузинський технічний університет (Тбілісі, Грузія), Ака-
демік і Віце-Президент Міжнародної Академії соціально-еко-
номічних наук, Міжнародної Академії політичного менеджменту,
Міжнародної Академії Юридичних наук, дійсний член Нью-
Йоркської Академії наук
Міщенко К. С., к. н. з держ. упр., доцент кафедри публічного
управління та адміністрування Інституту підготовки кадрів
державної служби зайнятості України
Плеханов Д. О., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри держав-
ної служби Чорноморського національного університету імені
Петра Могили
Савченко О. Ф., д.е.н., професор, професор кафедри Полтавсько-
го університету економіки та торгівлі
Сиченко В. В., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри Дніпров-
ського державного аграрного університету
Сорока С. В., д.держ.упр., професор кафедри місцевого самовря-
дування, регіонального розвитку та політичної аналітики Чорно-
морського національного університету імені Петра Могили
Сорока М. П., д.держ.упр., професор, народний депутат України
Стоян О. Ю., д.держ.упр., в.о. завідувача кафедри, доцент
кафедри менеджменту Чорноморського національного
університету імені Петра Могили

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 8 квітень 2019 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.

Виходить 2 рази на місяць.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

*Журнал включено до переліку наукових фахових
видань України, в яких можуть публікуватися
результати дисертаційних робіт на здобуття
наукових ступенів доктора і кандидата наук з
ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
(наказ Міністерства освіти і науки України
№ 1528 від 29.12.2014)*

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Тел./факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.investplan.com.ua

Засновники:

**Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"**

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою
редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть
автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів
публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе
відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Чорноморського
національного університету
імені Петра Могили 25.04.19 р.

Підписано до друку 25.04.19 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 23,2.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 2504/1.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2018

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 8 квітень 2019 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Олійник Т. І., Філімонов Ю. А., Лещенко А. О.

Проблеми розвитку експорту овочевої продукції в умовах динамізації конкурентного середовища 5

Іляш О. І., Дорошкевич Д. В., Даценко Ю. В.

Зміна експортно-імпортних товарних потоків України у міжнародній торгівлі внаслідок російської окупації 11

Лазарева О. В., Рощенко В. А.

Розвиток екологічної складової сталого розвитку економіки України 19

Драган І. В.

Управління інноваційною діяльністю суб'єктів господарювання при реалізації екологічних проектів 23

Матей В. В.

Оцінка перспектив економічного співробітництва України та Туреччини 29

Бурлака Н. І.

Розвиток інвестиційної діяльності підприємств України 37

Лемішко О. О.

Фінансове регулювання і оподаткування земельного капіталу в аграрному секторі економіки України 45

Никифорок В. А., Тодорук С. І., Антохова І. М.

Трудова міграція за кордон у сучасних умовах трансформації економіки України 52

Алипашаев Вугар Алисахиб оглы

Современное состояние капитализации банков в Азербайджанской Республике 59

Махмудова Гюляр Шамиль гызы

Направления деятельности Центрального Банка по обеспечению финансовой стабильности в банковской системе Азербайджана 64

Ляденко Т. В.

Чинники впливу на ефективність реалізації концепції стратегічного маркетингового управління виробничо-збутовою діяльністю залізничних підприємств 69

Бойко В. П.

Переваги та недоліки використання децентралізованих платіжних систем як інноваційного способу транскордонних розрахунків 75

Алиханов А. Е.

Оценка гипотезы финансовой устойчивости и анализ взаимосвязи между притоком задолженности и притоком ПИИ 83

Щукін Д. В.

Причини економічних криз та наслідки їх впливу на економіку промислових підприємств 88

Державне управління

Бондарчук Н. В.

Роль державно-приватного партнерства у розвитку системи вищої освіти 94

Нонік В. В.

Інформаційно-комунікаційний інструментарій антикорупційної політики України 99

Мартишин Д. С.

Сутність та зміст соціальної доктрини церкви як ціннісного базису державотворення 105

Антонова О. Р.

Конституційно-правове регулювання шлюбу і сім'ї в американських та азіатських державах 111

Марухленко О. В.

Impact Investing як інструмент розвитку соціального потенціалу 116

Близнюк А. С.

Фінансово-економічне регулювання розвитку рекреаційної сфери в умовах формування ринкових відносин 120

Радченко А. М.

Державне управління з проблеми твердих побутових відходів у сучасних умовах європейської інтеграції України 125

Хафайм І. В.

Про удосконалення законодавства у сфері будівництва в частині залучення інженера-консультанта 130

Якимчук О. Ф.

Державне управління еколого-економічною безпекою в умовах кліматичних змін: аспекти інформатизації 136

Бень Я. О.

Євроатлантична інтеграція України: від Хартії про особливе партнерство до основного закону держави 141

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 8 / 2019

CONTENTS:

Economy

Oliynik T., Filimonov Yu., Leshchenko L.

PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF VEGETABLE PRODUCTION EXPORT IN CONDITIONS OF DYNAMIZATION OF COMPETITIVE ENVIRONMENT 5

Ilyash O., Doroshkevych D., Dacenko J.

CHANGE OF EXPORT AND IMPORT COMMODITY FLOWS OF UKRAINE IN INTERNATIONAL TRADE AS A RESULT OF THE RUSSIAN OCCUPATION 11

Lazarieva O., Roshchenko V.

THE DEVELOPMENT OF THE ECOLOGICAL COMPONENT OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY OF UKRAINE 19

Dragan I.

MANAGEMENT OF INNOVATIVE ACTIVITY OF ENTREPRENEURSHIP SUBJECTS IN THE IMPLEMENTATION OF ENVIRONMENTAL PROJECTS 23

Matei V.

EVALUATION OF THE PROSPECTS OF ECONOMIC COOPERATION BETWEEN UKRAINE AND TURKEY 29

Burlaka N.

DEVELOPMENT OF INVESTMENT ACTIVITIES OF ENTERPRISES OF UKRAINE 37

Lemishko O.

FINANCIAL REGULATION AND TAXATION OF LAND CAPITAL IN THE AGRARIAN SECTOR OF THE UKRAINIAN ECONOMY 45

Nykyforak V., Todoriuk S., Antokhova I.

LABOUR MIGRATION ABROAD IN THE CURRENT CONDITIONS OF TRANSFORMATION OF UKRAINE'S ECONOMY 52

Alipashayev Vugar Alisakhib

THE CURRENT STATE OF CAPITALIZATION OF BANKS IN AZERBAIJAN REPUBLIC 59

Makhmudova Gyulyar Shamil

ACTIVITIES OF THE CENTRAL BANK ON ENSURING FINANCIAL STABILITY IN A BANKING SYSTEM OF AZERBAIJAN 64

Lyadenko T.

FACTORS OF IMPACT ON EFFICIENCY OF REALIZING THE CONCEPT OF STRATEGIC MARKETING MANAGEMENT BY PRODUCTION AND SUPPLY ACTIVITY OF SALES ENTERPRISES 69

Boiko V.

ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF USING DECENTRALIZED PAYMENT SYSTEMS AS AN INNOVATIVE METHOD FOR CROSS-BORDER SETTLEMENTS 75

Alikhanov A.

ESTIMATING FISCAL SUSTAINABILITY HYPOTHESIS AND ANALYZING RELATIONSHIP BETWEEN DEBT AND FDI INFLOWS 83

Shchukin D.

CAUSES OF ECONOMIC CRISIS AND EFFECTS OF THEIR EFFECTS ON THE ECONOMY OF INDUSTRIAL ENTERPRISES 88

Public administration

Bondarchuk N.

ROLE OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION SYSTEM 94

Nonik V.

INFORMATION AND COMMUNICATION TOOL OF ANTI-CORRUPTION POLICY OF UKRAINE 99

Martyshyn D.

THE ESSENCE AND CONTENT OF THE SOCIAL DOCTRINE OF THE CHURCH AS VALUE BASIS OF STATE FORMATION 105

Antonova O.

CONSTITUTIONAL AND LEGAL REGULATION OF BEAUTY AND FAMILY IN AMERICAN AND ASIAN STATES 111

Maruhlenko O.

IMPACT INVESTING AS A TOOL OF SOCIAL CAPACITY DEVELOPMENT 116

Bliznyuk A.

FINANCIAL AND ECONOMIC REGULATION OF DEVELOPMENT OF RECREATIONAL SECTOR IN CONDITIONS OF FORMATION OF MARKET RELATIONS 120

Radchenko L.

STATE DEPARTMENT FOR SOLID WASTE MANAGEMENT IN THE CURRENT CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION OF UKRAINE 125

Kharaim I.

ON IMPROVEMENT OF LEGISLATION IN CONSTRUCTION INDUSTRY ON INVOLVEMENT OF CONSULTING ENGINEER 130

Yakymchuk O.

STATE MANAGEMENT OF ECOLOGY-ECONOMICAL SAFETY IN THE CONTEXT OF CLIMATE CHANGES: ASPECTS OF INFORMATIZATION 136

Ben Ya.

EURO-ATLANTIC INTEGRATION OF UKRAINE: FROM CHARTER OF SPECIAL PARTNERSHIP TO THE BASIC LAW OF THE STATE 141

Т. І. Олійник,

д. е. н., професор кафедри прикладної економіки і міжнародних економічних відносин,
Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва, Україна

ORCID iD 0000-0002-3312-3133

Ю. А. Філімонов,

к. е. н., доцент кафедри прикладної економіки і міжнародних економічних відносин,
Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва, Україна

ORCID iD 0000-0003-4538-8988

А. О. Лещенко,

к. е. н., старший викладач кафедри прикладної економіки і міжнародних економічних відносин,
Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва, Україна

ORCID iD 0000-0002-6395-4827

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.8.5

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЕКСПОРТУ ОВОЧЕВОЇ ПРОДУКЦІЇ В УМОВАХ ДИНАМІЗАЦІЇ КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА

T. Oliynik,

Doctor of Economic Sciences, Professor of the Applied Economics and International Economic Relations Department of Kharkiv National Agrarian University named after V.V. Dokuchajev, Ukraine

Yu. Filimonov,

PhD in Economics, associate professor of the Applied Economics and International Economic Relations Department of Kharkiv National Agrarian University named after V.V. Dokuchajev, Ukraine

L. Leshchenko,

PhD in Economics, senior lecturer of the Applied Economics and International Economic Relations Department of Kharkiv National Agrarian University named after V.V. Dokuchajev, Ukraine

PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF VEGETABLE PRODUCTION EXPORT IN CONDITIONS OF DYNAMIZATION OF COMPETITIVE ENVIRONMENT

На стан продовольчого ринку України значний вплив здійснює зовнішня торгівля, адже вона є одним з найважливіших умов динамічного розвитку держави. Ринок овочів є відкритою економічною системою, основна мета якої — задоволення попиту населення на овочеву продукцію відповідно до обґрунтованих норм споживання. У статті проведено аналіз стану ринку овочів в Україні. Досліджено баланс та норми споживання овочів в Україні, які на сьогодні, за даними Державного комітету статистики, є меншими, ніж рекомендовані Міністерством охорони здоров'я України. Проаналізовано експорт та імпорт овочевої продукції України. Визначено, що Україна повинна прагнути виробляти конкурентоспроможну, високоякісну овочеву продукцію. Виявлено, що сільське господарство країни за всіма позиціями повинно бути експортоорієнтованим, будуватися на міжнародних умовах ефективності. Це дозволить національним виробникам займати стійкі позиції, передусім, на внутрішньому ринку, а також зміцнювати їх на зарубіжних ринках, що дасть можливість уникнути багатьох труднощів і протиріч, що виникають за міжнародної економічної інтеграції.

Foreign trade has a significant influence on the food market of Ukraine, as it is one of the most important conditions for the dynamic development of the state. The vegetable market is an open economic system, the main purpose of which is to meet the demand of the population in vegetable products in accordance with the justified consumption standards. Our country has the opportunity to produce much more vegetable products that meet world standards, not only for the domestic market, but for export as well. There are many products, that can be found overseas, which contain artificial substitutes. Therefore, high-quality products are highly valued by the consumers and are in high demand.

The article analyzes the state of the vegetable market in Ukraine. The balance and norms of consumption of vegetables were researched, which, today, according to the State Statistics Committee, are lower than those recommended by the Ministry of Health of Ukraine. It was stated that the development of the field of vegetable growing is accompanied by complex problems, including the ones of the infrastructural nature. Distribution of consumer demand between vegetables of the open and closed soil is characterized by the seasonality and regional differences depending on the climatic conditions, socio-economic situation, and the specifics of the consumption culture.

The export and import of vegetable products of Ukraine were analyzed. It is determined that Ukraine should aim at the production of the competitive, high-quality vegetable products. It was detected that the growth of export of vegetable products in comparison with 2016 increased by 54.2% in 2017. Among the key partners were India, Belarus, Turkey, Poland. As for import, Ukraine reduced this index by almost 7% in 2016. It was found that agriculture in all the fields should be export-oriented and built on the international conditions of efficiency. This will allow domestic producers to occupy stable positions, primarily on the domestic market, and to strengthen them on the foreign markets, which will enable to avoid many difficulties and contradictions arising from international economic integration.

As for the organic vegetables, they continue to win the markets of the developed countries (Switzerland, Sweden, Austria and Denmark), their share in general sales is 10% and continues to grow. In the US, this share is 9%.

*Ключові слова: овочі, виробництво, раціональні норми харчування, міжнародна діяльність, експортні ринки.
Key words: vegetables, production, rational food standards, international activities, export markets.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Зовнішня торгівля є найважливішою формою міжнародних економічних відносин у сучасній світовій економіці. Зовнішня торгівля впливає і формує специфіку функціонування практично всіх галузей народного господарства країни, залученої в світову торгівлю, зачіпає інтереси більшості господарюючих суб'єктів і приносить країні відчутні економічні вигоди від реалізації порівняльних переваг. Україна як ринкова держава бере активну участь у світовій торгівлі, формуючи свою експортно-імпорتنу структуру і займаючи провідну роль в експорті продукції, зокрема сільськогосподарської.

Ґрунтово-кліматичні умови України сприятливі для виробництва широкого асортименту овочевих культур, істотно перевершують аналогічну продукцію з інших країн за якістю та змістом таких важливих мікроелементів, як цукор, фруктоза, аскорбінова кислота і ряд інших біологічно цінних речовин, що забезпечують збалансованість живлення.

Крім того, вироблена в Україні сільгосппродукція відрізняється низькою собівартістю. Наприклад, у США, які є одночасно одними з найбільших імпортерів і виробників сільгосппродукції, собівартість картоплі, моркви, капусти в середньому в 5—6 раз, а томатів майже в десять разів вище, ніж в Україні. При цьому наша країна має високий додатковий потенціал для зниження собівартості виробництва шляхом підвищення врожайності за всіма овочевими культурами.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню вітчизняного та світового ринку овочів, а також експортної діяльності присвячено роботи таких науковців: Амбросова В.Я., Бойка В.І., Близького Р.С., Вакуленка О.А., Кучеренко Т.Є., Логоша Р.В., Макаренка П.М., Писаренка В.В., Рудь В.П., Саблука

П.Т., та інших. Проте обґрунтування напрямів посилення конкурентних позицій України на світовому ринку овочів залишається недостатньо вивченим.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення сучасних тенденцій та проблем експортної діяльності овочевої продукції в умовах динамізації конкурентного середовища з метою визначення стратегічних перспектив для України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розвиток овочевого сектора — це не тільки забезпечення продовольчої безпеки країни, а й формування навколо нього нових секторів, створення нових робочих місць, які забезпечують підвищення рівня життя населення.

Збільшення виробництва овочів пов'язано зі зростанням попиту на них. У світі збільшується темп зростання населення, особливо це стосується азіатських країн, що сприяє розвитку власного виробництва продукції.

Лідерами в розвитку ринку продуктів харчування є такі країни, як США, Іспанія, Нідерланди та інші. Вони мають найбільш розвинену систему виробництва продуктів харчування. Ці країни також є лідерами з експорту продуктів харчування. Ведеться активне будівництво тепличних комплексів для вирощування необхідних продуктів, а також створюються необхідні умови для їх швидкого зростання. Якщо говорити про споживчий попит на продукти харчування, то він високий у порівнянні з Україною. Населення більш платоспроможне, що також впливає на високий попит продуктів харчування.

Вагомим чинником, що визначає основні напрямки подальшого розвитку овочевого ринку України, є стан та тенденції розвитку світового ринку овочів. Нині світо-

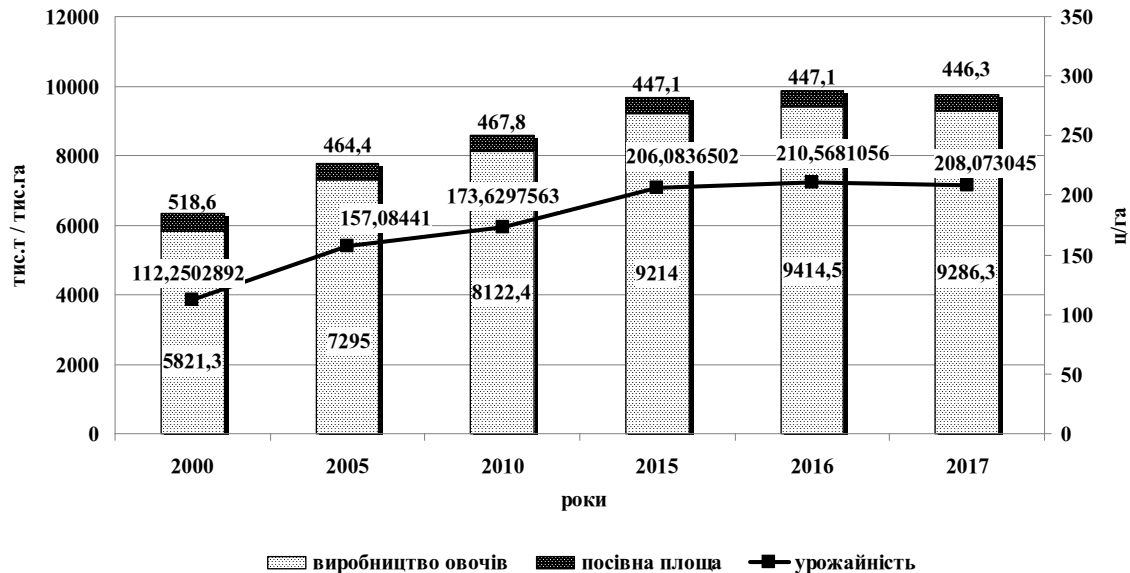

Рис. 1. Динаміка виробництва овочевих культур в Україні, усього

Джерело: побудовано авторами за даними [2].

вий ринок овочів розвивається під дією наступних факторів: загострення продовольчої безпеки у багатьох країнах світу, що зумовлює підвищену увагу до овочів як одного із основних продуктів харчування з боку міжнародних організацій; глобалізації сільського господарства внаслідок пом'якшення торговельних бар'єрів; посилення ролі споживача та конкуренції товаровиробників; підвищення вимог споживачів до якості кінцевої продукції; впровадження інноваційних розробок у агропромислове виробництво. Це, в свою чергу, впливає на підвищення ефективності виробництва овочів, поглиблення процесу вертикальної інтеграції та активізацію партнерських відносин [6].

Ключовою проблемою експорту овочевої продукції нині є обмеженість вузьким списком країн-імпортерів і укорінена структура. Ця ситуація несе низку викликів. По-перше, погіршення економічної ситуації і зниження попиту на овочеву продукцію в основних країнах-імпортерах може викликати серйозні проблеми для всієї галузі.

По-друге, влада країн-імпортерів може привести до створення ситуації, коли покупці-імпортери мають можливість диктувати ціни на українську продукцію.

У свою чергу, ринки розвинених країн (ЄС, Японія, Корея, Китай), у разі диверсифікації поставок якісної, відповідної їх стандартам продукції, цікаві з точки зору більшої купівельної спроможності. Українські виробники можуть і повинні розширити географію експорту плодовоовочевої продукції, зокрема, через збільшення обсягів поставок в ЄС, Східну Азію (Китай, Японія, Корея) і інші регіони світу, забезпечуючи одночасно диверсифікацію товарної структури овочевої продукції.

Однак для реалізації даних заходів необхідна цілеспрямована робота щодо вдосконалення інституційних та нормативно-правових основ у системі виробництва, закупівлі, зберігання і експорту овочевої продукції.

Ринок овочів характеризується значною сезонністю і циклічністю обсягів пропозицій, що також позначається на рівні цін. Найвищого рівня ціни досягають під час надходження на ринок перших партій нового врожаю:

капусти — у травні, цибулі ріпчастої, буряків і моркви — у червні. Підвищуються ціни на овочі у передсвяткові вихідні дні, дешевше їх можна купити в дні зі несприятливими погодними умовами та наприкінці робочого дня. Найнижчі ціни на овочі дострокового зберігання встановлюються в листопаді [1].

Протягом останніх років вітчизняна галузь овочівництва демонструє позитивну динаміку як у відношенні виробництва, так і у відношенні експортного потенціалу овочевих культур. Це дає реальну можливість Україні розширити ринки збуту та закріпитися на нових. Перед вітчизняними товаровиробниками відкриваються великі перспективи на світовому ринку овочів у зв'язку зі збільшенням чисельності населення у світі, дефіцитом продовольства та відсутністю можливостей розширювати посівні площі та нарощувати продуктивність сільського господарства в основних аграрних країнах [8].

Попри те, що загальне виробництво переважно зорієнтоване на задоволення потреб внутрішнього ринку, розвинуті країни, і ті, що розвиваються, дедалі більше виробляють фрукти та овочі для експортних ринків. При цьому, якщо Китай та Індія зможуть довести рівень експорту овочевої продукції до 10% виробництва, одне це зможе викликати подвоєння (до 20%) частки експорту у глобальному виробництві. Більша частка світового виробництва овочів споживається у свіжому вигляді. У розвинутих країнах споживання перероблених овочів часто становить більше половини загального обсягу споживання овочів [4].

Згідно з інформацією Державного комітету статистики України, посівна площа основних овочевих культур у 2017 р., порівняно з попереднім роком, зменшилася на 1,36% (рис. 1), що зумовлено зменшенням площ овочів. У цілому, площа під овочевими культурами збільшилась у 2017 р. порівняно із 2000 р. у 1,6 рази. Загальне виробництво овочів у 2017 р. незначно зменшилось порівняно з попереднім роком, а у порівнянні із 2000 р. зменшилось на 72,3 тис. т або на 13,9%.

Таблиця 1. Обсяги та динаміка виробництва овочевих культур, 2016—2017 рр., тис. т

Овочеві культури	Вироблено, тис. т		Відхилення, +/-	2017 р. у % до 2016 р.
	2016	2017		
Баклажани	80,4	84,2	3,8	104,7
Буяки столові	834,6	841,92	7,3	100,9
Капуста	1677,3	1682,2	4,9	100,3
Картопля	20839,3	21745,8	906,5	104,3
Морква столова	822,9	876,62	53,7	106,5
Помідори відкритого ґрунту	2013,08	1988,37	-24,7	98,8
Помідори закритого ґрунту	261,33	187,96	-73,4	71,9
Цибуля ріпчаста	956,5	1014,17	57,7	106,0
Часник	176,47	187,9	11,4	106,5
Огірки відкритого ґрунту	675,65	673,47	-2,2	99,7
Огірки закритого ґрунту	283,02	275,43	-7,6	97,3

Аналізуючи обсяги та динаміку виробництва овочів в Україні за 2016 та 2017 роки (табл. 1), можна зробити висновки, що обсяг виробництва помідорів закритого ґрунту зменшився на 73,4 тис. т, помідорів відкритого ґрунту — на 24,6 тис. т. Також спостерігаємо зменшення виробництва огірків закритого та відкритого ґрунтів на 2,7% та 0,3% відповідно в 2017 році у порівнянні з 2016 роком. Збільшення виробництва відбулося за такими овочевими культурами: часник та морква — на 6,5%, цибуля ріпчаста — на 6,0%, баклажани — на 4,7%, картопля — на 4,3%, капуста — на 0,3%, буяки столові — на 0,9%.

Важливим етапом планування виробництва продукції овочівництва є баланс її споживання, який відображає рух овочевої продукції та окремих продуктів її переробки. Аналіз балансу формування й використання загальнодержавних овочепродовольчих ресурсів у 2017 р. свідчить, що із загальної пропозиції овочів і баштанних продовольчих культур (включаючи консервовану та сушену продукцію в перерахунку на свіжу) у 9889 тис. т (табл. 2) на продовольство використовується 68,6%, на корм — 15,2%, на посадку — 1,1%, експорт — 4,5%, втрати складають 10,6%.

У господарствах населення вирощується більшість овочів: 98% картоплі, 95% огірків, 93% столових буряків, 91% капусти, 83% цибулі, 87% моркви та 70% помідорів, тобто ключовими виробниками овочів виступають господарства населення. 74% всіх площ під овочами припадає на картоплю, 4% — капуста, 4% — томати, по 3% — огірки, цибуля, морква та 2% — буяки столові [10].

Таблиця 2. Баланс овочів і баштанних продовольчих культур (включаючи консервовану та сушену продукцію в перерахунку на свіжу), тис. т

	Роки								2017 р. у % до 2000 р., +/- в.п.
	2000	2005	2010	2013	2014	2015	2016	2017	
Виробництво	6195	7606	8873	10668	10323	9792	9998	9721	+ 56,9
Зміна запасів на кінець року	201	196	-22	-13	183	-213	73	-39	-
Імпорт	29	100	311	237	225	95	136	129	+ 4,4 рази
Усього ресурсів	6023	7510	9206	10918	10365	10100	10061	9889	+ 64,2
Експорт	30	150	335	379	294	212	224	444	+ 14,8 разів
Витрачено на корм	728	1214	1337	1747	1620	1564	1548	1503	+ 2,1 рази
Витрачено на посів	86	90	118	130	117	110	110	109	+26,7
Втрати	177	393	835	1231	1223	1203	1195	1050	+ 5,9 разів
Фонд споживання	5002	5663	6581	7431	7019	6890	6984	6783	+ 35,6
у розрахунку на 1 особу, кг	101,7	120,2	143,5	163,3	163,2	160,8	163,7	159,7	+ 57,0

Джерело: розраховано за даними [2].

За період 2000—2017 рр. у загальнодержавному балансі овочевих культур продовольчих культур варто відмітити зростання загальної пропозиції через інтенсифікацію власного виробництва (+56,9%) до рівня у 9721 тис. т. Також відбулося зростання споживання овочевої продукції на 35,6%.

Попит на овочі повністю задовольняє внутрішнє виробництво. Ринок овочів характеризується вираженою сезонністю. При цьому пропозиція продуктів вітчизняного виробництва формується переважно за рахунок господарств населення, частка яких на внутрішньому ринку зростає. Розвиток інфляційних процесів зумовлює зростання цін на овочеву продукцію. Ця тенденція збережеться і надалі [7].

Ефективність функціонування овочепродуктового комплексу, як єдиної системи, значною мірою стримується порушенням партнерських відносин між сільськогосподарськими, переробними та торговельними підприємствами. Причому прибутковість у ланцюгу "виробництво-переробка-реалізація", досягається за рахунок збитковості виробничої ланки. Доказом такої тенденції є те, що формування та функціонування сучасного ринку овочевої продукції відбувається при одночасному посиленні цінового тиску на виробника з боку переробної промисловості, що набуває ознак ринкової монополії [9].

Раніше, лівова частка експорту припадала на Російську Федерацію, але останні роки Україна вимушена шукати нові можливості та відкривати нові зовнішні ринки. Вже сьогодні можна прослідкувати розширення географії експортно-імпортової співпраці, Україна почала активно експортувати до країн ЄС, Азії та Африки.

Зазначені вище тенденції зумовили те, що Україна перетворюється на потужного експортера овочів на світовому ринку.

Розглядаючи аналітичні дані за 2017 рік (табл. 3), можна прослідкувати зростання експорту, у 2017 році обсяг постачання овочів з України зріс на 54,2% у порівнянні з аналогічним періодом 2016 року і склав \$235,4 млн. Серед ключових партнерів виступали Індія, Білорусь, Туреччина, Польща. У 2016 р. Україна імпортувала овочів на суму \$ 81,7 млн. У 2017 р. відзначено зниження показника майже на 7% — \$ 76 млн.

Таблиця 3. Аналіз експорту та імпорту овочевої продукції України, 2016—2017 рр.

Експорт								
	2015, млн дол. США	2016			2016, млн дол. США	2017		
		млн дол. США	у % до 2015	у % до загального обсягу		млн дол. США	у % до 2016	у % до загального обсягу
Усього	38127,1	36361,7	95,4	100,0	36361,7	43264,7	119,0	100,0
Овочі	97,2	152,6	157,0	0,4	152,6	235,4	154,2	0,5
Імпорт								
	2015, млн дол. США	2016			2016, млн дол. США	2017		
		млн дол. США	у % до 2015	у % до загального обсягу		млн дол. США	у % до 2016	у % до загального обсягу
Усього	37516,4	39249,8	104,6	100,0	39249,8	49607,2	126,4	100,0
Овочі	62,8	81,7	130,0	0,2	81,7	76,0	93,1	0,2

Джерело: розраховано за даними [5].

У 2017 році Україна експортувала майже на 30% менше томатів, ніж в 2016 році, обсяг в 21 тис. т став найменшим принаймні за останні 7 років. При цьому, якщо ще в 2016 році частка Білорусі в загальному експорті становила 84%, то в 2017 році вона збільшилась до 86%, тоді як частка країн ЄС лишається стабільною в межах 10—12%. Загалом за весь минулий рік Україна експортувала до Білорусії 18 тис. т томатів на суму \$10,6 млн. У Польщу ми відправили 1,8 тис. т вартістю \$2,3 млн. Обмежена пропозиція томату на українському ринку є наслідком того, що більшість тепличних комбінатів вже завершили реалізацію продукції попереднього обігу. Інші ж господарства продовжують зачищати теплиці та ведуть продажі томату виключно дрібними партіями. Через таку ситуацію на ринку фермери змушені знижувати ціни на томати, а тим часом на ринок поступають партії томату з Туреччини вартістю від 1,22\$/кг [3].

Основною причиною зростання експорту овочевої продукції в Україні за останній час є літня посуха в багатьох країнах Євросоюзу, яка стала наслідком зниження обсягів виробництва овочів в цих країнах, а отже, і до збільшення ціни на цю продукцію.

Основну частку в експорті овочів складали лук і картопля — 80% всіх відвантажень на зовнішній ринок. Втричі збільшилися зовнішні поставки капусти, на 35% — моркви і буряка.

Головними експортерами є: Китай (гриби та трюфелі, цибуля), Нідерланди (томати, картопля, цибуля, огірки), Іспанія (томати, салат Латук, огірки); Головними імпортерами є: США (томати, спаржа), Німеччина (томати, гриби, огірки) та Великобританія (гриби, томати, цибуля).

Зауважимо, що попит на консервовані овочі знижується за рахунок тренду "здоровий спосіб життя". Салати та солодка картопля здобувають стабільний попит серед населення. (Експорт солодкої картоплі з США в ЄС збільшився втричі за останні 4 роки).

Що стосується органічних овочів, то вони продовжують завойовувати ринки розвинених країн (Швейцарія, Швеція, Австрія та Данія), їх частка у загальному продажі становить 10% і продовжує збільшуватись. У США ця частка становить 9%.

Задля збільшення обсягів експортованої овочевої продукції необхідно зробити все для того, щоб вона відповідала міжнародним критеріям харчової безпеки та якості. Разом з цим, важливо підвищувати частку пе-

реробленої продукції з високою доданою вартістю в загальному обсязі експорту. При виконанні цих умов можливо забезпечити безперебійні поставки плодоовочевої продукції в інші країни круглий рік.

Україна поряд з імпортом продукції, яка в країні не виробляється або виробляється в недостатній кількості, закуповує за кордоном продукцію, аналогічну вітчизняній. За розрахунками на закупівлі цієї продукції витрачається значна частка від загальної вартості імпорту.

До найбільш важливих проблем розвитку експортного потенціалу України аграрної продукції, зокрема овочевої, слід віднести:

- проблеми, пов'язані з конкурентоспроможністю вітчизняної продукції як за якісними параметрами, так і витратами на її виробництво;

- зростання вартості експорту аграрної продукції в основному обумовлено нарощуванням обсягів і в меншій мірі зростанням цін;

- недостатньо розвинена зовнішня торгівля продукцією рослинного походження, особливо овочевою.

Тому одним з перспективних напрямків розвитку експортного потенціалу України має бути збільшення взаємної торгівлі даних видів продукції.

Також існують складнощі в сфері реалізації продукції. Оптові покупці внутрішнього ринку і великі перероблюючи підприємства закуповують продукцію по невинуватено заниженим цінам, що обумовлено їх монополістичним становищем і недостатнім розвитком каналів оптової торгівлі. Добровільно-примусове закріплення виробників до великих закупників їх продукції і обов'язки попереднього укладення договорів на поставку зводить нанівець маркетингову діяльність виробників продукції.

Вивченням зовнішніх ринків займаються структури, у яких немає прямої зацікавленості в результатах виробництва. Зберігаються труднощі в доставці продукції віддаленим споживачам. Потужності зі зберігання, незважаючи на їх прискорений розвиток, поки недостатні для тривалого зберігання продукції у великих обсягах, і це змушує виробника реалізувати свою продукцію за низькими цінами і підсилює сезонний характер виробництва і диспропорції між попитом і пропозицією на ринку.

Перераховані вище обставини значно ускладнюють повнішу реалізацію експортних можливостей і потенціалу регіону з виробництва овочів. На наш погляд, подальше прискорення розвитку галузі та підви-

щення її експортного потенціалу пов'язані, як і в розвинених країнах, створенням великих господарюючих суб'єктів шляхом стимулювання добровільного об'єднання фермерських господарств у сучасні аграрно-промислові корпорації або великі кооперативи. Крім того, необхідно забезпечити повну прозорість фінансових відносин всередині галузі, максимально лібералізувати і спростити процедури експорту продукції.

ВИСНОВКИ

Для розвитку експорту овочевої продукції на міжнародні ринки, а також для того, що б бути конкурентоспроможним на внутрішньому ринку сучасний товаровиробник повинен мати технологічний підхід у вирощуванні овочів. Необхідні значні інвестиції в інтенсивні технології вирощування, а саме закупівлю якісного насіння, запровадження крапельного зрошення у виробництво, механізацію збирання. Також необхідним є будівництво сучасних складів, закупівля холодильного обладнання, запровадження сортувальних та пакувальних ліній, що і є одним з найважливіших стратегічних напрямків в розвитку торгівлі овочів як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Всі вищеперераховані фактори сприяють вирощуванню саме якісної продукції. А висока якість овочевої продукції є на сьогоднішній день найбільш перспективною, адже значно змінилися переваги споживачів до якості товару — покупець став більш вимогливий. Важливим фактором в успішній торгівлі овочами також є і асортимент вирощуваної продукції. Переваги покупців постійно змінюються, що змушує виробника розширювати асортимент овочевої продукції, вирощувати нові сорти і гібриди, охоплюючи, таким чином, кілька споживчих сегментів. Також і оптові компанії, і мережі роздрібної торгівлі у виборі постачальника віддають перевагу тому, який може запропонувати більш широкий вибір овочів.

Література:

1. Близький Р.С. Аналіз експортно-імпортних обсягів продажу овочів в Україні / Р.С. Близький // Економіка, менеджмент, підприємництво: зб. наук. пр. — СЛУ ім. В. Дала. 2012. — № 24 (1). — С. 46—52.
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Експорт томатів скорочується вже третій рік поспіль [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://agoreview.com/news/eksport-tomativ-skorochuyetsya-vzhe-tretij-rik-pospil?page=11>
4. Захарчук О.В. Світовий ринок овочів та місце України / О.В. Захарчук // Агросвіт. — 2018. — № 3. — С. 3—7. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/3_2018/2.pdf
5. Зовнішня торгівля України товарами та послугами (Статистичний збірник) — Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Логоша Р.В. Світовий ринок овочів та місце на ньому України [Електронний ресурс] / Р.В. Логоша /

— Режим доступу: <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/6.1/164.pdf>

7. Логоша Р.В. Трансформації ринку овочів в Україні / Р.В. Логоша // Економіка. фінанси. менеджмент: актуальні питання науки і практики. — 2016. — № 3. — С. 55—66.

8. Логоша Р.В. Формування та розвиток експортної діяльності на ринку овочів [Електронний ресурс] / Р.В. Логоша, І.І. Ільченко // Глобальні та національні проблеми економіки. — 2015. — Вип. 4. — С. 200—204. URL: <http://global-national.in.ua/archive/4-2015/43.pdf>

9. Скупський Р.М. Актуальні аспекти формування та функціонування овочевого ринку / Р. М. Скупський // Продовольчі ресурси. Серія: Економічні науки. — 2015. — № 4.

10. Яцишина Л.К. Дослідження ринку овочів і фруктів в Україні / Л.К. Яцишина // Економіка та держава. — 2019. — № 2. — С. 105—109.

References:

1. Blyz'kyj R.S. (2012), "Analysis of export-import volumes of sales of vegetables in Ukraine", *Ekonomika, menedzhment, pidpriemnytstvo: zb. nauk. pr. - SNU im. V. Dalia*, vol. 24 (1), pp. 46—52.
 2. State Statistics Service of Ukraine (2019), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 25 March 2019).
 3. AgroReview (2019), "The export of tomatoes has been decreasing for the third year in a row", available at: <https://agoreview.com/news/eksport-tomativ-skorochuyetsya-vzhe-tretij-rik-pospil?page=11> (Accessed 25 March 2019).
 4. Zakharchuk, O.V. (2018), "World vegetable market and Ukraine", *Ahrosvit*, vol. 3, pp. 3-7, available at: http://www.agrosvit.info/pdf/3_2018/2.pdf (Accessed 25 March 2019).
 5. State Statistics Service of Ukraine (2019), "Foreign Trade of Ukraine by Goods and Services (Statistical Collection)", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 25 March 2019).
 6. Lohosha, R.V. (2013), "World vegetable market and its place in Ukraine", available at: <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/6.1/164.pdf> (Accessed 25 March 2019).
 7. Lohosha, R.V. (2016), "Transformation of the vegetable market in Ukraine", *Ekonomika. finansy. menedzhment: aktual'ni pytannia nauky i praktyky*, vol. 3, pp. 55—66.
 8. Lohosha, R.V. (2015), "Formation and development of export activity in the market of vegetables", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, vol. 4, pp. 200—204, available at: <http://global-national.in.ua/archive/4-2015/43.pdf> (Accessed 25 March 2019).
 9. Skups'kyj, R.M. (2015), "Current aspects of the formation and functioning of the vegetable market", *Prodovol'chi resursy. Seriya: Ekonomichni nauky*, vol. 4.
 10. Yatsyshyna, L.K. (2019), "Research of the market of vegetables and fruits in Ukraine", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 2, pp. 105—109.
- Стаття надійшла до редакції 29.03.2019 р.*

УДК 339.564:339.9

О. І. Іляш,
 д. е. н., професор, професор кафедри теоретичної та прикладної економіки, Національний технічний університет України "Київський політехнічний університет імені Ігоря Сікорського", профектор з наукової та міжнародної діяльності, Міжнародний університет фінансів, м. Київ

ORCID ID: 0000-0002-7882-3942

Д. В. Дорошкевич,
 д. е. н., доцент, завідувач кафедри менеджменту та інновацій,
 Міжнародний університет фінансів

ORCID ID: 0000-0003-0421-0630

Ю. В. Даценко,
 магістрант, Міжнародний університет фінансів, м. Київ

ORCID ID: 0000-0002-9343-5585

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.8.11

ЗМІНА ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНИХ ТОВАРНИХ ПОТОКІВ УКРАЇНИ У МІЖНАРОДНІЙ ТОРГІВЛІ ВНАСЛІДОК РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

О. Ilyash,
 Doctor of Economics, Professor, Professor of Theoretical and Applied Economics Department, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Vice-Rector for Research and International Activity, International University of Finance, Kyiv

0000-0002-7882-3942

D. Doroshkevych,
 Doctor of Science (Economics), associated professor,
 the Head of Management and Innovations Department, International University of Finances

0000-0003-0421-0630

J. Dacenko,
 graduate student, International University of Finance, Kyiv

0000-0002-9343-5585

CHANGE OF EXPORT AND IMPORT COMMODITY FLOWS OF UKRAINE IN INTERNATIONAL TRADE AS A RESULT OF THE RUSSIAN OCCUPATION

У статті проведено оцінювання втрат експортоорієнтованих галузей економіки України, внаслідок російської окупації. Автори переконані, що під впливом російської агресії та впровадження дзеркальних санкцій, зовнішня торгівля України докорінно змінилась та характеризується істотним прискоренням, що призвело до випередження темпів зростання імпорту товарів над темпами зростання експорту, появи від'ємного сальдо у зовнішній торгівлі товарами та зниження вартісних обсягів імпорту товарів. Обгрунтовано зміну географії зовнішньої торгівлі та переорієнтацію експортно-імпортних потоків, спричинені російською окупацією та визначено, що основними ризиками у міжнародній торгівлі України є відсутність сертифікації якості вітчизняної продукції та високий рівень корупції, нерозвиненість індустріальної інфраструктури, виробничих потужностей та низька якість вітчизняної продукції на ринках ЄС.

Мета. Метою статті є обгрунтування зміни вектору експортно-імпортних потоків України та зовнішньоторговельного обороту України, спричинені російською окупацією окремих територій України.

Методика дослідження. Дослідження проведено із застосуванням системного та діалектичного підходів методи аналізу і синтезу, наукової абстракції, логічного підходу до дослідження економічних процесів здійснення зовнішньоторговельної діяльності України, статистичних по-

рівнянь, аналізу рядів динаміки — для дослідження динаміки зовнішньоторговельного обороту України у розрізі товарних груп; причинно-наслідкових зв'язків — обґрунтування зміни географічного вектору експортно-імпоротної орієнтації України внаслідок російської окупації; системного підходу — для визначення перспективних напрямів розвитку міжнародної торгівлі з країнами ЄС, США та пошуку нових напрямів зовнішньоторговельної діяльності.

Інформаційною базою дослідження слугували праці вітчизняних та зарубіжних учених, офіційні статистичні матеріали Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Державної служби статистики України, звіти науково-дослідних центрів та установ, монографічні дослідження та наукові публікації вітчизняних і зарубіжних учених, періодичні видання, інформаційно-аналітичні бюлетені, офіційні інтернет-ресурси, авторські дослідження.

Результати дослідження. Для досягнення мети поставлено та вирішено завдання оцінювання зміни вартості світового експорту та імпорту товарів, виявлено фактори значних втрат експортоорієнтованих галузей економіки України, внаслідок російської окупації; проведено дослідження зміни загального обсягу зовнішньої торгівлі України, вартісних показників експорту та імпорту у розрізі товарних груп за 2013–2017 рр.

Стверджується, що під впливом глобальної фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. зовнішня торгівля України докорінно змінилась та характеризується істотним прискоренням, що призвело до випереджання темпів зростання імпорту товарів над темпами зростання експорту, появи від'ємного сальдо у зовнішній торгівлі товарами та зниження вартісних обсягів імпорту товарів.

Показано, що сучасний стан зовнішньоторговельних операцій є складний та неоднозначний, оскільки Україна має на меті зміну географії зовнішньої торгівлі та переорієнтацію експортно-імпортних потоків, спричинену російською окупацією. Звернено увагу на те, що за останні роки Україна розширила та збільшила експорт у деякі країни Північної та Південної Америки. Разом з тим, експортна орієнтація України все ще залишається сировинною, а не товарною, що впливає на налагодження стабільного експорту з країнами ЄС. Причиною низьких обсягів експорту вважається невідповідність експортної товарної продукції, технічним, санітарним та споживчим нормам.

Наголошується, що внаслідок нерозвинених виробничо-технологічних зв'язків із країнами ЄС експорт України представлено переважно продукцією з низьким ступенем обробки та яка не відповідає вимогам і стандартам ЄС, тоді як імпорт готової продукції переважно інвестиційного призначення формується з більш високою доданою вартістю.

Показано, що від'ємне зовнішньоторговельне сальдо України протягом досліджуваного періоду характеризується скороченням обсягів експорту, вимушену переорієнтацію виробничих підприємств на оборонну діяльність. Через російську окупацію, введено односторонні обмеження з боку Росії на імпорт українських товарів, зокрема військово-технічного співробітництва.

Доведено, що внаслідок дії зазначених вище факторів значних втрат зазнав експортоорієнтований олійно-жировий комплекс України та сформувалась критична нестача енергетичного вугілля. Окрім того, були втрачені виробничі потужності хімічної промисловості, які слугували основою для виробництва стратегічної продукції українського експорту — аміаку та мінеральних добрив.

Зроблено висновок, що військовий конфлікт через російську агресію та впроваджені дзеркальні санкції України, відсутність сертифікації якості вітчизняної продукції та високий рівень корупції залишають країну в стані пошуку шляхів вирішення проблем недостатньої розвиненості індустріальної інфраструктури, виробничих потужностей та забезпечення вітчизняної продукції високої якості на ринках ЄС.

Наукова новизна результатів дослідження. Набули подальшого розвитку дослідження зміни вектору експортно-імпортних потоків України та зовнішньоторговельного обороту України, пошуку шляхів вирішення проблем недостатньої розвиненості індустріальної інфраструктури, виробничих потужностей та відсутності сертифікації якості вітчизняної продукції на ринках ЄС, спричинені вимушеним військовим конфліктом з Росією.

Практична значущість результатів дослідження. Пропозиції та рекомендації, представлені у статті, підтверджують, що теоретичні й аналітичні напрацювання є підґрунтям для визначення стратегічних пріоритетів та ефективних засобів конвергенції експортно-імпоротної політики України в умовах російської окупації.

Отримані результати дослідження поглиблюють проблему нерозвиненості виробничо-технологічних зв'язків з країнами ЄС через низький рівень якості обробки експортної продукції та її невідповідності вимогам і стандартам ЄС.

To achieve the goal, we have set and carried out the task of assessing the change in the value of world exports and imports of goods and identified the factors of significant losses of the export-oriented industries of Ukraine due to the Russian occupation. We have conducted a study on the change in the total volume of foreign trade of Ukraine as well as on cost parameters of export and import in terms of commodity groups for 2013–2017. It is argued that under the influence of the global financial and economic crisis of 2008–2009, Ukraine's foreign trade has radically changed. Now, it is characterized by the substantial acceleration, which has led to the situation when the growth rates of imports of goods outstrip the growth rates of exports, the emergence of a negative balance in foreign trade in goods and a decrease in the total value of imports of goods. It is shown that the current state of foreign trade operations is complicated and ambiguous, since Ukraine aims to change the geography of foreign trade and re-orient export and import flows owing to the Russian occupation. Attention is drawn to the fact that in recent years Ukraine has expanded and increased its exports to some of the countries of North and South America. At the same time, Ukraine still has raw material orientation and not commodity orientation of exports, which hinders stable exports to the EU countries. The reason for low export volumes is the non-conformity of export commodity products to technical, sanitary and consumer standards.

It is noted that due to the lack of developed technological and industrial ties with the EU countries, Ukrainian exports are mainly represented by products with a low degree of processing and by those, which do not meet the EU requirements and standards, while imports of finished products mainly for investment purposes are formed with higher value added. It is shown that the negative foreign trade balance of Ukraine during the investigated period is characterized by a reduction in export volumes and forced redirection of manufacturing enterprises to defence activities. Russia introduced unilateral restrictions on the import of Ukrainian goods, in particular, those of military and technical cooperation. It is proved that due to the above-mentioned factors, the export-oriented oil and fat industry of Ukraine suffered significant losses and now there is an acute shortage of power-generating coal. In addition, the production capacities of the chemical industry were lost; however, they served as a basis for the manufacture of strategic products of Ukrainian exports — ammonia and mineral fertilizers.

It is concluded that the military conflict through Russian aggression and the introduction of mirror-image sanctions of Ukraine, the lack of quality certification of domestic products and the high level of corruption make the country find ways to solve the problems of insufficient development of industrial infrastructure, production capacities and tackle the problems with the provision of high quality domestic products for the EU markets.

Ключові слова: міжнародна торгівля, зовнішньоторговельний оборот, експортно-імпортні товарні потоки, виробничі потужності, географічні напрямки торгівлі, російська окупація.

Key words: international trade, foreign trade turnover, export and import commodity flows, production capacities, geographic areas of trade, Russian occupation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Загальновідомо, що розвиток міжнародних зв'язків сприяє інтенсифікації експортно-імпортних відносин на світовому ринку торгівлі товарами та послугами. Після проголошення незалежності у 1991 році Україна не стала винятком з цього правила і активізувала зовнішньоекономічну діяльність у напрямі зміцнення позицій міжнародної торгівлі. Серед найбільш вірогідних передумов посилення міжнародної торговельної діяльності варто виділити недостатність задоволення потреб споживачів на внутрішньому ринку, розвиток та глобалізацію зовнішньоторговельних відносин, покращення іміджу краї-

ни на міжнародній арені, підвищення рівня вимог та стандартів виробництва серед національних виробників, залучення інвесторів до розвитку бізнесу та товаровиробництва в країні тощо.

Варто також зауважити, що події 2014 року та розгортання Російською Федерацією (РФ) гібридної війни на території України стали першопричиною часткової зміни вектору міжнародної торгівлі на ринки ЄС (хоча Україна й досі демонструє найвищі показники експортно-імпортної діяльності з РФ за останні 4 роки). У зв'язку з цим виникла гостра необхідність посилення заходів зовнішньоекономічної державної політики у напрямі по-

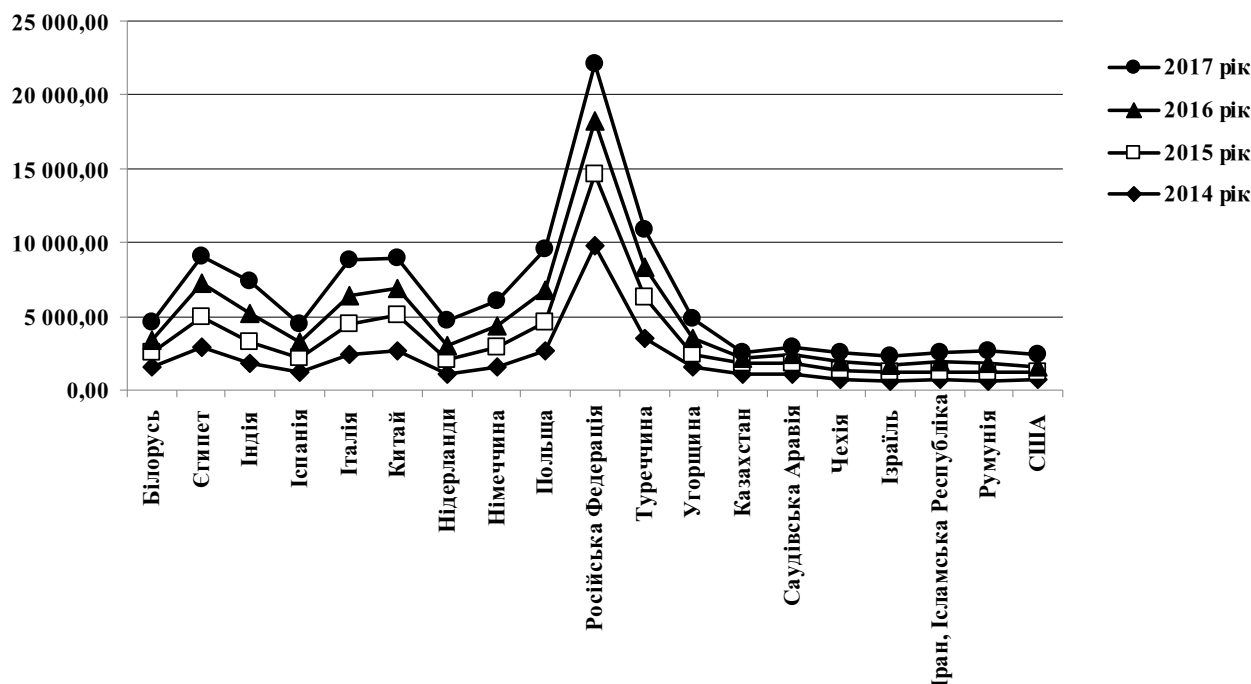

Рис. 1. Зміна найвищих показників вартісного обсягу експорту з України у 2014–2017 роках

Джерело: складено за [5], без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя у 2014–2017 рр. та території України у зоні проведення антитерористичної операції у 2014–2017 рр.

передження критичних для українського експорту чинників, серед яких: невідповідність якості товарів стандартам ЄС, низький ступінь обробки сировини, недостатня інвестиційно-інноваційна активність вітчизняних виробничих підприємств, низький кредитний рейтинг країни та рівень інвестиційної привабливості національної економіки, що в значній мірі впливає на можливості розширення бізнесу багатьох світових транснаціональних корпорацій.

Безумовно, що розвиток зовнішньоекономічних зв'язків України сприяє збільшенню обсягів зовнішньоторговельних потоків, відповідно, змінюється і географія цих потоків. Останні події сприяли тому, що для України стали більш доступні ринки ЄС, Азійських країн, країн Арабського світу, США, та ін. Окрім того, завдяки глобалізації торгівлі більшість країн світу отримали можливість не лише інтенсивного зростання зовнішньоторговельних відносин, а й розміщення власних виробничих потужностей в інших країнах та зменшити, таким чином, витрати на логістику. Глобалізація, очевидно, вплинула і на зростання потреби у інтернет-торгівлі, створенні маркет-плейсів для збільшення каналів просування товарів та послуг компаній, відтак розширилися кордони торгівлі та міжорганізаційні зв'язки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ СТАТТЯ

Оскільки питання розвитку зовнішньоторговельних відносин характеризується значною динамікою, зміна індикаторів зовнішньоторговельного сальдо країни зна-

ходиться у системній динаміці, актуальність дослідження експортно-імпортних потоків не викликає сумніву. Серед науковців, що досліджують питання зовнішньоторговельних потоків, експортно-імпортної діяльності та пріоритети трансформації зовнішньої торгівлі України відомі праці таких вітчизняних вчених: Дунська А. [1], М. Іващенко [2], В. Онищенко, О. Гащицький [3], Ю. Осацька, В. Тихонова, Л. Цуркан [4], О. П'янькова, О. Ралко [6], Л. Саркісян, Ю. Іщук [7], Ю. Туницька [8] та ін. Також різними аспектами проблеми експортно-імпортних потоків та питанням зовнішньої торгівлі присвячено роботи багатьох зарубіжних вчених, серед яких: А. Сміт, Д. Рікардо, Е. Хекшер, Б. Олін, В. Леонтьєв, П. Семюельсон, В. Рікочі та інші. Однак постійне оновлення статистичної та законодавчої інформації зумовлює та істотно прискорює потребу у дослідженнях нової якості, зокрема у виявленні тенденцій зовнішньої торгівлі України, економічній оцінці зміни показників вартісного обсягу імпорту, пошуку пріоритетних експортно-імпортних потоків України та виявленні латентних факторів зміни обсягів експорту та імпорту у розрізі товарних груп.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є дослідження зміни вектору експортно-імпортних потоків України та обсягів зовнішньоторговельного обороту України, спричинені російською окупацією окремих територій України. Для досягнення мети поставлено та вирішено завдання оцінювання зміни вартості світового експорту та імпорту товарів; виявлено фактори значних втрат експортоорієнтованих галузей економіки України; проведено дослідження зміни загального обсягу зовнішньої торгівлі України, вартісних показників експорту та імпорту у розрізі товарних груп за 2013–2017 рр.

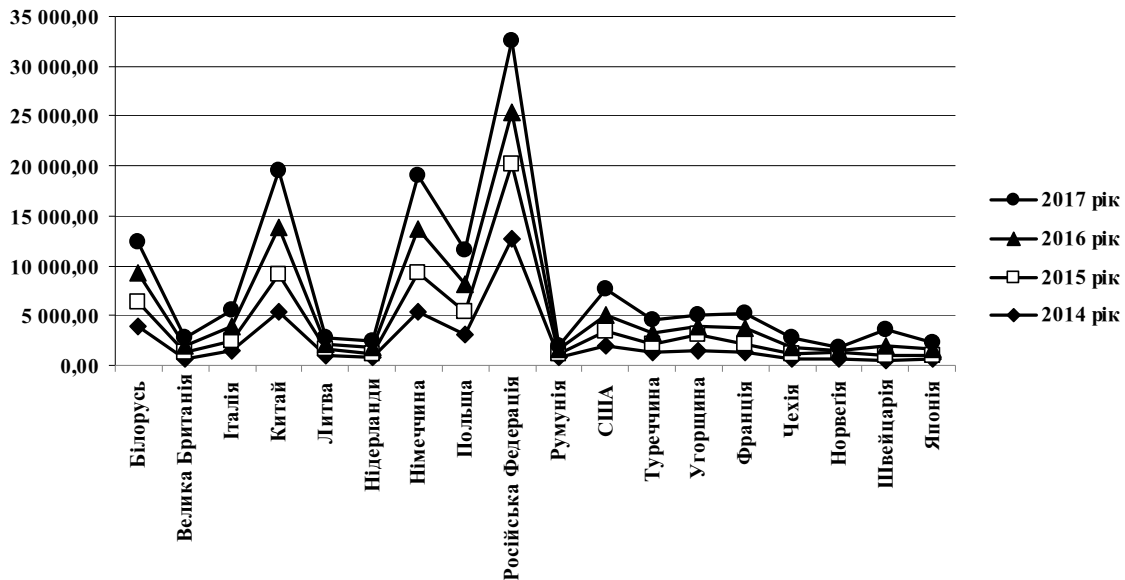

Рис. 2. Зміна найвищих показників вартісного обсягу імпорту в Україну у 2014–2017 роках

Джерело: складено за: [5], без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя у 2014–2017 рр. та території України у зоні проведення антитерористичної операції у 2014–2017 рр.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ ІЗ ОБГРУНТУВАННЯМ ОДЕРЖАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Зовнішньоторговельні відносини складають важливу складову економічної діяльності країни, в той час, як від масштабів географії та обсягів торгівлі залежить рівень її розвитку на світовій арені. Стрімкий технологічний ріст світової економіки сприяв і зміні географічних векторів товарної орієнтації зовнішньоторговельної діяльності країни. Вчені по-різному оцінюють зміни в експортно-імпортній орієнтації України. На переконання більшості дослідників, початок припадає на 1990-ті рр. тоді як фаза активного розвитку зовнішньоторговельної діяльності обумовлена кризою 2008–2009 рр. та пов'язують ці тенденції зі зміною вартості долару США та євро відносно національної валюти. Очевидно, що це могло призвести до певного знецінення гривні, тож необхідно було залучати іноземну валюту для створення валютного запасу та зростання ВВП [8, с. 21]. Разом з тим, на думку деяких вітчизняних учених пік експортно-імпортної активності спотерігався, починаючи з 2013 року і зберігає позитивні тенденції по теперішній час. Ми погоджуємося, що для цього призвели об'єктивні причини: після окупації АР Крим та часткової окупації РФ територій Донецької та Луганської областей, Україні довелося деактивізувати експортно-імпортні відносини з РФ та переорієнтуватися на ринки ЄС та країн СНД, з якими держава раніше не розвивала торговельних відносин. Окрім того, вітчизняні товарні ринки зазнали суттєвих змін після запровадження санкцій з боку РФ та прийнятого українською владою рішення запровадити дзеркальні санкції відносно імпорту з РФ [6, с. 66–68; 7, с. 248; 8, с. 21].

Необхідно також додати, що під впливом глобальної фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. докорінно змінилась, істотно прискорюється та набуває нових ознак зовнішня торгівля України. Так, за останні десять років спостерігається тенденція до випередження темпів зростання імпорту товарів над темпами зростання експорту. За

відносної стабільності структури торговельних операцій це означає, що поступово формувалися умови для появи від'ємного сальдо у зовнішній торгівлі товарами та зниження у 2014 р. вартісних обсягів імпорту товарів.

Варто зазначити, що протягом 2014–2017 рр. основними країнами-партнерами України з експорту товарів були Італія, Єгипет, Польща, Росія, Білорусь, Індія, Туреччина та Китай, частки яких у загальному обсязі експортованих товарів у інші країни світу (окрім Італії) суттєво зросли (рис. 1).

Окрім того додамо, що сумарний обсяг світового експорту з найбільшими показниками склав в 2014 році — 70 % від загального обсягу експорту України, у 2015 році — 75,0 %, у 2016 році — 68,9 %, у 2017 році — 67,76 % відповідно це свідчить про розширення географії експорту товарів та послуг України. На жаль, найвищі показники обсягів експорту зберігаються з РФ поряд із нарощенням експорту з такими світовими лідерами, як Туреччина, Польща, Китай, Єгипет, Італія, Німеччина, Індія, Угорщина, Нідерланди, Іспанія, Казахстан та Саудівська Аравія.

Зважаючи на зміни географічних векторів імпортової орієнтації вітчизняні споживачі отримали доступ до значної кількості європейських та азійських виробників, у той час, як останні розширили асортиментну базу товарів та сприяли новій хвилі зовнішньоторговельних відносин. Так, дослідження зміни показників вартісного обсягу імпорту в Україну свідчать про те, що найбільшими партнерами-імпортерами у 2014–2017 роках є РФ, Німеччина та Китай. Відносно меншими за вартісним обсягом, але стабільними залишаються імпортні операції з Білоруссю та Туреччиною. Важливою зміною, зважаючи на покращення рейтингу України у сфері зовнішньоторговельних відносин є помітне нарощування обсягів імпорту товарів з США, Італії, Туреччини, Угорщини і Франції та значиме зростання у 2017 році вартісних обсягів імпорту із Швейцарії (рис. 2).

Ми переконані, що сьогодні виробничо-технологічні зв'язки з країнами ЄС не набули достатнього поширен-

Таблиця 1. Динаміка загального обсягу зовнішньої торгівлі України, 2013—2017 рр.

Рік	Загальний зовнішньоторговельний оборот, млн дол. США	Експорт		Імпорт		Сальдо, млн дол. США
		Обсяг, млн дол. США	Динаміка, % до попереднього року	Обсяг, млн дол. США	Динаміка, % до попереднього року	
2013	140 275,99	63 312,02	92	76 963,97	90,9	-13 651,94
2014	108 330,41	53 901,69	86,5	54 428,72	71,8	-527,03
2015	75 643,59	38 127,15	70,7	37 516,44	68,9	610,71
2016	75 611,51	36 361,71	94,4	39 249,80	104,6	-2 888,09
2017	92 865,06	43 266,58	119	49 598,48	126,4	-6 331,90

Джерело: складено за [5], без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя у 2014—2017 рр. та території України у зоні проведення антитерористичної операції у 2014—2017 рр.

ня, через що експорт України представлено переважно продукцією з низьким ступенем обробки, у той же час українські товари не відповідають вимогам і стандартам ЄС. Окрім того, з країн ЄС імпортується готова продукція переважно інвестиційного призначення з більш високою доданою вартістю.

Варто підкреслити, що чи не головним фактором трансформації зовнішньої торгівлі України протягом останніх років стали гібридна війна Росії, її пряма військова агресія в АР Крим, Донецькій та Луганській областях. Односторонні обмеження з боку Росії на імпорт українських товарів, як і взаємні обмеження у сфері українсько-російського військово-технічного співробітництва, спонукали українські підприємства до пошуку нових ринків збуту, а також джерел постачання окремих товарів, альтернативних російським.

Внаслідок дії зазначених вище факторів, до прикладу, значних втрат зазнав експортоорієнтований олійно-жировий комплекс України та сформувалась критична нестача енергетичного вугілля. На територіях окупованої АР Крим, Донецької та Луганської областей залишилися виробничі потужності металургійної промисловості, гірничошахтного обладнання, підйомно-транспортного обладнання та механізмів, які забезпечували лівову частку експортної орієнтації країни. Окрім того, були втрачені виробничі потужності хімічної промисловості, які слугували основою для виробництва стратегічної продукції українського експорту — аміаку та міне-

ральних добрив. Разом з анексією АР Крим Україна втратила значну кількість бурових вишок та припинила газовидобуток на чорноморському шельфі. Експортоорієнтовані підприємства з вилову риби, 40 виноробних та 3 великих суднобудівних підприємств були втрачені. Через агресію РФ аерокосмічна галузь також втратила можливості співробітництва держав у військово-технічній сфері [8, с. 24].

Слід також зазначити, що не зважаючи на те, що за останні роки Україна розширила географію зовнішньої торгівлі: почала співпрацювати з більшою кількістю азійських країн, з якими раніше не співпрацювала та збільшила експорт у деякі країни Північної та Південної Америки, на жаль, Україна так і не змогла налагодити стабільний імпорт з країнами ЄС, оскільки експортна орієнтація все ще залишається сировинною, а не товарною. Більше того, той невеликий відсоток товарної продукції, яку експортують вітчизняні підприємства, не відповідає технічним, санітарним та споживчим нормам.

Зауважимо, що зовнішньоторговельні зв'язки з іншими країнами формують імідж країни на міжнародній арені та не лише спонукають Україну до дотримання високих стандартів виробництва товарів, як завдяки імпорту, щоб конкурувати на вітчизняному ринку з іноземними виробниками та постачальниками, так і на зовнішніх ринках завдяки експорту — з виробниками аналогічної продукції або товарів-субститутів [4, с. 18].

Таблиця 2. Зміна обсягів експорту України (у розрізі товарних груп), 2013—2017 рр.

Товарні групи згідно з УКТЗЕД	Експорт, млн дол. США				
	2013	2014	2015	2016	2017
Живі тварини та харчова промисловість	17 024,35	16 668,95	14 563,14	15 281,80	17 758,43
Мінеральні продукти та хімічна промисловість	12 610,04	9 744,03	5 642,89	4 696,14	6 169,54
Легка промисловість	1 158,78	1 145,32	899,74	963,23	1 091,98
Деревообробна промисловість	2 391,17	2 248,22	1 724,29	1 668,50	1 723,98
Промисловість обробки корисних копалин та мінералів	18 272,29	15 869,76	9 884,32	8 689,35	10 591,88
Виробництво механізмів машин та обладнання	10 319,03	7 129,33	4 620,04	4 193,61	4 903,12
Прилади та апарати оптичні, фотографічні	296,26	232,00	158,57	145,69	151,57
Різні промислові товари	660,97	736,27	524,32	537,06	721,09
Твори мистецтва	0,64	0,23	0,29	0,18	0,24
Товари, придбані в портах	25,94	9,74	4,03	3,88	5,07
Усього	63 312,02	53 901,69	38 127,15	36 361,71	43 266,58

Джерело: складено за [5], без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя у 2014—2017 рр. та території України у зоні проведення антитерористичної операції у 2014—2017 рр.

Відтак глобальний світовий ринок стає більш лібералізований, з високим рівнем конкуренції, за якого змінюються правила конкуренції не лише на зовнішніх ринках, але й на внутрішньому ринку [2, с. 2.33; 3, с. 6]. Це своєрідний поштовх для вітчизняних виробників проводити своєчасний моніторинг ринків, здійснювати розробку нових товарів та маркетингових програм тощо.

Як вже було зазначено раніше, експортно-імпортні операції, відкривають доступ до нетипового виробництва товарів, а також дозволяють підвищити ефективність діяльності завдяки відмові від спеціалізованого виробництва [7, с. 247]. Задля визначення тенденцій експортно-імпортних потоків України нами проведено оцінювання зміни загального обсягу зовнішньої торгівлі України та обсягів експорту та імпорту у розрізі товарних груп за 2013—2017 рр. Результати дослідження представлено в таблицях 1 та 2.

Дані табл. 1 свідчать про від'ємне зовнішньоторгівельне сальдо України протягом досліджуваного періоду і лише у 2015 році, збільшення обсягу надходжень було зумовлене скороченням імпорту. Окрім того, у 2015 р. Україна була змушена скоротити обсяги експорту, адже деякі виробничі підприємства були вимушено переорієнтовані на оборонну діяльність, що спричинило зміну курсу валют та зниження платоспроможності населення [1, с. 42]. Представлений у таблиці 2 аналіз змін обсягів експорту у розрізі товарних груп дозволив виділити ті види виробничої діяльності, орієнтовані на експорт, які не зазнали конфлікту інтересів з сусідніми країнами.

Дані таблиці 2 свідчать про те, попри несистемні зміни обсягів зовнішньоторгівельного обороту України протягом 2013—2017 рр. найбільшими експортоорієнтованими видами економічної діяльності України залишаються: живі тварини, харчова промисловість (збільшення обсягів експорту склало 4,3 %), Промисловість обробки корисних копалин (зменшення обсягів експорту становило 42,1 %), а найменш розвинутими — легка промисловість (зниження обсягів експорту склало 5,8%), прилади та апарати оптичні, фотографічні (зниження обсягів експорту склало 48,9 %). Разом з тим, варто відзначити, що військовий конфлікт та дзеркальні санкції України, впроваджені протягом досліджуваного періоду, відсутність сертифікації якості вітчизняної продукції та високий рівень корупції залишають країну в стані пошуку шляхів вирішення проблем недостатньої розвиненості індустріальної інфраструктури, виробничих потужностей та забезпечення вітчизняної продукції високої якості на ринках ЄС.

Зміна вектору торговельних відносин України спричинила значний вплив і на стан та обсяги імпорту товарів. Як наслідок, ті галузі, які забезпечують домінуючі потреби вітчизняного споживача (легка та харчова промисловість) демонструють найнижчі поканики зростання, і, відповідно, товари, що характеризуються меншим попи-

Таблиця 3. Зміни обсягів імпорту України (у розрізі товарних груп), 2013—2017 рр.

Товарні групи згідно з УКТЗЕД	Імпорт, млн дол. США				
	2013	2014	2015	2016	2017
Живі тварини та харчова промисловість	8 184,04	6 059,26	3 484,43	3 891,07	4 299,42
Мінеральні продукти та хімічна промисловість	35 390,34	26 515,67	19 345,37	16 981,41	22 296,62
Легка промисловість	3 487,00	2 536,67	1 830,25	2 023,98	2 256,63
Деревообробна промисловість	2 317,97	1 584,20	1 026,28	1 112,03	1 205,33
Промисловість обробки корисних копалин та мінералів	6 834,00	4 422,69	2 586,09	2 979,61	3 717,62
Виробництво механізмів машин та обладнання	18 371,51	11 368,91	8 017,02	10 848,86	14 079,25
Прилади та апарати оптичні, фотографічні	1 094,27	672,92	463,83	580,19	782,85
Різні промислові товари	892,14	902,11	511,94	626,28	719,97
Твори мистецтва	23,41	8,78	0,64	1,30	0,76
Товари, придбані в портах	294,37	247,25	182,92	165,05	200,05
Усього	76 963,97	54 428,72	37 516,44	39 249,80	49 598,48

Джерело: складено за [5], без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя у 2014—2017 рр. та території України у зоні проведення антитерористичної операції у 2014—2017 рр.

том на ринку мають найвищі показники збільшення обсягів імпорту (табл. 3).

Так, обсяг імпорту України у галузі Мінеральні продукти та хімічна промисловість знизився на 31,3 % та у галузі виробництва механізмів машин та обладнання на 29,8 %. Водночас обсяг імпорту у галузі прилади та апарати оптичні, фотографічні знизився у порівнянні з 2013 р. на 28,5 % та деревообробній промисловості на 48,1 %, що свідчить про низьку потребу в додатковому покритті внутрішніх потреб на товари цієї галузі.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Проведене дослідження засвідчило, що внаслідок російської окупації окремих територій України відбулася географічна зміна (переорієнтація) експортних та імпортних потоків зі сходу на захід. Як наслідок, Україні досі не вдалося відновити обсяги експорту товарів на захід, через невідповідність стандартів якості та сертифікації вітчизняних товарів та низьку кількість продукції з високим ступенем обробки. Зону ризику у міжнародній торгівлі України складають все ще високі показники зовнішньоторгівельного обороту з РФ. Так, основними експортоорієнтованими галузями залишаються галузі харчова промисловість та галузь обробки корисних копалин і мінералів. Основними країнами-партнерами в імпорті були й залишаються сьогодні знову ж таки РФ та Китай, а основними імпортоорієнтованими галузями — мінеральні продукти та хімічна промисловість, виробництво механізмів машин та обладнання. Окрім зазначених вище країн, значно збільшились обсяги експорту до таких країн, як Туреччина, Польща, Китай, Єгипет, Італія, Німеччина, Індія, Угорщина, Нідерланди, Іспанія, Казахстан та Саудівська Аравія. Щодо імпорту, Україні вдалося розширити географію та забезпечити міжнародну торгівлю з Німеччиною та Китаєм.

Беручи до уваги все вищезазначене можна сказати, що задля збільшення доступу до ринків ЄС, США та інших країн Україні необхідні стратегічні зміни вектору торговельних відносин та переорієнтації експортно-імпортних потоків України через науково-аналітичне обґрунтування нормативів, зміну складу та номенклатури виробництва продукції, її якості та сертифікації. Водночас покращення виробничих потужностей сприятиме забезпеченню високого ступеня обробки продукції та її конкурентоспроможності на зовнішніх ринках.

Література:

1. Дунська А. Експортно-імпортна діяльність України / А. Дунська // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. — 2016. — № 3. — С. 36—46. — Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=uazt_2016_3_5
2. Іващенко М.В. Наслідки глобалізації товарних ринків для національної економіки України / М.В. Іващенко // Траектория науки. Електронний научний журнал — 2016. — № 4 (9) — С. 2.31—2.37 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=trna_2016_2_4_7
3. Онищенко В.П. Лібералізація та ефективність торговельної політики / В.П. Онищенко, О.А. Гащицький // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. — 2014. — № 1. — С. 5—13 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2014_1_3
4. Осацька Ю.Є. Особливості розвитку зовнішньої торгівлі України в умовах глобалізації. Економічний простір / Ю.Є. Осацька, В.В. Тихонова, Л.В. Цуркан / 2016. — № 105. — С. 14—22 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=ecpros_2016_105_4
5. Офіційний сайт Державної служби статистики. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>
6. П'янова О.В. Зовнішня торгівля України: проблематика структурних змін та пріоритетів / О.В. П'янова, О.С. Ралко // Економіка і суспільство. — 2016. — № 5. — С. 65—71 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/5_ukr/11.pdf
7. Саркісян Л.Г. Особливості розширення зовнішньоекономічних зв'язків України в контексті глобалізації / Л.Г.Саркісян, Ю.А. Іщук // Економіка і організація управління. — 2016. — № 4 (24) — С. 245—253 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.jeou.donnu.edu.ua/article/download/2945/2984>
8. Туницька Ю.М. Проблеми розвитку зовнішньої торгівлі товарами в Україні / Ю.М. Туницька // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. — 2015. — Вип. 2 (12). Т. 3. — С. 20—25 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://journals.urau.ua/index.php/2225-6407/article/viewFile/95631/91207>

References:

1. Duns'ka, A. (2016), "Export-import activity of Ukraine", *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy pravo*, [Online], vol. 3, pp. 36 — 46, available at: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=uazt_2016_3_5 (Accessed 03 April 2019).
2. Ivaschenko, M. V. (2016), "Consequences of globalization of commodity markets for the national economy of Ukraine", *Traektoriia nauky Elektronnyj nauchnyj zhurnal*, [Online], vol. 4 (9), pp. 2.31 — 2.37, available at: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=trna_2016_2_4_7 (Accessed 03 April 2019).
3. Onyschenko, V. P. and Haschyts'kyj, O. A. (2014), "Liberalization and efficiency of trade policy", *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*, [Online], vol. 1, pp. 5—13, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2014_1_3 (Accessed 03 April 2019).
4. Osats'ka, Yu. Ye., Tykhonova, V. V. and Tsurkan, L. V. (2016), "Features of the development of foreign trade of Ukraine in the conditions of globalization", *Ekonomichnyj prostir*, [Online], vol. 105, pp. 14 — 22, available at: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=ecpros_2016_105_4 (Accessed 03 April 2019).
5. The official site of the State Statistics Service (2019), [Online], available at: <http://ukrstat.gov.ua/> (Accessed 03 April 2019).
6. P'iankova, O. V. and Ralko, O. S. (2016), "Foreign Trade of Ukraine: Problems of Structural Change and Priorities", *Ekonomika i suspil'stvo*, [Online], vol. 5, pp. 65—71, available at: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/5_ukr/11.pdf (Accessed 03 April 2019).
7. Sarkisian, L. H. and Yschuk, Yu. A. (2014), "Features of the expansion of foreign economic relations of Ukraine in the context of globalization", *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*, [Online], vol. 4 (24), pp. 245—253, available at: <http://www.jeou.donnu.edu.ua/article/download/2945/2984> (Accessed 03 April 2019).
8. Tunits'ka, Yu. M. (2015), "Problems of development of foreign trade in goods in Ukraine", *Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektual'noi vlasnosti*, [Online], vol. 2(12), no. 3, pp. 20 — 25, available at: <http://journals.urau.ua/index.php/2225-6407/article/viewFile/95631/91207> (Accessed 03 April 2019).

Стаття надійшла до редакції 05.04.2019 р.

УДК 330.3

О. В. Лазарева,
 д. е. н., доцент, доцент кафедри управління земельними ресурсами,
 Чорноморський національний університет імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна
 ORCID: 0000-0002-1050-7118

В. А. Рощенко,
 "Школа молодого вченого", факультет економічних наук, Чорноморський національний
 університет імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна
 ORCID: 0000-0003-4933-5947

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.8.19

РОЗВИТОК ЕКОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

O. Lazareva,
 doctor of economics, associate professor of management the landed resources department,
 Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolayiv, Ukraine
 V. Roshchenko,
 "School of the Young Scientist", faculty of Economic Sciences, Petro Mohyla Black Sea National University,
 Mykolayiv, Ukraine

THE DEVELOPMENT OF THE ECOLOGICAL COMPONENT OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY OF UKRAINE

У статті обґрунтовано проблеми переходу України до стратегії сталого розвитку. Наголошено, що глобальні екологічні проблеми сучасності кидають виклик людству і вимагають більш дбайливого ставлення до навколишнього середовища. Через зростаючий вплив економічних процесів на навколишнє середовище більш чітко проявляється тенденція зворотнього впливу екологічних факторів на зміст економічної діяльності. Вказано на важливість застосування дієвих інструментів екологізації сталого розвитку. Зроблено висновок, що концепція сталого розвитку стала одним з найважливіших чинників модернізації національної економіки. У зв'язку з цим, необхідно обрати шлях стратегії сталого розвитку, що знаходить відображення в "озелененні" соціально-економічної політики всіх розвинених країн.

Доведено, що країни обирають шлях розвитку схожий культурно та господарськи на сусідні, тому характер нашого розвитку повинен бути з урахуванням ресурсо-орієнтованих і ресурсо-енерговитратних характеристик економіки зарубіжних країн.

At present, the problems of the transition to sustainable development of Ukraine. Accent that global environmental problems of the present challenge to humanity and require a more careful attitude to the environment. Due to the growing influence of economic processes on the environment, the tendency of the reciprocal influence of environmental factors on the content of economic activity is increasingly evident. The so-called concept of sustainable development has become one of the most important factors in the modernization of the national economy. It is concluded that a transition to a sustainable development strategy that is reflected in the "greening" of the socio-economic policies of all developed countries is necessary.

Proposed orientations of the national idea and model of sustainable development that can become crucial for Ukraine. It is stated that the concept of a "green" economy complements the concept of sustainable development, emphasizing the importance of increasing the stability of the world economy.

The indicated guidelines are to be taken into account when choosing this or that path. The importance of developing a national concept of management and the need for investment in system-building sectors (energy, housing and communal services) was emphasized.

It is argued that the countries choose the way of development similar to the cultural and economic to the neighboring, therefore the character of our development should be based on resource-oriented and resource-energy-consuming characters of the economy of foreign countries.

It has been established that the experience of a harmonized, sustainable development of a society in which the welfare of people, the environment, natural resources and human capital, embodied in the achievements of science, education, breakthrough technologies, high moral values — are inseparable, equal, mutually complementary and enrich each other. The results of the article can be used in the system of development of sustainability of management, subjects of management on the ground when substantiating the programs of development of territories, local government bodies, etc.

Ключові слова: сталий розвиток, "зелена" економіка, інституційний механізм, екологічна безпека, енергоефективність, економічне зростання.

Key words: sustainable development, green economy, institutional mechanism, ecological safety, energy efficiency, economic growth.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Характерною ознакою минулого століття було нестримне прагнення людства до забезпечення економічного і технологічного розвитку. Успіх вимірювався переважно зростанням валового внутрішнього продукту. Вважалося, що це автоматично приведе до добробуту та значного покращення рівня життя людей.

Науково-технічний прогрес майже завжди забезпечувалася за рахунок нещадної експлуатації навколишнього середовища. По суті, такі сфери, як економіка, довкілля та суспільні інститути, функціонували ізольовано один від одного. Почала руйнуватися сама природна основа існування та внутрішнього світу людини. Суспільство такого типу фактично жило за рахунок майбутніх поколінь. Як наслідок, на початку XXI ст. світ зіткнувся з глобальними екологічними проблемами, голодом і зубожінням більшості населення земної кулі, деградацією моралі, наростанням регіональних та міжетнічних конфліктів, тероризмом.

Ці обставини змусили прогресивну міжнародну громадськість та відомі недержавні міжнародні організації, такі як Римський клуб, Міжнародний інститут прикладного системного аналізу (IIASA, Люксембург, Австрія), Міжнародна федерація інститутів перспективних досліджень та інші, по-новому підійти до подолання зазначених глобальних проблем. Цей підхід отримав назву — концепція сталого розвитку (sustainable development). Він значною мірою став продовженням концепції ноосфери, сформульованої академіком В. Вернадський [6, с. 3] ще в першій половині XX ст. Суть його полягає в обов'язковій узгодженості економічного, екологічного та людського розвитку таким чином, щоб від покоління до покоління не зменшувалися якість і безпека життя людей, які не погіршувався стан довкілля та відбувався соціальний прогрес, який визнає потреби кожної людини.

Сьогодні для України дуже важливо не припуститися помилок, що загрожують втіленню концепції сталого розвитку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанню сталого розвитку економіки присвячені роботи таких вчених: Б.Є. Большаков, А.Н. Гущин, В.І. Данилов-Данільян, О.Л. Кузнецов, П.Г. Кузнецов, П.А. Орхивський, А.Н. Тетіор, Дж. Форрестер, А.Д. Урсул та ін. До вітчизняних вчених, що досліджують проблеми сталого розвитку відносяться: Н.Ф. Аверкіна, Б.В. Буркинський, О.К. Гордєєв, Т.С. Кравчуновська, Л.В. Хилько і багато інших. Детальний аналіз робіт зазначених вчених показує, що концепція сталого розвитку України поки знаходиться в стадії свого формування. Комплексна методологія формування, оцінки та контролю сталого розвитку поки що не достатньо розроблена, що і зумовило вибір теми статті.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування екологічної складової сталого розвитку економіки України.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність розв'язання таких завдань:

- обґрунтування методологічної основи для аналізу сталого розвитку України;
- оцінка перспектив і напрямків подальших досліджень в області сталого розвитку України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Україна практично за всіма визначальними індексами, індикаторами і показниками сталого розвитку істотно поступається не тільки світовим лідерам і країнам "великої вісімки", а й усім постсоціалістичних країн. Принципово важливим є те, що Україна досі перебуває в стані дискусії з приводу своєї національної ідентичності, вона ще не визначилася з політикою і стратегією власного розвитку. В таких умовах найкращі реформи економіки, науки, освіти, інноваційної сфери не дадуть бажаних результатів, оскільки ці реформи є похідними від головного — політичного визначення шляхів розвитку держави.

Теорія і практика свідчать, що на межі століть вчення В. Вернадського про ноосферу виявилось необхідною платформою для напрацювання триєдиної концепції сталого еколого-соціально-економічного розвитку. Узагальнення цієї концепції були зроблені всесвітніми самітах ООН у 1992 і 2002 роках, в яких взяли участь понад 180 країн світу, багатьох міжнародних організацій та провідних учених. Таким чином, нова концепція системно поєднала три головні компоненти сталого розвитку суспільства: економічну, природоохоронну та соціальну.

Економічний підхід полягає в оптимальному використанні обмежених ресурсів та застосуванні природо-, енерго- і ресурсозберігаючих технологій для створення сукупного доходу, який забезпечував би принаймні збереження сукупного капіталу з використанням якого цей сукупний дохід створюється. Разом з тим, перехід до інформаційного суспільства приводить до зміни структури сукупного капіталу на користь людського, збільшуючи нематеріальні потоки фінансів, інформації та інтелектуальної власності. Вже зараз ці потоки перевищують обсяги переміщення матеріальних товарів усемеро. Розвиток нової, "невагомої" економіки (економіки знань) стимулюється не тільки дефіцитом природних ресурсів, а й зростанням обсягів інформації і знань, що набувають значення затребуваного товару [1, с. 1].

Природоохоронний підхід полягає в забезпеченні цілісності біологічних і фізичних природних систем, їх життєздатності, від чого залежить глобальна стабільність всієї біосфери. Особливого значення набуває здатність таких систем самооновлюватися й адаптуватися до різноманітних змін, замість збереження в певному статичному стані або деградації та втрати біологічної різноманітності.

Соціальний підхід сталого розвитку орієнтований на людський розвиток, на збереження стабільності суспільних і культурних систем, на зменшення кількості конфліктів у суспільстві. Людина повинна стати не об'єктом, а суб'єктом розвитку. Вона повинна приймати участь в процесах формування своєї життєдіяльності, прийняття та реалізації рішень, контролі за їх виконанням. Важливе значення для забезпечення цих умов має справедливий розподіл благ між людьми, збереження культурного капіталу і його різноманітність, перш за все спадщини не домінуючих культур [2, с. 65].

Системне узгодження та збалансування цих трьох підходів — завдання величезної складності. Зокрема взаємозв'язок соціальної і екологічної складових приводить до необхідності збереження однакових прав сьогоденних і майбутніх поколінь на використання природних ресурсів. Взаємодія соціальної та економічної складових вимагає досягнення справедливості при розподілі матеріальних благ між людьми й надання цілеспрямованої допомоги бідним верствам суспільства. І нарешті, взаємозв'язок природоохоронної та економічної складових потребує вартісної оцінки техногенних впливів на навколишнє середовище. Вирішення цих завдань — найголовніший виклик сьогодення для національних урядів, авторитетних міжнародних організацій та всіх прогресивних людей світу.

У дослідників і практиків на сьогодні немає єдиної стратегії переходу всіх країн до "зеленої" економіки. Здійснюється пошук шляхів переходу з найменшими

економічними витратами і найкращим ефектом. Основною проблемою, з якою стикаються економісти різних країн при вирішенні цього питання, є розрив між економічним зростанням і інтенсивним використанням матеріалів і енергоспоживанням. Його рішення включає в себе зміну технологічної структури і інвестицій.

У зв'язку з цим, під забезпеченням сталого розвитку розуміють зв'язок між економічним зростанням і інтенсивним використанням матеріалів і енергоспоживання, формуванням стійкого "зеленого" економічного зростання. Цей механізм забезпечення сталого розвитку економіки та її галузей повинен виконувати такі функції в поточній траєкторії розвитку [3, с. 123—135].

1. Забезпечення підвищення енергоефективності для скорочення потреби в спалюваному паливі та мінімізації викидів вуглекислого газу, що має сприяти збереженню і самовідновлення природних ресурсів.

2. Підвищення ефективності використання ресурсів з метою скорочення утворення відходів, зниження рівня забруднення, збереження біорізноманіття; розвиток екосистемних послуг.

Існує чотири основних критерії для сталого розвитку:

1) забезпечення режиму відтворення відновлюваних природних ресурсів (землі, ліси і т. ін.);

2) зменшення темпів виснаження своїх резервів і перехід до використання в майбутньому інших ресурсів з урахуванням правила Хартвік, згідно з яким країна з економікою, суттєво залежить від невідновлюваних ресурсів (наприклад, нафти), повинна виробляти інвестування доходу від використання цих ресурсів таким чином, щоб підтримувалася безперервність реального споживання з плином часу, а не відбувалося використання ренти тільки для поточного споживання [6];

3) скорочення відходів шляхом впровадження ресурсозберігаючих технологій;

4) зниження рівня забруднення навколишнього середовища до соціально і економічно прийнятного. Перераховані вище критерії слід брати до уваги при розробці концепції сталого розвитку, що дозволить зберегти навколишнє середовище для наступних поколінь і не погіршить екологічні умови проживання.

Втілення в практику господарювання зазначених критеріїв дозволить застосовувати такі дієві інструменти екологізації сталого розвитку, як жорстке природоохоронне законодавство, державне регулювання викидів, енергоефективність, державні і приватні інвестиції в створення інновацій, що сприяють скороченню викидів вуглецю і рівня забруднення, зниження використання природних ресурсів і більш глибокої переробки відходів, використання альтернативних джерел енергії, розвиток торгівлі екосистемними послугами та впровадження системи квот на викиди вуглецю, створення "зелених" секторів економіки, "зелених" робочих місць і т. ін.

У наукових колах ведеться дискусія про перехід до "зеленої" економіки і обґрунтування необхідності інвестицій у системоутворюючі сектори (енергетика, житлово-комунальне господарство), спрямованих на перехід до альтернативних джерел енергії та зниження викидів вуглецю. Отож, концепція "зеленої" економіки доповнює концепцію сталого розвитку, підкреслюючи важливість підвищення стабільності світової економіки.

Якщо ж припустити, що Україна нарешті визначиться зі своєю національною ідеєю, буде мати ефективну систему влади, буде готова до швидких суспільних перетворень, то постане питання: яку модель розвитку їй обрати? [5].

Очевидно, модель зарубіжних країн і модель Європейського Економічного Простору ЄЄП (далі по тексту — ЄЄП), як визначальна, буде малоперспективною для України. Перш за все тому, що ця модель переважно визначатиметься ресурсо-орієнтованим і ресурсо-енерговитратним характером економіки зарубіжних країн, і в меншій мірі — інноваційним, європейським. Тому в ЄЄП успішними можуть бути економіки ряду країн СНД, багатих ресурсами і об'єктивно не зацікавлених у пріоритетному розвитку соціального (людського) капіталу. Україна ж у такому альянсі буде позбавлена можливості активно використовувати саме цей, найважливіший для неї капітал для власного розвитку. Їй доведеться розраховуватися з партнерами дешевою робочою силою, екологічними квотами та іншими складовими своєї національної безпеки. Україні було б доцільно, перебуваючи поза форматом ЄЄП, продовжувати співпрацю з цією групою країн на взаємовигідній основі (Австралія, Сінгапур, Японія).

Копіювання ведення моделі, домінуючої в країнах "великої вісімки" і деяких країнах Південно-Східної Азії, також є неперспективним. Хоча ці країни і намагаються швидко адаптуватися до глобальних змін, вони не в змозі подолати головну ваду зазначеної моделі. Вона полягає в максимізації прибутків на користь соціальної групи "господарів життя", а це, в свою чергу, призводить до виснаження природних і соціальних ресурсів, на яких ґрунтується добробут і гуманітарний розвиток людей, а також виживання біологічних видів.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

У ході дослідження було виявлено критерії, за яких можна впровадити стратегію сталого розвитку. З'ясовано, що перед людством постає потреба забезпечення сталого розвитку з метою реалізації потреб людей як на сучасному етапі, так і в майбутньому. Обмеження, які стосуються використання природних ресурсів покликані унеможливити поглиблення екологічної кризи, мають на меті широке забезпечення альтернативними джерелами енергії, основний акцент цього положення також зосереджений на забезпеченні самовідновлення біосфери. Зазначено необхідність погодження стану життя тих громадян, які користуються значними грошовими і матеріальними благами з екологічними ресурсами та, зокрема, кількістю електроенергії, яку вони споживають. Але це все стосується лише інших країн світу, українська ж ідеологія розвитку ще не до кінця розвинена, вона повинна загалом враховувати досвід європейських моделей розвитку.

Загалом, тривала криза вироблення національної ідеології і стратегії розвитку України може зіграти і позитивну роль. Це роль "чистої сторінки", на яку Україна має шанс покласти напрацьований світом кращий досвід. А це досвід гармонізованого, сталого розвитку суспільства, в якому добробут людей, навколишнє середовище, при-

родні ресурси і людський капітал, втілений у досягненнях науки, освіти, проривних технологіях, високих моральних цінностях, — категорії нероздільні, рівновеликі, взаємно доповнюють і збагачують одна одну.

Перспективи подальших досліджень мають бути орієнтовані на обґрунтування збалансованого підходу до ведення сталості господарювання.

Література:

1. О Концепции устойчивого развития населенных пунктов: Постановление Верховной Рады Украины от 24.12.1999 № 1359-XIV [Электронный ресурс]. — Верховная рада Украины. Офиц. сайт. — Режим доступа: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1359-14>
2. Гущин А.Н. Теория устойчивого развития города: учебное пособие для студентов факультета экономики и управления ИУ Урал ГАХА / А.Н. Гущин. — М.: Директ-Медиа, 2017. — 128 с.
3. Данилов-Данильян В.И. Устойчивое развитие (теоретико-методологический анализ) / Экономика и математические методы. — Т.39. — №2. — 2013. — С. 123—135.
4. Кузнецов О.Л., Кузнецов П.Г., Большаков Б.Е. Система природа-общество-человек: устойчивое развитие. — М.: 2010. — 465 с.
5. Україна в глобальних вимірах сталого розвитку [Електронний ресурс]. — Режим доступу: zn.ua/SCIENCE/ukraina_v_globalnyh_izmereniyah_ustoychivogo_razvitiya
6. Учение Вернадского о ноосфере [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://grandars.ru/shkola/geografiya/noosfera-vernadskego.html>

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (1999), Resolution "On the Concept of Sustainable Development of Settlements", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1359-14> (accessed 20 March 2019).
2. Gushin, A.N. (2017), *Teoriya ustojchivogo razvitija goroda: uchebnoe posobie dlja studentov fakul'teta jekonomiki i upravlenija* [Theory of Sustainable City Development: a textbook for students of the Faculty of Economics and Management of the University of Ural GAHA], Direkt-Media, Moscow, Russia.
3. Danilov-Danil'jan, V.I. (2013), "Sustainable development (theoretical and methodological analysis)", *Economics and mathematical methods*, vol. 39, no. 2, pp. 123—125.
4. Kuznecov, O.L. Kuznecov, P.G. and Bol'shakov, B.E. (2010), *Sistema priroda-obshhestvo-chelovek: ustojchivoe razvitie* [The nature-society-man system: sustainable development], Moscow, Russia.
5. Zghurov's'kyj, M. (2006), "Ukraine in the Global Dimension of Sustainable Development", available at: https://zn.ua/SCIENCE/ukraina_v_globalnyh_izmereniyah_ustoychivogo_razvitiya.html (accessed 20 March 2019).
6. grandars.ru (2019), "Vernadsky's teachings on the noosphere", Available at: <https://grandars.ru/shkola/geografiya/noosfera-vernadskego.html> (accessed 25 March 2019).

Стаття надійшла до редакції 01.04.2019 р.

УДК 354:332

І. В. Драган,
к. е. н., с. н. с., старший науковий співробітник відділу методології стійкого розвитку,
ДУ "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України"
ORCID ID: 0000-0002-1473-4908

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.8.23

УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОЕКТІВ

I. Dragan,
PhD in Economics (Candidate of Sciences), State Institution "Institute economics
of natural resources and sustainable development of the NAS of Ukraine", Kyiv

MANAGEMENT OF INNOVATIVE ACTIVITY OF ENTREPRENEURSHIP SUBJECTS
IN THE IMPLEMENTATION OF ENVIRONMENTAL PROJECTS

Теоретично обґрунтовано загальний концептуальний перехід до послідовної екологізації економіки з метою забезпечення переходу до сталого розвитку суб'єктів господарювання на інноваційній основі. Доведено, що сталий розвиток економіки забезпечить не тільки розвиток інноваційної системи як самостійного спрямування, а й науково-обґрунтований концептуальний підхід до екологізації виробництва. Визначено сутність екологічних проектів, що спрямовані на природоохоронні заходи, які доповнені таким обов'язковим системним критерієм, який характеризує екологічні інновації, як отримання сприятливих екологічних наслідків. Запропоновано схему структури комплексного механізму управління інноваційною діяльністю суб'єктів господарювання при формуванні та реалізації екологічних проектів. Зазначено, що використання програмно-цільового підходу при реалізації програми екологічних інновацій водночас дасть змогу покращити економічні показники діяльності суб'єктів господарювання, підвищити їх конкурентоспроможність.

The general conceptual transition to the consistent ecologization of the economy in order to ensure the transition to sustainable development of business entities on an innovative basis is theoretically grounded. It is proved that sustainable development of the economy will ensure not only the development of the innovation system as an independent direction, but also a scientifically grounded conceptual approach to the environmentalization of production. The nature of environmental projects aimed at environmental measures, which are supplemented by such a mandatory systemic criterion that characterizes environmental innovations, such as

obtaining favorable environmental impacts, is determined. The scheme of structure of the complex mechanism of management of innovative activity of subjects of management during formation and realization of ecological projects is offered.

Thus, the program-targeted approach is one of the most effective in the process of formation and implementation of the program of environmental innovations of business entities and is focused on the final result and achievement of the set goals. The use of the programmatic approach in the management of innovative activities will facilitate the transition from the practice of providing funds for innovation to the evaluation of the final results, as well as increasing responsibility for the implementation of environmental projects. The use of the programmatic approach in shaping and implementing the program of environmental innovations will simultaneously improve the economic performance of economic entities and increase their competitiveness. The proposed mechanism of management of innovative activity in the formation and implementation of environmental projects according to the program-targeted approach enables to provide a stable dynamics of innovation development through achievement of the objectives of the subject of economic activity and creation of conditions for its effective operation in the long-term perspective.

*Ключові слова: виробництво, екологічний проект, ефективність, інновації, суб'єкт господарювання.
Key words: production, ecological project, efficiency, innovation, subject of management.*

ВСТУП

Сучасний розвиток інтеграційних зв'язків вітчизняних підприємств характеризується зростанням конкуренції, обсягів та оборотності світового капіталу. При цьому одним із дієвих засобів підвищення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання різних галузей економіки та форм власності є активізація їхньої інноваційної діяльності та максимально повне використання інноваційного потенціалу. Встановлено, що сталий розвиток економіки забезпечить не тільки розвиток інноваційної системи як самостійного спрямування, а й науково-обґрунтований концептуальний підхід до екологізації виробництва. При цьому екологічні інновації стають імперативом технологічного розвитку, що в майбутньому забезпечать економічне зростання за умов дотримання екологічних правил, стандартів і вимог. Останніми роками спостерігається тенденція до збільшення значного обсягу запозичення готових технологій і недостатнє створення власних проривних інноваційних технологій в сфері виробництва.

Більшість з реалізованих інноваційних проектів покликані посилювати існуючі конкурентні переваги або

скоротити технологічне відставання від зарубіжних конкурентів, а не позичати нові ринкові ніші. Разом з тим, у сучасних умовах набувають значної актуальності певний інтерес до загальної об'єктивної оцінки базового розвитку новизни впроваджуваних на виробництві екологічних проектів, переоснащення основних виробничих фондів, що відповідають сучасним вимогам екологізації виробництва.

Практичні аспекти створення елементів еколого-інноваційної інфраструктури, розвиток екологічних аспектів науково-технічного та інноваційного потенціалу суб'єктів господарювання розглянуті в працях: І. Алєксєєва, М. Бондарчука, М. Денисенка, М. Диби, А. Єпіфанова, С. Ілляшенка, А. Кузнєцова, Л. Мельника, В. Міщенко, П. Микитюка, А. Пересади, С. Покропивного, А. Прокопенка, І. Федулової, М. Хвєсика.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Аргументувати застосування програмно-цільового підходу до управління інноваційним розвитком суб'єктів господарювання при реалізації екологічних проектів.

РЕЗУЛЬТАТИ

Для створення дієвої системи управління інноваційною діяльністю в сучасних умовах ведення господарської діяльності недостатньо класичного механізму менеджменту. Необхідною умовою для ефективного ведення інноваційної діяльності на підприємстві є перегляд принципів та механізмів управління цим процесом, зокрема перебудова організаційної та виробничої структур суб'єктів господарювання, перегляд стилю управління та адаптування функцій менеджменту в умовах активізування інноваційної діяльності.

Науковий та практичний інтерес до формування ефективних програм інноваційного розвитку підприємства обумовлюється низкою обставин, зокрема тим, що вдало розроблена програма та вмиле її виконання забезпечать сталий економічний розвиток підприємства, модернізацію виробництва, що, безперечно, позначиться на зростанні його конкурентоспроможності. Забезпечити ці результати у змозі лише ефективна, орієнтована на відтворювальний процес інноваційна політика підприємства з урахуванням стратегічних цілей та використанням сучасних методів в управлінні інноваціями загалом та формуванні і реалізації програми інноваційного розвитку зокрема [1].

Управління інноваційною діяльністю суб'єктів господарювання пропонуємо розглядати як процес формування, реалізації та оцінювання ефективності програм екологічних інновацій, які спрямовані на досягнення стратегічної мети — екологізації економіки.

Управління інноваційною діяльністю суб'єктів господарювання на засадах системного підходу полягає у здійсненні управлінських процесів у сукупності взаємозалежних елементів підприємства (люди, структура, завдання, технологія), зорієнтованих на досягнення різноманітних завдань в умовах постійної зміни зовнішнього середовища.

До основних недоліків функціонального підходу до управління інноваційною діяльністю можна віднести такі:

- відсутність зацікавленості працівників у кінцевому результаті, оскільки, як правило, за функціонального підходу до управління інноваціями працівники зосереджені на виконанні завдань своїми підрозділами та не орієнтовані на кінцеві цілі підприємства;
- ускладненість обміну інформацією між функціональними підрозділами у зв'язку з вертикальною ієрархічністю функціональних структур, що призводить до зростання термінів прийняття управлінських рішень;
- низька адаптованість підприємства до зміни умов господарювання та ринкової кон'юнктури;
- низький рівень контролю за процесом реалізації підприємством програм інноваційного розвитку та, відповідно, досягненням оптимального кінцевого результату.

Традиційний підхід в управлінні інноваційною діяльністю ґрунтується на широкому використанні традицій, навичок, уподобань та вмінь в управлінні, набутого досвіду попередніх поколінь. Позитивні сторони такого підходу полягають у тому, що вивчається та вдосконалюється набутий досвід, розвиваються навички та вміння, отримані у повсякденній практиці. Втім, традиційний підхід до управління має суттєві недоліки, зок-

рема через його консервативність, що, у свою чергу, не сприяє новаторству, ініціативності та розвитку підприємства. Такий підхід вкрай рідко застосовується в управлінні інноваційною діяльністю.

Управління інноваційною діяльністю на засадах динамічного підходу відбувається поетапно з прив'язкою усіх робіт до часу їхньої реалізації. Значним недоліком цього підходу є те, що ключову роль у ньому посідає часовий фактор, а результат відходить на задній план.

У процесі здійснення інноваційної діяльності, яка передбачає виконання унікальних, нетипових робіт, зокрема розроблення, впровадження нових продуктів, технологій тощо, в умовах динамічного зовнішнього середовища найбільш прийнятним та прогресивним саме в управлінні інноваційними процесами вважаємо програмно-цільовий підхід, що найкраще забезпечує досягнення поставлених цілей через виконання сформованих завдань. Таким чином, основними перевагами програмно-цільового підходу до управління інноваційною діяльністю у порівнянні з іншими є чітке визначення цілей і результату, необхідних ресурсів та термінів виконання, обсягу бюджету, прозорість грошових потоків, детальний контроль за процесом реалізації програм інноваційного розвитку та оцінювання результатів інноваційної діяльності [2].

Сутність програмно-цільового підходу полягає у спрямованості в майбутнє, цільовій орієнтації, динамічності і локальній централізації управління. Ці характеристики органічно пов'язані з комплексним, системним підходом до управління інноваційною діяльністю.

До переваг програмно-цільового методу слід віднести те, що він забезпечує єдність дій, спрямованих на узгодження цілей і задач різних рівнів управління, а також часових періодів різної тривалості. Цей метод дає змогу розглядати вирішення проблеми як цілеспрямований процес, що передбачає розукрупнення проблеми на складові частини (задачі), виявлення несуперечливості цих частин і їх взаємозв'язок, встановлення пріоритетів, виділення провідної ланки в сукупності задач, визначення умов для їх комплексного вирішення [3].

Таким чином, можна зазначити, що програмно-цільовий підхід в управлінні інноваціями спрямований на виконання поставлених завдань і досягнення кінцевих результатів та, відповідно, забезпечує здійснення ефективного оцінювання результатів інноваційної діяльності. Він вимагає аналізування наслідків реалізації програм і посилює роль планування при прийнятті інноваційних рішень.

Отож, застосовуючи програмно-цільовий підхід у формуванні програми інноваційного розвитку підприємства, необхідно заздалегідь сформувати та визначити заходи, які варто реалізувати для досягнення поставленої цілі. При цьому завдання невід'ємно пов'язуються із ресурсно-матеріальними можливостями підприємства.

Значимість різних цілей на різних етапах реалізації інноваційної програми інноваційного розвитку, безумовно, різна. Тому це необхідно врахувати, обираючи шляхи їх реалізації. Реалізація окремих цілей можлива в один і той же час, наприклад, забезпечення фінансової стабільності підприємства прямо пов'язано зі збільшенням його прибутків. Однак часто покращення резуль-

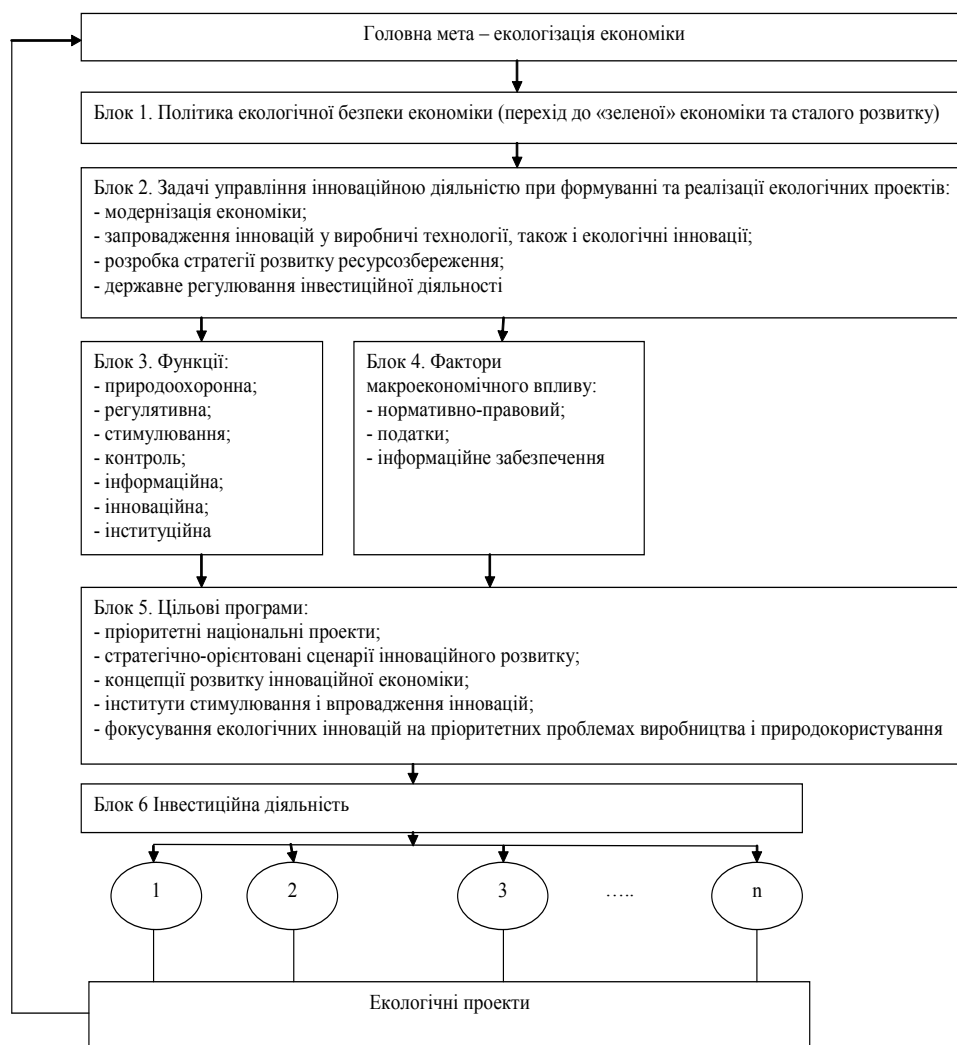

Рис. 1. Схема структури комплексного механізму управління інноваційною діяльністю при формуванні та реалізації екологічних проектів

татів діяльності по відношенню до однієї цілі може призвести до погіршення результатів з позиції досягнення іншої. Так, наприклад, якщо ціллю підприємства є освоєння ним певного сегмента ринку, що є можливим при тимчасовому зниженні цін, то це призведе до зменшення прибутків, тобто до тимчасового віддалення від іншої цілі. Тому важливо розробити не лише напрями програми інноваційного розвитку, а й правильно пов'язати їх між собою за допомогою програмно-цільового методу [4].

Зазначені характеристики можна відобразити у вигляді принципів програмно-цільового управління інноваційною діяльністю, зокрема, таких:

— принцип цілісності характеризує програму інноваційного розвитку як цілісний об'єкт, незалежно від відомчої приналежності її елементів;

— принцип системності — взаємозв'язок елементів, що утворюють певну цілісність, єдність, тобто цей принцип визначає програму інноваційного розвитку у вигляді комплексу упорядкованих, взаємопов'язаних та взаємозалежних інноваційних проектів, що утворюють її структуру;

— принцип результативності відображає орієнтацію програми на результат, що формулюється у вигляді

цілей або сукупності цілей, досягнення яких є основним призначенням програми;

— принцип узгодження цілей передбачає, що цілі, які покликана досягти програма інноваційного розвитку, не повинні суперечити цілям стратегії інноваційного розвитку та загальній стратегії підприємства;

— принцип сталості цілей передбачає, що встановлені базові величини протягом періоду формування та реалізації програми інноваційного розвитку принципово не змінюються;

— принцип адекватності вимагає формування такої програми інноваційного розвитку, яка б відповідала реальному фінансово-економічному стану підприємства. Тобто підприємство повинно усвідомлювати намір реалізовувати програму, довести доцільність її формування і реалізації та володіти спроможністю її реалізувати;

— принцип точності передбачає формування програми інноваційного розвитку з відповідним ступенем точності показників ресурсів та часу, необхідних для її реалізації, а також показників ефективності реалізації такої програми;

— принцип відповідальності передбачає розмежування функцій із формування, реалізації та контролю

за цими процесами між різними функціональними підрозділами підприємства, за виконання яких вони безпосередньо несуть відповідальність;

— принцип наукової обґрунтованості системи управління інноваційною діяльністю визначає урахування економічних законів і наукових підходів до формування та реалізації програми інноваційного розвитку підприємства;

— принцип контрольованості означає здійснення контролю за всіма етапами інноваційної діяльності (формування та реалізації програми інноваційного розвитку) з метою якнайшвидшого управлінського реагування на критичні події;

— принцип зіставності визначає єдині підходи щодо формування звітних даних за результатами реалізації різних програм інноваційного розвитку, що забезпечує адекватне узагальнення результатів інноваційної діяльності підприємства;

— принцип ефективності вимагає розроблення такого варіанту програми інноваційного розвитку, за якого за наявних обмежень використання ресурсів і часу буде отримано найбільший фінансово-економічний ефект. З огляду на вищенаведене, до побудови механізму управління інноваційною діяльністю підприємства, на нашу думку, слід застосовувати програмно-цільовий підхід.

Зазначене дає змогу запропонувати механізм управління інноваційною діяльністю, який представлено у вигляді комплексу з шести системних блоків що спрямовані на досягнення головної мети — екологізації економіки (рис. 1).

Таким чином, розроблений нами механізм до управління інноваційною діяльністю при формуванні та реалізації екологічних проектів за програмно-цільовим підходом складається із шести етапів: цільового, передпрограмного, програмного, організаційно-практичного, контрольно-діагностичного та результуючого.

Під час цільового етапу процесу управління інноваційною діяльністю підприємства визначають цілі інноваційної діяльності (ними можуть бути як матеріальні — отримання більших прибутків, зниження собівартості, трудомісткості виробництва продукту чи надання послуги, так і альтруїстичні — створення суспільного блага, ліків від смертельних хвороб, екологічно чистих продуктів чи технологій тощо). Після визначення цілей інноваційної діяльності проводиться аналізування їх відповідності загальній стратегії підприємства. За ієрархічним рівнем. Відповідно, вище місце займає загальна стратегія підприємства, тому при виявленні невідповідностей визначені цілі інноваційної діяльності переглядаються.

Передпрограмний етап процесу управління інноваційною діяльністю покликаний визначити готовність підприємства до формування та реалізації програми інноваційного розвитку. На першій стадії цього етапу пропонуємо оцінювати рівень готовності підприємства до підготовки та реалізації програми інноваційного розвитку за трьома рушійними мотивами: намір, доцільність та можливість.

Програмний етап управління інноваційною діяльністю підприємства, у свою чергу, відображає процес формування програми інноваційного розвитку. На

першій стадії цього етапу слід проводити формування типової програми паралельно із формуванням програми інноваційного розвитку, яку підприємство має намір реалізовувати. Якщо ж підприємство здійснює інноваційну діяльність протягом тривалого періоду, попередньо реалізовувало програми інноваційного розвитку та має сформовану типову програму, то до неї лише вносяться корективи відповідно до поточного стану зовнішнього середовища, стратегічних пріоритетів підприємства тощо. Після цього здійснюється підготовка інноваційних проектів у межах розробленої програми інноваційного розвитку. На завершальній стадії програмного етапу механізму управління інноваційною діяльністю за програмно-цільовим підходом здійснюється попереднє оцінювання ефективності програми інноваційного розвитку за наступними параметрами: оптимізація показників, які характеризують ефективність програми і виходять з цілей, на досягнення яких вона спрямована; мінімізація часу, витраченого понад запланований для реалізації програми; мінімізація додаткових ресурсів, витрачених на приведення результативних показників оцінки програми до оптимального стану.

Під час організаційно-практичного етапу процесу управління інноваційною діяльністю підприємства відбувається, власне, реалізація програми інноваційного розвитку. В рамках цього етапу визначаються та розмежовуються функції структурних підрозділів підприємства, задіяних у процесі реалізації програми та визначаються методи управління процесом реалізації програми. Варто наголосити, що для досягнення максимальної ефективності програми інноваційного розвитку необхідно використовувати сучасні інструменти її реалізації. На останній стадії цього етапу відбувається сам процес реалізації програми інноваційного розвитку відповідно до вибраних методів та розподілених функціональних обов'язків.

Контрольно-діагностичний етап інноваційного процесу на підприємстві покликаний виявити можливі недоліки та порушення у процесі реалізації програми інноваційного розвитку. Першою стадією цього етапу є визначення та розмежування контрольних функцій підрозділів підприємства, задіяних у процесі реалізації програми. Після цього запропонованим нами механізмом управління інноваційною діяльністю підприємства передбачено здійснення поточного індикативного контролю за процесом реалізації програми. Контроль за реалізацією програми інноваційного розвитку пропонуємо здійснювати за трьома основними детермінантами, зазначеними під час опису програмного етапу процесу управління інноваційною діяльністю, а саме: індикаторами часу, обсягу ресурсів та результату. На завершальних стадіях контрольно-діагностичного етапу необхідно здійснити аналізування отриманих у результаті контролю відхилень фактичних показників від планових та прийняти необхідні управлінські рішення.

Результуючий етап механізму управління інноваційною діяльністю підприємства забезпечує підведення підсумків за результатами реалізації програми інноваційного розвитку. Таким чином, на першій стадії цього етапу здійснюється вибір переліку показників для аналізування впливу інноваційної діяльності на фінансовий стан підприємства.

Варто зазначити, що ефективність здійснення інноваційної діяльності відповідно до поставлених цілей може бути не лише комерційною, а й соціальною (створення суспільного блага, підвищення рівня добробуту, умов праці тощо), екологічною (зменшення шкідливих викидів у атмосферу, підвищення екологічності виробництва, покращення системи утилізації відходів виробництва тощо), науково-технічною (розвиток наукових, технологічних і технічних знань, поширення науково-технологічних розробок у суспільстві, підвищення інноваційного потенціалу підприємства та держави тощо) та ресурсною (зниження матеріаломісткості, трудомісткості виробництва, зниження споживання природних ресурсів, зростання фондів віддачі виробництва тощо). Таким чином, після завершення реалізації програми інноваційного розвитку проводиться оцінювання ефективності здійснення інноваційної діяльності відповідно до рівня досягнення поставлених цілей.

Реалізація запропонованого механізму управління інноваційною діяльністю суб'єкта господарювання за програмно-цільовим підходом забезпечує ряд переваг у порівнянні із застосуванням інших підходів до такого управління, зокрема:

1. Спрямованість на конкретний результат у межах визначеного часу та обсягу ресурсів, необхідних для досягнення цілей, а не лише прогнозування майбутнього стану системи.
2. Концентрація управління на програмі інноваційного розвитку, а не на виконанні певних функцій менеджменту.
3. Можливість контролю та впливу на процес здійснення інноваційної діяльності під час реалізації програми інноваційного розвитку.
4. Особливий спосіб впливу на систему управління інноваційною діяльністю. У центрі ставиться не інноваційна діяльність сама по собі, а управління програмою інноваційного розвитку, її елементами та програмними діями.
5. Можливість ефективно оцінити провадження інноваційної діяльності за результатами реалізації програми інноваційного розвитку на підприємстві.
6. Концентрація обмежених матеріальних, трудових і фінансових ресурсів на вирішенні принципових питань інноваційної діяльності підприємства, від яких залежить подальший його розвиток, що вкрай актуально для сучасних умов ведення господарської діяльності.
7. Забезпечення єдності методологічних та методичних підходів до виконання завдань інноваційної діяльності підприємства.
8. Програмно-цільове управління інноваційною діяльністю активізує аналітичну роботу, що сприяє, у першу чергу, зниженню терміну управлінського реагування на критичні події, які впливають на процес реалізації програми інноваційного розвитку.

ВИСНОВКИ

Таким чином, програмно-цільовий підхід є одним із найдієвіших у процесі формування та реалізації програми екологічних інновацій суб'єктів господарювання та орієнтований на кінцевий результат і досягнення поставлених цілей. Основними аргументами на користь управління інноваційною діяльністю суб'єктів господарю-

вання за програмно-цільовим підходом є чітке визначення цілей і результату, необхідних ресурсів та термінів виконання, визначений обсяг бюджету, прозорість грошових потоків, детальний контроль за процесом реалізації програми інноваційного розвитку та оцінювання результатів інноваційної діяльності.

Використання програмно-цільового підходу в управлінні інноваційною діяльністю сприятиме переходу від практики забезпечення коштів на інновації до оцінювання кінцевих результатів, а також підвищення відповідальності під час реалізації екологічних проектів. Використання програмно-цільового підходу у формуванні та реалізації програми екологічних інновацій водночас дасть змогу покращити економічні показники діяльності суб'єктів господарювання, підвищити їх конкурентоспроможність. Запропонований механізм управління інноваційною діяльністю при формуванні та реалізації екологічних проектів за програмно-цільовим підходом дає змогу забезпечувати стабільну динаміку інноваційного розвитку через досягнення цілей суб'єкта господарювання та створення умов для ефективної його діяльності у довгостроковій перспективі.

Література:

1. Андрейцев В. Право екологічної безпеки: проблеми формування об'єктивного складу / В. Андрейцев // Право України. — 2001. — № 10. — С. 9—12.
2. Балацький О. Екологічний менеджмент і перспективи становлення та розвитку / О. Балацький, В. Лук'яніхін, О. Лук'яніхіна // Економіка України. — 2000. — № 5. — С. 67—73.
3. Галушкіна Т.П. Еколого-збалансовані пріоритети розвитку територій: концептуальні засади та організаційний механізм / Т.П. Галушкіна, Л.М. Грановська. — Одеса, 2009. — 372 с.
4. Наукові основи національної стратегії сталого розвитку України: колективна монографія / О.М. Алимів, І.В. Драган, В.В. Микитенко та ін. / За наук. ред. академіка НААН України, д. е. н., проф. М.А. Хвесика; Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України". — К.: ДУ "ІЕПСР НАН України", 2013. — 45 с.

References:

1. Andrejtsev, V. (2001), "The right of environmental safety: the problem of forming an objective composition", *Pravo Ukrainy*, vol. 10, pp. 9—12.
 2. Balats'kyj, O. Luk'ianikhin, V. and Luk'ianikhina, O. (2000), "Ecological management and prospects of formation and development", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 5, pp. 67—73.
 3. Halushkina, T.P. and Hranovs'ka, L.M. (2009), *Ekoloho-zbalansovani priorytety rozvytku terytorij: kontseptual'ni zasady ta orhanizatsijnyj mekhanizm* [Ecologically-balanced priorities for the development of territories: conceptual foundations and organizational mechanism], Odesa, Ukraine.
 4. Alymov, O. M. Drahan, I. V. and Mykytenko, V. V. (2013), *Naukovi osnovy natsional'noi stratehii staloho rozvytku Ukrainy* [Scientific fundamentals of the national strategy of sustainable development of Ukraine], DU "IEPSR NAN Ukrainy", Kyiv, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 25.03.2019 р.*

В. В. Матей,
к. е. н., асистент кафедри міжнародних фінансів, Інститут міжнародних
відносин Київського Національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: 0000-0002-4836-2604

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.8.29

ОЦІНКА ПЕРСПЕКТИВ ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ ТА ТУРЕЧЧИНИ

V. Matei,
PhD (Economics), Assistant Professor of the Department of International Finance,
Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv

EVALUATION OF THE PROSPECTS OF ECONOMIC COOPERATION BETWEEN UKRAINE AND TURKEY

Статтю присвячено аналізу поточного стану та оцінці перспектив економічного співробітництва України та Туреччини. Здійснено аналіз взаємної торгівлі між двома країнами, який показав, що: Туреччина є одним із ключових торговельних партнерів нашої держави; торгівля з Туреччиною характеризується значним позитивним сальдо; основними статтями українського експорту на турецький ринок є чорні метали та сільськогосподарська продукція; товарна структура імпорту з Турецької Республіки більш диверсифікована з переважанням продукції з високою доданою вартістю. Визначено перелік товарів, що мають найбільший потенціалу на ринку Туреччини. Ідентифіковано основні перешкоди, переваги та загрози створення зони вільної торгівлі між Україною та Турецькою Республікою.

Виявлено його недостатній рівень інвестиційного співробітництва між Україною та Туреччиною — турецькі інвестиції в українській економіці складають лише близько 1 % іноземних інвестицій. Хоча реальна ситуація може бути іншою, зважаючи на те, що частина інвестицій надходить через треті країни. З'ясовано, що найбільш привабливими для інвестування з Туреччини в Україну є будівництво, альтернативна енергетика та ІТ-сектор. Виявлено, що залученню турецьких інвестицій в українську економіку перешкоджає група об'єктивних чинників, серед яких: низькі темпи економічного розвитку, корупція, бюрократія, монополізація економіки, низький рівень захисту іноземних інвестицій.

The article is devoted to the analysis of the current state and evaluation of the prospects of economic cooperation between Ukraine and Turkey. The analysis of mutual trade between the two countries is carried out, the analysis showed that: Turkey is one of the key trading partners of our country; trade with Turkey is characterized by a significant positive balance; the main items of Ukrainian exports to the Turkish market are iron, steel and agricultural products; the commodity structure of imports from the Republic of Turkey is more diversified with the predominance of high added value products. The list of criteria indicating the export potential of the goods is developed,

the Ukrainian goods are ranked according to their prospects at the Turkish market, taking into account developed criteria. The ranking showed the goods that have the biggest market potential in Turkey are: iron and steel, articles of iron or steel, iron ores and concentrates, wheat, corn, sunflower oil, soybeans and cakes, mineral or chemical nitrogenous fertilizers, wires and cables, turbojets, turbopropellers and other gas turbines. The main obstacles, advantages and threats of establishing a free-trade zone between Ukraine and the Republic of Turkey is identified. It is concluded that the free-trade zone should lead not only to the increase of trade turnover, but also to the activization of business and investment cooperation.

The article also examines the current state of investment cooperation between Ukraine and Turkey. Its inadequate current level is found — Turkish investments in the Ukrainian economy account for only about 1% of foreign investment, which is significantly less than potential volumes. Although the real situation may be different — some of the Turkish investments come from third countries. It is revealed that the most attractive segments for investment from Turkey to Ukraine is construction, alternative energy and IT sector. It was found that a group of objective factors hinders the attraction of Turkish investments into the Ukrainian economy, including low economic growth rate corruption, bureaucracy, monopolization of the economy, low level of protection of foreign investments.

Ключові слова: зовнішня торгівля, експорт, Туреччина, зона вільної торгівлі, прямі іноземні інвестиції, інвестиційне співробітництво.

Key words: foreign trade, export, Turkey, free-trade zone, foreign direct investment, investment cooperation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розвиток зовнішньої торгівлі та залучення іноземних інвестицій є пріоритетними завданнями держави у контексті гострої необхідності прискорення темпів економічного зростання в Україні. Відповідно до переліку перспективних країн для розвитку українського експорту (не включаючи країни ЄС), затвердженого Міністерством економічного розвитку та торгівлі України, третім найбільш перспективним ринком для нашої країни є Туреччина [17]. Турецький ринок історично є одним із найбільших ринків збуту для вітчизняних товарів, а турецька економіка входить до двадцятки найбільш потужних економік світу (за даними Світового банку, ВВП Туреччини в 2017 році склав більше 850 млрд дол. США), що робить її потенційно привабливим джерелом інвестицій. Крім того, найближчим часом очікується підписання Угоди про зону

вільної торгівлі між Україною та Турецькою Республікою, що повинно активізувати двосторонні економічні відносини.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання двостороннього співробітництва, розвитку економічних відносин, виявлення переваг та недоліків створення зони вільної торгівлі між Україною та Туреччиною досліджувалися рядом вітчизняних науковців та дослідників: Кузьмін В. [1], Куш О. [3], Комарова О. [7], Мощенко О. [9], Воронюк М. [11], Маркевич К. [12].

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз поточного стану економічного співробітництва між Україною та Туреччиною, а також оцінка перспектив його розвитку.

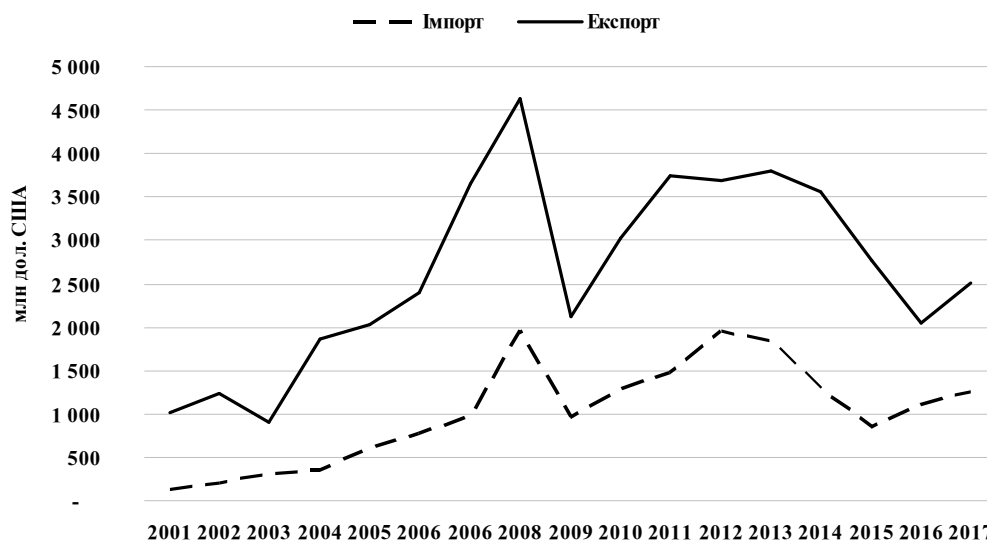

Рис. 1. Динаміка торгівлі товарами між Україною та Туреччиною, 2001—2017 рр.

Джерело: складено автором за даними ITC Trade map.

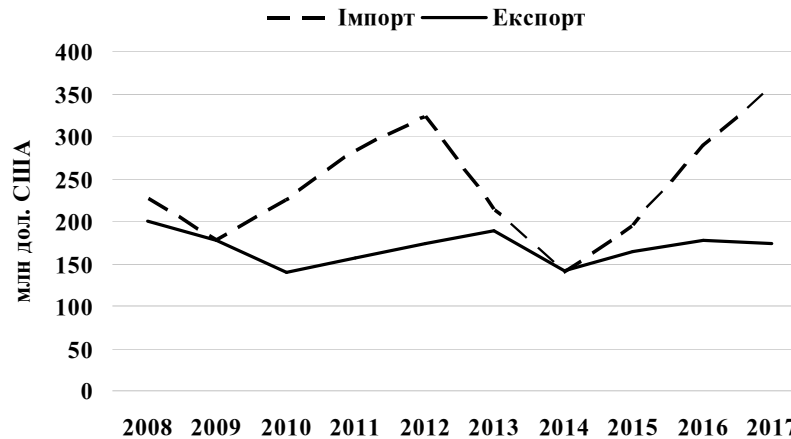

Рис. 2. Динаміка зовнішньої торгівлі послугами між Україною та Туреччиною, 2008–2017 рр.

Джерело: Складено автором за даними Державної служби статистики України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Туреччина є не тільки південним сусідом України (через Чорне море), але важливим зовнішньополітичним та зовнішньоекономічним партнером. Турецька Республіка є однією з перших країн, що визнали українську незалежність (16 грудня 1991 року) та встановили дипломатичні відносини з нашою державою (Протокол про встановлення дипломатичних відносин підписано 3 лютого 1992 року). Добросусідські відносини забезпечуються багатьма міжнародно-правовими документами, серед яких Договір про дружбу і співробітництво між Україною і Турецькою Республікою від 4 травня 1992 року та Спільний план дій між Кабінетом Міністрів України та Урядом Туреччини з розширеного співробітництва від 2 квітня 2004 року [13].

Серед багатьох напрямків міждержавного співробітництва (політичного, економічного, військового, культурного, соціального тощо) чи не найважливішим є економічне співробітництво. Інтенсивність, стабільність та взаємовигідність зовнішньоекономічних зв'язків між країнами зумовлюють ефективні відносини й в інших сферах. Головними напрямками міждержавного економічного співробітництва є взаємна торгівля та інвестиційна кооперація.

Туреччина історично є одним із головних торговельних партнерів нашої держави. Після встановлення дип-

ломатичних відносин між країнами у 1992 році показник зовнішньоторговельного обороту складав близько 120 млн дол. США, а вже з 1995 року почав перевищувати 1 млрд дол. США [8]. Найбільшого значення цей показник сягнув у 2008 році — 6,6 млрд дол. США, а у 2017 році він склав 3,77 млрд дол. США. Окрім 2008 р., вдалим роками для взаємної торгівлі між Україною та Туреччиною були 2011—2013 рр., коли товарообіг перевищував 5 млрд дол. США (рис. 1).

У 2017 році Україна експортувала товарів до Туреччини на 2,5 млрд дол. США, що становило майже 6% всього товарного експорту. Хоча порівняно з попереднім роком експорт зріс на 464 млн дол. США (на 23%), але він все ще менший, ніж у 2014 році (на 1,05 млрд дол. США). Найбільший показник експорту товарів зафіксовано у 2008 році — 4,6 млрд дол. США (рис. 1).

Український імпорт товарів з Туреччини значно менший, ніж експорт. У 2017 році у нашу державу було імпортовано турецьких товарів на 1,26 млрд дол. США (2,6% всього товарного імпорту), що на 162 млн дол. США більше, ніж у 2016 р. (на 15%). Найбільший показник імпорту зафіксовано у 2008 році — майже 2 млрд дол. США (рис. 1).

Отже, взаємна торгівля між Україною та Туреччиною характеризується позитивним сальдо торговельного балансу, розмір якого у 2017 р. склав 1,25 млрд дол.

Таблиця 1. Топ-10 українських товарів, що експортуються до Туреччини з України, 2016 та 2017 рр.

Товарна група	2017	
	млн дол. США	%
Загальний експорт	2 513,5	100
Чорні метали	1 068,8	42,5
Сосні боби	282,4	11,2
Кукурудза	101,9	4,1
Соняшникова олія	101,6	4,0
Пшениця	98,7	3,9
Лісоматеріали	84,9	3,4
Висівки та кормове борошно	83,1	3,3
Руди та концентрати залізни	75,8	3,0
Макуха	68,97	2,7
Мідь рафінована	50,96	2,0
Інші товари	496,5	19,8

Товарна група	2016	
	млн дол. США	%
Загальний експорт	2 049,1	100
Чорні метали	974,3	47,5
Сосні боби	271,5	13,3
Соняшникова олія	113,5	5,5
Азотні добрива	95,1	4,6
Лісоматеріали	67,0	3,3
Висівки та кормове борошно	53,7	2,6
Макуха	44,4	2,2
Руди та концентрати залізни	36,9	1,8
Мідь рафінована	28,9	1,4
Деревина паливна	19,0	0,9
Інші товари	392,6	19,2

Джерело: складено автором за даними ITC Trade map.

Таблиця 2. Топ-10 українських товарів, що імпортуються із Туреччини в Україну, 2016 та 2017 рр.

Товарна група	2017	
	млн дол. США	%
Загальний імпорт	1 261,2	100
Засоби наземного транспорту, крім залізничного або трамвайного рухомого складу	140 839	11,2
Реактори ядерні, котли	130 122	10,3
Цитрусові	88 521	7,0
Насіння соняшнику	84 724	6,7
Пластмаси, полімерні матеріали та вироби з них	75 332	6,0
Чорні метали	50 944	4,0
Електричні машини, обладнання та їх частини	46 740	3,7
Тканини з синтетичних комплексних ниток	41 953	3,3
Вироби з чорних металів	41 931	3,3
Помідори, свіжі або охолоджені	21 325	1,7
Інші товари	538 756	42,7

Товарна група	2016	
	млн дол. США	%
Загальний імпорт	1 098,6	100
Цитрусові	118 393	9,4
Реактори ядерні, котли	109 143	8,7
Засоби наземного транспорту, крім залізничного або трамвайного рухомого складу	90 038	7,1
Насіння соняшнику	72 342	5,7
Пластмаси, полімерні матеріали та вироби з них	70 493	5,6
Тканини з синтетичних комплексних ниток	39 959	3,2
Вироби з чорних металів	36 132	2,9
Електричні машини, обладнання та їх частини	29 458	2,3
Чорні метали	27 083	2,1
Помідори, свіжі або охолоджені	26 035	2,1
Інші товари	479 475	38,0

Джерело: Складено автором за даними ITC Trade map.

США. У 2007—2008 рр. цей показник склав майже 2,7 млрд дол. США (рис. 1).

Щодо торгівлі послугами, то у 2017 році з України до Туреччини експортовано послуг на суму 173 млн дол. США (на 4,2 млн дол. США менше, ніж у 2016 р.), а імпортовано — на 357 млн дол. США (на 68,2 млн дол. США більше, ніж у 2016 р.). На відміну від торгівлі товарами, торгівля послугами характеризується негативним сальдо — 183,6 млн дол. США у 2017 р. та 111 млн дол. США у 2016 р. За останні десять років сальдо було позитивним лише у 2014 році (2,9 млн дол. США) (рис. 2).

Розглядаючи товарну структуру українського експорту до Туреччини, не важко помітити, що вона має сировинний характер. Майже половина експорту — чорні метали (напівфабрикати з вуглецевої сталі, феросплави, прокат плоский з вуглецевої сталі, чавун, відходи та брухт з чорних металів тощо). Їх частка у загальному обсязі експорту у 2016 р. складала 47,5 %, у 2017 р. — 42,5 %. Більше третини експорту (37 %) складає харчова та сільськогосподарська продукція. Зокрема соєві боби (11,2 % експорту), кукурудза (4,1 %), соняшникова олія (4,0 %), пшениця (3,9 %) висівки та кормове борошно (3,3 %) (табл. 1).

Товарна структура імпорту з Туреччини в Україну більш диверсифікована з переважанням продукції з високою доданою вартістю. У 2017 році 11,2 % турецького імпорту складали засоби наземного транспорту, крім залізничного або трамвайного рухомого складу; 10,3% — реактори ядерні та котли; 7 % — цитрусові; 6,7% — насіння соняшнику; 6 % — пластмаси, полімерні матеріали та вироби з них. Порівняно з попереднім роком товарна структура не змінилася (табл. 2).

Основними статтями експорту послуг до Туреччини у 2017 році були: транспортні послуги — 85,9% (на 11,6% менше, ніж у 2016 році); послуги, пов'язані з подорожами — 6,2% (зростання на 88%); ділові послуги — 3,8% (зростання на 46,3%); послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги — 2,3% (зростання на 21,3%). Основними статтями імпорту в Україну були: послуги, пов'язані з подорожами — 70,4% (зростання на 26,1%); транспортні послуги — 23,3% (зростання на 29,9%); ділові послуги — 2,6% (зросли на 144,1%); державні та урядові послуги — 1% (зростання на 10%) [10].

Окрім розуміння поточного стану взаємної торгівлі між Україною та Туреччиною, важливим завданням також є визначення тих українських товарів¹, що мають найбільший потенціал на турецькому ринку.

На нашу думку, головними критеріями, що вказують на експортний потенціал товару є:

1. Обсяг експорту товару з України до світу. Більші показники експорту вказують на вищий рівень конкурентоспроможності товару на іноземних ринках.

2. Обсяг імпорту товару у Туреччину. Більші показники імпорту вказують на вищий рівень попиту на цей товар на місцевому ринку.

3. Річний темп зростання імпорту у Туреччину. Зростання імпорту вказує на зростання попиту на цей товар на місцевому ринку.

4. Різниця між індексом виявлених порівняльних переваг (RCA) товару для України та для Туреччини. Більша різниця вказує на більший потенціал товару на турецькому ринку. Індекс RCA розраховується за формулою [16]:

$$RCA = \frac{x_{ij} / x_{wt}}{X_{it} / X_{wt}} \quad (1),$$

де x_{ij} — обсяг експорту товару j країни i , x_{wj} — обсяг світового експорту товару j , X_{it} — загальний обсяг експорту країни i , X_{wt} — загальний обсяг світового експорту.

5. Потенційний обсяг експорту товару з України до Туреччини. Цей показник враховує експортні можливості країни, попит на імпортований товар на цільовому ринку й поточний обсяг експорту до цільової країни, та

¹ Під товаром розуміється товарна позиція УКТЗЕД (перші чотири знаки).

² Джерело даних — ITC Trade map.

Таблиця 3. Топ-15 українських товарів з найбільшим експортним потенціалом на турецькому ринку

Місце	Код УКТЗЕД	Товарна позиція	Експорт з України до Туреччини, млн дол. США		Імпорт Туреччини, млн дол. США		Потенційний обсяг експорту з України до Туреччини, млн дол. США	
			2016	2017	2016	2017	2016	2017
1	7207	Напівфабрикати з вуглецевої сталі	451,7	432,5	1477,3	2047,6	1025,7	1615,1
2	7208	Прокат плоский з вуглецевої сталі завширшки 600 мм або більше, гарячекатаний, неплакований, без гальванічного чи іншого покриття	132,1	171,6	1553,0	2395,7	1351,7	1589,2
3	1001	Пшениця і суміш пшениці та жита (меслин)	4,8	98,7	892,4	1043,3	887,6	944,7
4	1512	Олії соняшникова, сафлорова або бавовняна та їх фракції, рафіновані або нерафіновані, але без зміни їх хімічного складу	114,5	101,6	1015,6	661,1	901,1	559,5
5	2601	Руди та концентрати залізни, включаючи випалений пірит	38,7	75,8	697,8	1010,7	659,0	934,9
6	1201	Соеві боби, подрібнені або неподрібнені	271,5	282,4	885,3	947,0	613,8	665,5
7	7202	Феросплави	132,1	277,7	371,7	680,3	239,6	402,5
8	8544	Проводи ізолювані, кабелі та інші ізолювані електричні провідники із з'єднувальними деталями або без них	6	22	868,3	910,8	868,3	910,8
9	7209	Плоский прокат з вуглецевої сталі, завширшки 600 мм або більше, холоднокатаний (обтиснений у холодному стані), неплакований, без гальванічного або іншого покриття	52,2	68,3	354,3	539,8	251,1	372,6
10	7201	Чавун переробний та чавун дзеркальний у чушках, болванках або інших первинних формах	142,0	58,7	274,0	361,0	132,0	302,3
11	3102	Добрива мінеральні або хімічні, азотні	113,7	43,2	694,9	849,8	207,9	86,6
12	8411	Двигуни турбореактивні, турбогвинтові та інші газові турбіни	-	-	1104,5	1412,9	400,7	392,9
13	1005	Кукурудза	2,7	101,9	128,6	425,7	126,0	323,8
14	7304	Труби, трубки і профілі порожнисті, безшовні з чорних металів (крім чавунного литва)	13,9	21,7	255,3	290,4	241,4	448,1
15	2306	Макуха та інші тверді відходи і залишки, одержані під час добування рослинних жирів і олій	45,7	69,0	189,8	200,0	751,2	131,1

Джерело: розраховано автором з використанням даних ІТС Trade map.

розраховується за формулою [18]:

якщо $X_{ik} \geq I_{jk}$, то $EPI_{ijk} = I_{jk} - X_{ijk}$ (2),

якщо $I_{jk} > X_{ik}$, то $EPI_{ijk} = X_{ik} - X_{ijk}$

де EPI_{ijk} — потенційний обсяг експорту товару k з країни i до країни j , X_{ik} — обсяг експорту товару k з країни i , I_{jk} — обсяг імпорту товару k країни j , X_{ijk} — обсяг експорту товару k з країни i до країни j .

Для того, щоб з'ясувати, які українські товари матимуть найбільший потенціал на турецькому ринку, проведемо простий аналіз за таким алгоритмом:

1. Збір даних² по кожному із критеріїв за 2016 р. та 2017 р. (річні темпи зростання імпорту за період 2013—2017 рр.).

2. Здійснення необхідних розрахунків (для RCA та потенційного обсягу експорту).

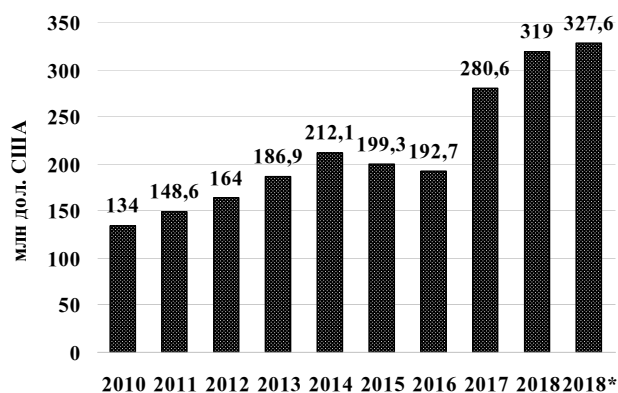

Рис. 3. Прямі інвестиції (акціонерний капітал) з Туреччини в економіці України, 2010—2018 рр. (станом на перше січня)**

Примітка: * Станом на 1 жовтня.

** без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя, за 2014—2018 рр. — також без частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України.

3. Ранжування товарів по кожному із критеріїв.

4. Формування фінального рейтингу, що відображає ранжування товарів з врахуванням їх рангу по всім 5-и критеріям.

За результатами аналізу виявлено, що найбільший потенціал на турецькому ринку мають чорні метали (прокат плоский та напівфабрикати із вуглецевої сталі, феросплави, чавун), труби та трубки із чорних металів, залізні руди, сільськогосподарська продукція (пшениця, кукурудза, соняшникова олія, соєві боби та макуха), азотні добрива, проводи та кабелі ізольовані, турбореактивні двигуни та газові турбіни (табл. 3).

Потужного імпульсу розвитку зовнішньоекономічних зв'язків між Туреччиною та Україною може дати підписання Угоди про створення зони вільної торгівлі (ЗВТ). Президент Туреччини Реджеп Ердоган очікує, що створення ЗВТ має призвести до збільшення торговельного обороту між країнами до 10 млрд дол. США [2]. Перші ідеї щодо такої угоди було озвучено близько десяти років тому, а реальні переговори розпочалися ще через два роки [1]. За цей час проведено десять раундів переговорів та велика кількість спільних консультацій, але угода до цих пір не підписана. Головною причиною цього є те, що Україна та Туреччина не можуть дійти кінцевої згоди щодо переліку товарів, на які поширюватиметься режим ЗВТ. Обидві країни намагаються максимально захистити власних виробників. Туреччина хоче виключити з режиму ЗВТ велику частину сільськогосподарської продукції, оскільки турецькі аграрії бояться конкуренції з боку українських. Але для нашої сторони такі умови є неприйнятними, зважаючи на те, що сільське господарство є однією з ключових галузей вітчизняного експорту до Туреччини. Поряд із обмеженням доступу сільськогосподарської продукції, турецька сторона намагається домовитися про максимально вигідні умови для своїх промислових виробників.

Незважаючи на існуючі протиріччя, обидві країни зацікавлені у створенні ЗВТ. Спільний кордон із чотирма країнами ЄС, великий внутрішній попит, дешева робоча сила, а також той факт, що присутність на українському ринку може полегшити вихід на європейський ринок — головні аргументи турецької сторони на користь створення ЗВТ [11]. Зі свого боку, Україна може зміцнити позиції на турецькому ринку для своєї металургійної та сільськогосподарської продукції. Підписання угоди про ЗВТ призведе не тільки до зростання товарообігу між Туреччиною та Україною, а й стимулюватиме притік турецьких інвестицій в українську економіку.

Окрім переваг від створення ЗВТ, не варто забувати й про можливі загрози. Збільшення товарообігу між країнами до 10 млрд дол. США може відбуватися, головним чином, завдяки зростанню турецького імпорту. Існуюче позитивне торговельне сальдо перетвориться на негативне. Крім цього, ЗВТ із Турецькою Республікою може знищити українське машинобудування, легку промисловість та вирощування овочів [3]. Адже в цих галузях турецька продукція є більш конкурентоспроможною, ніж вітчизняна.

Тоді як Туреччина є одним із головних торговельних партнерів нашої держави, за обсягами інвестицій в українську економіку вона займає лише 17-е місце серед країн-інвесторів. Станом на перше жовтня 2018 року

обсяг прямих інвестицій з Туреччини в економіці України склав 327,6 млн дол. США (рис. 3). Це лише 1 % прямих іноземних інвестицій у вітчизняну економіку. Проте частина турецьких інвестицій, згідно з турецькими джерелами, надходить через треті країни, тож їх об'єм значно більший [11]. На кінець 2016 року посольство України у Туреччині оцінювало загальний обсяг турецьких інвестицій в Україну з урахуванням фінансових ресурсів, залучених через банківські структури та спільні підприємства, які розташовані у третіх країнах, у суму близько 3 млрд дол. США [7].

Інвестиційне співробітництво України з Туреччиною регулюється Угодою про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доход і майно (підписано 27 листопада 1996 року) [4], а також Угодою про взаємне сприяння та захист інвестицій (підписано 9 листопада 2017 року) [5]. Останній документ визначає порядок сприяння залученню інвестицій з Туреччини в Україну та з України до Туреччини, визначає механізм їх взаємного захисту на територіях обох держав, сприяє справедливому і рівноправному режиму інвестування. Пожвавленню ділового та інвестиційного співробітництва між країнами сприяло підписання у 2011 році угоди про безвізовий режим.

За даними Держстату, турецькі інвестиції спрямовуються переважно у переробну промисловість, гуртову та роздрібну торгівлю, операції з нерухомим майном, діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування [14].

Найбільший досвід у реалізації інвестиційних проєктів в Україні серед турецьких компаній має Onur Group, що спеціалізується на будівництві всіх рівнів складності, добувній сфері, виробництві асфальту і бетону, туризмі, а також авіаційних перевезеннях. У 2008—2017 рр. компанія Onur Construction International (підрозділ Onur Group) виграла 183 тендери на виконання дорожніх робіт, робіт з ремонту і реконструкції об'єктів інфраструктури на 7,9 млрд грн. Найвідомішими з реалізованих в Україні проєктів Onur є капітальний ремонт столичної окружної дороги у 2016 р. вартістю 396,5 млн грн і закінчення робіт з реконструкції траси Київ — Одеса [20].

У квітні 2016 р. інша турецька компанія Limak Insaat Sanayi Ve Ticaret A.S. виграла міжнародний тендер в рамках проєкту "Завершення будівництва метрополітену в м. Дніпропетровськ", в якому передбачено будівництво до 2022 р. трьох станцій метрополітену [20].

Одним із ключових турецьких інвесторів в Україні є Turkcell, що володіє третім за величиною оператором мобільного зв'язку lifecell. У 2015 році компанія Turkcell інвестувала в українську економіку близько 500 млн дол. США [11].

Енергетичний сектор, а саме альтернативна енергетика, також має успіхи в залученні інвестицій з Туреччини. Компанія Atlas Global Energy (заснована 2016 р. турецькою Enisolar для реалізації проєктів ВЕС і СЕС в Україні) має портфель проєктів вітрових і сонячних станцій потужністю більше 300 МВт. Наразі вона впроваджує в Закарпатській області проєкт з будівництва Воловецької ВЕС загальною потужністю 120 МВт. Також у сфері енергетики працюють українсько-турецька

компанія "Енерджі Девелопмент Юкрейн" (планує побудувати 4 СЕС у Кіровоградській області), Guris Holding Co. Inc. (будує ВЕС "Овід Вінд 1" потужністю 32,4 МВт в Одеській області) та Еко Yenilenebilir Enerjiler A.S. (підписали з Очаківською міськрадою протокол про наміри будівництва сонячної електростанції на території м. Очаків) [20].

На жаль, обсяг українських інвестицій в турецьку економіку незначний, тому Держстат навіть не публікує відповідні дані (законодавство дозволяє). Одним із прикладів інвестицій із України в Туреччину є відкриття групою компаній TerraFood 19 грудня 2015 року молочного заводу Slava Sut в індустріальному парку м. Караман. Потужність заводу — 1 тис. т за добу. Інвестиції в проект оцінюються в 4 млн дол. США [19].

Чи є поточний стан інвестиційного співробітництва між Україною та Туреччиною задовільним? Звичайно, що ні. Структурні проблеми в українській економіці, високий рівень корупції, засилля бюрократії, монополізація багатьох секторів економіки, непрозорі та нечесні практики ведення бізнесу, неузгодженість щодо стандартизації, суперечності в українському законодавстві, слабкий захист іноземних інвестицій — чинники, що перешкоджають залученню турецьких інвестицій та ефективній роботі турецьких підприємств на вітчизняному ринку.

ВИСНОВКИ

Турецька Республіка є одним із ключових зовнішньоекономічних партнерів України. Щороку українські підприємства експортують на турецький ринок продукції на декілька мільярдів доларів США. Торгівля з Туреччиною характеризується позитивним сальдо, сировинним експортом та незначним обсягом торгівлі послугами. До збільшення торговельного обороту між нашими країнами може призвести створення зони вільної торгівлі. Відсутність ЗВТ до цього часу зумовлена існуванням об'єктивних протиріч — бажанням обох сторін максимально захистити власні інтереси.

За результатами проведеного аналізу виявлено товари з України, що мають найбільший потенціал на турецькому ринку — чорні метали, пшениця, кукурудза, соняшникова олія, азотні добрива, проводи та кабелі ізольовані, турбореактивні двигуни та газові турбіни тощо.

Існування серйозних проблем в українській економіці зумовлює незадовільний стан інвестиційного співробітництва між Україною та Туреччиною. Станом на 1 жовтня 2018 року обсяг турецьких інвестицій в українській економіку склав лише 327,6 млн дол. США (1% іноземних інвестицій). Але зважаючи на те, що частина інвестицій з Туреччини надходить через треті країни, їх обсяг є більшим. Серед турецьких компаній, що активно працюють в Україні: Turkcell, Onur, Enisolar, Limak. У той час як українські компанії слабо представлені на турецькому ринку.

Література:

1. Кузьмін В. Вільна торгівля між Україною та Туреччиною: примарні вигоди та реальні ризики [Електронний ресурс] / В. Кузьмін // Дзеркало тижня. — 2018. — Режим доступу: <https://dt.ua/internal/vilna->

[torgivlya-mizh-ukrayinoyu-i-turechchinoyu-primarni-vigodi-ta-realni-riziki-294310_.html](https://dt.ua/internal/vilna-torgivlya-mizh-ukrayinoyu-i-turechchinoyu-primarni-vigodi-ta-realni-riziki-294310_.html)

2. Президенти України та Туреччини доручили пришвидшити підготовку до підписання Угоди про зону вільної торгівлі між двома країнами [Електронний ресурс] // Веб-сайт Офіційного інтернет-представництва Президента України. — 2018. — Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/news/prezidenti-ukrayini-ta-turechchini-doruchili-prishvidshiti-p-50814>

3. Куш О. Україна хоче стати сировинним придатком Туреччини? Це вже занадто [Електронний ресурс] / О. Куш. — 2018. — Режим доступу: <https://ua.112.ua/mnenie/ukraina-khoche-staty-sirovinnym-prydatkom-turechchini-tse-vzhe-zanadto-442441.html>

4. Угода між Урядом України і Урядом Туреччини про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доход і майно від 27.11.1996 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/792_002

5. Угода між Урядом України та Урядом Турецької Республіки про взаємне сприяння та захист інвестицій від 09 жовтня 2017 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/792_734

6. З початку року Туреччина наростила інвестиції в економіку України [Електронний ресурс]. — 2018. — Режим доступу: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1725018-z-pochatku-roku-turechchina-narostila-investitsiyi-v-ekonomiku-ukrayini>

7. Комарова О. Чому Україна потрібна Туреччині? [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. — 2016. — Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/28198006.html>

8. "Стан та перспективи українсько-турецьких відносин". Аналітична записка [Електронний ресурс] // Національний інститут стратегічних досліджень. — Режим доступу <http://www.niss.gov.ua/articles/472/>

9. Мощенко О.М. Туреччина-Україна: сучасний стан та перспективи співробітництва в Чорноморсько-близькосхідному регіоні / О. М. Мощенко // Гілея: науковий вісник. — 2016. — Вип. 105. — С. 346—352.

10. Торговельно-економічне співробітництво між Україною і Туреччиною [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Посольства України в Турецькій республіці. — Режим доступу: <https://turkey.mfa.gov.ua/ua/ukraine-tr/trade>

11. Воротнюк М. Аудит зовнішньої політики: Україна-Туреччина. Дискусійна записка [Електронний ресурс] / М. Воротнюк // Інститут світової політики. — 2016. — Режим доступу: http://prismua.org/wp-content/uploads/2016/04/Aud_Ukr_Turk_01_32_ukr.pdf

12. Маркевич К.Л. Стратегія економічного співробітництва України та Туреччини: міжнародний та регіональний вимір / К.Л. Маркевич // Культура народів Причорномор'я. — 2008. — № 147. — С. 62—65.

13. Політичні відносини між Україною та Туреччиною. Посольство України в Турецькій Республіці [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Посольства України в Турецькій республіці. — Режим доступу: <https://turkey.mfa.gov.ua/ua/ukraine-tr/diplomacy>

14. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

15. International trade centre. Trade map [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.trademap.org/>

16. Balassa B. Trade Liberalization and Revealed Comparative Advantage / B. Balassa // The Manchester School of Economic and Social Studies. — 1965. — P. 99—123.

17. Експортна стратегія України: Дорожня карта стратегічного розвитку торгівлі 2017—2021 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. — 2017. — Режим доступу: <http://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=e6ab10fa-0ad9-4fe4-b8be-32f570693b64&title=EksportnaStrategiiaUkraini-DorozhniaKartaStrategichnogoRozvitkuTorgivli2017-2021>

18. Decreux Y., Spies J. Export Potential Assessments. A methodology to identify export opportunities for developing countries. Draft version as of December 2016 [Електронний ресурс] // International trade center. — 2016. — Режим доступу: http://exportpotential.intracen.org/media/1089/epa-methodology_141216.pdf

19. Українська компанія відкрила молочний завод в Туреччині [Електронний ресурс] // Корреспондент. — 2015. — Режим доступу: <https://ua.korrespondent.net/business/companies/3605661-ukrainska-kompaniia-vidkryla-molochnyi-zavod-v-turechchini>

20. З Туреччини з любов'ю [Електронний ресурс] // Бізнес. — 2018. — Режим доступу: <https://business.ua/biznes/item/3730-z-turechchyny-z-liuboviu>

References:

1. Kuz'min, V (2018). "Free trade between Ukraine and Turkey: illusive benefits and real risks", Dzerkalo tyzhnia [Online], available at: https://dt.ua/internal/vilna-torgivlya-mizh-ukrayinoyu-i-turechchinoyu-primarni-vigodi-ta-realni-riziki-294310_.html (Accessed 15 Jan 2019).

2. The official website of President of Ukraine (2018), "Presidents of Ukraine and Turkey instructed to accelerate preparations for the signing of the Free Trade Agreement between the two countries", available at: <https://www.president.gov.ua/news/prezidenti-ukrayini-ta-turechchini-doruchili-prishvidshiti-p-50814> (Accessed 17 Jan 2019).

3. Kusch, O. (2018), "Ukraine wants to become the supplier of raw material to Turkey? It is too much", available at: <https://ua.112.ua/mnenie/ukraina-khoche-stat-syrovynnym-prydatkom-turechchini-tse-vzhe-zanadto-442441.html> (Accessed 21 Jan 2019).

4. "Agreement between the Government of Ukraine and the Government of the Republic of Turkey on Avoidance of Double Taxation and on the Prevention of Tax Evasion with Respect to Taxes on Income and Property" (1996), available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/792_002 (Accessed 15 Jan 2019).

5. "Agreement between the Government of Ukraine and the Government of the Republic of Turkey on Mutual Assistance and Protection of Investments" (2017), available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/792_734 (Accessed 15 Jan 2019).

6. "Since the beginning of the year, Turkey has increased the investments in the Ukraine's economy"

(2018), available at: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1725018-z-pochatku-roku-turechchina-narostila-investitsiyi-v-ekonomiku-ukrayini> (Accessed 21 Jan 2019).

7. Komarova, O. (2016), "Why Turkey needs Ukraine?", Radio Svoboda [Online], available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/28198006.html> (Accessed 21 Jan 2019).

8. The official site of the National Institute of Strategic Studies, "The state and prospects of Ukrainian-Turkish relations. Analytical note", available at: <http://www.niss.gov.ua/articles/472/> (Accessed 21 Jan 2019).

9. Moschenko, O.M. (2016), "Turkey-Ukraine: the current state and prospects of cooperation in the Black Sea-Middle-East region", Hileia: naukovyj visnyk, Vol. 105, pp. 346—352.

10. The official site of the Embassy of Ukraine in the Republic of Turkey, "Trade and economic cooperation between Ukraine and Turkey", available at: <https://turkey.mfa.gov.ua/ua/ukraine-tr/trade> (Accessed 15 Jan 2019).

11. Vorotniuk, M. (2016), "Foreign policy audit: Ukraine-Turkey. Discussion note", available at: http://prismua.org/wp-content/uploads/2016/04/Aud_Ukr_Turk_01_32_ukr.pdf, (Accessed 12 Feb 2019).

12. Markevych, K. L. (2008), "The Strategy of Economic Cooperation of Ukraine and Turkey: International and Regional Dimension", Kul'tura narodov Prycherno-mor'ia, № 147, pp. 62—65.

13. The official site of the Embassy of Ukraine in the Republic of Turkey, "Political relations between Ukraine and Turkey", available at: <https://turkey.mfa.gov.ua/ua/ukraine-tr/diplomacy>, (Accessed 15 Jan 2019).

14. The official site of the State Statistics Service of Ukraine, available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>, (Accessed 22 Feb 2019).

15. The official site of the ITC Trade map, available at: <https://www.trademap.org/> (Accessed 22 Feb 2019).

16. Balassa, B. (1965), "Trade Liberalization and Revealed Comparative Advantage", The Manchester School of Economic and Social Studies, pp. 99—123.

17. The official site of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2017), "Export Strategy of Ukraine: (a roadmap of strategic development of trade) for 2017-2021", available at: <http://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=e6ab10fa-0ad9-4fe4-b8be-32f570693b64&title=EksportnaStrategiiaUkraini-DorozhniaKartaStrategichnogoRozvitkuTorgivli2017-2021> (Accessed 15 Jan 2019).

18. Decreux, Y. Spies, J. (2016), "Export Potential Assessments. A methodology to identify export opportunities for developing countries. Draft version as of December 2016", International Trade Centre, available at: http://exportpotential.intracen.org/media/1089/epa-methodology_141216.pdf (Accessed 22 Feb 2019).

19. "The Ukrainian company has opened a dairy factory in Turkey" (2015), Korrespondent [Online], available at: <https://ua.korrespondent.net/business/companies/3605661-ukrainska-kompaniia-vidkryla-molochnyi-zavod-v-turechchini> (Accessed 22 Feb 2019).

20. "From Turkey with love" (2018), Biznes [Online], available at: <https://business.ua/biznes/item/3730-z-turechchyny-z-liuboviu> (Accessed 21 Jan 2019).

Стаття надійшла до редакції 30.03.2019 р.

Н. І. Бурлака,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки, Вінницький національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-7424-2657

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.8.37

РОЗВИТОК ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

N. Burlaka,
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor Associate Professor of the Department of Economics
Vinnytsia National Agrarian University

DEVELOPMENT OF INVESTMENT ACTIVITIES OF ENTERPRISES OF UKRAINE

У статті проаналізовано існуючі проблеми та перспективи розвитку інвестиційної діяльності, оскільки в останні роки в Україні недостатньо привабливі умови для більш активної діяльності внутрішніх та іноземних інвесторів, що в свою чергу обумовлює потребу у додатковому обсязі інвестиційного капіталу. Стратегія інвестиційної діяльності будь-якого підприємства є складовою частиною його загальної економічної стратегії і передбачає ефективне використання різних форм інвестування задля забезпечення високої ринкової вартості підприємства та сталих темпів його розвитку. Одним із головних чинників провадження успішної інвестиційної політики підприємства є наявність сприятливого інвестиційного клімату в державі, що обумовлюється рядом макроекономічних факторів впливу. На сучасному етапі є необхідність поліпшення інвестиційного клімату та удосконалення механізмів державного регулювання інвестиційної діяльності.

The article analyzes existing problems and prospects for the development of investment activity. In recent years in Ukraine there are not enough attractive conditions for more active domestic and foreign investors, which in turn cause the need for an additional amount of investment capital. The investment strategy of any enterprise is an integral part of its overall economic strategy and provides for the effective use of various forms of investment in order to ensure the high market value of the enterprise and the steady pace of its development. Formation of such a strategy requires its strict coordination with the financial strategy of the enterprise, because it determines the directions of development of the enterprise in the long-term period. Such a policy is the basis for the development of any enterprise, because in the presence of inferior and ineffective investment policy, it threatens both the fulfillment of the strategic objectives of the company in the future and ensure of its full-fledged activities in the short run. Investment strategy — is a complex system of long-term investment objectives, which are determined based on the general objectives of the development of the economic entity, as well as the selection of the most effective ways to achieve them. It should be noted that the investment strategy must necessarily take into account the mission and goals of the entity, external and internal factors of influence and rely on the strategic priorities of a particular national economic system.

The development of the investment strategy of the company involves a complex and comprehensive analysis of all elements of the internal and external environment of the operation of the enterprise, as well as the coordination of these goals and measures to achieve them with the overall strategy of the enterprise.

One of the directions of optimization of investment activity of an enterprise is a proper analysis of the efficiency of individual investment projects. This analysis is based on a set of indicators of project efficiency and is the source of the necessary information for the adoption of a management decision related to investing in this project. Such an analysis is based on the study of all possible aspects of the external and internal environment of the project, that may occur during its practical implementation, which includes information, technological, marketing, financial and production elements of its provision.

The scientific substantiation of the approved managerial decisions regarding the investment of funds is ensured by the practical use of optimization methods and models of economic and mathematical modeling, through appropriate software. This gives an opportunity to evaluate the effectiveness of the investment project from the scientific point of view, to identify the relationship between positive and negative consequences and make the right decision.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційна діяльність, стратегія, середовище, капіталовкладення, кредитні ресурси, ринкова економіка, законодавча база.

Key words: investment, investment activity, strategy, environment, investments, credit resources, market economy, legislative base.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Термін "інвестиція" ("to invest") — слово латинського походження, що в перекладі означає "вкладення коштів". У вітчизняній спеціальній літературі найпоширенішим є розуміння інвестицій як вкладення капіталу з метою подальшого його збільшення, а ось у зарубіжних джерелах його ототожнюють переважно з рухом цінних паперів.

Так, Законом України "Про інвестиційну діяльність" від 18 вересня 1991 р. № 1560-XII [1] закріплено, що інвестиціями визнаються усі майнові й інтелектуальні цінності, що вкладаються в об'єкт підприємницької та інші види діяльності, внаслідок чого інвестор отримує прибуток (доход) або досягається соціальний ефект, а інвестиційною діяльністю є сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій. Очевидно, що інвестиційна діяльність пов'язана як з науковими дослідженнями, науково-дослідними розробками, підготовкою висококваліфікованих фахівців, так і з придбанням необхідних засобів виробництва, транспортних засобів, будівництвом об'єктів нерухомості, різноманітних інженерних споруд тощо.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ

Значний внесок у дослідження питань інвестування зробили такі вітчизняні і зарубіжні науковці: О.І. Амо-

ша, Г. Бірман, І.О. Бланк, А. Бутняров, І.М. Боярко, О.В. Гаврилюк, І.В. Гончарук, В.М. Гриньова, Б.В. Губський, Я.А. Жаліло, А.Г. Загородній, Ю.А. Кучеренко, А.В. Колєватова, В.В. Ковальов, М.Д. Кондратьєв, М.Г. Лапуста, Ю.В. Макогон, А. Маршалл, О.О. Очеретько, В.В. Панченко, П.Г. Перерва, Т.П. Ткаченко, Ю. Ткаченко, В.Д. Шапіро, У. Шарп, Т.В. Шталь, Н.А. Шевчук, В.В. Шеремет, О.М. Ястремська та інші. Але окремі питання щодо перспектив покращення інвестиційної діяльності та залучення інвестицій у підприємства не дістали належного висвітлення та потребують подальшого, більш детального розгляду та вдосконалення як у науковому, так і практичному розрізах.

МЕТА СТАТТІ

Головною метою цієї роботи є розробка пропозицій щодо покращення інвестиційної діяльності підприємств та формування інвестиційної стратегії.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Науковці виділяють такі стадії інвестиційного процесу: мотивація; прогнозування та програмування інвестицій; обґрунтування доцільності інвестицій; страхування; державна реєстрація; проектування та ціноутворення; забезпечення матеріально-технічними ресурсами; освоєння інвестицій; підготовка до виробництва про-

дукції; попередня задача в експлуатацію; кінцева задача в експлуатацію [2, с. 87].

Стратегія інвестиційної діяльності будь-якого підприємства є складовою частиною його загальної економічної стратегії і передбачає ефективне використання різних форм інвестування задля забезпечення високої ринкової вартості підприємства та сталих темпів його розвитку. Формування такої стратегії вимагає її чіткого узгодження з фінансовою стратегією підприємства, адже саме вона визначає напрями розвитку підприємства у довгостроковому періоді. Така політика є базою розвитку будь-якого підприємства, адже за наявності неповноцінної та неефективної інвестиційної політики, це ставить під загрозу як виконання у майбутньому стратегічних цілей підприємства, так і забезпечення його повноцінної діяльності у короткостроковому періоді.

Інвестиційна стратегія — це комплексна система довгострокових цілей інвестиційної діяльності, які визначені, виходячи із загальних завдань розвитку господарюючого суб'єкта, а також обрання найбільш ефективних шляхів їх досягнення. Потрібно зазначити, що інвестиційна стратегія неодмінно має враховувати місію та цілі суб'єкта господарювання, зовнішні та внутрішні чинники впливу і спиратися на стратегічні пріоритети конкретної національної економічної системи.

Розробка інвестиційної стратегії підприємства передбачає складний та комплексний аналіз усіх елементів внутрішнього та зовнішнього середовища функціонування підприємства, а також узгодження вказаних цілей та заходів їх досягнення з загальною стратегією підприємства. В процесі розробки інвестиційної політики підприємством, можна виділити такі кроки:

- По-перше, аналіз інвестиційної діяльності підприємства в минулому періоді;
- По-друге, ґрунтовне дослідження зовнішнього інвестиційного середовища та кон'юнктури ринку;
- по-третє, визначення стратегічних напрямів розвитку підприємства, котрі мають забезпечуватися майбутньою інвестиційною діяльністю;
- по-четверте, обґрунтування типу інвестиційної політики підприємства відповідно до цілей вкладання грошових коштів та міри ризику;
- по-п'яте, формування інвестиційної політики підприємства у відповідності до основних напрямів інвестування;
- по-шосте, формування інвестиційної політики підприємства у галузевому та регіональному розрізі;
- по-сьоме, узгодження основних напрямів інвестиційної політики підприємства [7, с. 45].

Сьогодні на вітчизняних підприємствах склалася парадоксальна ситуація. З одного боку, керівники підприємств усвідомлюють необхідність управління інвестиційними ризиками. Хоча на практиці, реалізуючи певний інвестиційний проект, самому ризику, його оцінці та мінімізації приділяється вкрай мало уваги. У більшості випадків усе закінчується простим переліченням ризиків — "карти ризиків", позбавлених будь-якої оцінки та врахування при реалізації проект, у той же час керівники фокусують увагу на мінімізації витрат. Слід також врахувати, що повне уникнення ризиків неможливе, внаслідок окремих особливостей, котрі впливають на загальну ефективність діяльності підприємства.

Одним із напрямів оптимізації інвестиційної діяльності підприємства є належний аналіз ефективності окремих інвестиційних проектів. Цей аналіз заснований на сукупності показників щодо ефективності проекту і є джерелом необхідної інформації для ухвалення того чи іншого управлінського рішення пов'язаного з вкладанням коштів у цей проект. Такий аналіз проводиться на основі дослідження усіх можливих аспектів зовнішнього та внутрішнього середовища проекту, що можуть проявитися у ході його практичного втілення, що включає в себе інформаційні, технологічні, маркетингові, фінансові та виробничі елементи його забезпечення.

Наукове обґрунтування ухвалених управлінських рішень щодо інвестування грошових коштів забезпечується, практичним використанням оптимізаційних методів та моделей економіко-математичного моделювання, завдяки відповідному програмному забезпеченню. Це дає можливість з наукової точки зору оцінити ефективність інвестиційного проекту, виявити відношення між позитивними та негативними наслідками і ухвалити правильне рішення.

Сьогодні у процесі оцінки інвестиційної привабливості проекту, підприємствами застосовуються дві групи показників: статистичні та динамічні. Перші засновані на облікових оцінках, другі — на дисконтованих. Недоліками статистичних є нехтування рівнем інфляції та можливим отриманням доходу від реінвестування. Саме тому більш показовими є динамічні оцінки. Тим не менш, розумне застосування обох видів оцінок, у процесі аналізу інвестиційного проекту дозволить адекватно оцінити можливі ризики і ухвалити економічно виважене рішення щодо наявного проекту.

Зазначимо, що ступінь ефективності інвестиційного проекту залежить від злагодженої роботи фінансового відділу підприємству, що виявляється у створенні чіткого механізму з отримання і використання інвестицій, що дозволяє визначити вартість їх джерел. Одним із ефективних інструментів оптимізації існуючого інвестиційного проекту є впровадження системи моніторингу та контролю реалізації інвестиційних проектів. Одним із головних чинників провадження успішної інвестиційної політики підприємства є наявність сприятливого інвестиційного клімату в державі, що обумовлюється рядом макроекономічних факторів впливу. На сьогоднішній день Україна залишається державою з низьким рівнем інвестиційної привабливості. За даними Державної служби статистики обсяг прямих іноземних інвестицій в Україну за 2014 рік склали 410 млн дол. США, 2015 р. — 2961 млн дол. США, 2016 р. — 3284 млн дол. США, за три квартали 2017 р. — 1848 млн дол. США [7, с. 47].

Представлені дані свідчать не лише про надзвичайно низький обсяг зовнішніх капіталовкладень в Україну, але й про відсутність стабільної динаміки росту обсягів іноземних інвестицій, що є індикатором недовіри з боку інвесторів з-за кордону. Передумовою створення сприятливого інвестиційного клімату в державі є створення належних умов роботи бізнесу та формування нового ефективного механізму правового регулювання інвестиційної діяльності задля забезпечення системи пільг та гарантій іноземним вкладникам капіталу.

Окремо слід зазначити необхідність у підсиленні наукової та освітньої сфери, підтримці науково-дослідницьких розробок, паралельно з побудовою нових та відновленням старих об'єктів інфраструктури для забезпечення умов для реалізації інвестиційних проектів вітчизняними та іноземними підприємствами.

Першочерговими заходами щодо поліпшення рівня інвестиційної привабливості можна назвати такі:

- реформування вітчизняного інвестиційного законодавства для створення системи взаємоузгоджених правових норм, що стимулюють інвестиційну активність вітчизняних підприємств;
- використання основних інструментів регуляторної політики для забезпечення розширення бази інвестиційних ресурсів;
- стимулювання залучення інвестицій у пріоритетні галузі економіки;
- мотивація до здійснення інвестиційної діяльності населенням через підвищення довіри до вітчизняного банківського сектору;
- надання державних гарантій інвесторам щодо захисту їх прав [7, с. 46].

У всьому світі фінансування капіталовкладень значною мірою здійснюється у вигляді кредитних ресурсів. Однак, внаслідок недосконалості нашої банківської системи та загального стану економіки інвестиційні кредити нині майже не надаються. Банківська система нашої країни не має можливості достатньою мірою кредитувати власного виробника. Одним із джерел внутрішнього фінансування є посилення контролю за зовнішньоекономічними операціями, що забезпечить повернення експортного виторгу.

Іноземні кредити для нашої економіки досягли значного розміру, однак використовуються переважно на поточне споживання. Часто Україна одержує так звані "зв'язані" кредити, надання яких передбачає використання цих коштів на купівлю товарів у країни-кредитора.

Таким чином, інвестори, а особливо іноземні, прагнуть мати інформацію про умови, які впливають на формування інвестиційної привабливості підприємства. Наявність повної інформації про галузь, регіон та, особливо, умови господарювання суттєво впливають на показник привабливості підприємства. Досвід роботи з українськими та іноземними інвесторами свідчить, що стратегічного інвестора завжди буде цікавити привабливе підприємство в інвестиційно-привабливій галузі та привабливому регіоні.

Основними напрямками вдосконалення інвестиційної привабливості України для іноземних інвесторів повинні стати:

- послідовне зниження тиску на інвесторів і відсутність диверсифікованих джерел інвестицій, нерівномірність їх розподілу між регіонами;
- створення дієвих механізмів управління інвестиційною діяльністю;
- реструктуризація економіки, пріоритетне залучення інвестицій у галузі, що особливо потребують капіталовкладень;
- мотивація суб'єктів господарювання стосовно довгострокових вкладень, а також населення щодо вкладення коштів в розвиток економіки, а не на споживання;

- стимулювання реінвестування;
- удосконалення інвестиційного законодавства та забезпечення його стабільності;
- забезпечення гарантій інвесторам;
- відповідність між надходженням і витрачанням інвестиційних ресурсів [4, с. 122].

Економічний спад у нашій країні супроводжується скороченням інвестиційної активності. При цьому зменшення капіталовкладень відбувається вищими темпами, ніж спад виробництва.

В Україні чинники, які впливають на процес інвестування, перебувають у такому стані, що не можуть сприяти розвитку цього процесу. Однак досвід багатьох країн свідчить, що вихід з кризи неможливий без збільшення обсягу інвестицій.

Отже, активізацію інвестиційної діяльності гальмує ще і політична ситуація, а вихід з кризи без істотного збільшення капіталовкладень неможливий. Однак з проведенням реформ в Україні з'явився фактор стабілізації економіки, який слід закріпити і зміцнити проведенням реальних, а не декларативних реформ. Йдеться про подолання інфляції.

Високі темпи інфляції роблять абсолютно неефективним нагромадження фінансових ресурсів, спрямованих на здійснення довгострокових проектів. Зниження інфляції дає можливість нормалізувати фінансовий стан підприємств, стимулювати збільшення виробництва.

На управління інвестиційною діяльністю впливає різноманітна кількість чинників, які мають зовнішній та внутрішній характер та прямий або опосередкований вплив по відношенню до окремого підприємства. Зовнішні чинники, які впливають на інвестиційну діяльність підприємства, можливо поділити на чотири основні групи: міжнародні чинники, галузеві чинники, чинники, пов'язані із державним управлінням інвестиційною діяльністю, ринкові чинники.

Кожна з зазначених груп чинників опосередковано впливає на процес управління інвестиційною діяльністю, проте, у випадку відсутності оперативного реагування на них з боку керівництва, може призвести до негативних наслідків. Внутрішні чинники впливу на управління інвестиційною діяльністю визначаються діяльністю промислового підприємства в цілому, рівнем кваліфікації персоналу, здатністю керівництва та персоналу вчасно реагувати на зміни у зовнішньому середовищі, рівнем ділової активності та репутації підприємства, розвиненістю системи збуту та маркетингу, процесом організації виробництва, наявністю необхідного ресурсного забезпечення [3, с. 26—27].

Важливим чинником активізації інвестиційного процесу в Україні є вдосконалення фінансово-кредитної сфери. Фінансова система України в сучасному виді суттєво відрізняється від фінансових систем закордонних країн: у розподілі фінансових ресурсів пріоритет віддається загальнодержавним фінансам; фінансова діяльність недержавних підприємств не зовсім і не завжди асоціюється з принципами підприємницької діяльності; про фінанси домогосподарств донедавна в Україні взагалі промова не йшла; недержавний сектор економіки знаходиться ще на низькому рівні розвитку [5, с. 37].

Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал), млрд дол.США

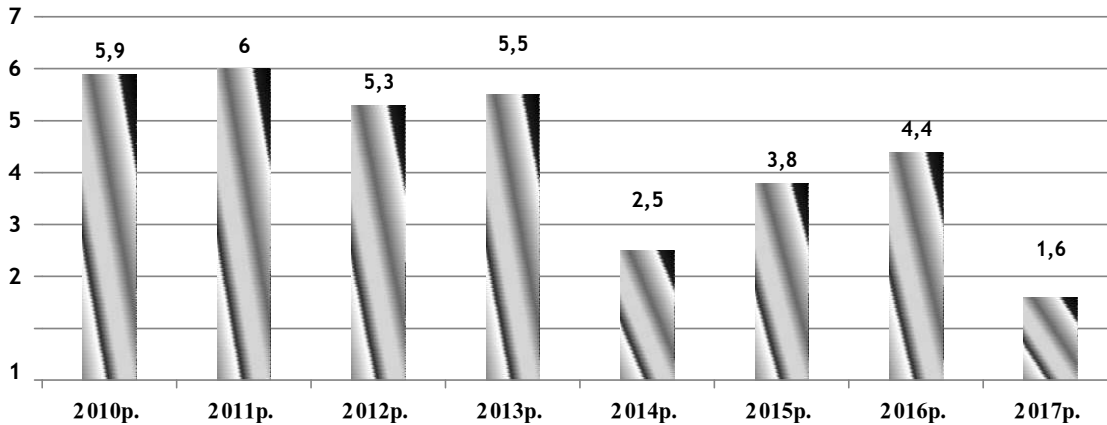

Рис. 1. Залучення прямих іноземних інвестицій в економіку України

Через значні проблеми, що пов'язані з реалізацією продукції вітчизняних підприємств, постійно збільшуються обсяги взаємних не платежів суб'єктів господарської діяльності.

Протягом останніх років дефіцит платіжного балансу України формувався за рахунок імпорту енергоносіїв, а також накопичення прострочених платежів за вже отриманими кредитами. Водночас відомо, що яка країна не може дозволити різкого зменшення критичного імпорту, оскільки це призводить до суттєвого падіння виробництва, зниження рівня життя населення. На жаль, через недосконалу податкову й фінансову політику не зменшується тіньовий сектор економіки. Факт змушеного відтоку підприємств у неофіційний ринок із метою зменшення податкових платежів має, крім фіскального, ще один негативний аспект — знижує інвестиційну активність цих підприємств. Активізація інвестиційної діяльності в Україні пов'язана з проведенням масової приватизації. Досвід інших країн, що раніше стали на шлях переходу до ринкової економіки, свідчить про те, що масова приватизація — єдиний засіб швидкого, широкомасштабного і поглибленого реформування економіки.

Найважливішою умовою активізації інвестиційної діяльності є наявність розробленої законодавчої бази в країні. Прийняття законів та інших нормативних актів, що регулюють інвестиційну діяльність, сприяє успішній реалізації державної інвестиційної політики.

З метою реалізації економічної, науково-технічної та соціальної політики країни здійснюється державне регулювання інвестиційної діяльності. Воно визначається планами й програмами розвитку народного господарства, бюджетами та передбаченими в них обсягами державного фінансування. При цьому створюються пільгові умови інвесторам, які здійснюють інвестиції у найважливіші напрями.

Виділяють дев'ять основних напрямків державного регулювання інвестиційної діяльності [6, с. 99]:

- регулювання сфер і об'єктів інвестування;
- податкове регулювання інвестиційної діяльності;
- регулювання інвестиційної діяльності шляхом надання фінансової допомоги;
- регулювання інвестиційної діяльності шляхом проведення відповідної амортизаційної політики;

- регулювання прав інвесторів у приватизації;
- регулювання фінансових інвестицій;
- забезпечення захисту інвестицій;
- експертиза інвестиційних проектів;
- регулювання умов здійснення інвестицій за межами країни [6, с. 99].

Важливою особливістю інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств є їх потреби в інвестуванні соціальної сфери та інфраструктури сільського господарства. Адже сучасна аграрна економіка є не лише галуззю виробництва, а й спосіб життя сільського населення. Нерозривність побуту й виробництва обумовлює необхідність будівництва й розвитку шкіл, дитячих дошкільних закладів, закладів побутового обслуговування, торгівельної мережі, автомобільних та залізничних шляхів сполучення, газо-, водо- та електропостачання тощо.

Окрім того, однією з визначальних сучасних особливостей переважної більшості господарюючих суб'єктів на селі є їх нестійкий фінансовий стан та низька платоспроможність, що обумовлює специфіку інвестиційної діяльності та необхідність залучення інвестицій на фінансове оздоровлення господарств.

Залучення інвесторів для фінансового оздоровлення об'єктивно зумовлене необхідністю розв'язати такі основні завдання:

- погашення боргів;
- поповнення оборотних засобів;
- підвищення зайнятості та доходів сільського населення на основі розвитку сільського господарства та інших видів діяльності;
- ефективного використання сільськогосподарських угідь;
- ефективного використання основних засобів [8, с. 85].

Як зазначалося, основними цілями інвестування є отримання прибутку, збереження капіталу або досягнення соціального ефекту. Проте у сільському господарстві, діяльність якого пов'язане з використанням землі як основного засобу виробництва, а також біологічних властивостей живих організмів, виникають специфічні цілі інвестування, а саме: відтворення родючості земель та забезпечення нормального функціонування біологічних організмів.

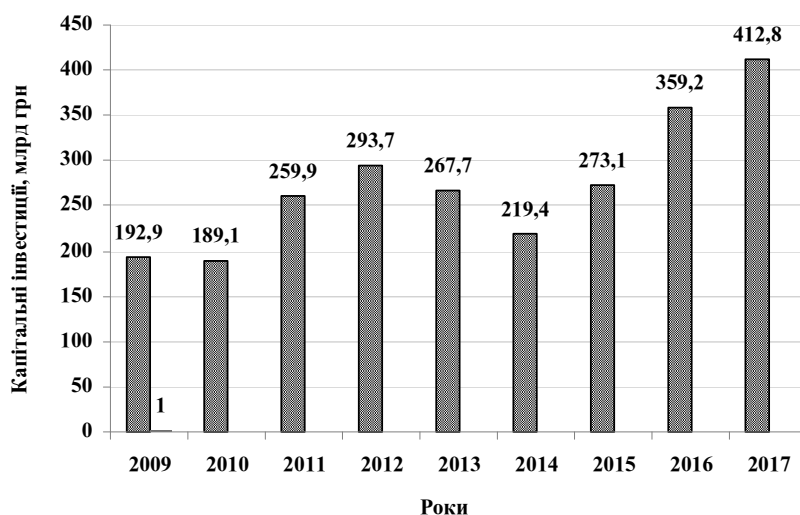

Рис. 2. Динаміка обсягів капітальних інвестицій підприємств України

Окрім того, метою інвестування є забезпечення сільськогосподарського виробництва для досягнення продовольчої безпеки держави, що, як свідчить досвід країн Європейського Союзу, може вступати у конфлікт з вимогами отримання прибутку. Також специфічною метою інвестиційної діяльності в сільському господарстві є соціальний захист та забезпечення сільського населення, що обумовлюється нерозривністю аграрного виробництва зі способом життям сільського населення.

Усе вищевикладене обумовлює специфічні напрями інвестування сільського господарства, перш за все залучення інвестицій на збільшення обсягів виробництва та підвищення продуктивності, підвищення родючості земель, підтримку біологічного потенціалу рослин і тварин, фінансування соціальної сфери та інфраструктури, фінансове оздоровлення підприємств тощо. Стратегічним напрямом інвестування аграрного господарства нині має стати створення об'єднань сільськогосподарських підприємств, зокрема кооперативів [8, с. 86].

Стан залучення прямих іноземних інвестицій в Україні значно ускладнює інвестиційну діяльність, оскільки наявний обсяг вкладень не забезпечує передумов економічного зростання і навіть повноцінного відтворення їх наявного стану. На інвестиційну привабливість значно впливає не лише загальний стан економіки країни, а й умови ведення бізнесу, зокрема ступінь втручання держави та рівень корупції. За останні 10 років обсяг інвестицій із країн ЄС значно збільшився, щодо країн СНД, спостерігається значне скорочення обсягу прямих іноземних інвестицій. При цьому перспективи іноземної інвестиційної діяльності в Україні здебільшого визначаються обсягами та структурою вже накопиченого в країні іноземного капіталу. Зміну інвестиційного клімату найбільш наочно демонструє динаміка інвестицій, особливо прямих іноземних інвестицій, яка вважається індикатором зміни рівня довіри та рейтингу країни. Економічна активність іноземних інвесторів в Україні незначна.

Так, у 2017 році в економіку України іноземними інвесторами з 76 країн світу вкладено 1630,4 млн дол. США прямих інвестицій (акціонерного капіталу).

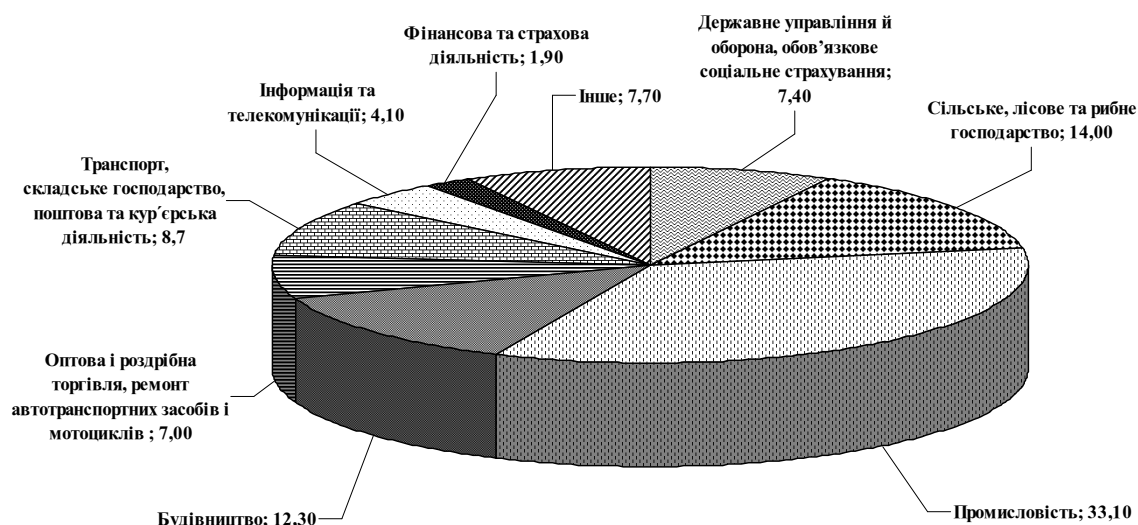

Рис. 3. Обсяги капітальних інвестицій за сферами економічної діяльності (у % до загального обсягу)

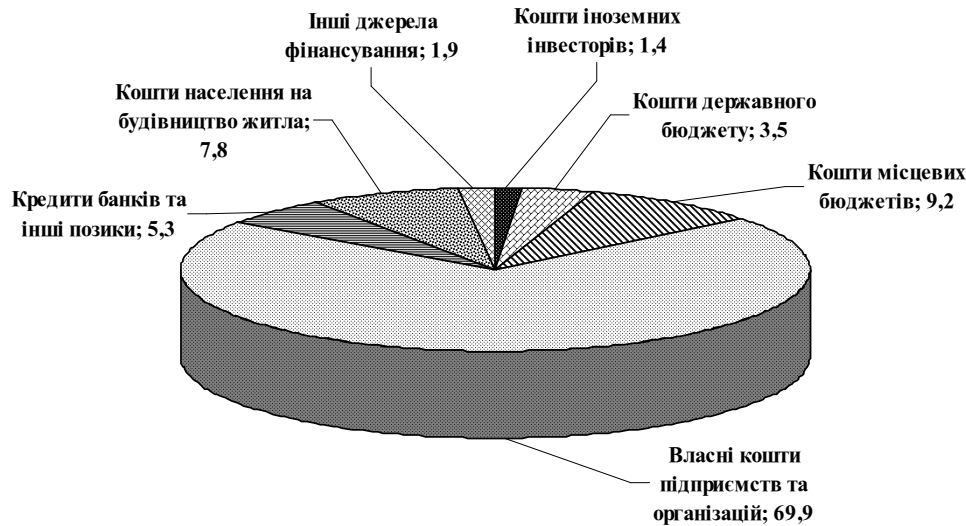

Рис. 4. Розподіл капітальних інвестицій за джерелами фінансування, %

Обсяг залучених з початку інвестування прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) в економіку України на кінець 2017 року становив 39 144,0 млн дол. США. Інвестиції спрямовуються у вже розвинені сфери економічної діяльності. Станом на кінець 2017 року найвагоміші обсяги надходжень прямих інвестицій були спрямовані до установ та організацій, що здійснюють фінансову та страхову діяльність — 26,1% та підприємств промисловості — 27,3% [9, с. 1081].

Обсяги освоєння капітальних інвестицій підприємств України у 2017 році складають 412,8 млрд грн, що на 22,1% більше від обсягу капітальних інвестицій за відповідний період 2016 року.

Провідними сферами економічної діяльності за обсягами освоєння капітальних інвестицій у 2017 році залишаються:

- промисловість — 33,1%;
- будівництво — 12,3%;
- сільське, лісове та рибне господарство — 14,0%;
- інформація та телекомунікації — 4,1%;
- оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів — 7,0%;
- транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність — 8,7%;
- державне управління й оборона, обов'язкове соціальне страхування — 7,4%.

Головним джерелом фінансування капітальних інвестицій, як і раніше, залишаються власні кошти підприємств та організацій, за рахунок яких у 2017 році освоєно 69,9% капіталовкладень.

Отже, Україна залишається привабливою для інвестицій, водночас вона не знаходиться осторонь світових процесів, є достатньо інтегрованою у світове господарство і порушення макростабільності на зовнішніх ринках має свій відголос в Україні.

З метою подальшого покращення інвестиційного клімату України актуальним на сьогодні є питання удосконалення правової та організаційної бази для підвищення дієздатності механізмів забезпечення сприятливого інвестиційного клімату й формування основи збереження та підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки.

Ряд позитивних кроків у цьому напрямі вже здійснено:

1. На сьогодні в Україні створене правове поле для інвестування та розвитку державно-приватного партнерства. Законодавство України визначає гарантії діяльності для інвесторів, економічні та організаційні засади реалізації державно-приватного партнерства в Україні.

2. На території України до іноземних інвесторів застосовується національний режим інвестиційної діяльності, тобто надано рівні умови діяльності з вітчизняними інвесторами. Іноземні інвестиції в Україні не підлягають націоналізації.

3. Підписано та ратифіковано Верховною Радою України міжурядові угоди про сприяння та взаємний захист інвестицій з більше ніж 70 країнами світу [9, с. 1082].

Щодо можливих шляхів поліпшення інвестиційного клімату в Україні та активнішого залучення прямих іноземних інвестицій в пріоритетні сектори національної економіки, доцільною видається реалізація таких заходів:

- розбудова національної фінансової системи в напрямку створення механізмів довгострокового інвестиційного кредитування, конкурсного розподілу державних інвестиційних ресурсів, ефективного концентрації заощаджень населення для фінансування цілей економічного розвитку;
- прискорення реформування амортизаційної системи шляхом її лібералізації та посилення інвестиційної спрямованості;
- впровадження механізмів участі індивідуальних інвесторів в операціях на фінансовому ринку;
- створення надійної правової основи для стимулювання і залучення приватних інвестицій в інститути розвитку;
- розробка плану дій щодо формування сприятливого інвестиційного клімату у межах проголошених пріоритетів соціально-економічного розвитку, розробка регіональних планів підвищення інвестиційної привабливості областей з урахуванням особливостей їхнього ресурсного потенціалу;

— розвиток державно-приватного партнерства в підтримці інвестиційної та інноваційної діяльності;
 — забезпечення постійної взаємодії органів виконавчої влади і підприємців, покращення інформаційного супроводження реалізації інвестиційних проектів;
 — розвиток програм довгострокового кредитування індивідуальних інвестицій у тому числі в підвищення енергетичної економічності житла, освіти, житлове будівництво тощо [6, с. 123].

ВИСНОВКИ

Враховуючи те, що економіка України перебуває на етапі переходу від відновлювального зростання до нового циклу розвитку, надзвичайної актуальності набуває проблема закладення достатнього інвестиційного фундаменту для майбутнього сталого розвитку національної економіки.

Стимулювання надходження прямих іноземних інвестицій в економіку України повинно стати ключовим елементом державної політики та включати удосконалення нормативно-правової бази інвестиційної діяльності; прозорість процесу приватизації; стимулювання залучення інвестицій в інтелектуальний капітал; розвиток корпоративного управління; формування позитивного іміджу країни для закордонних інвесторів [9, с. 1083].

Таким чином, можна зробити висновок, що активна позиція держави у розробці належних правових норм та забезпечення умов для сприяння інвестиційній діяльності разом із професійними діями керівництва вітчизняних підприємств дозволить Україні реалізувати свій інвестиційний та інноваційний потенціал [7, с. 47].

Література:

1. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 р. № 1560-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 47. — С. 646.
2. Панченко В.В. Деякі питання правового регулювання інвестиційної діяльності в аграрному секторі економіки України / В.В. Панченко // Проблеми законності. — 2016. — № 135. — С. 77—85.
3. Очередько О.О. Перспективи розвитку інвестиційної діяльності підприємств України / О.О. Очередько // Менеджер. — 2016. — № 4 (73). — С. 24—31.
4. Шталь Т.В., Доброскок Ю.Б., Тіщенко О.О., Сапаров Е. Аналіз інвестиційного клімату України та шляхи його вдосконалення / Т.В. Шталь, Ю.Б. Доброскок, О.О. Тіщенко, Е. Сапаров // Бізнес Інформ — 2013. — № 3. — С. 122—125.
5. Жаліло Я.А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави / Я.А. Жаліло. — К.: НІСД, 2012. — 336 с.
6. Боярко І.М. Інвестиційний аналіз: навчальний посібник / І.М. Боярко, Л.Л. Гриценко. — К.: Центр учбової літератури, 2012. — 400 с.
7. Ткаченко Т.П., Шевчук Н.А., Гончарук І.В. Напрями оптимізації інвестиційної діяльності підприємств / Т.П. Ткаченко, Н.А. Шевчук, І.В. Гончарук // Агросвіт. — 2018. — № 7. — С. 45—48.
8. Кучеренко Ю.А. Особливості інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств / Ю.А. Кучеренко // Інвестиції: практика та досвід. — 2018. — № 7. — С. 82—85.

9. Колєватова А.В. Сучасний стан залучення іноземних інвестицій в економіку України / А.В. Колєватова // Глобальні та національні проблеми економіки. — 2018. — № 22. — С. 1080—1084.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1991), The Law of Ukraine "About investment activity", Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, vol. 47, p. 646.
2. Panchenko, V. V. (2016), "Some issues of legal regulation of investment activity in the agrarian sector of Ukraine's economy", Problemy zakonnosti, vol. 135, pp. 77—85.
3. Ochered'ko, O.O. (2016), "Prospects for the development of investment activity of Ukrainian enterprises", Menedzher, vol. 4 (73), pp. 24—31.
4. Shtal', T.V. Dobroskok, Yu.B. Tischenko, O.O. and Saparov, E. (2013), "Analysis of the investment climate in Ukraine and ways of its improvement", Biznesinform, vol. 3, pp. 122—125.
5. Zhalilo, Ya. A. (2012), Teoriia ta praktyka formuvannia efektyvnoi ekonomichnoi stratehii derzhavy [Theory and practice of forming an effective economic strategy of the state], NISD, Kyiv, Ukraine.
6. Boiarko, I.M. and Hrytsenko, L.L. (2012), Investysijnyj analiz [Investment analysis], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.
7. Tkachenko, T. P. Shevchuk, N. A. and Honcharuk, I. V. (2018), "Directions of optimization of investment activity of enterprises", Ahrosvit, vol. 7, pp. 45—48.
8. Kucherenko, Yu. A. (2018), "Features of investment activity of agricultural enterprises", Investysii: praktyka ta dosvid, vol. 7, pp. 82—85.
9. Kolevatova, A.V. (2018), "The current state of attraction of foreign investments into the economy of Ukraine", Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky, vol. 22, pp. 1080—1084.

Стаття надійшла до редакції 31.03.2019 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

Видання включено до переліку
наукових фахових видань України
з ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

О. О. Лемішко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів Національного
університету біоресурсів і природокористування України, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-6216-652X

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.8.45

ФІНАНСОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ І ОПОДАТКУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНОГО КАПІТАЛУ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

O. Lemishko,
PhD (Economics), Associate Professor of the Department of Finance,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

FINANCIAL REGULATION AND TAXATION OF LAND CAPITAL IN THE AGRARIAN SECTOR OF THE UKRAINIAN ECONOMY

Предметом дослідження є теоретичні засади, методичні основи і практичні аспекти фінансового регулювання і оподаткування земельного капіталу в аграрному секторі економіки України. Методологічною та інформаційною основою роботи є наукові праці, матеріали періодичних видань, ресурси Internet, нормативно-правові акти з питань оподаткування земельного капіталу, офіційна звітність Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру. При проведенні дослідження використано методи суб'єктно-об'єктного і структурного аналізу грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та їх оподаткування. Обґрунтовано комплекс заходів, орієнтованих на зростання ролі оподаткування земельної власності у розвитку аграрного сектора економіки: реформування підходів до надання пільг — встановлення їх відповідно до об'єкта, а не платника податку, а також ув'язка з реалізацією загальнодержавних і регіональних програм розвитку земельного ринку і охорони земель; проведення еколого-агрохімічної паспортизації та інвентаризації земель на предмет відповідності об'єкту оподаткування; поступовий перехід до використання ринкової вартості землі як бази оподаткування; диференціація земельної нерухомості за рівнями якості сільськогосподарських угідь; введення фінансових і адміністративних санкцій за неналежне використання сільськогосподарських земель і недотримання екологічних норм; стимулювання засобами податкової політики збільшення терміну оренди рілля і багаторічних насаджень для забезпечення відповідального ставлення орендарів; унеможливлення оподаткування земельного капіталу великих сільськогосподарських суб'єктів оподаткування за спеціальними режимами, призначеними для малих організаційних форм агробізнесу. Доведено, що обов'язковою умовою відміни мораторію на здійснення операцій відчуження сільськогосподарської землі є створення автоматизованої системи ведення державного земельного кадастру, обліку надходжень від плати за землю, контролю їх повноти і своєчасності.

The subject of the study is theoretical principles, methodological bases and practical aspects of financial regulation and taxation of land capital in the agrarian sector of the Ukrainian economy. Methodological and informational basis of work are scientific works, materials of periodicals, Internet resources, normative legal acts on questions of taxation of land capital, official reports of the State Service of Ukraine on issues of geodesy, cartography and cadastre. In the course of the research, methods of subjective and objective and structural analysis of the monetary valuation of agricultural land and their taxation were used. The complex of measures focused on the growth of the role of taxation of land ownership in the development of the agrarian sector of the economy is substantiated: the reform of approaches to the granting of privileges — their establishment according to the object, and not the taxpayer, as well as the linkage with the implementation of national and regional land

market development programs and the protection of land; conducting ecological — agrochemical certification and inventory of land for the subject of compliance of the object of taxation; gradual transition to the use of market value of land as a tax base; differentiation of land properties by quality levels of agricultural lands; introduction of financial and administrative sanctions for improper use of agricultural land and non-compliance with environmental norms; stimulating by means of the tax policy the increase of the term of lease of arable land and perennial plantings to ensure a responsible attitude of tenants; impossibility of taxation of land capital of large agricultural subjects of taxation under special regimes intended for small organizational forms of agribusiness. It is proved that the mandatory condition for the abolition of the moratorium on the implementation of operations of alienation of agricultural land is the creation of an automated system for conducting the state land cadastre, accounting for revenues from land payments, monitoring their completeness and timeliness.

Ключові слова: фінансове регулювання, оподаткування, земельний капітал, аграрний сектор економіки, оренда, пільги, оцінка, кадастр.

Key words: financial regulation, taxation, land capital, agrarian sector of the economy, lease, privileges, valuation, cadastre.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Земля є основою буття, об'єктом соціально-економічних зв'язків та виконує багато важливих функцій у виробничій, соціально-екологічній та економіко-правовій площині. З початку 90-их років минулого століття Україна використовує оподаткування землі як джерело наповнення бюджету і регулювання діяльності землевласників та землекористувачів. Незважаючи на те, що з 1996 року в основу оподаткування землі покладена грошова нормативна оцінка, єдиного державного земельного кадастру в нашій країні так і не створено [1, с. 86]. Це ускладнює оподаткування земельного капіталу, негативно позначається на його фіскальному і стимулюючому потенціалі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Проблеми фінансового регулювання розвитку аграрного сектора економіки України знаходяться у центрі уваги багатьох учених. Нудьга М.В. відзначає важливу роль земельного капіталу як джерела формування доходів місцевих бюджетів [2, с. 100]. Актуальним проблемним аспектом з питань оренди комунального майна, на думку Легенченко М.О. [3, с. 122], є питання визначення платника земельного податку за земельні ділянки під об'єктами нерухомості, що належать територіальним громадам та передаються в оренду. Тесля Л.В. найбільшою вадою адміністрування земельного податку в Україні називає відсутність стимулювання поліпшення якості земельних угідь та ґрунтів у цілому [4, с. 143]. Іншими недоліками є: велика кількість податкових пільг; занижені ставки плати за землю для певних

категорій платників; повільний процес інвентаризації земель, їх недостовірна грошова оцінка; відсутність дієвого покарання за користування земельними ділянками з порушенням земельного законодавства, без сплати податку та орендної плати; нечітка регламентація виникнення податкового зобов'язання зі сплати плати за землю. Левицька С.О., Стець Н.В. акцентують увагу на критичності використання земель в Україні, оскільки подальша деградація потенціалу земельних ресурсів у сільському господарстві матиме катастрофічні наслідки, які негативно вплинуть на загальний рівень продовольчої безпеки країни, здоров'ї нації тощо [5, с. 108]. Окрім активізації використання традиційних факторів сільськогосподарського виробництва, удосконалення потребують механізми інституційного характеру, зокрема система оподаткування земельного капіталу.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування науково-практичних рекомендацій із підвищення ефективності фінансового регулювання і оподаткування земельного капіталу в аграрному секторі економіки України, орієнтованих на стимулювання розвитку земельного ринку, зміцнення інституту власності на землі сільськогосподарського призначення, їх охорону, раціональне використання бюджетних коштів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Фінансове регулювання земельного капіталу представлено визначенням правил і умов обігу його титулів на товарному і фінансовому ринках, вартісною оцінкою, обкладанням податками і зборами тощо. Плата за використання земель сільськогосподарського призначення на користь держави у формі земельного податку та орендної плати має фіскальні і регулюючі переваги порівняно з оподаткуванням інших факторів виробництва, серед них: об'єктивне стягування абсолютної і час-

Рис. 1. Структура земельного фонду України станом на 01.01.2018 р., %

Джерело: побудовано за даними [7].

тини диференціальної земельної ренти; менші можливості ухилення від сплати податку на прибуток через прозорість об'єкта оподаткування; справедливий та рівномірний механізм адміністрування земельного податку; вирівнювання умов господарювання для сільськогосподарських виробників [6, с. 45].

Сільськогосподарські землі є найбільшою категорією земель у структурі земельного фонду України. Його основу (станом на 01.01.2018 р.) становить приватна власність (31,09 млн га, або 74,88%), частка держави (10,38 млн га) дорівнює четвертій частині. Обсяг земель колективної і комунальної власності становить відповідно 0,02 млн га (0,05%) і 0,03 млн га (0,07%) та є мізерною — всього 0,12% у загальній структурі земельного фонду України (рис. 1).

Оподаткування земельного капіталу в українських умовах пройшло певний шлях еволюції. У 1998 році було прийнято Закон України "Про фіксований сільськогосподарський податок", який поглинув земельний податок [8]. З цього періоду розпочалося роздвоєння оподаткування землі: більша частина сільськогосподарських товаровиробників сплачувала земельний податок у складі фіксованого сільськогосподарського податку, а незначна — земельний податок як самостійний [9, с. 372]. Зазначений Закон України втратив силу у зв'язку з прийняттям Податкового Кодексу України (ПКУ). Главу 2 "Фіксований сільськогосподарський податок" розділу XIV "Спеціальні податкові режими" ПКУ було виключено у 2014 році на підставі Закону України "Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи" [10]. Починаючи з 2015 року, 4 група єдиного податку сформована з колишніх платників фіксованого сільськогосподарського податку. Відповідно до статті 292-1 ПКУ "об'єктом оподаткування для платників єдиного податку четвертої групи є площа сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень) та/або земель водного фонду (внутрішніх водойм, озер, ставків, водосховищ), що перебуває у власності сільськогосподарського товаровиробника або надана йому у користування, у тому числі на умовах оренди" [11]. Відповідно до п.п. 4 п. 291.4 ст. 291 ПКУ до четвертої групи платників єдиного податку віднесені сільськогосподарські товаровиробники, у яких частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75 відсотків. Згідно з п.п. 297.1 ст. 297 ПКУ

вони звільняються від обов'язку нарахування, сплати та подання податкової звітності із земельного податку, крім земельного податку за земельні ділянки, що не використовуються ними для ведення сільськогосподарського товаровиробництва. Таким чином, для платників єдиного податку IV групи спеціальний режим оподаткування є заміником податку на прибуток, земельного податку та рентної плати за спеціальне використання води у цих суб'єктів [12, с. 51].

Земельний податок — обов'язковий платіж, що справляється з власників земельних ділянок та земельних часток (паїв), а також постійних землекористувачів, під якими розуміють юридичних та фізичних осіб (резидентів і нерезидентів), яким відповідно до закону надані у користування земельні ділянки державної та комунальної власності, у тому числі на умовах оренди (підпункти 14.1.72—14.1.73 статті 14 Податкового кодексу України [11]). За правовою сутністю земельний податок, є обов'язковим, безеквівалентним, нецільовим платежем у бюджет держави або у бюджети органів місцевого самоврядування, який сплачується платниками (юридичними або фізичними особами, консолідованим платником) на підставі норм податкового закону.

Результати аналізу динаміки і структури платників податку на землю, нарахованих і сплачених сум земельного податку і орендної плати представлено в таблиці 1. Протягом 2016—2017 років чисельність платників земельного податку і орендної плати зросла з 7380 тис. осіб до 7761,3 тис. осіб. Основна їх частина (близько 98%) припадає на фізичних осіб. За підсумками 2016 року загальна сума нарахувань склала 24142,0 млн грн, у т. ч. за юридичними особами — 88,14%. У 2017 році відбулося зростання аналізованого показника на 2105,3 млн грн. У структурі загальних платежів (рівно як і фізичних, і юридичних осіб) за землю переважає орендна плата, у 2016 році вона становила 64,53%, у 2017 році — 62,69%.

Податкова дисципліна фізичних осіб є кращою порівняно з юридичними. Рівень перерахування платежів за землю ними складає у 2016 році 101,72%, у 2017 році — 103,16%. Тоді як для юридичних осіб зазначені показники складають відповідно 96,61% і 98,20%. Це можна пояснити істотною відмінністю у розмірах платежів юридичних і фізичних осіб, оскільки перші за результатами 2016—2017 років у середньому вищі у 350 разів. За аналізований період середній річний розмір плати за землю фізичної особи збільшився із 402,4 грн до 447,86 грн, а юридичної — із 140271,2 грн до 161523,4 грн.

Відповідно до статті 64 Бюджетного кодексу України [13] земельний податок та орендна плата у повному обсязі відносяться до доходів бюджетів місцевого самоврядування. Таким чином, у структурі платників земельного податку та орендної плати до місцевих бюджетів переважну частину складають фізичні особи, але основну суму надходжень забезпечують юридичні особи. У складі плати за землю основна питома вага припадає на оренду плати в частині двох груп платників податків.

У таблиці 2 представлено результати аналізу кількості платників єдиного податку четвертої групи — юридичних осіб, а також обсягу їх нарахувань.

Таблиця 1. Аналіз динаміки і структури платників податку на землю, нарахованих і сплачених сум земельного порядку і орендної плати

Показник	2016 рік			2017 рік			Абсолютний приріст		
	фізичні особи	юридичні особи	разом	фізичні особи	юридичні особи	разом	фізичні особи	юридичні особи	разом
Кількість платників	7234500	145521	7380021	7619100	142171	7761271	384600	-3350	381250
Нараховано, тис. грн	2861881	21280128	24142009	3307795	23385418	26693213	445914	2105290	2551204
- земельного податку	1062784	7501360	8564144	1369265	8589754	9959019	306481	1088394	1394875
- орендної плати	1799097	13778768	15577865	1938530	14795664	16734194	139433	1016896	1156329
Структура нарахувань, %	100	100	100	100	100	100	0	0	0
- земельного податку	37,14	35,25	35,47	41,40	36,73	37,31	4,26	1,48	1,84
- орендної плати	62,86	64,75	64,53	58,60	63,27	62,69	-4,26	-1,48	-1,84
Оплачено, тис. грн	2911182	20412408	23323590	3412306	22963942	26376248	501124	2551534	3052658
- земельного податку	1032274	7060957	8093231	1383737	8262337	9646074	351463	1201380	1552843
- орендної плати	1878908	13351451	15230359	2028569	14701605	16730174	149661	1350154	1499815
Структура оплати, %	100	100	100	100	100	100	0	0	0
- земельного податку	35,46	34,59	34,70	40,55	35,98	36,57	5,09	1,39	1,87
- орендної плати	64,54	65,41	65,30	59,45	64,02	63,43	-5,09	-1,39	-1,87
Середній розмір оплати, грн/особа	402,40	140271,2	3160,4	447,86	161523,4	3398,4	45,46	21252,2	238,08
- земельного податку	142,69	48521,9	1096,6	181,61	58115,5	1242,8	38,93	9593,6	146,21
- орендної плати	259,71	91749,3	2063,7	266,25	103407,9	2155,6	6,53	11658,6	91,87
Рівень перерахування, %	101,72	95,92	96,61	103,16	98,20	98,81	1,44	2,28	2,20
- земельного податку	97,13	94,13	94,50	101,06	96,19	96,86	3,93	2,06	2,36
- орендної плати	104,44	96,90	97,77	104,64	99,36	99,98	0,21	2,47	2,21

Джерело: побудовано за даними [7].

Протягом 2016—2017 років кількість платників єдиного податку четвертої групи — юридичних осіб скоротилася із 34184 осіб до 32627 осіб, або на 4,55%. Їх питома вага у загальній кількості юридичних осіб — платників земельного податку і орендної плати складає близько 23%. Сума нарахованого єдиного податку у 2016 році склала 3905,8 млн грн, у 2017 році вона суттєво зросла — на 1169,6 млн грн (майже на 30%). У результаті питома вага нарахованих сум єдиного податку у загальних надходженнях від юридичних осіб зросла із 18,35% до 21,70%. Середня сума сплаченого єдиного податку юридичною особою зросла з 114,26 тис. грн до 155,56 тис. грн, або на 36,15%. Питомий розмір єдиного податку збільшився з 175,52 грн/га до 248,50 грн/га, або на 41,58%.

В Україні грошова оцінка земельних ділянок визначається відповідно до Закону України "Про оцінку земель" [14] і залежно від призначення та порядку прове-

дення може бути нормативною і експертною. Нормативна грошова оцінка земельних ділянок використовується для визначення розміру плати за землю — земельного податку та орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності. Нормативна грошова оцінка сільськогосподарських угідь в Україні станом на 01.01.2018 р. становить: рілля та перелоги — 30937,9 грн/га, багаторічні насадження — 53861,4 грн/га, природні сіножаті — 7239,3 грн/га, природні пасовища — 5667,2 грн/га. Вартість земельних ділянок істотно варіює за регіонами: мінімальна вартість рілля та перелогів в Житомирській області 20581,0 грн/га, максимальна — в Черкаській (39810,8 грн/га), що в 1,93 разів більше. Максимальна вартість багаторічних насаджень 100903 грн/га в Вінницькій обл., мінімальна — в 19435,5 грн/га в Тернопільській обл. (різниця у 5,19 разів). Максимальне і мінімальне значення природних сіножатей становить відповідно 14220,1 грн/га у Во-

Таблиця 2. Аналіз кількості платників єдиного податку четвертої групи — юридичних осіб, а також обсягу їх нарахувань

Показник	2016 рік	2017 рік	Абс. приріст	Темп приросту, %
Кількість платників — юридичних осіб				
- всього платників податку на землю	145521	142171	-3350	-2,30
- платники четвертої групи	34184	32627	-1557	-4,55
Питома вага платників єдиного податку четвертої групи, %	23,49	22,95	-0,54	x
Нараховано юридичними особами, тис. грн				
- податку на землю	21280128	23385418	2105290	9,89
- єдиного податку платниками четвертої групи	3905752	5075400	1169648	29,95
Питома вага нарахованих сум єдиного податку, %	18,35	21,70	3,35	x
Середня сума сплаченого єдиного податку, тис. грн/особа	114,26	155,56	41,30	36,15
Задекларована площа сільськогосподарських угідь, тис. га	22252,9	20423,9	-1829,0	-8,22
Питомий розмір єдиного податку, грн/га	175,52	248,50	72,99	41,58

линській обл. та 3165,5 грн/га у Херсонській обл. (4,49 разів різниці). По природним пасовищам ситуація аналогічна: максимум 11414,4 грн/га у Волинській області і мінімум 3165,5 грн/га у Херсонській (різниця у 3,61 разів).

У дослідженні Крамарьова О.С. переконливо доведено, що фіксований розмір земельного податку не виконує ключову функцію стимулювання раціонального використання земельних ресурсів [15, с. 97]. На думку цитованого автора, податок має залежати від сівозмін і затрат на елементи живлення, використаних рослиною для формування врожаю. Для підвищення ефективності механізму оподаткування земельної власності ставку податку доцільно диференціювати залежно до балів бонітету земель, що заходяться у власності платника податку, або орендуються ним. Для цього необхідно провести агрохімічну паспортизацію земель сільськогосподарського призначення. Потребує диференціації ставка податку на землю, оскільки вона зумовлює хвилю економічних наслідків, що проявляються спершу на великих аграрних підприємствах, потім — на середніх і малих, пізніше — на інших секторах економіки [16, с. 180]. Зміна підходів до визначення ставки земельного податку має враховувати специфіку окремих видів сільськогосподарського виробництва, зокрема, зрошувального землеробства [17, с. 63]. Потребують вирішення питання оподаткування ПДВ операцій з придбання земельних ділянок разом із розташованими на них будівлями і спорудами [18, с. 354]. При вирішенні питання про застосування пільгової ставки земельного податку визначальною має бути реєстрація правовстановлюючих документів (державних актів на право постійного користування) із певним цільовим призначенням земельної ділянки [19, с. 45]. У розвинутих країнах Європи існує практика оподаткування землевласників за підвищеними ставками, якщо належна йому ділянка сільськогосподарського призначення не обробляється, що стимулює її використання за призначенням, або передачу в оренду, або продаж.

Більш ретельну увагу слід приділити питанням встановлення пільг по земельному податку. Відповідно до п. 28 ст. 26 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" до компетенції сільських, селищних, міських рад віднесено ухвалення рішень щодо надання пільг по місцевих податках і зборах, а також земельному податку [20]. Відповідно до статті 284 ПКУ органи місцевого самоврядування подають відповідному контролюючому органу за місцезнаходженням земельної ділянки рішення щодо ставок земельного податку та наданих пільг зі сплати земельного податку юридичним та/або фізичним особам [11]. Стаття 27 Закону України "Про охорону земель" [21] визначає надання податкових і кредитних пільг фізичним і юридичним особам, які здійснюють за власні кошти заходи щодо захисту земель від ерозії, підвищення родючості ґрунтів та інші заходи, передбачені загальнодержавними і регіональними програмами використання та охорони земель.

В умовах мораторію на відчуження земель сільськогосподарського призначення операції з передачі в оренду земельних часток (паїв) та значно розширює значення землі як об'єкта оподаткування. Селяни мають право обробляти свій пай самостійно, або передати його в

оренду іншим фізичним особам, підприємствам, агрохолдингам тощо. Враховуючи, що мінімальна плата за оренду земельного паю встановлена у відсотках від грошової оцінки і не залежить від рівня прибутковості веденого орендарем бізнесу, то власники земельних паїв отримали стабільне джерело доходу, а держава значно розширила базу оподаткування земельного капіталу. Останніми роками зростає конкуренція серед орендарів земельних паїв, що дозволяє їх власникам очікувати на зростання рівня орендної плати. Після зняття мораторію на операції купівлі-продажу сільськогосподарської землі держава буде отримувати доходи у формі державного мита від їх здійснення та від їх реєстрації в земельному кадастрі.

Податковим кодексом прямо не визначено, що робити з капітальними поліпшеннями земель, які понесені й оприбутковані орендарем у разі закінчення строку оренди. Безумовно, якщо строк оренди продовжено, то на капітальні поліпшення земельних ділянок буде нараховуватись амортизація, а якщо ні, то виникає питання, що робити із їх залишками. Отже, якщо договір операційної оренди не переукладено і на цей час капітальні поліпшення земель залишилися недоамортизованими, то залишкову вартість таких поліпшень слід списати на витрати [22, с. 408]. У Законі України "Про оренду земель" зазначено, що здійснені орендарем без згоди орендодавця витрати на поліпшення орендованої земельної ділянки, які неможливо відокремити без заподіяння шкоди цій ділянці, не підлягають відшкодуванню, а також, що орендар може залишити за собою здійснені ним за власний рахунок вигоди від поліпшення орендованої земельної ділянки, якщо ці поліпшення можуть бути відокремлені без заподіяння шкоди земельній ділянці [23].

Окрім "класичного" механізму оренди, законодавство передбачає можливість суборенди — похідної передачі орендарем земельної ділянки у користування третій особі за погодженням із первинним орендодавцем на тих же умовах, на яких укладено основний договір оренди. Для вирішення спірних проблем оподаткування зазначених відносин Царук Н.Г. [24, с. 129] наведено аргументи щодо включення суборенованих земельних ділянок сільськогосподарського призначення до податкової звітності з єдиного податку IV групи суборендарів цих земель, на відміну від визначеного фіскальними органами порядку. Також запропоновано розмежування інформації про орендовані та субореновані земельні ділянки сільськогосподарського призначення на позабалансових рахунках бухгалтерського обліку орендарів та суборендарів цих ресурсів.

У сучасних умовах виникає необхідність в розробці нових методик оцінювання вартості земельних ділянок сільськогосподарського призначення за ринковою вартістю з метою проведення транзакцій земельного ринку і формування бази оподаткування. На сьогодні і на світовому, і на європейському рівні відсутні єдині підходи і методи оцінки земельних ділянок. При визначенні податкової бази земель сільськогосподарського призначення залежно від країни може використовуватися ринкова або кадастрова вартість, коригувальні коефіцієнти до них, масова або індивідуальна оцінка. На початкових етапах формування ринку землі, які супровод-

жуються браком достатньої інформації про ціни договорів купівлі-продажу, у зарубіжній практиці використовують масову оцінку сільськогосподарських угідь — це метод отримання вартісних оцінок однорідної групи земельних ділянок з використанням ринкової інформації про угоди окремих із них. На подальших етапах по мірі накопичення статистичних даних здійснюється перехід до індивідуальної оцінки ринкової вартості земельних ділянок.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Для зростання ролі оподаткування земельної власності у розвитку аграрного сектора економіки доцільно: реформувати підходи до надання пільг — встановлювати їх відповідно до об'єкта, а не платника податку, а також ув'язувати з реалізацією загальнодержавних і регіональних програм розвитку земельного ринку і охорони земель; провести еколого-агрохімічну паспортизацію і інвентаризацію земель на предмет відповідності об'єкту оподаткування; здійснювати поступовий перехід до використання ринкової вартості землі як бази оподаткування; диференціювати земельну нерухомість за рівнями якості сільськогосподарських угідь, у т.ч. із виділенням поліпшених земель і таких, що потребують поліпшення; ввести фінансові і адміністративні санкції за неналежне використання сільськогосподарських земель і недотримання екологічних норм; стимулювати засобами податкової політики збільшення терміну оренди рілля і багаторічних насаджень для забезпечення відповідального ставлення орендарів; унеможливити оподаткування земельного капіталу великих сільськогосподарських суб'єктів оподаткування за спеціальними режимами, призначеними для малих організаційних форм агробізнесу. Обов'язковою умовою відміни мораторію на здійснення операцій відчуження сільськогосподарської землі є створення відповідної інфраструктури земельного ринку, автоматизованої системи ведення державного земельного кадастру, спрямованого на вирішення питань обліку земель, надходжень від плати за землю, контролю їх повноти і своєчасності.

Метою подальших досліджень є розробка іпотечних механізмів у системі стимулювання розвитку аграрного ринку.

Література:

1. Павленко Е.Б. До питання про правову природу податку на землю як різновиду прямих податків. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. — 2012. — Вип. 9. — С. 84—86.
2. Нудьга М. В. Аналіз надходжень податку на землю до бюджету Харківської області. Управління розвитком. — 2014. — № 5. — С. 99—100.
3. Легенченко М.О. Особливості сплати земельного податку у правовідносинах оренди комунального майна. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право. — 2012. — Вип. 17. — С. 119—124.
4. Тесля Л.В. Розробка та реалізація політики місцевих податків і зборів в селищах з землями рекреаційно-

го призначення. Актуальні проблеми держави і права. — 2005. — Вип. 26. — С. 140—143.

5. Левицька С.О., Стець Н.В. Методичні та прикладні підходи ефективності землекористування в умовах податкового реформування. Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія: Економіка. — 2016. — Вип. 1. — С. 104—109.

6. Кухта К.О., Джура В.В. Історичний генезис адміністрування земельного податку в Україні: сучасні аспекти та еволюція розвитку земельного оподаткування. Інвестиції: практика та досвід. — 2019. — № 2. — С. 42—47.

7. Статистичний щорічник "Моніторинг земельних відносин в Україні: 2016—2017". — К.: Державна служба геодезії, картографії і кадастру, 2018. URL: <http://land.gov.ua/wp-content/uploads/2018/10/monitoring.pdf>

8. Про фіксований сільськогосподарський податок: Закон України від 17.12.1998 № 320-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/320-14> (Закон втратив чинність на підставі Кодексу № 2755-VI від 02.12.2010, ВВР, 2011, № 13—14, № 15—16, N 17, ст.112)

9. Дема Д.І., Сус Ю.Ю., Трокоз В.М. Податкові наслідки реформування земельних відносин. Вісник Житомирського національного агроекологічного університету. — 2011. — № 2 (2). — С. 369—375.

10. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи: Закон України від 28.12.2014 № 71-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/71-19#n1664>

11. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17?find=1&text=%F1%F2%E0%F2%F2%FF+14#w11>

12. Гривнак К. Про звільнення платників єдиного податку четвертої групи від сплати земельного податку. Землевпорядний вісник. — 2015. — № 3. — С. 50—51.

13. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>

14. Про оцінку земель: Закон України від 11.12.2003 № 1378-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15>

15. Крамарьов О.С. Обґрунтування структури земельного податку в контексті ефективного використання земельних ресурсів. Облік і фінанси. — 2018. — № 1. — С. 93—98.

16. Григорків В.С., Іщенко С.В. Моделювання фінансових потоків власників землі сільськогосподарського призначення з урахуванням впливу податків. Науковий вісник Чернівецького університету. Сер. Економіка. — 2015. — Вип. 730—731. — С. 175—182.

17. Цап В.Д. Проблеми витрат виробництва зрошувального землеробства в умовах сучасних змін у податковому законодавстві. Економіка АПК. — 2018. — № 6. — С. 57—66.

18. Цебень Р.Л. Особливості руху земельних ділянок: аспекти фінансового та податкового обліку. Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. — 2004. — № 1—2. — С. 351—357.

19. Бахуринська М.М. Новели правового регулювання земельного податку із земель залізничного транспорту за Податковим кодексом України. Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2011. — № 7. — С. 41—46.

20. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>

21. Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 № 962-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15>

22. Лень В.С. Стан та облікові й податкові аспекти поліпшення орендованих земельних ділянок. Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. — 2013. — № 2. — С. 402—411.

23. Про оренду землі: Закон України від 06.10.1998 № 161-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14>

24. Царук Н.Г. Відображення суборендованих земель у податковій звітності та бухгалтерському обліку платників єдиного податку IV групи. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. — 2017. — № 8. — С. 118—131.

References:

1. Pavlenko, E. B. (2012), "To the question of the legal nature of the land tax as a kind of direct taxes", *Naukovi zapiski L'vivskogo universitetu biznesu ta prava*, vol. 9, pp. 84—86.

2. Nud'ga, M. V. (2014), "Analysis of the land tax revenues to the budget of the Kharkiv region", *Upravlinnja rozvitkom*, vol. 5, pp. 99—100.

3. Legenchenko, M. O. (2012), "Features of the payment of land tax in the legal relations of lease of communal property", *Naukovij chasopis NPU imeni M. P. Dragomanova. Serija: Ekonomika i pravo*, vol. 17, pp. 119—124.

4. Teslja, L. V. (2005), "Development and implementation of the policy of local taxes and fees in settlements with recreational lands", *Aktual'ni problemi derzhavi i prava*, vol. 26, pp. 140—143.

5. Levic'ka, S. O. and Stec', N. V. (2016), "Methodological and applied approaches to land use efficiency in tax reform", *Naukovi zapiski Nacional'nogo universitetu "Ostroz'ka akademija"*. Serija: Ekonomika, vol. 1, pp. 104—109.

6. Kuhta, K. O. and Dzhura, V. V. (2019), "Historical genesis of land tax administration in Ukraine: current issues and evolution of land tax development", *Investicii: praktika ta dosvid*, vol. 2, pp. 42—47.

7. The State Service of Ukraine for Geodesy, Cartography & Cadastre (2018), "Statistical and Yearbook "Monitoring Land Relations in Ukraine: 2016-2017", available at: <http://land.gov.ua/wp-content/uploads/2018/10/monitoring.pdf> (Accessed 25 March 2019).

8. Verkhovna Rada of Ukraine (1998), The Law of Ukraine "On the fixed agricultural tax", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/320-14> (Accessed 25 March 2019).

9. Dema, D. I. Sus, Ju. Ju. and Trokoz, V. M. (2011), "Tax implications of the reformation of land relations",

Visnik Zhitomirskogo nacional'nogo agroekologichnogo universitetu, vol. 2(2), pp. 369-375.

10. Verkhovna Rada of Ukraine (2014), The Law of Ukraine "On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Certain Legislative Acts of Ukraine on Tax Reform", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/71-19#n1664> (Accessed 25 March 2019).

11. Verkhovna Rada of Ukraine (2010), "The Tax Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17?find=1&text=%F1%F2%E0%F2%FF+14#w11> (Accessed 25 March 2019).

12. Grivnak, K. (2015), "On the dismissal of the single tax payers of the fourth group from the payment of land tax", *Zemlevporjadnij visnik*, vol. 3, pp. 50—51.

13. Verkhovna Rada of Ukraine (2010), "The Budget Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (Accessed 25 March 2019).

14. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine "On land valuation", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15> (Accessed 25 March 2019).

15. Kramar'ov, O. S. (2018), "Justification of the structure of land tax in the context of efficient use of land resources", *Oblik i finansi*, vol. 1, pp. 93—98.

16. Grigorkiv V. S. and Ishhenko S. V. (2015), "Modeling of financial flows of agricultural land owners taking into account the influence of taxes", *Naukovij visnik Chernivetskogo universitetu. Ser. Ekonomika*, vol. 730-731, pp. 175—182.

17. Cap, V. D. (2018), "Problems of the cost of irrigation farming in the context of modern changes in tax legislation". *Ekonomika APK*, vol. 6, pp. 57—66.

18. Ceben', R. L. (2004), "Features of land movement: aspects of financial and tax accounting", *Visnik Hmel'nic'kogo institutu regional'nogo upravlinnja ta prava*, vol. 1—2, pp. 351—357.

19. Bahurins'ka, M. M. (2011), "Notices of legal regulation of land tax on land of railways under the Tax Code of Ukraine", *Bjuleten' Ministerstva justicii Ukraïni*, vol. 7, pp. 41—46.

20. Verkhovna Rada of Ukraine (1997), The Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> (Accessed 25 March 2019).

21. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine "On the protection of land", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15> (Accessed 25 March 2019).

22. Len', V. S. (2013), "Status and accounting and tax aspects of improvement of leased land plots", *Visnik Chernigivskogo derzhavnogo tehnologichnogo universitetu. Serija: Ekonomichni nauki*, vol. 2, pp. 402—411.

23. Verkhovna Rada of Ukraine (1998), The Law of Ukraine "On lease of land", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14> (Accessed 25 March 2019).

24. Caruk, N. G. (2017), "Representation of sub-leased land in tax reporting and accounting of single tax payers of group IV", *Ekonomika. Finansi. Menedzhment: aktual'ni pitannja nauki i praktiki*, vol. 8, pp. 118—131.

Стаття надійшла до редакції 01.04.2019 р.

В. А. Никифорак,
к. е. н., доцент кафедри економіки підприємства та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
ORCID ID: 0000-0002-4113-2005

С. І. Тодорюк,
к. е. н., асистент кафедри економіки підприємства та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
ORCID ID: 0000-0003-4399-5952

І. М. Антохова,
к. е. н., доцент кафедри економіки підприємства та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
ORCID ID: /0000-0002-7766-3596

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.8.52

ТРУДОВА МІГРАЦІЯ ЗА КОРДОН У СУЧАСНИХ УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

V. Nykyforak,
Ph.D. in Economics, Associate Professor of Department of business economics
and Human Resource management, Chernivtsi Yuriy Fedkovich National University
S. Todoriuk,
Ph.D. in Economics, assistant of Department of business economics
and Human Resource management, Chernivtsi Yuriy Fedkovich National University
I. Antokhova,
Ph.D. in Economics, Associate Professor of Department of business economics
and Human Resource management, Chernivtsi Yuriy Fedkovich National University

LABOUR MIGRATION ABROAD IN THE CURRENT CONDITIONS OF TRANSFORMATION OF UKRAINE'S ECONOMY

Статтю присвячено проблемам трудової міграції: визначено вікові групи короткострокових і довгострокових трудових мігрантів, динаміка співвідношення їх за основними регіонами призначення, рівень освіти українських мігрантів, сектори зайнятості за статтю, цілі заощаджень українських довгострокових трудових мігрантів. Проаналізовано рівень заробітної плати в країнах ЄС, середній особистий дохід довгострокових мігрантів чоловічої і жіночої статі за рівнем зайнятості, обсяги приватних грошових переказів в Україну, їх вплив на розвиток економіки України та на рівень доходів домогосподарств. Охарактеризовані чинники української трудової міграції та визначена її головна причина. Розкрито трудові правові аспекти українських працівників-мігрантів, та їх соціальний захист. Досліджено зміни у структурі трудової міграції з України за останні роки, зазначено, що збільшується обсяг довгострокової міграції; до міграції вдається більше чоловіків, що пов'язано не лише із потребами ринку праці країн призначення (будівництво, транспорт), а й виїздом за кордон унаслідок воєнних дій на сході України; збільшується частка молоді, жінок, мешканців міст, вихідців із північної, центральної та східної України.

Обґрунтовано, що збільшення масштабів та тривалості перебування мігрантів за кордоном невідворотно приведе до послаблення їхніх зв'язків з Батьківщиною, остаточної втрати країною частини її трудового та інтелектуального потенціалу. Евентуальний дефіцит працівників може стати гальмом розвитку економіки, а також найбільш активних молодих та освічених осіб — демократичних перетворень в Україні.

Запропоновано шляхи розв'язання проблем трудової міграції на сучасному етапі розвитку України, по-перше, підтримати модель циркулярної міграції, що склалася стихійно, з надією на можливе остаточне повернення мігрантів на Батьківщину, по-друге, забезпечити легальне

працевлаштування українських мігрантів за кордоном, недискримінацію та дотримання їхніх прав, зокрема у сфері соціального забезпечення.

The article deals with the problems of labour migration: there being determined the age groups of short-term and long-term migrant workers, dynamics of their correlation according to the main regions of destination, the education level of Ukrainian migrants, sectors of employment depending on gender, and the goals of savings of Ukrainian long-term migrant workers. The article analyzes the level of salaries in the EU countries, the average personal income of long-term male and female migrants in terms of employment level, the volume of private money transfers to Ukraine, their impact on the development of the Ukrainian economy and on household income level. The factors of Ukrainian labor migration are characterized and its main reason is determined. The labour legal aspects of Ukrainian migrant workers and their social protection are explained. Changes in the structure of labor migration from Ukraine in recent years have been researched, it is indicated that the volume of long-term migration is increasing; it is the male part of population that migrate more, which is related not only to the needs of the labour market of the countries of destination (construction, transport), but also travelling abroad as a result of hostilities in eastern Ukraine; the proportion of young people, women, city dwellers, immigrants from northern, central and eastern Ukraine is increasing.

It is substantiated that increase in the scale and duration of migrants' stay abroad will inevitably lead to weakening their relations with the Motherland, the ultimate loss of the country's labour and intellectual potential to some extent. The eventual shortage of workers can hinder the development of the economy, as well as the democratic transformations in Ukraine.

The ways of solving the problems of labor migration at the present stage of Ukraine's development are proposed, firstly, to support the model of circular migration which appeared unintentionally, expecting possible and final return of migrants to the Motherland, and, secondly, to ensure legal employment of Ukrainian migrants abroad, non-discrimination and respecting their rights, in particular in the field of social security.

Ключові слова: трудова міграція, міграційна політика, стратегічне бачення міграційного ресурсу, стратегія регулювання міграційних потоків, модель циркулярної міграції, моніторинг міграційної ситуації, добровільне пенсійне страхування мігрантів.

Key words: labour migration, migration policy, strategic vision of migration resource, strategy of migration flow management, circular migration model, migration situation monitoring, voluntary pension insurance of migrants.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Останніми десятиліттями Україна є місцем активних міграційних процесів. Як показала оцінка Світового банку, вона входить до числа п'яти найбільших постачальників мігрантів у світі, передують лише Мексика, Індія, Китай та Росія. За даними Організації Об'єднаних Націй, міграція — неминучий і потенційно вигідний компонент сучасного життя в кожній країні або регіоні світу. Деякі експерти та дослідники називають Україну одним з найбільших донорів праці в Європі. Аналіз даних Європейським Союзом свідчить про те, що чисельність українських трудових мігрантів за кордоном складає 8,8—9,1% економічно активного населення нашої держави. Тому важливо оцінити вплив міграції на розвиток економічної системи України.

У силу відомих політичних подій на сьогодні число тих, хто виїжджає з української держави, істотно перевищує кількість в'їжджаючих громадян.

І справа зовсім не у відсутності можливостей чи перспектив розвитку. Наперекір усім складнощам, шанс знайти себе і забезпечити собі прийнятний дохід є у кожного. Проблема ґрунтується на аспектах іншого порядку: стабільність, упевненість у завтрашньому дні, відсутність політичних чвар і зацікавленість у процвітанні населення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у вивчення проблеми трудової міграції, теорій і практики перерозподілу праці, а також правові аспекти та правила міграційного процесу роблять українські вчені: Б. Гейєць, С. Злупко, А. Костенко, Е. Лібанова, О. Позняк, Е. Малиновська, Г. Щильська та інші. У працях А. Гайдуцького, І. Кукурудзи, К. Кравчука значну увагу приділено впливу міграційного капіталу на економіку країни. Західні науковці зро-

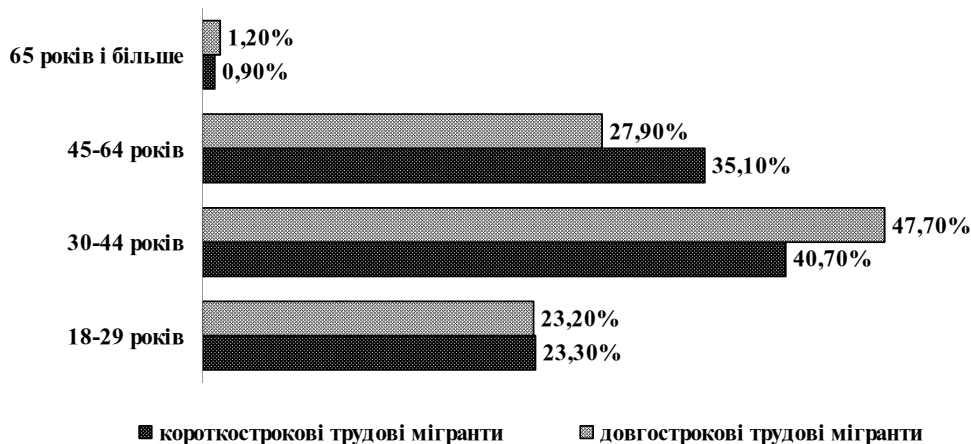

Рис. 1. Вікові групи короткострокових і довгострокових трудових мігрантів

Джерело: розроблено на основі [8].

били значні внески в пояснення причин і напрямів міграцій, як-от: Р. Адамс, Д. Массей, Е. Тейлор, Т. Шульц та ін.

Незважаючи на значні напрацювання вітчизняних і зарубіжних учених, нині недостатньо досліджень присвячено активізації міграційних процесів за умов політико-економічної кризи. Міграційні процеси потребують постійного моніторингу й аналізу наслідків їх впливу на темпи соціально-економічного розвитку країни, що актуалізує тему дослідження.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Міграція набрала загрозливих для нашої держави масштабів. Вона вже стала питанням національної безпеки. На сьогодні необхідно враховувати міграційну ситуацію під час розроблення економічних і соціальних програм, виходячи з особливостей конкретних регіонів. Варто вести мову про необхідність локально розв'язувати проблеми працевлаштування на рідній землі, дбати про зростання заробітної плати та розвиток соціальної сфери. З урахуванням вищевикладеного завдання

статті таке: дослідити основні характеристики сучасної трудової міграції України, оцінити її масштаби та вплив на розвиток економіки України, а також визначити шляхи розв'язання проблеми трудової міграції на сучасному етапі розвитку економіки країни.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Процеси міграції залишаються серйозною проблемою для багатьох країн, але особливо гостра вона для України. На сьогодні Україна, за оцінками ООН, вважається найбільш бідною країною в Європі і входить у число країн — лідерів за кількістю трудових мігрантів, які виїжджають за межі країни з суб'єктивних чи об'єктивних причин. За даними міністерства соціальної політики кількість українських мігрантів — 3,2 млн громадян. Ця цифра постійна, але не стала. У цьому рухливому міграційному процесі беруть участь у середньому від 7 до 9 млн осіб на рік. Водночас постійно, щоденно протягом року за кордоном перебувають лише 3,2 млн мігрантів [3].

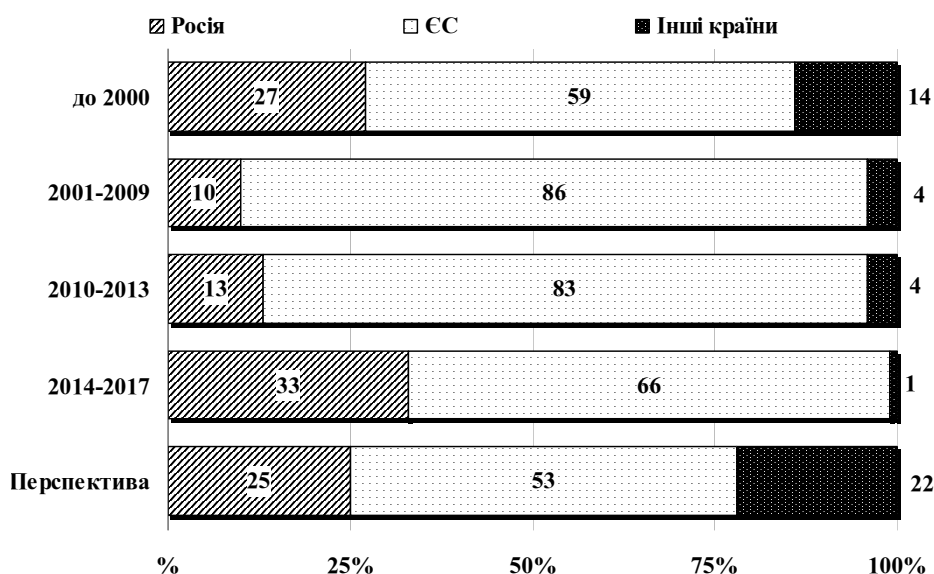

Рис. 2. Динаміка співвідношення трудових мігрантів за основними регіонами призначення

Джерело: розроблено на основі [1].

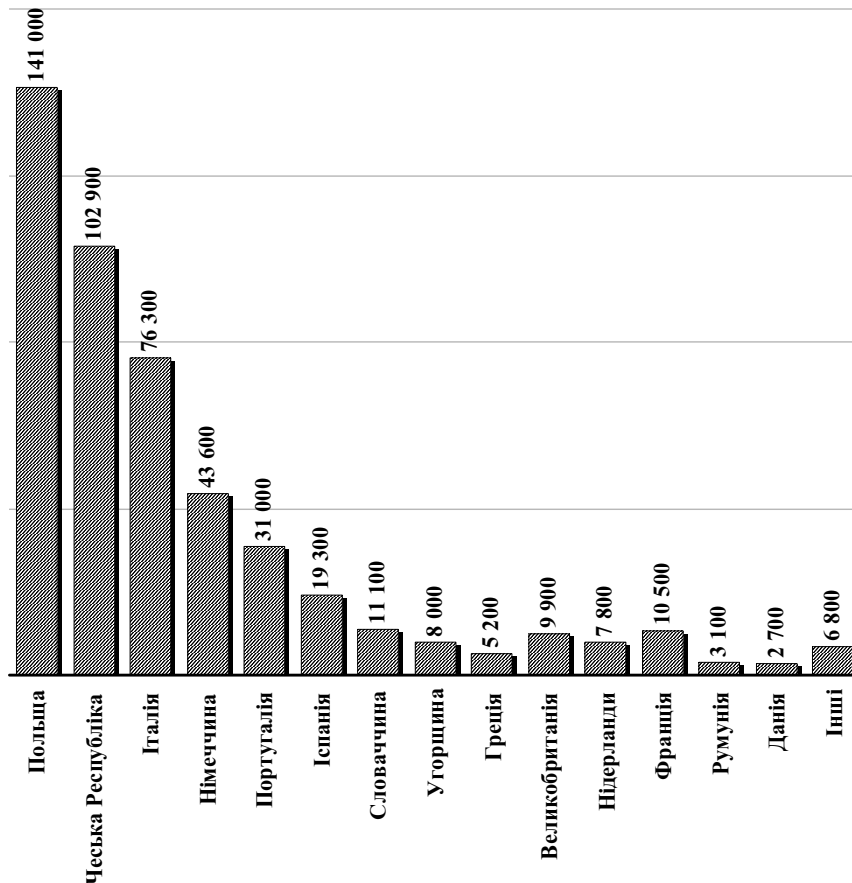

Рис. 3. Кількість українських трудящих-мігрантів у країнах ЄС (2017 р.)

Джерело: розроблено на основі [1].

Таблиця 1. Рівень освіти українських трудових мігрантів

Рівень освіти	Відсоток у загальній кількості мігрантів
Вища освіта	15
Неповна вища освіта	15
Середня освіта	65
Неповна середня освіта	5

Джерело: розроблено на основі [1].

Більшість короткострокових (64%) і довгострокових (71%) трудових мігрантів — це люди у віці від 18 до 44 років.

Старші люди схильні до короткострокової трудової міграції, тоді як мігранти, яким від 30 до 40 років, беруть активну участь у довгостроковій трудовій міграції. За результатами опитування трудових мігрантів переважають чоловіки у віковій групі 30—44 роки (50% чоловіків та 36% жінок), тоді як жінки переважають у категорії 45—65 років (47% жінок та 28% чоловіків). У молодшій віковій групі 18—29 років кількість чоловіків і жінок відносно зрівноважена (17% та 22%).

На жаль, кількість трудових мігрантів, які їдуть за кордон, не зменшується, а збільшується. На рисунку 2 наведено пропорційне співвідношення між країнами, яким надають перевагу українці при міграції.

Наші співвітчизники для трудової міграції надають перевагу саме країнам Європейського Союзу. Це мож-

на пояснити тим, що країни ЄС мають: вигідне географічне положення; сприятливий клімат; високий рівень заробітних плат; безвізовий режим з Україною і т.ін.

Більшість наших співвітчизників знаходяться в Польщі, Чехії та Італії. Можемо з упевненістю сказати, що Польща займає провідні позиції вже багато років, що пов'язано з її безпосередньою близькістю до України, а також з відсутністю серйозного мовного бар'єра, адже польська мова дуже подібна до української.

Безсумнівно, тільки невелике число мігрантів можуть знайти роботу, відповідну до майстерності, переважна більшість з них виконують низькокваліфіковані роботи незалежно від рівня освіти.

Основними секторами зайнятості українських трудових мігрантів є будівництво (29%), промислове виробництво (14%), індустрія гостинності (11%), допомога по дому (10%) і сільське господарство (8%). Останні три сектори найбільш популярні у країнах ЄС, водночас як торгівля і транспорт вважаються найбільш популярними видами трудової діяльності у країнах СНД. Водночас будівництво і промислове виробництво також є однаково важливими галузями в країнах обох регіонів. Будівництво — домінуючий вид економічної діяльності, якому надають перевагу багато молодих українських трудових мігрантів-чоловіків. Будівельні роботи разом із сільським господарством є найбільш поширеними секторами серед трудових мігрантів із сільських населених пунктів України, а також серед трудових мігрантів з низьким і середнім рівнем освіти [8].

Як показало обстеження Держстату 2017 році, 62% мігрантів не мали трудового контракту і працювали за усною домовленістю (передусім у Білорусі, Росії, Угорщині). Так, 32% українських працівників-мігрантів, працевлаштованих у Польщі, укладають не трудові, а цивільно-правові угоди. Вони не сплачують внески до соціальних фондів, відповідно, не мають прав на виплати з них, хоча між Україною та Польщею існує угода про соціальне забезпечення[10].

Основні чинники української масової трудової міграції, насамперед, мають економічний характер, що перетворює міграцію у механізм виживання у процесі боротьби з бідністю або уникнення безробіття. Результати опитування Державної Служби Статистики України (ДССУ) 2017 року показують, що 79% українських трудових мігрантів отримували низьку заробітну плату в Україні, що стало головною причиною їхньої міграції.

На жаль, рівні середньої заробітної плати в Україні та в країнах ЄС дуже різняться (рис. 5).

Середня заробітна плата трудящих-мігрантів за кордоном склала 876 дол. США на місяць, що, звичайно, набагато вище, ніж середня зарплата співробітника на українському підприємстві (320 доларів США у 2018 році).

Цілі заощаджень українських довгострокових трудових мігрантів збігаються з цілями заощаджень трудових мігрантів з інших країн. Купівля будинку або товарів тривалого користування й освіта дітей — одними з найважливіших цілей заощаджень.

Попри те, що доходи мігрантів рідко інвестуються, вони допомагають підвищити рівень життя і скоротити масштаби бідності. Збільшуючи попит, вони активно впливають на економіку країни.

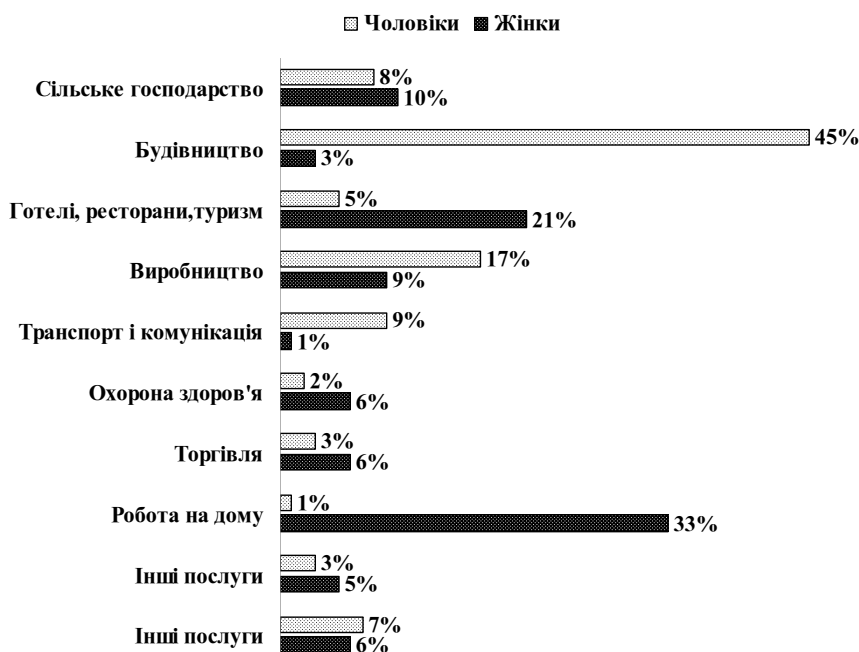

Рис. 4. Сектор зайнятості в країні призначення за статтю

Джерело: розроблено на основі [4].

За даними Національного банку України, обсяги приватних грошових трансфертів у країну постійно зростають і 2017 році були зіставлені з 8,4% ВВП країни [5].

Порівнюючи структури бюджетів українських домогосподарств (ДГ), які одержують і які не одержують грошові перекази, стає очевидно, що грошові перекази мають істотний позитивний вплив на загальний бюджет ДГ і є основним джерелом доходу ДГ. Це однаково стосується ДГ з довгостроковими та короткостроковими трудовими мігрантами. Грошові перекази становлять майже 50% бюджету ДГ з довгостроковими трудовими мігрантами та 60% бюджету ДГ з короткостроковими трудовими мігрантами. Навіть для ДГ без трудових мігрантів вплив грошових переказів значний (21% від

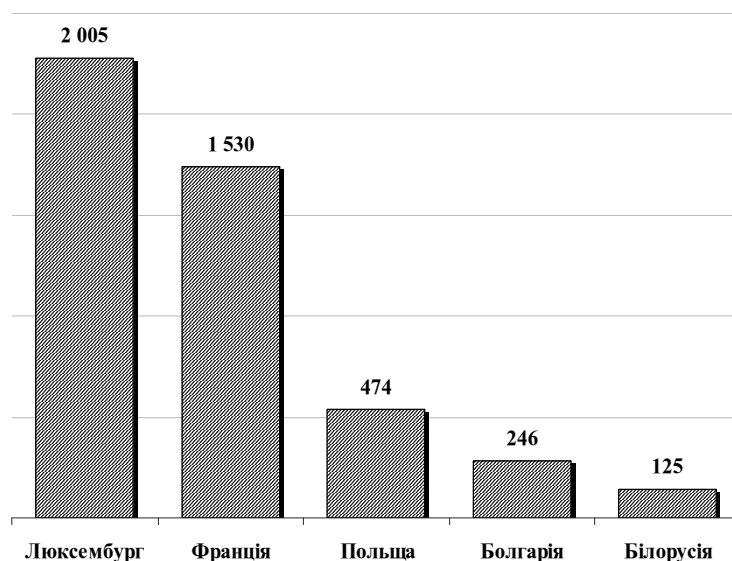

Рис. 5. Мінімальна заробітна плата в країнах ЄС у 2017 році, дол. США

Джерело: розроблено на основі [4].

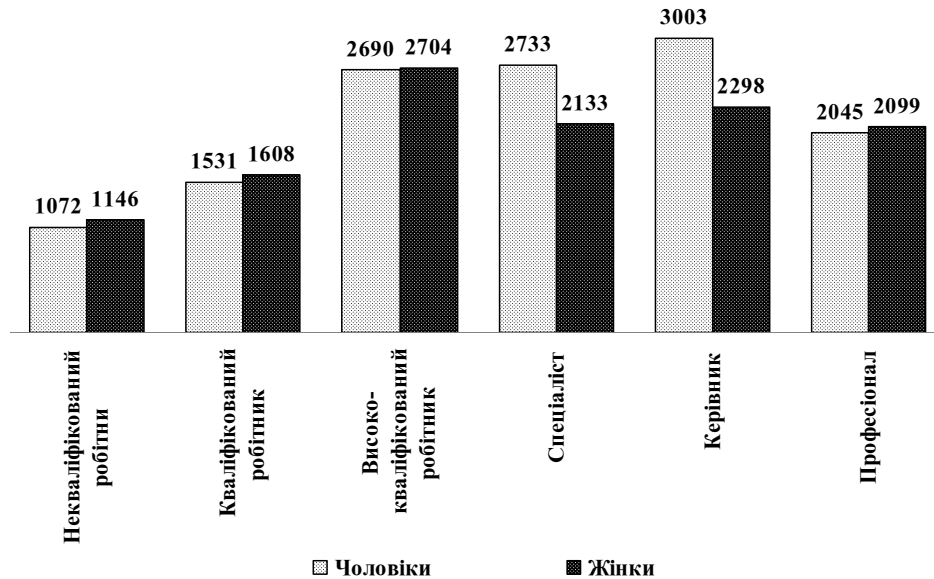

Рис. 6. Середній особистий дохід довгострокових трудових мігрантів чоловічої й жіночої статі за рівнем зайнятості, дол. США

Джерело: розроблено на основі [4].

загального бюджету), маючи ту ж саму вагу, як і доходи, отримані від приватного сектора (20%) і пенсій (20%) [5].

Отже, збільшення обсягів трудової міграції супроводжується певною переорієнтацією її потоків із традиційного східного напрямку, на західний

В умовах конфлікту вона прискорилося. У структурі трудової міграції з України також відбуваються зміни, а саме: збільшується обсяг довгострокової міграції; до міграції вдається більше чоловіків, що пов'язано не лише із потребами ринку праці країн призначення (будівництво, транспорт), а й виїздом за кордон унаслідок воєнних дій на сході України; збільшується частка молоді, жінок, мешканців міст, вихідців із північної, центральної та східної України. Серед інших причин можна

відзначити такі соціальні фактори: низькі можливості для самозайнятості та професійного розвитку, бажання поліпшити навички та продовжити кар'єру за кордоном, сімейні причини, доступ до послуг охорони здоров'я, вразливість людей до корупції та злочинності, відсутність безпеки тощо. Геополітичні заворушення і відсутність безпеки в Україні могли спричинити пошук виходу з України. Висока заробітна плата і загальні економічні показники в країнах призначення слугують найсильнішими стимулами для міграції.

ВИСНОВКИ

Збільшення масштабів та тривалості перебування мігрантів за кордоном невідворотно приведе до послаблення їхніх зв'язків з Батьківщиною, остаточної втрати

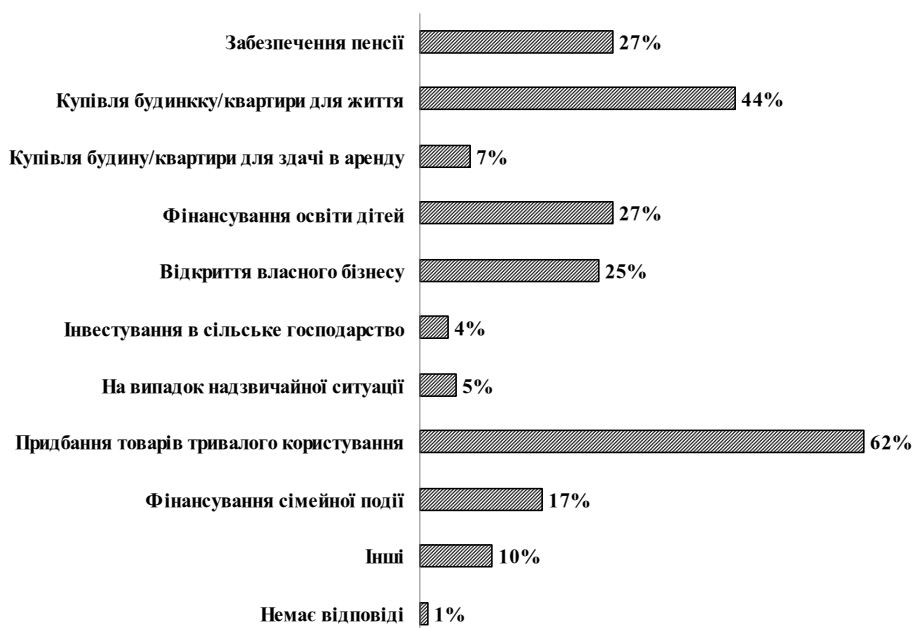

Рис. 7. Цілі заощаджень українських довгострокових трудових мігрантів

Джерело: розроблено на основі [4].

Таблиця 2. Обсяг приватних грошових переказів в Україну у 2008—2017 рр.

Рік	Сума переводів (млрд дол. США)
2008	6,177
2009	5,370
2010	5,862
2011	7,019
2012	7,526
2013	8,537
2014	6,489
2015	6,059
2016	7,535
2017	9,290

Джерело: розроблено на основі [5].

країною частини її трудового та інтелектуального потенціалу. Евентуальний дефіцит працівників може стати гальмом розвитку економіки, а також найбільш активних молодих та освічених осіб — демократичних перетворень в Україні.

З метою запобігання ризикам, зумовлених сучасною активізацією міграційних процесів, важливим є законодавче оформлення міграційної політики, чітке визначення її цілей та інструментів, а головне — імплементація прийнятих політичних рішень і законодавчих норм, зокрема реалізація цілей і завдань, визначених стратегією державної міграційної політики України на період до 2025 року.

Необхідно привернути увагу української влади та громадськості до міграційних проблем, які у політичному дискурсі практично відсутні. Вони закономірно виглядають менш значущими у порівнянні з питаннями війни і миру, падіння рівня життя населення, корупції тощо. Разом з тим, зі стратегічного погляду, враховуючи несприятливу демографічну ситуацію, стрімке старіння населення і невідворотний у недалекому майбутньому дефіцит робочої сили, нехтувати ними не можна.

У зв'язку з збільшенням обсягу міграції за кордон загальним видається, по-перше, підтримати модель циркулярної міграції, що склалася стихійно, з надією на можливе остаточне повернення мігрантів на Батьківщину, а по-друге, забезпечити легальне працевлаштування українських мігрантів за кордоном, недискримінацію та дотримання їхніх прав, зокрема у сфері соціального забезпечення.

Література:

1. Державна служба статистики України: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Зовнішня трудова міграція (за результатами модульного вибіркового обстеження). Статистичний бюлетень. — К.: Державна служба статистики України, 2017. — 36 с.
3. Міністерство соціальної політики: <https://www.epravda.com.ua/news/2018/12/28/643978>
4. Офіційний сайт Міжнародної організації з міграції (МОМ). — Режим доступу: <http://www.iom.org.ua/>
5. Офіційний сайт Національного банку України. — Режим доступу: <http://bank.gov.ua/control/uk/index>
6. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року [Електронний ресурс]. — 2017. — Режим доступу до ресурсу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250149647>
7. Прогноз економічного і соціального розвитку України на 2018—2020 роки. [Електронний ресурс]. — Ре-

жим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250057723>.

8. Трудова міграція громадян України за кордон: виклики та шляхи регулювання — Режим доступу: www.niss.gov.ua/content/articles/.../Malynovska-d28e1.pdf

9. Ціна мігрантів для сучасної економіки України [Електронний ресурс] // Місто. — 2018. — Режим доступу: <https://mi100.info/2018/05/26/tsina-migrativ-dlya-suchasnoyi-ekonomiky-ukrayiny-statystyka/>

10. Poland: Government concerned about precarious work contracts for foreigners. — Режим доступу: <https://ec.europa.eu/migrant-integration/news/poland-government-concerned-about-precarious-work-contracts-for-foreigners>

References:

1. State Statistics Service of Ukraine (2019), available at: www.ukrstat.gov.ua (Accessed 05 March 2019).
2. State Statistics Service of Ukraine (2017), Zovnishnia trudova migratsiia (za rezul'tatamy modul'noho vybirkovoho obstezhennia). Statystychnyj biuleten' [External labor migration (based on the results of a modular sample survey) Statistical bulletin], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.
3. Ekonomichna pravda (2018), "Ministry of Social Policy of Ukraine called the exact number of Ukrainian labor migrants", available at: <https://www.epravda.com.ua/news/2018/12/28/643978> (Accessed 05 March 2019).
4. The official web site of International Organization of Migration (2019), available at: <http://www.iom.org.ua> (Accessed 05 March 2019).
5. The official web site of the National Bank of Ukraine (2019), available at: <http://bank.gov.ua/control/uk/index> (Accessed 05 March 2019).
6. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), Resolution "On approval of the Strategy of the State Migration Policy of Ukraine for the period up to 2025", available at: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250149647> (Accessed 05 March 2019).
7. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), Resolution "Forecast of economic and social development of Ukraine for 2018—2020 years", available at: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250057723> (Accessed 05 March 2019).
8. Malynovska, O. A. (2018), "Labor migration of Ukrainian citizens abroad: challenges and ways of regulation", available at: www.niss.gov.ua/content/articles/.../Malynovska-d28e1.pdf (Accessed 05 March 2019).
9. City (2018), "The price of migrants for the modern economy of Ukraine", available at: <https://mi100.info/2018/05/26/tsina-migrativ-dlya-suchasnoyi-ekonomiky-ukrayiny-statystyka/> (Accessed 05 March 2019).
10. European Web Site on Integration (2017), "Poland: Government concerned about precarious work contracts for foreigners", available at: <https://ec.europa.eu/migrant-integration/news/poland-government-concerned-about-precarious-work-contracts-for-foreigners> (Accessed 05 March 2019).

Стаття надійшла до редакції 01.04.2019 р.

Алипашаев Вугар Алисахиб оглы,
докторант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет
ORCID ID: 0000-0003-4919-9308

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.8.59

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ КАПИТАЛИЗАЦИИ БАНКОВ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Alipashayev Vugar Alisakhib,
doctoral candidate, Azerbaijan State Economic University

THE CURRENT STATE OF CAPITALIZATION OF BANKS IN AZERBAIJAN REPUBLIC

Автором обоснована необходимость создания устойчивой и конкурентоспособной банковской системы как одной из важных задач, стоящих перед государством в условиях рыночной экономики. После приобретения страной независимости, 1991—1998 годы характеризуются как кризисный период банковской системы, 1998—2003 годы охарактеризованы как период стабилизации, период, начиная с 2003 года, характеризуется как период ускоренного развития банковской системы. В статье отражены высокие результаты, достигнутые решением проблем на этапах развития банковской системы.

Эффективная деятельность банков, достижение высокого уровня рентабельности и прибыли в реализации банковской продукции были связаны с необходимыми нормами капитализации. В этом аспекте было обосновано стабильное развитие отдельных банков, банковской системы и экономики страны в целом.

Для отражения состояния уровня капитализации банковской системы в Азербайджане за последние 10 лет автором была рассмотрена динамика капитала в банковском секторе за 2009—2017 годы. С этой целью был проведен анализ уставного капитала банков, динамика совокупного капитала банков и показатели отношения совокупного капитала к объему валового внутреннего продукта.

В течение анализируемых лет доля совокупного капитала в ВВП была изменчива. В 2009 г. этот показатель составил 3,7%. В последующем году по сравнению с предыдущим годом данный показатель повысился на 1,4%, в 2011 г. — снизился на 0,5%. Снижение происходило и в 2012 году с 4,6% до 3,8%. В 2013 году этот показатель по сравнению с предыдущим годом увеличившись на 1%, достиг 4,8%. В 2014 г. снижение составило 0,3%, в 2015 г. — 0,4%. В 2017 г. опять произошел рост на 0,5%. Исследования показывают, что в уровне анализируемого последнего показателя за последние 5 лет произошли резкие изменения.

Наряду с этим автором был проанализирован уровень капитализации банков по банковским группам за период 2004—2018 гг. Этот анализ был проведен на основе подхода Центрального Банка страны к поэтапному росту уставного капитала банков. В результате анализа десяти первых банков, достигших уровня норм капитализации, установленных 01.01.2014 года Центральным Банком Азербайджана, были определены основные обязанности и цели в этом направлении.

The author proved need of creation of a steady and competitive banking system — as one of the important tasks facing the state in the conditions of market economy. After acquisition by the country of independence, 1991—1998 are characterized as the crisis period of a banking system, 1998—2003 are characterized as the stabilization period, the period, since 2003, is characterized as the period of the accelerated development of a banking system. The good results achieved by the solution of problems at stages of development of a banking system are reflected in article.

Effective activity of banks, achievement of high level of profitability and profit in selling of bank products were connected with necessary norms of capitalization. In this aspect stable development of separate banks, a banking system and national economy in general was proved.

For reflection of a condition of level of capitalization of a banking system in Azerbaijan for the last 10 years by the author considered dynamics of the capital in the banking sector for 2009-2017. The analysis of authorized capital of banks, the loudspeaker of the cumulative capital of banks and indicators of the relation of the cumulative capital to the volume of Gross Domestic Product was for this purpose carried out.

Within the analyzed years the share of the cumulative capital in GDP was changeable. In 2009 this indicator was 3.7%. Next year in comparison with previous year this indicator increased by 1.4%, in 2011 — decreased by 0.5%. Decrease happened also in 2012 from 4.6% to 3.8%. In 2013 this indicator in comparison with previous year having increased by 1%, reached 4.8%. In 2014 decrease was 0.3%, in 2015 — 0.4%. In 2017 there was a growth by 0.5% again. Researches show that in the level of the analyzed last indicator for the last 5 years there were sharp changes.

Along with this author the level of capitalization of banks on banking groups during 2004—2018 was analysed. This analysis was carried out on the basis of approach of the Central Bank of the country to the stage-by-stage growth of authorized capital of banks. As a result of the analysis of the ten first banks which reached the level of the norms of capitalization established 01.01.2014 by the Central Bank of Azerbaijan fundamental obligations and the purposes in this direction were defined.

Автором обгрунтовано необхідність створення стійкої і конкурентоспроможної банківської системи як однієї з важливих задач, що стоїть перед державою в умовах ринкової економіки. Після набуття країною незалежності, 1991—1998 роки характеризуються як кризовий період банківської системи, 1998—2003 роки охарактеризовані як період стабілізації, період, починаючи з 2003 року, характеризується як період прискореного розвитку банківської системи. У статті відображено високі результати, досягнуті рішенням проблем на етапах розвитку банківської системи.

Ефективна діяльність банків, досягнення високого рівня рентабельності і прибутку в реалізації банківської продукції були пов'язані з необхідними нормами капіталізації. В цьому аспекті було обгрунтовано стабільний розвиток окремих банків, банківської системи та економіки країни в цілому.

Для відображення стану рівня капіталізації банківської системи в Азербайджані за останні 10 років автором було розглянуто динаміку капіталу в банківському секторі за 2009—2017 роки. З цією метою було проведено аналіз статутного капіталу банків, динаміки сукупного капіталу банків і показники відносини сукупного капіталу до обсягу валового внутрішнього продукту.

Протягом аналізованих років частка сукупного капіталу в ВВП була мінлива. У 2009 році цей показник склав 3,7%. Наступного року в порівнянні з попереднім роком цей показник підвищився на 1,4%, в 2011 р. — знизився на 0,5%. Зниження відбувалося і в 2012 році з 4,6% до 3,8%. У 2013 році цей показник у порівнянні з попереднім роком збільшившись на 1%, досяг 4,8%. У 2014 р. зниження склало 0,3%, в 2015 р. — 0,4%. У 2017 р. знову відбулося зростання на 0,5%. Дослідження показують, що в рівні аналізованого останнього показника за останні 5 років відбулися різкі зміни.

Поряд з цим автором було проаналізовано рівень капіталізації банків за банківськими групами за період 2004—2018 рр. Цей аналіз був проведений на основі підходу Центрального Банку країни до поетапного зростання статутного капіталу банків. У результаті аналізу десяти перших банків, які досягли рівня норм капіталізації, встановлених 01.01.2014 року Центральним Банком Азербайджану, були визначені основні обов'язки і цілі в цьому напрямі.

Ключевые слова: банковский капитал, уровень капитализации, уставной капитал, конкурентоспособность, адекватность капитала.

Key words: banking capital, capitalization level, authorized capital, competitiveness, adequacy of the capital.

Ключові слова: банківський капітал, рівень капіталізації, статутний капітал, конкурентоспроможність, адекватність капіталу.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Одним из основных направлений, осуществляемых в Азербайджанской Республике экономических реформ, является стимулирование капитализации банков страны, в том числе и в условиях постнефтяного периода. С целью ускорения развития банковского сектора,

приведения структуры капитализации банковского капитала в соответствие с современными требованиями необходимо обеспечить соответствующие стимулы для участников банковского рынка.

Отдельные процессы банковской деятельности в денежно-кредитной системе, такие как выдача краткос-

Таблица 1. Динамика капитала в банковском секторе Азербайджана в 2009—2017 гг. (на начало периода)

Показатели	Годы							
	2009	2010	2011	2012	2012	2013	2015	2017
Уставной капитал банков, млн манатов	949,7	1144,6	1359,4	1558,9	2099,7	2135,4	2186,1	2252,3
Совокупный капитал банков, млн манатов	1491,7	1758,9	1897,1	1886,2	2573,1	2636,4	2698,1	2760,2
Отношение совокупного капитала к ВВП, %	3,7	5,1	4,6	3,8	4,8	4,5	4,1	4,6

Источник: (6) составлена автором на основе информации Центрального Банка.

рочных кредитов, страхование вкладов, инвестирование в основные фонды традиционно могут быть непривлекательными для частного бизнеса. Но обеспечение высокой капитализации банковского капитала имеет жизненно важное значение для всестороннего экономического роста банковского сектора и в целом рыночной активности в стране. Кроме того, эффективная капитализация банковского капитала позволит ускорить темпы экономического роста и в нефтегазовых отраслях страны, что носит стратегическое значение для развития государства в целом.

АНАЛИЗ ПОСЛЕДНИХ ИССЛЕДОВАНИЙ И ПУБЛИКАЦИЙ

В работах Багирова М.М. "Банки и банковские операции", а также Мамедова З.Ф. "Банковский кризис и реформирование банковского сектора в контексте глобализации", Керимова А.Е. "Рынок банковских услуг: теория и практика (на примере коммерческих банков Азербайджанской Республики)", где были широко анализированы и получены эффективные результаты по росту капитализации банковского капитала.

ЦЕЛЬ СТАТЬИ

Проанализировать процесс капитализации банковского капитала в Азербайджане в современных условиях и подготовить рекомендации для дальнейшего совершенствования этого процесса с учетом актуальных задач.

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА

Одной из наиболее важных социально-экономических задач, стоящих перед государством в условиях рыночной экономики — это создание устойчивой и конкурентоспособной банковской системы. Создание такой банковской системы связано с макроэкономической деятельностью по обеспечению денежными средствами всех институциональных секторов согласно их потребностям посредством аккумуляции и перераспределения свободных денежных средств банков.

За 30 лет своего создания банковская система Азербайджана прошла трудный путь формирования. Эта система прошла кризисный период 90-х годов прошлого века в условиях мировой глобализации, период крупного потока иностранных инвестиций, начавшегося с 1998 года, период стабилизации и период ускоренного развития экономики — с 2003 года. Несмотря на существенное отличие этих периодов, перед национальной банковской системой стояла важная задача, которая заключалась в обеспечении максимально эффективной деятельности системы в условиях усиления глобализа-

ции и конкуренции. Основная фундаментальная причина такой деятельности состояла в повышении уровня капитализации банков и обеспечении наличия капитала в необходимых нормах (2, стр. 169).

В обеспечении отмеченных параметров на необходимом уровне определяющим фактором выступала конкурентоспособность банков, действующих в системе.

Чем выше будет этот показатель, тем эффективнее работает банковская система и более эффективно действуют государственные инструменты регулирования экономики.

Роль уровня капитализации банков, конкурентоспособности и ликвидности в достижении эффективных результатов деятельности банковской системы и другие проблемы, относящиеся к многочисленным параметрам банковской системы, были рассмотрены азербайджанскими учеными-экономистами М.М.Багировым, З.Ф.Мамедовым, А.Е.Керимовым, Ф.Ф.Муршудли, Ш.Абдуллаевым, З.И.Ибрагимовым, Э.М.Садыховым, Э.С.Рустамовым. Изменение уровня капитализации банка, являющегося элементом банковской системы, связано с проведением реформ и усовершенствований в системе в целом. Появление новых факторов влияния на банковскую деятельность, постепенное изменение внутренней и внешней макроэкономической конъюнктуры приводит к необходимости изучения проблем, связанных с изменением уровня банковского капитала. На современном этапе экономического развития решение отмеченных проблем в банковской системе заключается в правильном определении факторов, влияющих на нее, своевременном устранении отрицательных тенденций этих факторов, в правильном выборе направления деятельности.

Уровень капитализации банка сосредотачивает в себе осуществление эффективной банковской деятельности, достижение высокого уровня рентабельности и прибыльности в реализации банковской продукции (1, стр. 173). Как известно из экономической литературы, банковский капитал составляет основу банковской деятельности и обуславливает существование банковской системы в целом. Говоря о совокупном капитале банковской системы, подразумеваются все денежные средства и имущество (в денежном выражении), находящихся в распоряжении банков (3, стр. 126).

Формирование ресурсной базы банков играет основную базовую роль в обеспечении стабильного развития банковской системы любой страны. Нехватка капитала в банковской системе замедляет развитие финансово-кредитного сектора страны, не позволяет успешно выполнять посреднические функции системы в глобализационных условиях. Этот фактор, являясь главным препятствием в развитии банков, сводит до минимума возможности привлечения иностранных инвестиций в их деятельности, в том числе возможности финансирования крупных экономических проектов и удовлетворения долгосрочных потребностей клиентов (4, стр. 202).

Укрепление банковской системы страны, повышение ее надежности, обеспечение ликвидности, повышение устойчивости кризисам является базой для необходимого высокого уровня капитализации и успешного развития. Это заключается в росте уставного капитала банков в данном направлении и положительных тенденций увеличения доли банковской системы в валовом внутреннем продукте (табл. 1).

Как видно из таблицы 1, в течение всех анализируемых лет уставной капитал банковской системы страны постоянно увеличивается. По отношению к предыдущему году в 2010 году рост составил 20,5%, в 2011 г. — 18,7%, в 2012 г. — 14,6%, в 2013 г. — 34,7%, в 2014 г. — 17%, в 2015 г. — 2,3%, в 2017 г. — 3,02%. Общая сумма уставного капитала банков в 2017 году по отношению к 2009 году увеличилась на 1302,6 млн манатов или в 2,37 раза.

В течение этих лет в динамике совокупного капитала, характеризующего уровень капитализации банков, также наблюдается рост. Так, по сравнению с предыдущим годом в 2010 году этот показатель составил 18%, в 2011 г. — 7,8%, в 2013 г. — 36,4%, в 2014 г. — 2,4%, в 2015 г. — 2,3%, в 2017 г. — 2,3%. Исключение составил 2012 год. В 2012 году по сравнению с 2011 годом уставной капитал банков уменьшился на 10,9 млн манатов или на 0,1%. Однако, в последующие годы восстановилась динамика роста. Совокупный капитал банков в 2017 году по отношению к 2009 году увеличился на 1268,5 млн манатов или на 85,03%.

В течение анализируемых лет доля совокупного капитала в ВВП была изменчива. В 2009 г. этот показатель составил 3,7%. В последующем году по сравнению с предыдущим годом данный показатель повысился на 1,4%, в 2011 г. — снизился на 0,5%. Снижение происходило и в 2012 году с 4,6% до 3,8%. В 2013 году этот показатель по сравнению с предыдущим годом увеличившись на 1%, достиг 4,8%. В 2014 г. снижение составило 0,3%, в 2015 г. — 0,4%. В 2017 г. опять произошел рост на 0,5%. Исследования показывают, что в уровне анализируемого последнего показателя за последние 5 лет произошли резкие изменения. Однако надо отметить, что доля совокупного капитала банковской системы в ВВП очень низкая. Если учесть, что в развитых странах этот показатель составляет свыше 15%, то можно сказать, что банковская система Азербайджана по сравнению с банковской системой развитых стран низко конкурентоспособна (5, стр. 217).

В этом отношении постоянное увеличение минимальной границы уставного капитала банков должно восприниматься как одно из стабилизирующих направлений в банковской системе. Центральный Банк Азербайджана, предприняв в этом направлении серьезные шаги, с 01 января 2014 года потребовал доведение минимальной границы уставного капитала банков с 10 миллионов манатов до 50 миллионов манатов.

Таблица 2. Распределение совокупного капитала между банковскими группами в банковской системе в 2004—2013 годах

Уровень капитализации банков, млн манатов	Годы									
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Ниже 3,5	19	2	0	0	0	1	0	0	0	0
С 3,5 до 5,0	10	9	3	1	1	0	1	1	1	1
С 5 до 10	10	23	29	5	2	3	2	1	1	1
Выше 10	4	8	11	39	43	42	42	42	41	41
Всего банков	43	42	43	45	46	45	45	44	43	43

Источник: Статистический бюллетень Центрального Банка Азербайджанской Республики 2013, статистический бюллетень 2013, № 1 (155), стр. 55. (6).

Таблица 3. Перечень первых десяти банков по уровню уставного капитала на 01.10.2018 года (TOP-10)

№	Наименование банков	Уставной капитал (тысяч манатов)
1.	Международный Банк Азербайджана	1241287
2.	«Паша Банк»	333000
3.	VTB (внеш.торг.банк) Азербайджан	315815
4.	«Никойл Банк»	296000
5.	«Народный Банк»	225079
6.	«Капитал Банк»	205805
7.	«Аксесс Банк»	140258
8.	«Экспресс Банк»	137257
9.	«Юни Банк»	125686
10.	«Ата Банк»	120020

Источник: таблица подготовлена агентством "Report" согласно данным Центрального Банка Азербайджанской республики.

Меры, предпринятые Центральным Банком Азербайджана по поэтапному увеличению уровня минимальной капитализации банков, дали свои положительные результаты (табл. 2).

Из таблицы 2 видно, что на конец 2013 г. у 41 из 43 действующих в Азербайджане банков (95,3%), уставной капитал был выше 10 млн манатов. Уставной капитал одного банка (2,35%) колебался в пределах 3,5—5 млн манатов, одного банка (2,35%) — в пределах 5—10 млн манатов.

Из показателей таблиц 1 и 2 видно, что включая 2013 год, наблюдался рост объема капитала в банковском секторе республики. Однако этот рост должен сопровождаться не абсолютным качественным ростом. Для этого в секторе должны быть введены нормы адекватности капитала, чтобы была обеспечена адекватность системы. Согласно данным Центрального Банка, этот показатель на конец 2013 года в Азербайджане составлял 17,3%, что превысило установленную Центральным Банком норму на 12% и на 8% норму, принятую в международной практике (7, стр. 86).

Финансовый кризис, начавшийся в 2014 году, на фоне резкого падения мировых цен на нефть проявил свое сильное влияние и в Азербайджане. В результате этого влияния 12 банков, оказавшись не в состоянии сохранить нормативы, установленные для деятельности в банковском секторе, приостановили свою деятельность. Процессы, протекающие последние 4 года, привели к повышению Центральным Банком уровня капи-

Таблица 4. Первые десять банков по годовой динамике уставного капитала на 01.10.2018 года (ТОР - 10)

№	Наименование банков	Годовая динамика, %
1.	VTB (внеш.торг.банк) Азербайджан	521,50
2.	«Никойл Банк»	60,43
3.	«Банк Республика»	27,85
4.	«Банк ВТБ» (Бакинский Торговый Банк)	27,79
5.	«Япы Креди Банк Азербайджан»	18,31
6.	«Рабита Банк»	14,46
7.	«Мугань Банк»	13,33
8.	«Капитал Банк»	10,76
9.	«Юни Банк»	5,01
10.	«АГ Банк»	1,17

Источник: таблица подготовлена агентством "Report" согласно данным Центрального Банка Азербайджанской республики.

тализации ряда банков, перечень которых на 01 октября 2018 года представлен в таблице 3.

Постепенное повышение уровня капитализации в банковском секторе страны создает гарантию для ведущей роли этого сектора в экономике. Из показателей банков, входящих в первую десятку по уровню уставного капитала видно, что эти банки в несколько раз превысили уровень установленной нормы уставного капитала. Так, "Экспресс Банк", занимающий 8-е место в представленном перечне, превысил этот норматив в 2,7 раза, находящийся на 9-ом месте "Юнибанк" — в 2,5 раза, занимающий 10-е место "Ата Банк" — в 2,4 раза. Продолжающийся в настоящее время этот процесс способствует укреплению банковской системы в целом.

Одним из важных показателей, характеризующий повышение уровня капитализации в банковском секторе страны в последнее время, является степень роста уровня уставного капитала в течение года. Анализируя этот показатель, можно увидеть, что несколько банков, входящих в первую десятку по уровню уставного капитала, по уровню годового роста этого показателя не вошли в первую десятку (табл. 4).

Из данных в таблицах 1, 2, 3, 4 видно, что уровень капитализации в банковской системе страны постепенно повышается. Это обуславливает усиление и развитие отдельного банка как экономического субъекта, так и банковской системы страны в целом. В результате этого обеспечивается стабильность в экономике страны.

ВЫВОДЫ

Проведенный анализ показывает, что повышение уровня капитализации банков в Азербайджане происходит за счет размещения частных эмиссионных акций, роста капитала за счет прибыли и за счет проводимой в этой системе консолидации. Основная деятельность на современном этапе экономического развития страны должна быть направлена на объединение банков и создание банковских объединений. Этот процесс может способствовать укреплению ресурсной базы банков.

На наш взгляд, постепенное увеличение современного уровня капитализации банков будет способство-

вать росту внутренней рыночной конкурентоспособности каждого из них, обеспечит выход на внешние финансовые рынки. Развитие банковского сектора в этом направлении играет важную роль в интеграции Азербайджана в мировую экономику и, в конечном итоге, обеспечит дальнейшее укрепление его геоэкономических и геополитических позиций.

Литература:

- Багиров М.М. Банки и банковские операции. — Баку. "Нурлан", 2003. — 512 с.
- Мамедов З.Ф. Банковский кризис и реформирование банковского сектора в контексте глобализации. — Баку, Азернешр, 2007. — 392 с
- Керимов А.Е. Рынок банковских услуг: теория и практика (на примере коммерческих банков Азербайджанской Республики). — Баку, "Университет Экономики", 2010. — 400 с.
- Муршудли Ф.Ф. Банковское обслуживание внешнеэкономической деятельности Азербайджана в условиях финансовой глобализации. — Баку, Издательский Дом "Шарк-Карб", 2013. — 416 с.
- Рустамов Э.С. Экономическая модернизация Азербайджана: вызовы и решения. — Москва: Эконом-Информ, 2010. — 367 с.
- Azerbaijan Respublikasi Merkezi Bankinin statistik bulleteni 2013. — № 1 (155) с. 55.
- Аббасов Ч.М. Пути интеграции Азербайджана в мировую экономику. — Баку: Элм, 2006, — 384 с.

References:

- Bagirov, M.M. (2003), Banki i bankovskie operacii [Banks and banking], Nurlan, Baku, Republic of Azerbaijan.
- Mamedov, Z.F. (2007), Bankovskij krizis i reformirovanie bankovskogo sektora v kontekste globalizacii [Bank crisis and reforming of the banking sector in the context of globalization], Azerneshr, Baku, Republic of Azerbaijan.
- Kerimov, A.E. (2010), Rynok bankovskih uslug: teor. Baku ija i praktika (na primere kommercheskih bankov Azerbajdzhanskoj Respubliki) [Market of banking services: the theory and practice (on the example of commercial banks of the Azerbaijan Republic)], University of Economics, Baku, Republic of Azerbaijan.
- Murshudli, F.F. (2013), Bankovskoe obsluzhivanie vneshnejekonomicheskoy dejatel'nosti Azerbajdzhana v uslovijah finansovoj globalizacii [Bank service of foreign economic activity of Azerbaijan in the conditions of financial globalization], Shark-Karb, Baku, Republic of Azerbaijan.
- Rustamov, Je.S.(2010), Ekonomicheskaja modernizacija Azerbajdzhana: vyzovy i reshenija [Economic modernization of Azerbaijan: calls and decisions], Ekonom-Inform, Moscow, Russian Federation.
- Central Bank of Republic of Azerbaijan (2013), "Statistic bulletin of Central Bank of Republic of Azerbaijan", vol 1 (155), pp. 55.
- Abbasov, Ch.M. (2006), Puti integracii Azerbajdzhana v mirovuju ekonomiku. [Ways of integration of Azerbaijan to world economy], Elm, Baku, Republic of Azerbaijan.

Стаття надійшла до редакції 31.03.2019 р.

Махмудова Гюльяр Шамиль гызы,
докторант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет
ORCID ID: 0000-0001-5851-2509

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.8.64

НАПРАВЛЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЦЕНТРАЛЬНОГО БАНКА ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ ФИНАНСОВОЙ СТАБИЛЬНОСТИ В БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЕ АЗЕРБАЙДЖАНА

Makhmudova Gyulyar Shamil,
Doctoral candidate, Azerbaijan State Economic University

ACTIVITIES OF THE CENTRAL BANK ON ENSURING FINANCIAL STABILITY IN A BANKING
SYSTEM OF AZERBAIJAN

Во всем мире принимаются масштабные меры по поддержке банков, стратегически важных для национальных экономик за счет существенной финансовой поддержки государства в лице центральных банков и других финансовых ведомств. При этом правительства ведущих государств мира не только разработали и внедряют антикризисные программы, но и пришли к выводу о целесообразности координации антикризисных мероприятий на международном уровне.

В статье раскрывается значение либеральных моделей экономического управления в стране. В условиях рыночной экономики эти модели управления привели к быстрому развитию. Автор раскрывает позитивные направления и результаты трансформационных процессов, происходящих в экономике после обретения независимости.

В статье рассматриваются также основные направления многосторонней денежно-кредитной политики, проводимой Центральным Банком Азербайджана для обеспечения стабильности банковской системы, а также для создания позитивных тенденций в экономике страны в целом. Автор исследует динамику роста стабилизационных мер Центрального Банка, уровень совокупного спроса и предложения в денежной политике, трансмиссионный механизм денежных переводов, уровень инфляции и другие процессы.

Автор проводит анализ среднегодового уровня инфляции за период с 2006 года по настоящее время, с изъяснением причин изменения ее уровня в различные годы. В статье осуществлен также анализ динамики изменения среднегодового курса маната по отношению к некоторым иностранным валютам и раскрыты тенденции курсовой политики государства. Также автором была рассмотрена динамика изменения обязательных резервных норм Центрального Банка за период с 2011 по 2018 годы и проведен соответствующий анализ.

Так, в результате мер, осуществляемых Центральным Банком с целью стабилизации экономики и банковской системы, по сравнению с предыдущим годом, в 2009 году среднегодовая инфляция снизилась в 10 раз и составила 1,5%. Как видно из данных, за последующие 2010–2015 годы инфляция была удержана на однозначном уровне и стабильность финансового рынка была сохранена. Затем, в результате мирового финансового кризиса, который начался во второй половине 2014 года, и девальвации в 2015 году, уровень инфляции составил 14,7% в 2015 году и 13,4% в 2016 году. В те годы в результате реформ в банковской системе и в целом экономике инфляция в 2018 году упала до 2,3% и в настоящее время этот процесс находится под контролем.

По результатам исследования, автор дал оценку инструментам и направлениям деятельности Центрального Банка как ценному, эффективному способу стабилизации банковской системы.

Large-scale measures for support of the banks strategically important for national economies due to substantial financial support of the state represented by the central banks and other financial departments are around the world taken. At the same time, the governments of the leading states of the world not only were developed and implement anti-recessionary programs, but also came to a conclusion about expediency of coordination of anti-recessionary actions at the international level.

In this article the value of the liberal models of economic management in the country reveals. In the conditions of market economy these models of management led to fast development. The author opens the positive directions and results of the transformational processes happening in economy after independence finding.

In article also main directions of the multilateral monetary policy pursued by the Central Bank of Azerbaijan for ensuring stability of a banking system and also for creation of positive trends in national economy in general are considered. The author investigates dynamics of growth of stabilization measures of the Central Bank, level of cumulative supply and demand in monetary policy, the transmission mechanism of money transfers, the rate of inflation and other processes.

The author carries out the analysis of the average annual rate of inflation from 2006 till present, with explanation of the reasons of change of her level in various years. In article also the analysis of dynamics of change of an average annual rate of manat against some foreign currencies is carried out and trends of course policy of the state are opened. Also, the author considered dynamics of change of obligatory reserve norms of the Central Bank from 2011 for 2018 and the corresponding analysis is carried out.

So, as a result of the measures which are carried out by the Central Bank for the purpose of stabilization of economy and a banking system in comparison with previous year, in 2009 average annual inflation decreased by 10 times and was 1.5%. Apparently from data, for the subsequent 2010—2015 inflation was withheld at the unambiguous level and stability of the financial market was kept. Then, as a result of the global financial crisis which began in the second half of 2014 and devaluations in 2015, the rate of inflation was 14.7% in 2015 and 13.4% in 2016. Those years as a result of reforms inflation in 2018 fell in a banking system and in general economy up to 2.3% and now this process is under control.

By results of a research, the author gave an assessment to tools and activities of the Central Bank as to a valuable, effective way of stabilization of a banking system.

У всьому світі вживаються масштабні заходи з підтримки банків, стратегічно важливих для національних економік за рахунок істотної фінансової підтримки держави в особі центральних банків та інших фінансових відомств. При цьому уряди провідних держав світу не тільки розробили і впроваджують антикризові програми, а й дійшли висновку про доцільність координації антикризових заходів на міжнародному рівні.

У статті розкривається значення ліберальних моделей економічного управління в країні. В умовах ринкової економіки ці моделі управління привели до швидкого розвитку. Автор розкриває позитивні напрями і результати трансформаційних процесів, що відбуваються в економіці після здобуття незалежності.

У статті розглядаються також основні напрями багатосторонньої грошово-кредитної політики, що проводиться Центральним Банком Азербайджану для забезпечення стабільності банківської системи, а також для створення позитивних тенденцій в економіці країни в цілому. Автор досліджує динаміку зростання стабілізаційних заходів Центрального Банку, рівень сукупного попиту і пропозиції в грошовій політиці, трансмісійний механізм грошових переказів, рівень інфляції та інші процеси.

Автор проводить аналіз середньорічного рівня інфляції за період з 2006 року по теперішній час, з поясненням причин зміни її рівня в різні роки. У статті здійснено також аналіз динаміки зміни середньорічного курсу маната по відношенню до деяких іноземних валют і розкриті тенденції курсової політики держави. Також автором була розглянута динаміка зміни обов'язкових резервних норм Центрального Банку за період з 2011 по 2018 роки і проведено відповідний аналіз.

Так, у результаті заходів, здійснюваних Центральним Банком з метою стабілізації економіки і банківської системи, в порівнянні з попереднім роком, в 2009 році середньорічна інфляція знизилася в 10 разів і склала 1,5%. Як видно з даних, за наступні 2010—2015 роки інфляція була утримана на однозначному рівні і стабільність фінансового ринку була збережена. Потім у результаті світової фінансової кризи, яка почалася в другій половині 2014 року, і девальвації в 2015 році, рівень інфляції склав 14,7% у 2015 році і 13,4% в 2016 році. У ті роки в результаті реформ у банківській системі і в цілому економіці інфляція в 2018 році впала до 2,3% і нині цей процес знаходиться під контролем.

За результатами дослідження, автор дав оцінку інструментів і напрямів діяльності Центрального Банку як цінному, ефективному способу стабілізації банківської системи.

Ключевые слова: банковская система, Центральный Банк, денежная политика, инфляция, курсовая политика, обязательные резервные нормы.

Key words: banking system, Central Bank, monetary policy, inflation, course policy, obligatory reserve norms.

Ключові слова: банківська система, Центральный Банк, грошова політика, інфляція, курсова політика, обов'язкові резервні норми.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

На сегодняшний день среди главных экономических проблем Азербайджанской Республики можно отметить обеспечение финансовой стабильности в банковской системе Азербайджана, когда требуется очень эффективная организация соответствующих механизмов государственного регулирования. Для того чтобы, создать необходимые условия для развития ненефтяного сектора в республике, ускорения темпов развития малого и среднего бизнеса в стране, обеспечение выхода национального банковского капитала на новые рынки мирового хозяйства, на наш взгляд, необходимо обеспечить соответствующую финансовую стабильность банковского сектора.

Некоторые вопросы регулирования финансовой стабильности в банковском секторе в условиях глобальных вызовов национальной экономике, такие как регулирование среднегодовой инфляции, оптимальное регулирование курса валют, обязательных резервных норм банков являются специальным предметом исследования многих экспертов в сфере банковского дела. Выбор надежных путей развития банковского сектора не возможен без превентивных мер по обеспечению финансовой стабильности в экономике и в самом банковском секторе, в частности. Кроме того, разработка новых методов обеспечения финансовой стабильности в денежно-кредитной системе даст возможность для маневра и в регулировании многих социально-экономических проблем. Учитывая тот факт, что на сегодняшний день в Азербайджане объявлена стратегия развития ненефтяного сектора страны, можно утверждать, что обеспечение финансовой стабильности в банковской системе представляет собой гарантию экономического успеха государства на долгие годы вперед.

АНАЛИЗ ПОСЛЕДНИХ ИССЛЕДОВАНИЙ И ПУБЛИКАЦИЙ

Рассмотрены и комплексно исследованы аспекты регулирования финансовой устойчивости в банковском секторе в работах Багирова М.М. "Банки и банковские операции", Гасанова А.К. "Банковское право Азербайджана: взгляд со стороны", а также Муршудли Ф.Ф. "Банковское обслуживание внешнеэкономической деятельности Азербайджана в условиях финансовой глобализации".

ЦЕЛЬ СТАТЬИ

Целью статьи является проведение анализа современных финансово-экономических механизмов регулирования финансовой устойчивости в банковском сек-

торе Азербайджана в современных условиях и формирование на его основе научных предложений по эффективному регулированию финансовой стабильности в республике.

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА

Начиная с прошлого века, в результате внедрения либеральной модели экономического развития, большинство стран мира начали развиваться более высокими темпами. Такое быстрое развитие дало свои самые высокие результаты в экономиках развитых стран мира.

Либеральные модели, модели свободной экономики превратились в основной источник развития и заняли свое место в практике большинства мировых стран. С обретением независимости, Азербайджан также начал эффективно интегрироваться в мировую экономику и стал активным участником мировых экономических процессов. В конце прошлого и начале нынешнего века, под влиянием роста темпов экономического развития, наблюдающихся в мировой экономике, произошел рост цен на нефть. Рост валютных поступлений, ускорение темпов развития ненефтяного сектора, расширение источников роста денежной массы, рост реальных доходов населения и другие причины создали условия для формирования Центральным Банком основных направлений денежной политики [3, с. 36].

Денежная и валютная политика, проводимая Центральным Банком, внедрение обязательных резервных норм, регулирование денежных агрегатов, операции на открытом рынке и др. были направлены на обеспечение финансовой стабильности в банковской системе в целом. Денежная политика, проводимая в стране в годы независимости, основывалась на положительных тенденциях в экономике и на финансовых рынках, уровне динамики денежного предложения и факторах, влияющих на формирование уровня инфляции. Чтобы успешно осуществить стабилизационные меры в системе, Центральному Банку удалось управлять факторами инфляции с помощью превентивных мер, предотвращения роста цен и поддержания финансовой стабильности в условиях высокого платежного баланса.

Для обеспечения финансовой стабильности в банковском секторе и в целом стабильности экономики страны, Центральный Банк осуществляет свою деятельность с учетом динамики роста экономики, уровня совокупного спроса и предложения в денежной политике, механизма денежной трансмиссии, уровня инфляции и др. Наличие высоких темпов роста в экономике страны и рост спроса на деньги привели к тому, что перед денежно-кредитной политикой, проводимой Цент-

Таблица 1. Среднегодовая инфляция в Азербайджанской Республике за период с 2006 по 2017 годы

Показатель	Годы										
	2006	2007	2008	2009	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Среднегодовая инфляция, в %-х	8,3	16,7	15,4	1,5	1,1	2,4	1,4	4	14,7	13,4	2,3

Источник: таблица составлена автором на основе показателей Государственного Комитета Статистики Азербайджанской Республики и данных Центрального Банка [1].

Таблица 2. Среднегодовой курс Азербайджанского маната по сравнению с некоторыми иностранными валютами за период с 2011 по 2018 год

Иностранные валюты	Годы							
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Доллары США	0,790	0,786	0,785	0,784	1,026	1,558	1,722	1,70
ЕВРО	1,100	1,010	1,042	1,043	1,138	1,734	1,932	1,94

Источник: таблица составлена автором на основе показателей Государственного Комитета Статистики Азербайджанской Республики и данных Центрального Банка [1].

ральным Банком, стоят следующие задачи: поддержание необходимых лимитов денежной массы в обращении; своевременное удовлетворение денежного спроса в экономике; сохранение стабильности курса национальной валюты; обеспечение стабильности на финансовом рынке; эффективное поддержание внешнеторговой среды; поддержание инфляции на одnorазрядном уровне и т.д. [4].

Для сохранения финансовой стабильности в банковской системе, Центральный банк осуществляет широкомасштабные меры на валютном рынке и в целом в финансовой системе с целью предотвращения негативных тенденций в экономике, появившихся в результате роста нефтяных доходов. Наиболее важной из этих мер было осуществление стерилизации излишней части дохода в периоды, когда доходы от нефти были очень высокими. Эта излишняя часть превратилась в накопления домохозяйств и предпринимателей, которые на следующих этапах в виде свободных денежных средств использовались как инвестиции в ненефтяной сектор.

Начиная с 2006 года, наблюдается динамичное изменение макроэкономических показателей страны, ускоренное развитие спроса. В результате изменения цен на потребительские товары усилилась инфляционная нагрузка. В результате процессов, происходящих в экономике, динамика инфляции формировалась, в основном, на фоне следующих факторов: более высокие темпы роста спроса по сравнению с предложением; фискальная валютная экспансия государства; импорт инфляции из стран-партнеров под влиянием высокого уровня мировых рыночных цен на энергоресурсы; инфляция затрат; зависимость рынка товаров первой необходимости от импорта и т.д. [4].

Согласно статистическим данным, начиная с 2007 года, из-за роста нефтяных доходов экономика страны вступила в новый этап развития. На этом этапе, в результате роста спроса на деньги и повышения цен на продовольствие на мировом рынке, инфляция выросла в два раза по сравнению с предыдущим годом (См. табл. 1).

Как видно из данных таблицы, в результате глобального финансового кризиса уровень инфляции в 2008 году достиг 15,4%. Для выхода из создавшегося положения и защиты финансовой устойчивости, Цент-

ральный Банк предпринял некоторые защитные меры. С этой целью, Центральный Банк, в соответствии с "Декларацией об основных направлениях денежно-кредитной политики на 2008 год", принял решение о внедрении концепции стабильного поддержания стоимости маната по сравнению с валютной корзиной начиная с 11 марта 2008 года. [2].

В результате мер, осуществляемых Центральным Банком с целью стабилизации экономики и банковской системы, по сравнению с предыдущим годом, в 2009 году среднегодовая инфляция снизилась в 10 раз и составила 1,5%. Как видно из данных, за последующие 2010—2015 годы инфляция была удержана на однозначном уровне и стабильность финансового рынка была сохранена. Затем в результате мирового финансового кризиса, который начался во второй половине 2014 года, и девальвации в 2015 году, уровень инфляции составил 14,7% в 2015 году и 13,4% в 2016 году. В те годы в результате реформ в банковской системе и в целом экономике инфляция в 2018 году упала до 2,3% и в настоящее время этот процесс находится под контролем.

Одним из основных направлений деятельности Центрального Банка с целью поддержания стабильности в банковской системе, является курсовая политика. Анализируя показатели за последние восемь лет, можно увидеть, что за период с 2011 по 2014 год Центральный Банк сохранив высокий курс маната по сравнению с иностранными валютами, защитил высокую покупательную способность резидентов. (См. табл. 2).

Основное направление проводимой в стране политики обменного курса было направлено на то, чтобы нацелить двусторонний обменный курс маната и доллара США в рамках коридора баланса между спросом и предложением. Такой подход начал применяться Центральным Банком начиная с 2011 года. За период с 2011 по 2014 год, в условиях высокого профицита платежного баланса, Центральный Банк, проводя валютные интервенции на рынке, осуществлял политику валютной стерилизации. В 2011 году объем этой сделки составил 4,2 млрд долларов, в 2012 году — 1,6 млрд долларов, в 2013 году — 2,5 млрд долларов, однако в 2014 году он резко сократился и составил 143 млн долларов. Основной целью при осуществлении этой операции было предотвращение ущерба, который мог быть нанесен конкурентоспособности ненефтяного сектора излишком денежной массы в обращении. В результате резкого снижения цен на мировом нефтяном рынке ситуация в экономике страны обострилась. Под влиянием внешних экономических потрясений, 21 февраля 2015 года Центральный Банк зафиксировал курс доллара на уровне 1,05 манат (1.05 AZN).

Еще большее снижение цен на нефть начиная с августа 2015 года усилило напряжение на валютном рынке и ускорило процесс обесценивания маната. 21 декабря 2015 года Центральный Банк определили курс доллара по отношению к манату на уровне 1,5 манат (1,5 AZN). В 2016 году продолжилось падение цен на нефть, что усилило давление на экономику страны, поэтому, была продолжена денежная политика по направлениям, определенным в предыдущем году. Некоторая стабилизация цен на нефть в 2018 году создала условия для стабилизации в банковском секторе и в целом в экономике.

Одним из инструментов денежно-кредитной политики, реализуемой Центральным Банком в целях поддержания стабильности в банковском секторе, ликвидности в финансовом секторе и более эффективного использования рисков, являются обязательные резервные нормы. При определении этих норм Центральный Банк принимает во внимание следующие важные показатели: темпы роста денежной массы; уровень инфляции; спрос экономических субъектов на деньги; основные показатели деятельности экономических субъектов и т.д.

На основе данных Центрального Банка можно утверждать, что начиная с 2011 года резервные нормы постепенно росли на 0,5% и к 2014 году достигли 3%. До середины 2014 года они оставались на том же уровне (См. абл. 3).

Целью увеличения было предотвращение роста денежной массы и темпов роста инфляции в период резкого увеличения валютных потоков в страну. В последний период, начиная с 01.08.2014 г., Центральный Банк снизил обязательные резервные требования, чтобы не допустить снижения экономической активности из-за снижения доходов от продажи нефти и сокращения денежной массы. Эти шаги, предпринятые Центральным Банком, привели к падению процентных ставок, увеличению средств, обращающихся в банковской системе и росту активности в экономике за счет направления этих средств в производство.

Анализ показывает, что таргетирование инфляции, проводимое Центральным Банком с целью обеспечения и сохранения финансовой стабильности в банковском секторе, обеспечили стабильность в курсовой политике и в политике обязательных резервных норм, что позволило регулировать динамичное развитие экономики.

Мы считаем, что эти три основных направления деятельности, которые рассматриваются среди многих элементов денежной политики, имеют более важное значение для защиты финансовой стабильности в банковской системе.

Литература:

1. "Азербайджан в цифрах". Ежегодный сборник Государственного Комитета Статистики Азербайджанской Республики. — Баку — 2018 г. — 365 с.
2. Отчет о состоянии выполнения денежно-кредитной политики по итогам 2008 года. Центральный Банк Азербайджанской Республики. — Баку. — 2008 г.
3. Азербайджанская модель развития. Под руководством академика Рамиза Мехтиева. — Баку. "OSKAR" NPM. 2009. — 204 с.

**Таблица 3. Обязательные резервные нормы
Центрального Банка за период
с 2011 по 2018 год, в %-х**

Период	Юридическое лицо		Физическое лицо	
	местная валюта	иностранная валюта	местная валюта	иностранная валюта
01.01.2011 01.05.2011	0,5	0,5	0,5	0,5
01.05.2011 01.07.2011	2	2	2	2
01.07.2011 31.01.2012	2	3	2	3
01.02.2012 31.07.2014	3	3	3	3
01.08.2014 01.09.2015	2	2	2	2
01.03.2015 02.03.2016	0,5	0,5	0,5	0,5
с 03.03.2016 до настоящего времени	0,5	1	0,5	1

Источник: таблица составлена автором на основе показателей Государственного Комитета Статистики Азербайджанской Республики и данных Центрального Банка [1].

4. Обзор денежно-кредитной политики. Январь-декабрь 2017 года. Центральный Банк Азербайджанской Республики. Баку — 2018 г.

5. Мамедов З.Ф. Банковский кризис и реформирование банковского сектора в контексте глобализации. — Баку, Азернешр, 2007. — 392 с.

References:

1. State Committee of Statistics of the Azerbaijan Republic (2018), "Azerbaijan in figures". Gosudarstvennogo Komiteta Statistiki Azerbajdzhanskoj Respubliki ["Azerbaijan in figures". Annual collection of the State Committee of Statistics of the Azerbaijan Republic], State Committee of Statistics of the Azerbaijan Republic, Baku, Republic of Azerbaijan.
2. Central bank of the Azerbaijan Republic (2008), Otchet o sostojanii vypolnenija denezhno-kreditnoj politiki po itogam 2008 goda. Centralnyj Bank Azerbajdzhanskoj Respubliki [The status report on performance of monetary policy following the results of 2008. Central bank of the Azerbaijan Republic], Central bank of the Azerbaijan Republic, Baku, Republic of Azerbaijan.
3. Mekhtiyev, R. (2009), Azerbajdzhanskaja model razvitija. Pod rukovodstvom akademika Ramiza Mehtieva [Azerbaijani model of development. Under the leadership of the academician Ramiz], OSKAR NPM, Baku, Republic of Azerbaijan.
4. Central bank of the Republic of Azerbaijan (2018), Obzor denezhno-kreditnoj politiki. janvar-dekabr 2017 goda. Centralnyj Bank Azerbajdzhanskoj Respubliki [Review of monetary policy. January-December, 2017. Central bank of the Republic of Azerbaijan], Central bank of the Republic of Azerbaijan, Baku, Republic of Azerbaijan.
5. Mamedov, Z.F. (2007), Bankovskij krizis i reformirovanie bankovskogo sektora v kontekste globalizacii [Bank crisis and reforming of the banking sector in the context of globalization], Azerneshr, Baku, Republic of Azerbaijan.

Стаття надійшла до редакції 31.03.2019 р.

УДК 338.45

Т. В. Ляденко,
старший викладач кафедри комерційної діяльності та логістики, КНЕУ імені В. Гетьмана
ORCID ID: 0000-0001-5165-802X

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.8.69

ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ СТРАТЕГІЧНОГО МАРКЕТИНГОВОГО УПРАВЛІННЯ ВИРОБНИЧО-ЗБУТОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ЗАЛІЗОРУДНИХ ПІДПРИЄМСТВ

T. Lyadenko,
Senior Lecturer of the Department business and logistics, KNEU them V. Hetman

FACTORS OF IMPACT ON EFFICIENCY OF REALIZING THE CONCEPT OF STRATEGIC
MARKETING MANAGEMENT BY PRODUCTION AND SUPPLY ACTIVITY OF SALES
ENTERPRISES

У статті проаналізовано залежність металургійного комплексу України від ситуації на світовому ринку чорних металів. З'ясовано, що для успішної діяльності вітчизняних металургійних підприємств слід повною мірою враховувати світові тенденції розвитку металургії, серед яких останнім часом спостерігається: загострення конкуренції в умовах спаду темпів приросту глобального споживання металу; підвищення вимог до якості металопродукції; пріоритетний розвиток сучасних сталеливарних технологій і створення гнучких високоефективних технологічних комплексів. Виділено основні чинники, що підштовхують вітчизняні металургійні компанії до консолідації. З'ясовано, що експортна орієнтація економіки України ґрунтується насамперед на використанні її природних переваг. Наявність у надрах держави світового значення покладів залізорудної сировини сприяло розбудові на її теренах потужного міжнародного значення гірничо-металургійного комплексу. Залізорудна промисловість є його виробничою основою.

The article analyzes the dependence of the metallurgical complex of Ukraine on the situation on the world market of ferrous metals. It has been found out that for the successful activity of domestic metallurgical enterprises it is necessary to fully take into account the world tendencies of metallurgy development, among which recently there is observed: the intensification of competition in the conditions of decline of growth rates of global consumption of metal; increase of the requirements for the quality of metal products; the priority development of modern steelmaking technologies and the creation of flexible high-efficiency technological complexes. The main factors pushing domestic metallurgical companies to consolidate are highlighted. It is revealed that the export orientation of the Ukrainian economy is based primarily on the use of its natural advantages. The presence in the depths of a state of world importance deposits of iron ore raw materials contributed to the development of its internationally significant mining and metallurgical complex. The iron and steel industry is its production base. It has been found out that the state can not directly influence the situation in the industry and is deprived of the opportunity to receive profits from the industry. Business groups with a significant share of foreign capital owned by the enterprises concerned have

little to do with the need to stimulate domestic demand for their products due to their export orientation. The dominant position in the industry is the leading business group of the state — SCM. Business groups that actually control the domestic iron ore industry in Ukraine intend to expand their presence on foreign markets, where they receive more profits than in Ukraine, with the possibility to pay lower taxes and fees. The export-oriented iron ore products of the enterprise actually have full load of their production capacities, which does not allow to increase the volume of deliveries of products to domestic metallurgical enterprises for the purpose of smelting an additional quantity of steel and production of rolled steel, necessary for the production of military equipment and armaments.

Ключові слова: виробництво, збут, виробничо-збутова діяльність, залізорудні підприємства, промисловість.

Key words: production, sales, production and sales activities, iron ore enterprises, industry.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Наявність у країні ряду великих металургійних підприємств дозволяє Україні займати вагомі позиції серед світових виробників чорних металів та входити в рейтинг ТОП-10 країн з виробництва сталі. Провідними металургійними підприємствами України є комбінати повного циклу, що входять до складу інтегрованих гірничо-металургійних компаній з широкою мережею корпоративних відносин.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню зазначеного питання присвятили свою увагу такі науковці, як: В. Ткач, С. Бесараб, М. Коржнев, С. Кулицький, І. Савчук, О. Кравчук, О. Прохоренко та ін.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Основною метою статті є з'ясування чинників впливу на ефективність реалізації концепції стратегічного маркетингового управління виробничо-збутовою діяльністю залізорудних підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Основним товарним експортом України традиційно є продукція важких галузей промисловості (гірничорудної; металургійної; гірничого, транспортного та військового машинобудування тощо), а також електротехнічної, хімічної, будматеріалів і сільського господарства; при цьому частка сировинних і напівфабрикатів товарів у обсязі експорту складає переважну більшість (60—75 %), а частка наукомісткої продукції — усього 10—15 %. Одночасно з цим, значна кількість споживчих, якісних і вартісних показників більшості вказаних видів вітчизняної експортної продукції, особливо сировинної, не відповідають рівням існуючих вимог світового ринку, що зумовлює їх низьку КРС і створює актуальні різноаспектні проблеми для підприємств-експортерів і

для України, як держави (комерційні, виробничі, наукові, соціальні, політичні, економічної безпеки, екологічні тощо) [1]. В останні роки металургійні підприємства країни поставляли на світовий ринок до 85% виробленої продукції [2], що зумовило суттєву залежність металургійного комплексу України від ситуації на світовому ринку чорних металів. Тому для успішної діяльності вітчизняних металургійних підприємств слід повною мірою враховувати світові тенденції розвитку металургії, серед яких останнім часом спостерігається:

- загострення конкуренції в умовах спаду темпів приросту глобального споживання металу;
- підвищення вимог до якості металопродукції;
- пріоритетний розвиток сучасних сталеливарних технологій і створення гнучких високоефективних технологічних комплексів.

Аналіз світових тенденцій розвитку металургійної галузі свідчить про постійне зростання загальносвітового виробництва сталі протягом останніх десяти років. При цьому склад топ-10 країн-лідерів з виробництва сталі протягом останніх років кардинально не змінився. За підсумками 2015 р. до нього увійшли Китай, Японія, Індія, США, Росія, Південна Корея, Німеччина, Бразилія, Туреччина, Україна [3].

Крім того, за підсумками 2015 р. до світових лідерів наближаються Італія і Тайвань, при цьому остання разом з Китаєм, Індією, Японією і Південною Кореєю утворює так звану "сталеву п'ятірку" Азійського регіону з загальною часткою 68,2% світового виробництва сталі.

Такий розподіл сил між основними гравцями світового ринку металургії визначає значущість Азійського регіону, економічна політика якого формує основні тенденції розвитку металургії та зумовлює зміну напрямів потоків сировини і готової продукції, різке зростання цін на залізорудну сировину і кокс, значне зростання транспортної та енергетичної складової у собівартості готової продукції, скорочення виробництва через дефіцит і дорожнечу сировини на підприємствах США та Європи.

Разом із тим несприятлива економічна кон'юнктура в європейській металургійній галузі, а також традиційно більш висока собівартість виробництва рідкої сталі в порівнянні з країнами Азіатського регіону, призвели до закриття або призупинення компаніями сталеплавильних потужностей та реструктуризації активів. У результаті в європейській металургійній галузі фокус переміщується з виробництва рідкої сталі на виробництво кінцевої продукції з високою доданою вартістю, попит на яку більш стабільний.

Уповільнення темпів зростання промислового виробництва в країнах, що розвиваються, та його скорочення в розвинених країнах, яке спостерігається протягом останніх років, призвели до відповідного уповільнення темпів споживання сталі та зменшення завантаження потужностей, і, як наслідок, зниження попиту та цін на металургійну сировину. Згідно з даними Всесвітньої асоціації сталі (World Steel Association) глобальне споживання сталевих продукції протягом 2007—2014 рр. збільшилося на 26% з 1225 млн т — у 2007 році до 1543 млн т — у 2014 році, а темпи зростання в останні п'ять років склали від 2% до 7% проти 14% в 2010 році [3].

При цьому поглиблення дисбалансу між обсягом споживання металопродукції і обсягом виробництва сталі протягом останніх років призводить до зміщення центрів виробництва і споживання в країни, що розвиваються (країни Азіатського регіону), у той час як значна частка виробничих потужностей в розвинених економіках світу залишається не задіяною, що веде до хронічного недовантаження виробничих потужностей.

На цей час саме існування надлишкових виробничих потужностей є однією з основних причин кризи світової металургії. Реальним механізмом зниження її негативних наслідків на світовому ринку металопродукції стала консолідація металургійної галузі, яка відбувається згідно з загальними принципами глобалізації економіки і світового поділу праці та передбачає зміну центрів зростання виробництва, перерозподіл природних і енергетичних ресурсів, створення транснаціональних промислових гігантів.

Така тенденція чітко простежується і у вітчизняній металургійній галузі, де рівень консолідації забезпечується трьома найбільшими українськими холдингами (група Метінвест, корпорація Індустріальний Союз Донбас, група Інтерпайп) у розмірі понад 70% внутрішнього ринку України, а з урахуванням БАТ "АрселорМіттал Кривий Ріг" (БАТ "Криворіжсталь"), що увійшла до складу світового лідера металургійної галузі — корпорації ArcelorMittal, — близько 90% внутрішнього ринку України.

Історія металургійної галузі України свідчить про те, що її консолідація відбувалася переважно в двох напрямках: через придбання вітчизняними металургійними промислово-фінансовими групами закордонних активів, на найбільш закритих для української металургійної продукції ринках, переважно в Європі і Америці, та через придбання іноземними фінансово-промисловими групами активів в Україні.

Перший напрям зумовлений наближенням до перспективних ринків збуту та нівелюванням тарифних і нетарифних бар'єрів, збільшенням обсягів експорту ме-

талургійної продукції високих переділів; зменшенням вразливості вітчизняного гірничого металургійного комплексу від зовнішніх негативних впливів; забезпеченням доступу до додаткових фінансових ресурсів на міжнародних фінансових ринках, які необхідні для подальшого розвитку українських металургійних комбінатів з метою отримання статусу повноцінних гравців глобальної економіки. Такий шлях консолідації притаманний металургійним компаніям, які забезпечені власними джерелами сировини, проте потребують виходу на більш перспективні ринки збуту та/або оптимізацію логістичного забезпечення.

Другий напрям консолідації металургійної галузі України зумовлений тим, що українські металургійні комбінати, які не забезпечені власною сировиною, опинилися у вкрай не вигідному становищі та змушені були створювати альянси виробників сталі і прокату з власниками джерелами сировини. Найяскравішим прикладом консолідації вітчизняної металургійної галузі через придбання іноземними фінансово-промисловими групами активів в Україні є придбання одним з найагресивніших у світі металургійних концернів Mittal Steel українське металургійне підприємство БАТ "Криворіжсталь", що в подальшому дозволило не тільки успішно здійснити об'єднання двох світових гігантів (Mittal Steel і Arcelor), а й стати світовою провідною металургійною компанією.

Основними чинниками, що підштовхують вітчизняні металургійні компанії до консолідації, є:

- зростання загальносвітового обсягу випуску сталі, який веде до загострення внутрішньогалузевої конкуренції через появу нових компаній, що пов'язано з підвищенням попиту на сталеву продукцію;

- висока ринкова концентрація у сфері виробництва залізної руди в порівнянні зі сталевією індустрією, що призводить до дисбалансу відносин між покупцями і постачальниками залізничної сировини та вигоді останніх;

- слабкий вплив виробників сталі на ринкові ціни своєї продукції, що не дозволяє впевнено прогнозувати майбутні грошові потоки;

- зростання витрат, викликані збільшенням цін на сировину та енергоносії, які при консолідації можна знизити за рахунок синергетичних ефектів [4].

Сучасний стан металургійних підприємств України характеризується значною техніко-технологічною відсталістю, високою енерго- і ресурсомісткістю виробництва, значним екологічним навантаженням на довкілля, оскільки основні виробничі потужності провідних підприємств металургійної галузі були спроектовані і побудовані ще в 70-ті роки і раніше, а подальший розвиток виробництва здійснювався, в основному, за рахунок збільшення завантаження існуючих потужностей.

Отже, зростання виробництва досягалося без істотної модернізації промислово-виробничих фондів. Проте найголовнішою проблемою вітчизняної металургії є відсутність вагомого внутрішнього ринку, успадкована ще з радянських часів, коли чорна металургія УСРР створювалася і працювала задля забезпечення сусідніх республік сталлю. Наслідком цього стала значна експортна складова металургійної галузі незалежної України, яка досягає близько 86,9% від виробленої металопродукції.

Таблиця 1. Значення добувної промисловості України в її економіці, %

Показник	2000 р.	2007 р.	2014 р.
Значення галузі в обсязі реалізованої продукції промисловості	12,0	7,9	12,8
Значення у капітальних інвестиціях у промисловість	28,7	18,9	9,0
Значення мінеральних продуктів в експорті товарів	9,6	8,7	11,3
Значення у перевезеннях вантажів вугілля, коксу і різної руди			
Залізничним транспортом	45,7	45,1	49,3
Річковим транспортом	24,9	26,4	11,7
Морським транспортом	22,1	14,6	4,5

Джерело: складено і розраховано за даними [5].

Для більшості світових лідерів з виробництва сталі, зокрема Китаю, Японії, Росії, Південної Кореї, внутрішній ринок сталі сприймається за залишковим принципом, віддаючи перевагу вирішенню проблем її експортної складової. Така політика внутрішнього споживання металопродукції, зважена на економічну нестабільність у країні та скорочення потреб будівництва і машинобудування як основних споживачів вітчизняного прокату, спровокувала подальше зменшення внутрішнього споживання металу. Тільки за 2007—2014 рр. обсяги видимого споживання металопродукції скоротилися вдвічі (з 8,1 млн т у 2007 р. до 4,3 млн т у 2014 р.), склавши всього 0,3% світових показників.

Отже, експортна орієнтація економіки України ґрунтується насамперед на використанні її природних переваг. Наявність у надрах держави світового значення покладів залізорудної сировини сприяло розбудові на її теренах потужного міжнародного значення гірничо-металургійного комплексу. Залізорудна промисловість є його виробничою основою.

Провідні галузі гірничодобувної промисловості України були доволі швидко розподілені між кількома великими фінансово-промисловими групами. Це зумовлено тим, що вони постачають металургійним підприємствам необхідну для виготовлення експортної продукції сировину. Фактично має місце повторення ситуації, що була у гірничодобувній промисловості на поч. ХХ ст., коли провідні підприємства належали великим акціонерним товариствам, що контролювали повний виробничий ланцюг "руда — метал — прокат" з власними кам'яновугільними підприємствами, що постачали необхідне для технологічних потреб паливо і кокс.

Варто зазначити, що за виключенням двох підприємств чорної металургії, решта діючих підприємств цієї галузі введено до сер. ХХ ст. і вони діють за технологічними схемами того часу. Це зумовлює великі (порівняно з відповідними підприємствами Європи) витрати мінеральної сировини і палива.

Як і на поч. ХХ ст. існує значний експорт залізної і марганцевої руди та мають місце подібні проблеми зі зустрічними потоками товарного вугілля, коксу і руд (табл. 1). Це зумовлено тим, що кожна така монополія спрямовує свої зусилля на знищення конкурента на зовнішніх ринках збуту кінцевої продукції. Саме з коливанням попиту на іноземних ринках зумовлені зміни в обсягах вітчизняного виробництва відповідної руди, що прямо впливає на масштаби видобутку супутньої мінеральної сирови-

ни, необхідної для технологічних потреб у рамках гірничо-металургійного циклу.

У надрах України майже 1/5 усіх світових запасів залізних руд (табл. 2), що дозволяє стабільно нарощувати обсяги їх видобування. Промисловий широкомасштабний видобуток залізних руд було розпочато більше, ніж півтора століття тому, а тому "ресурсне забезпечення України доступними і рентабельними для експлуатації запасами не дуже велике" [6, с. 92]. Переважна більшість розвіданих родовищ знаходяться на межі виснаження ресурсів через погіршення гірничо-геологічних умов видобування корисних копалин та тривалий термін їх видобування і тому "збільшення фінансування на геологорозвідувальні роботи не дає реальної віддачі" [7, с. 5].

Україна входить до п'ятірки провідних країн-експортерів залізної руди у світі (табл. 2). Як видно з цієї таблиці відповідний експорт за 2000-і роки зріс більше, ніж у два рази. Проте на фоні перших трьох виробників та експортерів світу вітчизняна залізорудна промисловість має доволі незначне значення у формуванні міжнародних потоків відповідної сировини. Значною мірою це зумовлено тривалим періодом видобування залізних руд та уповільненням видобутку в основних родовищах, що експлуатуються понад століття.

Для України КНР є головним ринком збуту залізорудної продукції за кордоном. Також її постачають на більшість металургійних заводів Центральної Європи, збудованих за часів РЕВ за радянськими планами, що технологічно орієнтовані на використання у виробництві саме залізної руди і окотків вітчизняного виробництва. Скорочення виплавки сталі у цих країнах зумовлює зменшення відповідних поставок. Також на цьому тваринному ринку ЄС посилює конкуренція з боку австралійських і бразильських компаній.

Існуючих вітчизняних промислових запасів залізної руди, за умови збереження обсягів видобування на сучасному рівні, вистачить на 125 років. За забезпеченістю залізною рудою Україна знаходиться на третьому місці, тоді як у найбільшого її виробника у світі — КНР існуючих покладів цієї мінеральної сировини вистачить лише на 8 років. Саме тому ця держава щороку швидкими темпами нарощує її імпорт. Лише за один 2014 р. імпорт залізорудної сировини до неї виріс на 113 млн т, тоді як загальний обсяг виробництва товарної залізної руди у цьому році в Україні становить 82 млн т. (табл. 2). При цьому поставки до цієї держави також посідають перше місце у відповідному вітчизняному експорті. Високі обсяги видобування залізної руди в Україні значною

Таблиця 2. Виробництво та експорт залізної руди провідними країнами її експортерами, млн т

Країна	2000 р.		2010 р.		2014 р.		Промислові розвідані запаси	
	Виробництво	Експорт	Виробництво	Експорт	Виробництво	Експорт	сирої руди	у перерахунку на чисте залізо
Австралія	158	157	433	403	660	725	53000	23000
Бразилія	190	157	370	311	320	344	31000	16000
Індія	68	34	230	104	150	14	8100	5200
ПАР	30	20	59	48	78	67	1000	1000
Україна	50	19	82	33	82	41	6500	2300
Канада	34	26	41	32	41	40	6300	2300
Росія	80	19	101	23	105	23	25000	14000

Джерело: складено за [8—10].

мірою пов'язані з потребами вітчизняних підприємств чорної металургії в їх переробці для виплавки чавуну і сталі на експорт. Сприятлива кон'юнктура на світовому ринку на продукцію чорної металургії, спричинила щорічне зростання обсягів видобутку товарної залізної руди в Україні з 54,7 у 2001 р. до 78,2 у 2010 р. 2 і 175,1 млн т у 2015 р. [5].

Проведення бойових дій на непідконтрольній Уряду України частині території Донецької і Луганської областей зумовило скорочення обсягів виробництва металу та виробів із нього у цих регіонах держави [5]. Було розірвано традиційні виробничі ланцюги "вугілля — залізна руда — доломіти — чорні метали", що призвело до суттєвих змін у структурі виробництва залізної руди, яка постачалась на внутрішній ринок України. Водночас проведення бойових дій та модернізація Збройних Сил України потребує суттєвого збільшення поставок різних металевих виробів на вітчизняні підприємства військово-промислового комплексу. Тому, починаючи з 2015 р., суттєво збільшились замовлення на відповідну продукцію металургійним підприємствам держави, які нарощують обсяги споживання залізорудної сировини.

За умов сприятливої кон'юнктури на зовнішньому і внутрішньому товарному ринку залізорудна промисловість України має стабільні перспективи для подальшого розвитку. У період між 2008 і 2014 рр. в Україні мало місце скорочення виробництва сталі на 27,0% при одночасному зростанні виробництва залізорудної сировини на 28,0% за рахунок швидкого нарощення експортних поставок відповідної продукції до Китаю. Експорт цієї продукції за період між 2008 і 2014 рр. зріс на 85,0%.

Експортна орієнтація залізорудної промисловості держави (табл. 2) дозволила не лише врятувати цю галузь від скорочення обсягів виробництва, а навпаки сприяла нарощуванню виробництва товарної продукції за рахунок збільшення поставок, насамперед до Китаю. У 2014 р. експорт залізорудної сировини за вагою зріс на 7,7 % порівняно з 2013 р. і становив 40,9 млн т. На Китай нині припадає 47,4 % всіх відповідних поставок. Також важливими є поставки до Польщі (10,9 %) і Чехії (10,8 %). Експорт залізорудної сировини у 2014 р. дав понад 6,2% від загальних надходжень іноземної валюти (3,3 млрд дол. США) в Україну.

У залізорудній промисловості України існує олігополія. Потужні бізнес-групи володіють всіма гірничозбагачувальними комбінатами. Бізнес-групи намагаються повністю скористатися вигідним географічним поло-

ження своїх підприємств залізорудної промисловості в Україні, створивши схеми збуту продукції світового масштабу, ігноруючи виробничу кооперацію з вітчизняними металургійними підприємствами, що належать конкуруючим бізнес-групам. Також вони вміло користуються особливостями митного законодавства різних держав та їх об'єднань для мінімізації власних витрат на експорт своєї продукції [11].

Така політика бізнес-груп зумовила формування виробничо-територіальних утворень не за просторовою близькістю, а за приналежністю до певної бізнес-групи. Це яскраво видно на прикладі залізорудної промисловості України. Наприклад, Полтавський гірничо-збагачувальний комбінат (м. Горішні Плавні Полтавської обл.) експортує майже всю продукцію, адже у бізнес-групі, до якої він належить, відсутнє власне виробництво чорних металів. Він є основним постачальником продукції залізорудної промисловості за кордон, переважно до Китаю у рамках десятирічної угоди з постачання окотків на підприємства чорної металургії цієї держави.

З проведеного аналізу сучасного стану залізорудної промисловості України видно, що держава не може прямо впливати на ситуацію у галузі і позбавлена можливості отримання прибутків від діяльності галузі. Бізнес-групи зі значною часткою іноземного капіталу, що володіють відповідними підприємствами, не приділяють уваги необхідності стимулювання внутрішнього попиту на свою продукцію через орієнтацію на експорт. Панівне положення у галузі займає провідна бізнес-група держави — "СКМ". Бізнес-групи, що фактично контролюють вітчизняну залізорудну промисловість України, мають намір розширити свою присутність на іноземних ринках збуту продукції, де вони отримують більші, ніж в Україні, прибутки, маючи можливість сплачувати менші податки та збори.

Орієнтовані на експорт залізорудної продукції підприємства мають фактично повне завантаження своїх виробничих потужностей, що не дозволяє збільшити обсяг поставок продукції на вітчизняні металургійні підприємства з метою виплавки додаткової кількості сталі та виробництва прокату, необхідного для виробництва військової техніки та озброєння.

Держава має у своїй власності лише один Криворізький комбінат окислювальних руд (смт. Долинське Кіровоградської обл.), що вже понад 30 років не вдається ввести в експлуатацію. Введення у дію цього підприємства дозволить суттєво збільшити використання "бідної" залізної руди, задовольнити зростаючі потре-

би вітчизняної чорної металургії у сировині, необхідної для виробництва сталі і прокату, необхідного для військово-промислового комплексу України.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Підсумовуючи усе вищесказане, можемо зробити висновок, що в Україні немає цілеспрямованої політики створення потужностей для переробки сировини гірничо-металургійних галузей на товари з високою даною вартістю. Натомість українські бізнесмени обирають купівлю заводів у Європі та вироблення з дешевої української сировини вже європейського прокату. Вибудовуються вертикально інтегровані компанії. Але таким чином виробництво зростає в Європі. Гроші, які вивозяться з України, створюють робочі місця й дають прибуток банківській сфері за межами України.

До того ж, Україна не тільки має сировину для забезпечення власної металургійної галузі. Наявні значні потреби її використання. Країна має не такий мізерний внутрішній ринок, як здається. Податки на надра мають бути прив'язані не тільки до рівня цін, який склався на ринках збуту. Податки мають заохочувати розвиток підприємства. Брак інвестицій у основні засоби виробництва, їхня фізична й моральна зношеність — наприклад, понад 60%, — має відповідним чином штрафуватися, а інвестиції заохочуватися. Для родовищ, котрі мають перспективу розвитку, розмір рентної плати в разі приватизації або переходу в іншу приватну власність має бути не меншим від суми найсприятливішого періоду в попередні роки користування.

Література:

1. Ткач В.М. Дослідження можливостей підвищення конкурентоспроможності підприємств засобом ранжування резервів впливів елементів їх потенціалу / В.М. Ткач, В.М. Соломаха // Формування ринкової економіки: зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ "Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана"; редкол.: О.О. Беляєв (відп. ред.) [та ін.]. — Київ: КНЕУ, 2012. — Спец. вип.: Стратегічні імперативи сучасного менеджменту: у 2 ч. / [відп. за вип. С. М. Соболев]. — Ч. 1. — С. 359—375.
2. Офіційний сайт об'єднання підприємств "Металургпром" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://metallurgprom.org>
3. Офіційний сайт Всесвітньої асоціації сталі (World Steel Association) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.worldsteel.org/statistics/statistics/archive/yearbook/archive.htm>
4. Бесараб С.О. Сучасні тенденції розвитку підприємств металургійної галузі України // Інвестиції: практика та досвід. — 2016. — № 23. — С. 62—65.
5. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>
6. Коржнєв М.М. Природно-ресурсні обмеження розвитку України / М.М. Коржнєв // Стратегічна панорама. — 2004. — № 3. — С. 88—93.
7. Кулицький С. Проблеми розвитку українського гірничо-металургійного комплексу на сучасному етапі [Електронний ресурс] / С. Кулицький // Україна: події,

факти, коментарі, 2015. — № 15. — С. 41—62. — Режим доступу: <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2015/ukr15.pdf>

8. Iron ore // U.S. Geological Survey, Mineral Commodity Summaries, January 2001, available at: http://minerals.usgs.gov/minerals/pubs/commodity/iron_ore/340301.pdf

9. Iron ore // U.S. Geological Survey, Mineral Commodity Summaries, January 2012, available at: http://minerals.usgs.gov/minerals/pubs/commodity/iron_ore/mcs-2012-feore.pdf

10. Iron ore // U.S. Geological Survey, Mineral Commodity Summaries, January 2015, available at: http://minerals.usgs.gov/minerals/pubs/commodity/iron_ore/mcs-2015-feore.pdf

11. Савчук І. Експорт залізорудної сировини з України // ВІСНИК Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки, 2017. — № 1 (36). — С. 37—41.

Reference:

1. Tkach, V. M. (2012). "Investigation of the possibilities of increasing the competitiveness of enterprises by the means of ranking the reserves of the effects of elements of their potential", *Formuvannia rynkovoi ekonomiky*, ch.1, pp. 359—375.
 2. Official site of the association of enterprises "Metallurgprom", available at: <http://metallurgprom.org> (Accessed 22 Mar 2019).
 3. Official site of the World Steel Association (World Steel Association), available at: <https://www.worldsteel.org/statistics/statistics/archive/yearbook/archive.htm> (Accessed 22 Mar 2019).
 4. Besarab, S. O. (2016), "Modern tendencies of development of enterprises of the metallurgical industry of Ukraine", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, no. 23, pp. 62—65.
 5. Official site of the State Statistics Service of Ukraine, available at: <http://ukrstat.gov.ua> (Accessed 22 Mar 2019).
 6. Korzhniev, M.M. (2010), "Natural resource constraints on Ukraine's development", *Stratehichna panorama*, no. 3, pp. 88—93.
 7. Kulyts'kyj, S. (2015), "Problems of development of the Ukrainian mining and metallurgical complex at the present stage", *Ukraina: podii, fakty, komentari*, [Online], no. 15, available at: <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2015/ukr15.pdf> (Accessed 22 Mar 2019).
 8. Iron ore // U.S. Geological Survey, Mineral Commodity Summaries, January (2001), available at: http://minerals.usgs.gov/minerals/pubs/commodity/iron_ore/340301.pdf (Accessed 22 Mar 2019).
 9. Iron ore // U.S. Geological Survey, Mineral Commodity Summaries, January (2012), available at: http://minerals.usgs.gov/minerals/pubs/commodity/iron_ore/mcs-2012-feore.pdf (Accessed 22 Mar 2019).
 10. Iron ore // U.S. Geological Survey, Mineral Commodity Summaries, January (2015), available at: http://minerals.usgs.gov/minerals/pubs/commodity/iron_ore/mcs-2015-feore.pdf (Accessed 22 Mar 2019).
 11. Savchuk, I. (2017), "Export of iron ore from Ukraine", *VISNYK Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Chevchenka*, no. 1 (36), pp. 37—41.
- Стаття надійшла до редакції 27.03.2019 р.*

В. П. Бойко,
аспірант кафедри міжнародних фінансів, ДВНЗ "Київський національний
економічний університет імені Вадима Гетьмана", м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-2810-7788

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.8.75

ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ВИКОРИСТАННЯ ДЕЦЕНТРАЛІЗОВАНИХ ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМ ЯК ІННОВАЦІЙНОГО СПОСОБУ ТРАНСКОРДОННИХ РОЗРАХУНКІВ

V. Boiko,
post-graduate student at the Department of International Finance
of the "Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman", Kyiv

ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF USING DECENTRALIZED PAYMENT SYSTEMS
AS AN INNOVATIVE METHOD FOR CROSS-BORDER SETTLEMENTS

Статтю присвячено дослідженню процесів трансформації грошових відносин та сучасних тенденцій розвитку децентралізованих платіжних систем як інноваційного способу транскордонних розрахунків, а також теоретичним засадам їх сприйняття в суспільстві як інноваційного виду грошей. Банкноти і монети, що протягом сотень років були мірилом цінності, все менше використовуються в повсякденному житті. Розвиток сучасних економічних відносин зумовлений стрімким розвитком технологій, які в значній мірі визначають напрями та сфери діяльності людей, а тема грошей та грошового обігу завжди була цікавою для економістів, які намагались знайти власний підхід до розуміння сутності поняття грошей, їх цінності та призначення у суспільних відносинах.

Визначено особливості поняття децентралізованих платіжних систем і розуміння переваг та недоліків їх використання у порівнянні з традиційними способами здійснення платежів через банківські платіжні системи дозволяють переосмислити ставлення до грошей в сучасному суспільстві. Розвиток цифрових платіжних технологій дозволяє усунути монополію комерційних банків на розрахункові операції і суттєво зменшити їх вартість, а криптовалюти все більше стають альтернативою традиційним грошам центральних банків.

У статті детально описано слабкі сторони використання криптовалют, що сповільнюють їх розвиток та основні загрози, з якими можуть стикатись користувачі при здійсненні платежів за

допомогою децентралізованих платіжних систем. Розглянуті сучасні теорії інноваційного розвитку економіки свідчать, що розвиток технологій є основою забезпечення глобального лідерства передових економік світу і варто відзначити, що процеси глобалізації та взаємної фінансової інтеграції не можливі без швидких, прозорих і доступних транскордонних платежів. Але значні коливання та нестабільність цін на криптовалюти робить їх цікавими перш за все для спекулянтів — спекуляції та довгострокові інвестиції нині залишаються основним напрямом використання криптовалют.

The article is devoted to the study of the transformation processes of monetary relations and modern trends of the development of decentralized payment systems as an innovative method of cross-border settlements, as well as the theoretical foundations of their perception in society as an innovative type of money. Banknotes and coins, which for hundreds of years have been a measure of value, are less and less used in everyday life. The development of modern economic relations is conditioned by the rapid development of technologies that largely determine the directions and areas of human activity, and the theme of money and money circulation has always been of interest to economists who tried to find their own approach to understanding the essence of the concept of money, its value and its purpose in public relations.

Defined features of the concept of decentralized payment systems and understanding the advantages and disadvantages of their use compared with the traditional methods of making payments through bank payment systems make it possible to rethink the attitude to money in modern society. The development of digital payment technologies can eliminate the monopoly of commercial banks in settlement operations and significantly reduce their cost, and cryptocurrencies become increasingly an alternative to the traditional money of central banks.

The article describes in detail the weaknesses in the use of cryptocurrencies, which slow down their development and the main threats that users may face when making payments with decentralized payment systems. Considered modern theories of innovative economic development have shown that technology development is the basis of global leadership of the advanced economies of the world, and it is worth noting that globalization and mutual financial integration are not possible without fast, transparent and affordable cross-border payments. But significant volatility and price instability of prices for cryptocurrencies makes them interesting primarily for speculators — speculation and long-term investment are currently the main focus of the use of cryptocurrencies.

*Ключові слова: гроші, цифрові платіжні системи, розрахунки, інноваційний розвиток, біткоїн.
Key words: money, digital payment systems, settlements, innovative development, bitcoin.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Гроші вже століттями є мірилом цінності суспільних благ і визначальними у відносинах обміну є наявність певних потреб у вигляді платоспроможного попиту та можливості їх задоволення. І у часи, коли цифрові технології охоплюють все більші сфери людського життя, актуальним постає питання постачання доступних товарів і послуг із залученням максимально можливих каналів збуту та забезпеченні прийнятних способів оплати. Основою сучасних цифрових платіжних систем є певні види грошей і серед них виокремлюються децент-

ралізовані платіжні системи, які мають свої специфічні види валют, які мають суттєві відмінності від звичних валют центральних банків і важливо розуміти переваги і недоліки їх використання у порівнянні з традиційними валютами при здійсненні транскордонних розрахунків.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Серед економістів ХХ ст. можна виокремити Ф. Хаска, який наполягав на необхідності створення приватних грошей і критикував монетарну політику централь-

Таблиця 1. Структура безготівкових операцій в Україні за 2018 рік

Призначення операцій	За обсягом		За кількістю	
	млрд грн	у %	млн операцій	у %
Перекази коштів з картки на картку	465,0	35,8	269,9	8,8
Платежі у мережі Інтернет	422,9	32,6	1171,0	38,1
Платежі в торговельній мережі	380,7	29,3	1572,9	51,2
Використання пристроїв самообслуговування	28,8	2,2	59,1	1,9

Джерело: за даними Національного банку України. Розподіл безготівкових операцій з використанням платіжних карток за 2018 рік / Національний банк України — 2019 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=88661791>

них банків [5]. Серед сучасних науковців цікавими є праці О. Дзублюка, який досліджував теоретичні аспекти визначення вартості грошей [2], а З. Васильченко та Д. Пасевич окреслили тенденції розвитку на ринку сучасних електронних банківських платіжних систем [1]. А. Олешко описав інноваційні тенденції розвитку глобальної безготівкової економіки та перспективи прискорення її формування в Україні [3]. В. Престас та Н. Омейлі досліджували мотиви кінцевих споживачів та бар'єри для використання біткоїну як цифрової валюти [6], а Л. Гурієва більш детально розглянула теорію дифузії нововведень [4]. Також змістовним є дослідження групи науковців Центру альтернативних фінансів університету Кембриджу [7].

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження тенденцій інноваційного розвитку сучасних платіжних систем та аналіз переваг і недоліків використання децентралізованих платіжних систем при здійсненні транскордонних розрахунків.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Уже давно таке явище як гроші стало основою обміну товарами і послугами між людьми. Зазираючи в історію розвитку грошей, можна побачити постійний процес трансформації як самих грошей, так і ставлення людей до них. А. Сміт, видатний шотландський вчений XVIII ст., пояснив виникнення грошей встановленням суспільного поділу праці, внаслідок чого лише невелика частка потреб людини могла бути задоволена продуктом його власної праці. І таким чином кожна людина живе обміном і є, по суті, торгівцем в тій чи іншій мірі [8, с. 372—373].

О. Дзублюк описав [2] історію розвитку суспільних відносин і причини появи грошей. Багато років перевагу віддавали металам, які можна було не лише зберігати з найменшою втратою, а й ділити без будь-якої втрати на потрібну кількість частин, які потім можуть бути легко переплавлені в один шматок. Подальша еволюція грошей привела до появи паперових грошей, що були забезпечені золотом, а згодом і кредитних грошей у вигляді національних валют, які вже не мали ніякого забезпечення крім суспільної гарантії в особі певної держави. Тобто традиційні гроші втратили товарну сутність і сьогодні вони сприймаються лише як розрахункова одиниця. І по-

дальша еволюція грошей продовжується — паперові гроші перетворюються на цифрові, серед яких все більше виокремлюються децентралізовані як своєрідна альтернатива традиційним грошам центральних банків.

З. Васильченко та Д. Пасевич визначили, що у банківських платіжних системах використовують платіжні картки, але слід зауважити, що сьогодні все більше набирає популярності тенденція до застосування безконтактних платежів через мобільні телефони. Світовими лідерами серед карткових платіжних систем за обсягами та кількістю транзакцій є всесвітньо відомі Visa та Mastercard, а третє місце займає китайська Unionpay [1]. Цифрові платіжні системи стають все більш популярними — вони є більш зручними для користувачів у порівнянні з готівкою і забезпечують кращий контроль за грошовими потоками з боку держави. За даними Національного банку України за період 2013—2018 років частка безготівкових операцій в Україні зросла з 17,4% до 45,1% [9]. Структура безготівкових операцій в Україні за 2018 рік представлена в таблиці 1. Проектом "Cashless economy" передбачається, що до кінця 2020 року частка становитиме 55%. І це досить реальний показник зважаючи на світові тенденції. Показовим є приклад Швеції, де готівка у розрахунках вже сьогодні становить лише 1% ВВП [10].

Слід зауважити, що використання цифрових грошей — це завжди довіра до приватної фінансової установи, яка не гарантує 100% покриття за рахунком. І при настанні несприятливих обставин завжди можна втратити довірені кошти. Тобто клієнт банку, який зберігає гроші на рахунку, не є їх повноцінним власником. І як альтернатива, завдяки сучасним технологіям, активно розвиваються децентралізовані платіжні системи, що дозволяють взагалі виключити банківську систему з процесу емісії грошей та проведення транзакцій і довірити це алгоритму. Також виключається і цензура транзакцій, які робляться незворотними. Такі системи не мають обмежень у формуванні обмінних курсів та здійсненні операцій, відбувається вільне переміщення грошових коштів без обмежень національними кордонами.

Децентралізована платіжна система являє собою цифрову пірінгову платіжну систему, яка використовує розрахункову одиницю (криптовалюту) для обліку операцій. Така комп'ютерна мережа, заснована на рівноправ'ї учасників, тобто відсутні виділені сервери, а кожен вузол (peer) є як клієнтом, так і виконує функції

сервера. На відміну від архітектури клієнт-сервера, така організація дозволяє зберігати працездатність мережі при будь-якій кількості і будь-якому поєднанні доступних вузлів. Функціонування і захист системи забезпечуються використанням криптографічних методів. При цьому вся інформація про транзакції між адресами системи доступна у відкритому вигляді. Але важливим є те, що не будь-яка криптовалюта має основне призначення як засобу платежу і не будь-яка платіжна система, заснована на криптографії є децентралізованою. Наприклад, серед популярних криптовалют можна виділити мережі Bitcoin, Litecoin та Stellar як децентралізовані платіжні системи, а мережа Ethereum самими розробниками завжди заявлялась як платформа для децентралізованих додатків (DApps) і платіжна функція не є основною. А ось така мережа, як Ripple заявлена як швидкий варіант розрахунків для фінансових установ і транскордонних платежів, але є централізованою.

У своїй статті Л. Гурієва детально розглядає системно-інституціональні підходи теорії інноваційного розвитку економіки і зауважує, що саме старіння технологічних систем в одних країнах і поява нових — в інших призводить до нерівномірності міждержавного розвитку [4]. Виокремлюються три провідні напрями дослідження:

- теорія дифузії нововведень;
- концепція технологічних укладів;
- концепція національних інноваційних систем.

Отже, економічне зростання розглядається як наслідок появи нових галузей. На швидкість дифузії інновацій при цьому впливають такі чинники, як кваліфікація вищого менеджменту та персоналу, технологічне суперництво, тиск з боку зовнішнього середовища (внутрішній і зовнішній ринок). І варто зауважити, що інновації не приймаються всіма особами в соціальній системі одночасно. Навпаки, вони схильні прийняти їх у часовій послідовності, і їх можна класифікувати за категоріями приєднання нових учасників, виходячи з того, скільки часу їм потрібно, щоб вони почали використовувати нову ідею. Це основна ідея теорії "Дифузії інновацій", яка набула популярності завдяки Е. Роджерсу і яка стверджує, що багато нововведень, незважаючи на те, що вони дають людям більше очевидних переваг, були відхилені користувачами. Критична маса відіграла важливу роль в інноваціях, які стали дифузними. Існує чотири етапи процесу дифузії: інновація, комунікація через канали, часовий аспект і члени соціальної системи.

В. Престас та Н. Омейлі також спирались на концепцію теорії "Дифузії інновацій" і намагались проводити опитування, але зібрали лише 135 респондентів [6]. Проведене опитування складно назвати репрезентативним, про що зазначають самі автори статті і сьогодні доступні більш широкі дослідження обсягів розповсюдження криптовалют та інноваційних платіжних технологій. Наприклад, другий рік поспіль Інститут альтернативних фінансів в університеті Кембриджу випускає комплексне дослідження розвитку ринку криптовалют [7]. Також цікавими є дослідження різних ініціативних груп дослідників, таких як Chainalysis, Amberdata, Bitmex

Research, Satoshi Capital Research, Chaincode Labs, The TIE та ін.

Сьогодні в передових економіках світу цифрові платіжні системи розвиваються активними темпами і безумовною перевагою криптовалют є можливість здійснення прямих і швидких платежів між користувачами та відсутність національних кордонів. В якості прикладу можливостей децентралізованих платіжних систем можна згадати транзакцію на 700 тисяч лайткоїнів (на той час приблизно еквівалент 100 млн дол. США) у квітні 2018 року, підтвердження якої зайняло всього 2,5 хвилини, а комісійні в мережі склали еквівалент 40 американських центів [11]. Зниження операційних витрат є перевагою децентралізованих платіжних систем перед традиційними банківськими системами і в різних країнах вартість грошових переказів може сильно відрізнятись. Світовий банк аналізує прогрес глобальних зусиль щодо зниження цін на грошові перекази і розраховує індекс Remittance prices Worldwide, згідно з яким зважений глобальний показник становить 6,94% від суми переказу [12]. При цьому найбільш дорогими залишаються саме банківські перекази, маючи середньозважений показник у 10,51%.

За даними оглядачу блоків blockchain.com [13] в мережі Bitcoin кожен день здійснюється в середньому 300 тис. транзакцій, середня сума платежу становить еквівалент 2000 дол. США, а середня вартість платежу — лише 50 американських центів. В мережі Ethereum здійснюється 600 тис. транзакцій щодня, в середньому на суму в еквіваленті 500 дол. США та комісійними в еквіваленті 8 американських центів. Але це лише внутрішні витрати за переказами коштів між користувачами мережі і в цьому випадку не враховано, що для здійснення оплати в криптовалюті, користувачу, який має у розпорядженні лише традиційні (фіатні) гроші, необхідно обміняти їх на криптовалюту, що потребує використання онлайн бірж або обмінників. Така конвертація валют також містить комісійні витрати. Найбільш популярна в Україні онлайн біржа KUNA встановлює 1,5% комісійних від суми платежу при поповненні та 0,25% на обмін валют. При здійсненні платежу в криптовалюті з рахунку на біржі встановлюються фіксовані комісійні. Також слід враховувати обмеження, встановлені традиційними платіжними системами та намагання біржі не потрапляти під фінансовий моніторинг — до 150 тис. гривень на день (до 10 операцій і бажано до 14,5 тис. гривень) та до 250 тис. гривень на місяць (до 100 операцій). Але це не є проблемою, оскільки можна використовувати декілька карткових рахунків та користуватись послугами зустрічного обміну з іншими користувачами через запроваджені "KUNA-коди".

Для здійснення платежів важливим постає питання ліквідності ринку криптовалют. Сервіс Coinmarketcap.com відслідковує 2132 криптовалют, капіталізація яких становить 142,5 млрд дол. США, в тому числі біткоїну, із загальною емісією в 17,6 млн одиниць та капіталізацією в 71,7 млрд дол. США. Загальні обсяги глобальних торгів криптовалютами сягають 34,7 млрд дол. США на добу, а обсяги позабіржових угод, за оцінками деяких фахівців, можуть бути в декілька разів

більші. Але існує досить багато досліджень, що свідчать про штучне завищення обсягів торгів на багатьох торгових майданчиках і дані цього сервісу викликають сумніви [14]. Слід зауважити, що при здійсненні транскордонних розрахунків потрібно враховувати саме вартість конвертації традиційних грошей у криптовалюту та можливе зменшення (або навпаки — збільшення) її вартості не лише через коливання курсу по відношенню до валюти в країні відправника, а і до валюти в країні одержувача. Також в деяких країнах можуть встановлюватися додаткові збори на операції в криптовалюті, що може зробити такий спосіб розрахунків взагалі неприйнятним.

Ще одним важливим моментом при здійсненні платежів є спосіб підтвердження транзакцій. При використанні централізованих банківських платіжних систем, банк виступає посередником і гарантом переміщення коштів між рахунками клієнтів. У децентралізованих платіжних системах визначення чи є транзакція вірною відбувається на основі консенсусу учасників такої системи. Тобто її підтвердження здійснюється "більшістю голосів". І визначити, що транзакція є вірною, можна лише з певною часткою імовірності. Тому при здійсненні платежу на невелику суму можна і не чекати довго, а лише впевнитись, що транзакція потрапила в мережу на обробку, а при відправці великої суми коштів, варто почекати поки мережа достатньо опрацює операцію. Тобто чим більше підтверджень надає мережа, тим більше імовірність того, що транзакція є вірною і незворотною. Як правило, онлайн біржі при зарахуванні платежів у біткоінах, вимагають наявності трьох підтверджень від мережі. Термін зарахування коштів у середньому становить не більше 30 хвилин.

Головною проблемою для децентралізованих платіжних систем залишається масштабованість. Наприклад, в рамках протоколу Bitcoin, блок транзакцій обмежений розміром в 1 мегабайт і швидкість їх обробки становить приблизно 7 операцій в секунду, в той час як Visa обробляє в середньому 2000 операцій в секунду [15]. Розмір блоку впливає на кількість транзакцій, які можна додати у блок. Протокол Bitcoin передбачає, що блок формується в середньому 10 хвилин і при збільшенні активності в мережі збільшуються як комісійні, що пропонуються відправниками, так і час підтвердження окремої транзакції вузлами мережі. Найбільш прийнятними рішеннями виступають технічні оновлення, такі як Lightning Network та підписи Шнорра. Lightning Network було вперше представлено на конференції Scaling Bitcoin в Монреалі в вересні 2015 року [16]. Технологія дозволяє користувачам проводити транзакції безпосередньо між собою, не записуючи інформацію в публічний блокчейн. Канал відкривається та закривається за допомогою звичайної транзакції і являє собою адресу в мережі з функцією мультипідпису. Після переказу коштів у подальшому всі транзакції здійснюються всередині каналу і відбуваються безпосередньо між учасниками без запису даних в блокчейн. Варто відзначити, що ємність мережі Lightning Network зростає швидкими темпами і сьогодні загальна кількість коштів у відкритих каналах вже перевищує 1046 BTC (4,2 млн дол. США), число відкритих каналів перевищило 39 тисяч, а

число вузлів наближається до 7700. Для відстеження ємності мережі каналів можна використовувати сервіс 1ml.com.

У децентралізованих платежах цифрові підписи складають значну частину даних, що формуються транзакцією і вибір алгоритму підписання важливий для забезпечення конфіденційності та пропускну здатності мережі. Підписи Шнорра легко обчислюються і вважаються надзвичайно безпечними. Однак головні переваги підписів Шнорра пов'язані з їх властивістю агрегувати кілька окремих підписів в єдиний підпис для здійснення транзакцій з мультипідписом. У результаті головними перевагами є скорочення розміру таких транзакцій, що означає зниження витрат на зберігання і обчислення та забезпечується більша конфіденційність — транзакції з мультипідписом не відрізняються від звичайних і такий підпис не розкриває індивідуальні публічні ключі входу (відправників). Отже, дозволяють уникнути витоків інформації про власників публічних ключів і навіть приховати, чи має транзакція один підпис або декілька [17]. Але досягти повної анонімності при здійсненні платежів не так просто, оскільки користувачі в тій чи іншій мірі залишають "цифрові сліди" в мережі Інтернет. Тому можна говорити про відносну анонімність платежів, яка проявляється у відсутності необхідності для користувача зазначати свої реальні персональні дані. У децентралізованих платіжних системах в якості ідентифікатора використовуються "псевдоніми", тобто відправник і одержувач коштів — це лише набір символів, які згенеровані в системі. Оскільки такі платежі засновані на застосуванні криптографії, то кожен такий "набір символів" виступає так звані "публічним ключем", до якого є також "приватний ключ". Використання такої пари ключів дозволяє підписати транзакцію і надіслати її в мережу. Особливістю є те, що будь-який користувач може отримати безліч таких пар ключів і всі вони не міститимуть жодних персональних даних.

Відносна анонімність платежів або доречніше сказати "псевдонімність" зумовлена тим, що поки користувач не використовує ніяких електронних централізованих сервісів, він залишається анонімним, оскільки тенденція останніх років свідчить про збільшення вимог до централізованих сервісів, які мають забезпечувати ідентифікацію своїх клієнтів. Дослідники університету Кембриджу виявили, що сьогодні налічується вже щонайменше 35 млн підтверджених (тобто верифікованих за процедурою KYC/AML) користувачів криптовалют [7]. При цьому зростає активність серед фінтех компаній, що працюють з криптовалютами — розширюється спектр послуг і поглиблюється взаємна інтеграція. Зростає також кількість саморегульованих ініціатив та дослідних груп у поєднанні з появою складних та професійних послуг, що відображає зростаючу зрілість галузі.

Доцільно розглянути реальні чинники вибору режиму анонімності користувачами. Найбільш проблемним сьогодні є злочинна активність з використанням криптовалют. Доклад компанії Chainalysis свідчить, що обсяги лише біткоін-транзакцій в даркнеті зростають і вже перевищили 600 млн дол. США в 2018 році [18]. Але частка цих операцій в загальній активності мережі незначна і складає менше 1% сукупного об-

сягу транзакцій. Автори доповіді також переконані, що роль криптовалют у відмиванні грошей буде продовжувати рости в міру регулятивних змін і загальної ситуації на ринку. Слід додати, що це також зумовлено регуляторними змінами у популярних офшорних зонах, що зменшує можливості по уникненню від оподаткування та відмивання коштів злочинців та корупціонерів.

Отже, анонімність децентралізованих платіжних систем є досить відносною. Найбільш відомі і популярні у незаконних операціях криптовалюти з підвищеною анонімністю, такі як Monero, Zcash, Dash хоча і запобігають відстеженню транзакцій, але злочинці змушені додатково дбати про безпеку. І вже інші електронні сервіси приходять на допомогу — наприклад, "мікшери транзакцій", які еволюціонують разом із ринком криптовалют і розширюють свої функціональні можливості (час затримки коштів, випадкові комісійні, подрібнення платежу на декілька). Будь-яка злочинна діяльність шкодить в цілому ринку децентралізованих платежів і вже сьогодні різні торгові Інтернет майданчики, які мають велику ліквідність, не зацікавлені в коштах, що надсилаються користувачами з використанням "міксованих" транзакцій.

Щодо загроз для користувачів при здійсненні платежів часто згадуються проблеми недобросовісної поведінки у мережі і сьогодні найбільш актуальною вважається проблема "атаки 51%", тобто захоплення системи, при якому потужність обладнання атакуючого перевищує всю потужність інших користувачів системи мінімум на 1% [19]. Запуск такої атаки вимагає значних витрат, але вона все ж може бути здійснена для підризу репутації мережі. Але варто відзначити, що володіння 51% потужності всієї мережі не є атакою, поки учасник працює відповідно до правил, визначених алгоритмом. При цьому найбільшою небезпекою для системи вважається подвійне списання коштів, яке можливо і при меншому контролі потужностей, але саме зосередження 51% надає повну гарантію, що вірним блоком буде визнаний блок зловмисника. Сьогодні заволодіти 51% потужності таких великих мереж, як Bitcoin або Ethereum практично нереально через необхідність купівлі або оренди великої кількості обладнання. Навіть за умов наявності обладнання, така атака також потребує утримувати на гаманці суму монет для подвійного списання, оскільки вносити зміни в історію здійснених раніше транзакцій неможливо, і тому кошти користувачів не можуть бути викрадені.

Помилки відправки платежів також можна віднести до категорії загроз при здійсненні платежів, оскільки кошти відправляє безпосередньо сам користувач і транзакції є незворотними. Найбільш поширеними помилками є зазначення користувачем невірної адреси одержувача платежу або визначення прийнятої комісійної винагороди за транзакцію. Для прикладу, нещодавно зафіксовано найвищі в історії мережі Ethereum комісійні за сформований блок транзакцій в сумі 2103,1485 ETH (еквівалент приблизно 300 тис. дол. США). Дослідники стартапу Amberdata проаналізували активність мережі Ethereum і виявили, що з однієї адреси було здійснено п'ять переказів і протягом чотирьох годин відправник заплатив близько 580 тис.

дол. США за обробку транзакцій. У Amberdata переконані, що користувач переплутав поле "ціна газу" і "вартість транзакції" [20].

Ще однією загрозою виступають технічні помилки програмування. За коротку історію криптовалют вже відомо про багато випадків втрати доступу до коштів через помилки розробників. Показовою є історія створення смарт контракту "The DAO" в мережі Ethereum [21]. Структура кодування була розроблена з відкритим вихідним кодом командою Slock.it і представляла собою децентралізовану автономну організацію. Така організація мала працювати як фонд венчурного капіталу для розвитку децентралізованих додатків (DApps). Як передбачалось, відсутність централізованого органу знижує витрати, і теоретично забезпечує більший контроль і доступ до інвесторів, що є спірною позицією. Вже після запуску проекту висловлювались думки, що DAO не буде дуже розумним і буде приймати погані інвестиційні рішення, оскільки індустрія венчурного капіталу зазвичай має звичку неефективно працювати на публічних фондових ринках. Досить швидко проект зібрав 12,7 млн монет Ethereum, що викликало значне зростання їх ціни і за різними оцінками отримані кошти становили еквівалент 130—200 млн дол. США. Однак 17 червня 2016 року одним з користувачів було знайдено лазівку в кодуванні, що дозволило йому отримати 3,6 млн монет Ethereum. Щоб повернути втрачені кошти, команда Ethereum втрутилась в основний код блокчейну, чим викликала так званий "хард форк", тобто ланцюжок блоків розділився на оригінальний та з виправленими даними. Багато користувачів оскаржили втручання і стверджували, що такі дії порушили основні положення технології розподіленого реєстру як децентралізованої системи. Так утворився Ethereum Classic, який і сьогодні займає 19 місце у рейтингу з капіталізацією в 521,9 млн дол. США.

Основною перевагою, яку надають децентралізовані платіжні системи, є вільне розпорядження коштами — власник приватного ключа є повноцінним власником коштів і використання централізованих Інтернет сервісів є найбільш актуальною загрозою, оскільки передбачає довіру до посередника. Популярним є вислів "Not your keys — not your money". При здійсненні платежів із використанням криптовалют, транзакційні витрати всередині певної децентралізованої платіжної системи є досить низькими і враховуючи можливості транскордонного переміщення коштів, є більш привабливими у порівнянні із банківськими платежами. Але якщо користувачу необхідно здійснювати обмін або купувати криптовалюту для здійснення такого платежу, то додаткові комісійні витрати можуть перевищувати аналогічні у банківській системі. Тому приймаючи рішення про прийнятні способи оплати, варто прораховувати весь ланцюжок переміщення коштів від відправника до одержувача.

Ще одним суттєвим недоліком, який суттєво обмежує можливості використання децентралізованих платіжних систем, є відсутність чіткої законодавчої визначеності обігу криптовалют. Сьогодні це є предметом обговорення не лише в Україні — в багатьох країнах формується законодавча база і ставлення до нового виду грошей не однозначне. Можна відзначити, що лише

Японія визнала їх як альтернативні гроші. Деякі країни ставляться до криптовалют як до особливого виду товару, деякі — як до фінансових інструментів або грошових сурогатів. Очевидним є факт, що ігнорування подальшого поширення криптовалют у світі буде створювати нові загрози для державного управління, а намагання заборонити їх обіг вимагатиме значних зусиль. Це перш за все стосується країн, що розвиваються, оскільки їх фінансова система є порівняно слабкою, а уряди часто зловживають монополією на емісію грошей. Згадаємо видатного Дж. Кейнса, який у "Трактаті про грошову реформу" розглядав інфляцію як засіб прихованого оподаткування: "Но разве нет у населения никаких путей, чтобы защитить себя от подобного утонченного грабежа? У него остаётся только один выход — изменить свои привычки в пользовании деньгами" [22, с. 800].

За умов значного поширення децентралізованих платіжних систем, якщо криптовалюти будуть таким же простим і повсякденним способом оплати у роздрібних платежах, набуває сенсу закон Грешема: "Найгірші гроші витісняють з обігу кращі". У "хороших" грошей вартість вище або номінальної вартості, або вони знаходяться в обороті "поганих" грошей з рівною номінальною вартістю, тобто якщо обмінний курс між ними встановлюється законом. Ф. Хайек, відомий представник австрійської школи, з цього приводу зазначав, що "при плаваючих обмінних курсах гроші гіршої якості будуть цінуватися нижче, і люди будуть намагатися позбутися від них якомога швидше, особливо, якщо існує загроза подальшого падіння їх цінності. Процес відбору буде тривати до тих пір, поки люди не прийдуть до найкращого виду грошей серед тих, що випускаються різними агентами. В ході цього процесу швидко відбудеться витіснення тих грошей, які вважаються незручними або нічого не вартими" [5]. Ф. Хайек завжди критикував емісію нічим не забезпечених грошей — він виступав із пропозицією поширити свободу діяльності в сфері грошового обігу на банківську справу і навіть описував приклад створення приватних грошей (швейцарський "дукат"), які мали б постійну, але не фіксовану цінність із встановленим товарним еквівалентом.

ВИСНОВКИ

Діджиталізація та децентралізація господарських процесів зумовлені швидким розвитком Інтернету та пошуками надійних механізмів взаємодії між людьми. Надійна система розрахунків — це те, чого так не вистачало віртуальному середовищу. Успішне використання двох протилежних сил — децентралізації та інтеграції може підсилити глобальну фінансову систему та забезпечити універсальний доступ до фінансових послуг для фінансування реальної економічної діяльності, управління багатством та диверсифікації ризиків. У розвинених економіках світу суспільство все більше відмовляється від використання паперових грошей і прийняття криптовалют буде продовжувати поширюватись, а традиційні банківські бізнес-моделі будуть змінюватись. Децентралізовані платіжні системи можуть забезпечити прозорість та унеможливити зловживання при розрахунках у зовнішньо-економічній діяльності.

Література:

1. Васильченко З. Сучасні тенденції на ринку електронних банківських розрахунків у зарубіжній та вітчизняній практиці / З. Васильченко, Д. Пасевич // Банківська справа. — 2017. — № 3. — С. 115—126.
2. Дзюблюк О. Теоретичні аспекти визначення вартості грошей залежно від їх форм в обігу / О. Дзюблюк // Світ фінансів. — 2018. — № 1. — С. 82—94.
3. Олешко А. Інноваційні тенденції розвитку безготівкової економіки / А. Олешко // Інвестиції: практика та досвід. — 2018. — № 10. — С. 22—25.
4. Гуриева Л. Теория диффузии нововведений / Л. Гуриева // Инновации: журнал. — 2005 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://transfer.eltech.ru/innov/archive.nsf/0d592545e5d69ff3c32568fe-00319ec1/76264ee66362f06ac3257124004c8f9c?OpenDocument>
5. Хайек Ф. Частные деньги / Ф. Хайек. — М.: Банком, 1996. — 229 с.
6. Presthus W. Motivations and Barriers for End-User Adoption of Bitcoin as Digital Currency / W. Presthus, N. O'Malley // Procedia Computer Science. — 2017. — № 121. — С. 89—97.
7. Rauchs M. 2nd Global cryptoasset benchmarking study / M. Rauchs, A. Blandin, K. Klein та ін. — 2018 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.jbs.cam.ac.uk/faculty-%20research/centres/alternative-finance/publications/2nd-global-cryptoasset-benchmarking-%20study/?fbclid=IwAR2IfUNm-D8XTxAqEt3RlVE1g_T0o4tl4m5h95e8_9g0QerVhz-CHhAoPrCF0#.XJYmwLhwkpu
8. Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков. В пяти томах. Т. I От зари цивилизации до капитализма / Редкол.: Г. Фетисов (отв. ред.), А. Худокормов. — М.: Мысль, 2004. — 718 с.
9. Огляд ринку платіжних карток та платіжної інфраструктури України за 2018 рік / Національний банк України. — 2019 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=88661687>
10. Skingsley C. Why Sweden's cashless society is no longer a utopia / C. Skingsley — 2018 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.weforum.org/agenda/2018/11/sweden-cashless-society-is-no-longer-a-utopia>
11. В сети Litecoin за 2,5 минуты была произведена транзакция на \$99 млн / ForkLog: онлайн портал про криптовалюты — 2018 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://forklog.com/v-seti-litecoin-za-2-5-minuty-byla-proizvedena-tranzaktsiya-na-99-mln>
12. Remittance Prices Worldwide / The World Bank — 2018 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://remittanceprices.worldbank.org/sites/default/files/rpw_report_sept_2018.pdf
13. Оглядач блоків / Blockchain.com — 2019 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.blockchain.com/ru/explorer>
14. Как биткоин-биржи манипулируют объемами торгов / Forklog: онлайн портал про криптовалюты — 2019 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://forklog.com/kak-bitkoin-birzhi-manipuliruyut-obemami-torgov>

15. Durden T. What Is The Lightning Network? / T. Durden — 2019 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.zerohedge.com/news/2019-03-09/what-lightning-network>

16. Что такое Lightning Network? / Forklog: онлайн портал про криптовалюту — 2018 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://forklog.com/chto-takoe-lightning-network-rukovodstvo-dlya-nachinayushhih>

17. Подписи Шнорра / Bitnovosti: онлайн портал про криптовалюту — 2018 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://bitnovosti.com/2018/05/07/schnorr-signatures>

18. Crypto Crime Series: Decoding Hacks / Chainalysis. — 2019 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://blog.chainalysis.com/reports/crypto-crime-hacks>

19. Чем опасна Атака 51% для биткоина и блокчейна / ProstoCoin: онлайн портал про криптовалюту — 2018 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://prostocoin.com/blog/attack-51>

20. Dawson T. Most expensive transaction in Ethereum Blockchain history?? / T. Dawson — 2019 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://medium.com/amberdata/most-expensive-transaction-in-ethereum-blockchain-history-99d9a30d8e02>

21. Falkon S. The Story of the DAO? — Its History and Consequences / S. Falkon. — 2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://medium.com/swlh/the-story-of-the-dao-its-history-and-consequences-71e6a8a551ee>

22. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег. Избранное / Дж. Кейнс. — М. Эксмо, 2008. — 960 с.

References:

1. Vasilchenko, Z. and Pasevich, D. (2017), "Contemporary trends in the market of electronic banking in foreign and domestic practice", *Bankivska sprava*, vol. 3, pp. 115—126

2. Dzubluk, O. (2018), "Theoretical aspects of determining the value of money depending on their forms in circulation", *Svit finansiv*, vol. 1, pp. 82—94.

3. Oleshko, A. (2018), "Innovative trends of cashless economy development", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 10, pp. 22—25.

4. Gurieva, L. (2005), "Theory of Diffusion Innovations", [Online], available at: <http://transfer.eltech.ru/innov/archive.nsf/0d592545e5d69ff3c32568fe00319ec1/76264ee66362f06ac3257124004c8f9c?OpenDocument> (Accessed 2005).

5. Hayek, F. (1996) "Private money", *Bakom*, Moscow, Russia.

6. Presthus, W. and N. O'Malley (2017), "Motivations and Barriers for End-User Adoption of Bitcoin as Digital Currency", *Procedia Computer Science*, vol. 121, pp. 89—97.

7. Rauchs, M. (2018), "2nd Global Cryptoasset Benchmarking Study", [Online], available at: https://www.jbs.cam.ac.uk/faculty-%20research/centres/alternative-finance/publications/2nd-global-cryptoasset-benchmarking-%20study/?fbclid=IwAR2IfUNmD8XTxA-qEt3RlvE1g_T0o4t14m5h95e8_9g0QerVhzCHh-AoPrCF0#.XJYmwLhwkpu (Accessed Dec 2018).

8. Fetysov, G. (2004) "Myrovaya ekonomicheskaya mysl'. Scvoz prizmu vekov", [World economic thought. Through the prism of the ages], vol. 1, Misl', Moscow, Russia.

9. National Bank of Ukraine (2019) "Overview of Payment Card Market and Payment Infrastructure of Ukraine in 2018", [Online], available at: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=89102860> (Accessed 22 Feb 2019).

10. Skingsley, C. (2018) "Why Sweden's cashless society is no longer a utopia", [Online], available at: <https://www.weforum.org/agenda/2018/11/sweden-cashless-society-is-no-longer-a-utopia> (Accessed 10 Nov 2018).

11. ForkLog (2018), "In Litecoin network, a transaction for \$ 99 million was completed in 2.5 minutes", [Online], available at: <https://forklog.com/v-seti-litecoin-za-2-5-minuty-byla-proizvedena-tranzaktsiya-na-99-mln> (Accessed 23 Apr 2018).

12. The World Bank (2018), "Remittance Prices Worldwide", [Online], available at: https://remittanceprices.worldbank.org/sites/default/files/rpw_report_sept_2018.pdf (Accessed 27 Sep 2018).

13. Blockchain explorer, [Online], available at: <https://www.blockchain.com/ru/explorer>

14. ForkLog (2019), "How bitcoin exchanges manipulate trading volumes", [Online], available at: <https://forklog.com/kak-bitcoin-birzhi-manipuliruyut-obemami-torgov> (Accessed 21 Mar 2019).

15. Durden, T. (2019), "What Is The Lightning Network?", [Online], available at: <https://www.zerohedge.com/news/2019-03-09/what-lightning-network> (Accessed 09 Mar 2019).

16. ForkLog (2019), "What is the Lightning Network?", [Online], available at: <https://forklog.com/chto-takoe-lightning-network-rukovodstvo-dlya-nachinayushhih> (Accessed 20 Feb 2019).

17. Bitnovosti (2018), "Schnorr signatures", [Online], available at: <https://bitnovosti.com/2018/05/07/schnorr-signatures> (Accessed 07 May 2018).

18. Chainalysis (2019), "Crypto Crime Series: Decoding Hacks", [Online], available at: <https://blog.chainalysis.com/reports/crypto-crime-hacks> (Accessed 28 Jan 2019).

19. ProstoCoin (2018), "What is dangerous Attack 51% for Bitcoin and blockchain", [Online], available at: <https://prostocoin.com/blog/attack-51> (Accessed 04 Dec 2018).

20. Dawson, T. (2019), "Most expensive transaction in Ethereum Blockchain history??", [Online], available at: <https://medium.com/amberdata/most-expensive-transaction-in-ethereum-blockchain-history-99d9a30d8e02> (Accessed 20 Feb 2019).

21. Falkon, S. (2017), "The Story of the DAO? — Its History and Consequences", [Online], available at: <https://medium.com/swlh/the-story-of-the-dao-its-history-and-consequences-71e6a8a551ee> (Accessed 24 Dec 2017).

22. Keynes, J. (2008), "The General Theory of Employment, Interest and Money. Favorites", *Eksmo*, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 28.03.2019 р.

УДК 339.727.22

A. Alikhanov,
PhD candidate at Finance and Financial Institutions Faculty,
Azerbaijan State University of Economics
ORCID iD: 0000-0001-5165-2963

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.8.83

ESTIMATING FISCAL SUSTAINABILITY HYPOTHESIS AND ANALYZING RELATIONSHIP BETWEEN DEBT AND FDI INFLOWS

А. Е. Алиханов,
диссертант, Факультет Финансов и Финансовых Учреждений,
Азербайджанский Государственный Экономический Университет

ОЦЕНКА ГИПОТЕЗЫ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ И АНАЛИЗ ВЗАИМОСВЯЗИ МЕЖДУ ПРИТОКОМ ЗАДОЛЖЕННОСТИ И ПРИТОКОМ ПИИ

The aim of paper is to analyze fiscal sustainability and to test fiscal sustainability hypothesis. It should be mentioned that fiscal sustainability is considered one of the key indication for central governments. Firstly, individual fiscal discipline is pivotal proxy for the establishment of common monetary policy. Second, debt accumulation associated with consequent budget deficit may yield to increase in long term interest rates that can cause negative affects to financial markets. Third, member states will be able to keep criteria's of aforementioned Maastricht convergence criteria (Eduard, Tomash, and Stefan, 2011). To test the hypothesis some selected Euro zone countries, including United Kingdom and Azerbaijan were selected. In empirical part of the article author examines fiscal sustainability hypothesis of selected countries. Countries selected in Eurozone are mainly those that possessed vulnerabilities during European debt crises. As such, sustainability hypothesis is examined by applying Panel Unit Root tests for debt-to-GDP ratio from 1995 to 2016 period. In the methodology, theoretical background of the ratio is explained. The empirical test evidence using root test demonstrated us incapability of rejection hypothesis in levels. Further paper also analyses the relationship between government debt-to-GDP ratio and Foreign Direct Investments using correlation analysis for countries. FDI is one of the main economic indicator that supports the growth of economies of the countries via contribution to the transfer of new technologies and resources, to the realization of reforms and setting up of financial institutions and to stabilize fiscal sustainable in different ways.

Author starts article starts briefly description about crises that triggered fiscal sustainability issues. The discussion also includes analyses of relationship between FDI and total debt of selected countries. Further, in the analyses of study author discusses theoretical part, which then followed by several literatures reviews on growth and government debt relations. Article provides data and methodology aiming to of the aim of the researched article. Finally, in summary for of the basis of research materials author provides findings and summarizes concluding remarks.

Целью работы является обсуждение и анализ устойчивости бюджета и проверка гипотезы устойчивости бюджета. Следует отметить, что финансовая устойчивость считается одним из ключевых показателей для центральных правительств. Во-первых, индивидуальная фискальная дисциплина является ключевым фактором для формирования общей денежно-кредитной политики. Во-вторых, накопление задолженности, связанное с последующим дефицитом бюджета, может привести к увеличению долгосрочных процентных ставок, что может оказать негативное влияние на финансовые рынки. В-третьих, государства-члены смогут сохранить критерии вышеупомянутых критериев сходимости в Маастрихте (Eduard, Tomash, и Stefan, 2011). Для проверки гипотезы были выбраны некоторые страны Еврозоны, в том числе Великобритания и Азербайджан. В эмпирической части статьи автор рассматривает гипотезу устойчивости бюджета выбранных стран. Страны, выбранные в еврозоне, — это, в основном, страны, которые были уязвимы во время европейских долговых кризисов. Таким образом, гипотеза об устойчивости рассматривается путем применения корневых тестов Panel Unit root. Для оценки показателя соотношения долга к ВВП с 1995 по 2016 год. В методологии объясняется теоретический фон соотношения. Эмпирические тесты с использованием корневого теста продемонстрировали нам неспособность гипотезы отклонения в уровнях. В дальнейшем документе также анализируется взаимосвязь между соотношением государственного долга к ВВП и прямыми иностранными инвестициями с использованием корреляционного анализа для стран. ПИИ является одним из основных экономических показателей, который

поддерживает рост экономики стран за счет вклада в передачу новых технологий и ресурсов, реализацию реформ и создание финансовых институтов, а также стабилизацию фискальной устойчивости различными способами.

Автор начинает статью с краткого описания кризисов, которые вызвали проблемы устойчивости бюджета. Обсуждение также включает анализ взаимосвязи между ПИИ и общей задолженностью отдельных стран. Далее в анализах исследования автор обсуждает теоретическую часть, за которой следуют несколько литературных обзоров о росте и связи с государственным долгом. В статье приведены данные и методология, используемые в описанной работе. В заключительной части резюме на основе материалов исследования автор делает выводы и резюмирует заключительные замечания.

Метою статті є аналіз фінансової стійкості та перевірка гіпотези фінансової стійкості. Слід зазначити, що фінансова стійкість вважається одним з ключових показників для центральних органів влади. По-перше, індивідуальна фінансова дисципліна є ключовим фактором для встановлення спільної монетарної політики. По-друге, накопичення боргу, пов'язане з таким дефіцитом бюджету, може призвести до збільшення довгострокових процентних ставок, що може спричинити негативний вплив на фінансові ринки. По-третє, держави-члени зможуть дотримуватись критеріїв вищезгаданих критеріїв конвергенції в Маастрихті (Едуард, Томаш, Стефан, 2011). Для перевірки гіпотези були відібрані окремі країни Єврозони, включаючи Великобританію та Азербайджан. У емпіричній частині статті автор розглядає гіпотезу фінансової стійкості окремих країн. Країни, обрані в Єврозоні, це в основному ті країни, які були вразливі під час європейських боргових криз. Таким чином, гіпотеза стійкості розглядається шляхом застосування групових тестів Panel Unit Root для оцінки показника співвідношення боргу до ВВП у період з 1995 по 2016 рік. У методології пояснюється теоретична основа співвідношення. Докази емпіричного тесту з використанням кореневого тесту показали нам нездатність гіпотези відхилення в рівнях. Подальша робота також аналізує взаємозв'язок між співвідношенням державного боргу до ВВП та прямими іноземними інвестиціями з використанням кореляційного аналізу для країн. ПІІ є одним з основних економічних показників, який підтримує зростання економік країн за рахунок внеску у передачу нових технологій і ресурсів, для здійснення реформ, створення фінансових інститутів і стабілізації фінансової стійкості різними способами.

Автор починає статтю з короткого опису криз, які викликали проблеми фінансової стійкості. Обговорення включає також аналіз взаємозв'язку між ПІІ та загальним боргом окремих країн. Далі в аналізах дослідження автор обговорює теоретичну частину, яка потім супроводжується кількома літературними оглядами про зростання і державні боргові відносини. У статті наведено дані та методологія, які використовуються у роботі. У заключній частині на основі матеріалів дослідження автор дає висновки і узагальнює заключні зауваження.

Key words: financial sustainability, foreign direct investment, unit root.

Ключевые слова: финансовая устойчивость, прямые иностранные инвестиции, единичный корень.

Ключові слова: фінансова стійкість, прямі іноземні інвестиції, одиничний корінь.

INTRODUCTION AND PROBLEM STATEMENT

The recent European debt crises in 2010—2011 years yield to reveal the vulnerabilities of fiscal sustainability of some Euro Zone countries. As such, the fiscal sustainability has been considered one of the central macroeconomic tasks of the European Union countries. European Union's Maastricht Treaty indicates that the member states pledged to limit their deficit spending 3 percent of GDP at most, and should keep debt levels at 60 percent of GDP. The Maastricht criteria was mainly motivated by Germany to ensure that the qualifying members had a strong fiscal and monetary background. (Pilbeam, 2006). Moreover, after the crises countries began to improve fiscal sustainability of the economies through various actions, including promoting foreign investors to invest. In primarily to what attract foreign

investments to country and expand size of economies. These are also achieved through foreign direct investments (FDI).

During 2010 and 2011 years, euro zone nations faced their own type of fiscal distress because of heavy borrowing practices (Greece, Portugal and Italy), property bubbles (Ireland and Spain). The accessibility of easy credit led to an overreliance on external credit sources to fund domestic debt (Sandoval et al., 2011). Identifying the trigger of the crisis is a difficult task, but a relevant starting point would be that of the case of Greece. Greece was living beyond its means since even before it became part of the Euro zone in 2001. After adopting the euro, the Greek government borrowed heavily and public spending soared. Combined with a failure to implement financial reforms, this left Greece badly exposed when the global financial crisis struck. It became evident that Greece was

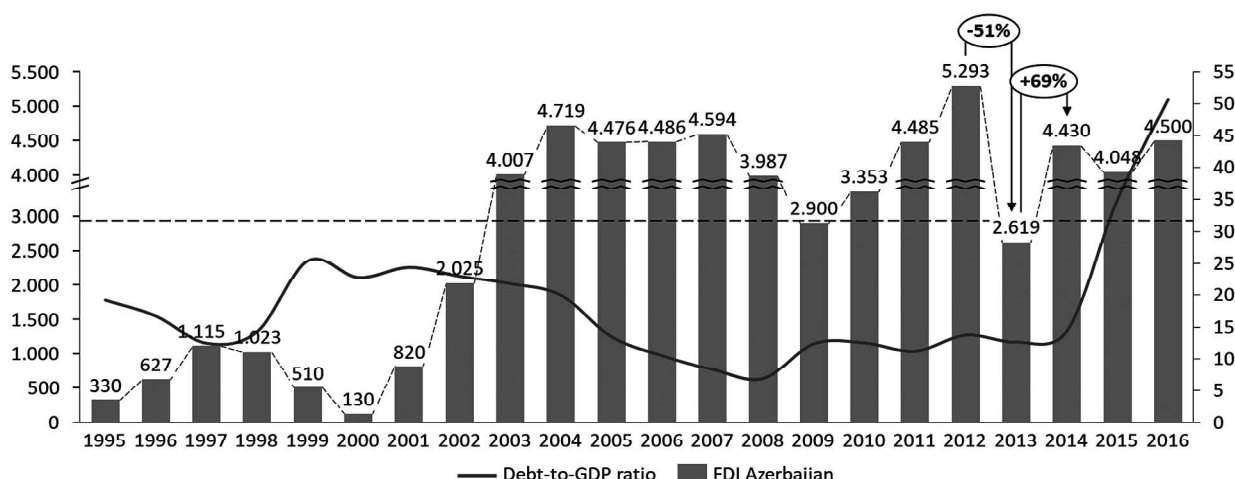

Figure 1. FDI and Debt-to-GDP ratio of Azerbaijan from 1995 to 2016 years

Source: World Bank development Indicators, 2016.

in need of financial aid. Thus, in May 2010 Greece was provided with €110bn of bailout loans by the IMF and in July 2011 an additional € 109bn of bailout loans were earmarked to Greece. However, this still seems to be insufficient for the country to get out of the crisis; by the middle of November 2011, Greece's debt amounted to more than € 340bn (BBC News, 2011). Furthermore, the euro zone's single currency makes it easy to shift money across borders from risky economies to safer ones.

Because financial institutions in most European countries holding Greek bonds, they were susceptible to downgrade risks by rating agencies. (New York Times, 2011) To give an example, Moody's downgraded two large French banks, Credit Agricole and Societe Generale, due to the financial institutions' exposure to Greek bonds and debts of some other risky members of the Eurozone. (CNN, 2011) Secondly, the risk of contagion can be observed through increasing borrowing costs. For example, the crisis within the Eurozone caused by Greece, led to significantly higher borrowing costs for Italy, peaking at almost 8 percent in November 2011. (Reuters, 2011). Even though Greece marked the onset of the crisis, several other countries seemed to suffer from sustainability of debt. We can notice that Debt over GDP significantly increased, especially in the case of Greece and Italy (Figure 1).

Despite the fact that the EU countries had responsibilities to maintain the obligations within the Maastricht Treaty, i.e. keep government debt stable and pledge deficit levels, during the 2000—2010 years last decade public debt of Greece, Italy, Portugal mainly have increased significantly. The same negative trend in debt/GDP ratio can be said

about Ireland and Portugal, which are above the average EU level of 80.1% in 2010 (World Bank, 2018). As per the figure 1, Azerbaijan debt has been more stable compared to economies with sovereign debt issues. During 2010—2011 years, most EU countries GDP growth rate was also suffered, however after then they restored position. Ireland made a significant improvement. However, Italy and Greece Italy are still facing negative economic performance (World Bank, 20017).

Analysis of researches: theoretical background

The major indicator for empirical testing is the notion of fiscal sustainability in terms of Debt-to-GDP Ratio. The theoretical motive for this macroeconomic indicator starts with government budget constraint. According to previous theoretical papers on fiscal sustainability government budget can be expressed as following (Wilcox, 1989):

$$G_t + (1 + r_t)D_{t-1} = R_t + D_t \quad (1).$$

Table 1. Government debt as a percentage of GDP (Debt-to GDP Ratio)

Years	BELGIUM	GREECE	IRELAND	ITALY	PORTUGAL	UK	AZE
1995	116.0	100.8	77.5	115.2	56.2	44.6	19.2
1996	113.2	103.2	69.6	114.8	57.4	44.5	16.7
1997	110.4	99.9	61.3	112.0	53.4	42.5	12.5
1998	106.0	97.3	51.2	108.9	50.9	40.6	14.3
1999	103.1	96.5	48.4	107.0	51.0	39.4	25.4
2000	98.2	98.5	37.9	102.0	49.8	36.6	22.8
2001	97.6	95.8	34.8	101.4	52.3	34.0	24.4
2002	94.7	101.6	32.3	98.7	54.8	34.0	23.0
2003	88.9	99.4	31.5	96.2	57.2	35.1	21.8
2004	84.5	104.4	29.8	95.6	60.4	37.9	20.0
2005	83.5	108.1	28.9	96.9	65.2	39.0	13.5
2006	80.5	103.8	26.1	96.6	67.0	39.8	10.5
2007	77.0	102.9	26.4	93.7	66.2	40.9	8.3
2008	82.2	108.3	45.0	96.6	69.6	49.0	6.9
2009	85.9	125.7	64.5	105.7	81.0	63.2	12.4
2010	85.3	150.5	89.7	108.7	93.6	74.6	12.5
2011	87.7	177.7	114.2	110.0	109.1	80.3	11.2
2012	88.7	159.8	123.5	116.9	125.5	83.6	13.8
2013	89.7	178.2	123.3	123.0	128.8	84.7	12.6
2014	90.1	182.5	108.8	126.4	131.2	86.4	14.4
2015	89.6	182.6	80.3	126.4	129.6	87.2	35.0
2016	89.8	186.0	75.9	127.3	131.4	87.1	50.7

Source: World Bank Indicators, 2016.

Table 2. Statistical properties and normality test (Debt to GDP ratios)

	AZERBAIJAN	BELGIUM	GREECE	IRELAND	ITALY	PORTUGAL	UK
Mean	18.27	92.84	125.6	62.76	108.1	79.16	54.78
Median	14.34	89.67	104.1	56.26	107.8	62.15	43.47
Maximum	50.71	115.9	186.0	123.4	127.2	131.3	87.23
Minimum	6.90	76.95	95.75	26.07	93.70	48.84	34.04
Std. Dev.	9.82	10.84	35.02	32.70	10.95	31.29	21.03
Skewness	1.81	0.773	0.816	0.601	0.431	0.786	0.619
Kurtosis	6.57	2.353	1.873	2.104	1.949	1.926	1.597
Jarque-Bera	23.74	2.353	3.609	2.061	1.607	3.327	3.210
Probability	0.979	0.308	0.164	0.356	0.447	0.189	0.201
Obs.	22	22	22	22	22	22	22

Source: World Bank Development Indicators, 2016.

Where G is denoted as Government expenditure, R is government Revenues, D is government debt, and r is interest rate on debt. Furthermore, the theory indicates that by making few rearrangements we can notice that if government revenue stays constant, the increase in budget deficit must be financed by increase in debt. The proxy for stationarity testing is if the debt (D_{t+s}) in subsequent periods which stays stationary, then this stationary debt indicates slower than exponential growth. According Bohn (2007) stationarity testing using Debt-to GDP ratios can be reviewed as one most appropriate methodology for fiscal sustainability. The fiscal sustainability indicates governments' ability to serve their debts. Since, the Debt to GDP ratio has been considered powerful indicator for fiscal sustainability, and thus sample debt-to-GDP ratio has been examined in paper. It is worth to note that Debt-to-GDP ratio is just one corner of the fiscal sustainability approach. So, all the variables in the first equation can be expressed as the percentage of GDP and where the growth rate is expressed in g (B. Eduard, T. Vyrost & S. Lyocsa, 2011).

$$\frac{G_t}{GDP_t} + \frac{(1+r_t)D_{t-1}}{(1+g_t)GDP_{t-1}} = \frac{R_t}{GDP_t} + \frac{D_t}{GDP_t} \quad (2).$$

And it has been assumed that D is stationary and g is constant PVBC can be specified as following:

$$\delta_{t-1} = \sum_{s=0}^{\infty} \left(\frac{1+g}{1+r}\right)^{s+1} (\rho_{t+s} - \varepsilon_{t+s}) + \lim_{s \rightarrow \infty} \delta_{t+s} \left(\frac{1+g}{1+r}\right)^{s+1} \quad (3),$$

and $\delta_t = D_t/GDP_t$; $\varepsilon_t = [G_t + (r_t - r)D_{t-1}]/GDP_t$ and $\rho_t = R_t/GDP_t$.

According to these expressions, whenever, the last term in equation three is zero ($r > g$), then we get the sustainable fiscal policy and growth public debt will keep stable. According to recent empirical research, if the future inflow of surpluses, as the percentage of GDP, ties the

government debt, the result will yield to fiscal sustainability (Afonso — Rault, 2010).

Regarding testing methodology, it should be noted that one of the primary ways to examine fiscal sustainability is by testing government debt for stationarity. The several empirical results provide diverse results. Afonso — Rault (2010) found that first difference of stock of government for EU-15 to be stationary from period 1970—2006, in panel LM unit root test. Moreover, they also concluded that for fiscal sustainability stationarity is sufficient but it does not necessarily mean necessary condition. The Piergallini and Postigliola (2011) tested using the same approach for Italy from 1861—2009 years and they could not reject the stationarity of debt-to-GDP. According to their results Italy does not seem fiscal sustainability over that long period. However, their results indicate that Debt-to-GDP ratio appeared to be mean reverting.

Furthermore, Santos and Silvestre's (2000) test was built by using the same approach for 13 EU Member states during 1970—1997 years. They found out existence of our stationarity only for Germany and United Kingdom.

However, Polito et al. (2010) argue that fiscal sustainability based on the value budget constraint (PVBC) approach has some limitations. They tested debt-GDP ratio with the expected present value of future primary deficits/surpluses through forecasts from VAR model estimating the sample data from 1970—2011 period for US and EU countries.

Purpose of paper and Methodology

The purpose of the paper is two fold. Firstly we aim to analyze fiscal sustainability and test it test this statement in some selected Euro zone countries, including United Kingdom and Azerbaijan. Secondly, we investigate to what extent fiscal sustainability and foreign direct investments are interrelated. In this part we also discuss the trend analyses of the relationship primarily for Azerbaijan.

Paper uses the sample data for following selected EU member countries such as, Belgium, Ireland, Greece, Portugal, Italy and United Kingdom. Debt-to-GDP has been used for fiscal Sustainability by panel Unit Root Test. Moreover, sample dates, government debt as an explanatory and GDP growth as a dependent variable are tested by running simple OLS test. Yearly data is obtained from World Bank statistics Descriptive summary properties of series for fiscal sustainability is in Table 2. The Jarque Bera test probabilities reflect that the null hypothesis of normal distribution at 5% significance level is rejected for all countries.

Furthermore, in paper I used the available unit root tests available in E-views software program, or namely, Augmented Dickey Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP),

Table 3. Panel Unit root tests results

Method	Level		First difference	
	Statistic	P-value*	Statistic	P-value**
Levin, Lin & Chu t*	-0.40705	0.342	-3.25982	0.0006
Breitung t-stat	5.95176	1.0000	-4.16295	0.0000
IPS W-stat	3.66985	0.9999	-4.93521	0.0000
ADF - Fisher Chi-square	1.91033	0.9999	48.1747	0.0000
PP - Fisher Chi-square	3.32467	0.9983	21.6619	0.0858
Hadri Z-stat	5.04851	0.0000	3.07856	0.0010

and Phillips, Schmidt, and Shin (PSS). Levin, Lin & Chu, Breitung t-stat, Hadri Z-stat. From econometric theory indicates that if any data possess unit root, can eliminated from this non-stationary features for econometric testing purposes. Im, Pesaran and Shine (2002) shows how the panel unit root should be constructed when the similar number of times series are tested in panel data. In addition, econometric literature includes different unit root tests where we will use several of them. However, some of them require different specification.

Results and empirical summary of article

First, I tested fiscal sustainability by applying Panel Unit Root tests in E views software. All the methods we used include Augmented Dickey Fuller (ADF), Phillips Perron (PP), and Dickey Fuller (DF)¹.

$$H_0: \varphi = 1$$

$$H_0: \varphi < 1.$$

They have the null hypothesis of unit roots, (all-time series in panel have a unit root). According to test results in E views, the p-value of those tested data is more than 0.05 and the absolute t-statistics is less than the critical value. Therefore, we cannot reject the null hypothesis at 5% level. The test results indicate that null of none of the cases can be rejected². According to panel unit root test results, we can see that sample Debt-to-GDP ratio for all the selected countries are non-stationary in levels. Table 3 summarize test results.

Thus, standard results in panel unit root provided non-stationary debt to GDP ratios. As we discussed in methodology part, by examining in first difference level in software we are able to reject the null hypothesis, where transformation makes data to be stationary and thus enable us to reject the null in favor of stationarity in debt-to-GDP ratio. More precisely, in the first different level, tested results indicate the rejection of null hypothesis. We can briefly conclude here that, sustainability of government debt in PVBC context can be explained partly in our panel unit root tests. Notwithstanding the fact that obtained results are not inspiring, however, the notion is to test the sustainability of debt-to-GDP ratios which is some piece of the fiscal sustainability.

Moreover, in this part of the paper, we provide trend of foreign direct investment in Azerbaijan and debt-to-GDP ratio over 22 years. The average FDI over these years were amounted 2.9 billion dollar. Whilst, average FDI during 2003—2016 years was 4.1 billion dollar. Significant amount of FDI increase about 69% took place during 2014 year.

In addition, we provide, cross correlation between FDI and DEBT to GDP ratio amongst the countries estimated in our model. The pattern of relationship with FDI inflow and debt as a percentage of GDP are negative in Azerbaijan, Italy, Belgium and United Kingdom. Whilst, it has been negative in Greece and Ireland.

The correlation analyses reveal that in some countries, there is positive relationship with FDI, however, mostly the negative correlation is existed. For example, correlation coefficients are -0.07 and -0.34 for Azerbaijan and Italy respectively. Aimed with this correlation,

Table 4. Correlation coefficient between DEBT to GDP ratio and FDI of each countries

	AZE	GRE	IRE	ITA	POR	BEL	UK
Correlation Coefficient	-0.075	0.191	0.275	-0.345	0.0191	-0.303	-0.149

however, there is not strong correlation between government debt and FDI inflows.

CONCLUDING REMARKS

The article briefly analyzed the triggering issues of European debt crises. The underlying reason was vulnerabilities of fiscal sustainability. Although, the Euro zone sovereign debt crisis has been caused by several factors, including loss of confidence, contagion effects, structural issues, one of the triggering reason was rising government debts. Taking into account this, in empirical part, I used standard unit root test to detect the fiscal sustainability for selected Euro zone countries, UK including Azerbaijan. Test resulted yield to non-stationary debt-to-GDP ratio in levels, which implicitly indicates non-stationary of debt to GDP ratio. Needless to mention that, in our first difference results we obtained stationary results for all countries, including Azerbaijan. Yet, having in mind some theoretical approach the stationary is not only sufficient condition to analyze for fiscal sustainability, and for further expansion of our research other factors that should be taken into consideration and analyzed.

References:

1. Afonso, A. Rault, C. (2010), Long-Run Determinants of Sovereign Yields, CESifo Working Paper Series No. 3155
2. Bravo, A. and Silvestre, A. L. (2000), Fiscal Sustainability, Electoral Cycles and The European Constraint" Instituto Superior de Economia, Technical University of Lisbon papers. pp. 17—18.
3. Bohn, H. (2007), "Are Stationarity and Cointegration Restrictions Really Necessary for the Intertemporal Budget Constraint?", Journal of Monetary Economics 54, pp. 1837—1847.
4. BBC News, (2011). Eurozone: France and Germany call for tougher treaty. BBC News, [online] 5 December. Available at: <<http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-16037425>>
5. B. Eduard, T. Vyrost & Stefan Lyocsa, (2011) "Are we able to capture the EU debt Crisis? Munich Personal RepEc Archive (MPRA) paper No.30334 pp. 4-5
6. Piergallini, A and Postigliola M, (2011). "Fiscal Policy and Public Debt Dynamics in Italy", 1861—2009 University of Rome "Tor Vergata" database; pp.10—11.
7. Pilbeam, K. (2006). International finance. 3rd ed. Houndmills, UK: Palgrave Macmillan
8. Smith, A. (2011), French bank downgrade is latest blow to Europe CNN Money: <http://money.cnn.com/2011/09/14/news/xxxinternational/moodys_french_banks/index.htm>
9. World bank Indicators, (2016). "Economy and Growth" <https://data.worldbank.org/indicator>
10. Polito, V. and Wickens, M. (2011). "Measuring the Fiscal Stance in the United States and the European Union, 1970—2011" European Economic Review, pp. 30—31.

Стаття надійшла до редакції 04.04.2019 р.

¹ E views User Guide II pp. 100—101.

² Hadri test has a null hypothesis of no unit root in any of the series in the panel.

Д. В. Шукін,
здобувач, Міжрегіональна академія управління персоналом
ORCID ID: 0000-0003-0994-4780

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.8.88

ПРИЧИНИ ЕКОНОМІЧНИХ КРИЗ ТА НАСЛІДКИ ЇХ ВПЛИВУ НА ЕКОНОМІКУ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

D. Shchukin,
post-graduate student of the Interregional Academy of Personnel Management

CAUSES OF ECONOMIC CRISIS AND EFFECTS OF THEIR EFFECTS ON THE ECONOMY OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

Будь-яке суспільство прагне забезпечення постійного, безперервного стійкого економічного зростання. Проте спостереження показують, що довгостроковий економічний ріст не є рівномірним, а постійно переривається періодами економічної нестабільності та різноманітними кризовими явищами, які супроводжують людство протягом усієї історії. Зростання та глобалізація економіки призводять і до зростання масштабів економічних криз, які стають все більш руйнівними та більш довготривалими за часом, що робить обов'язковим завданням дослідження криз з метою їх упередження та мінімізації їх негативного впливу на економіки держав та їх суб'єктів.

З огляду на це, у статті представлено результати дослідження причин та наслідків впливу на вітчизняну економіку та промисловість двох останніх економічних криз — 2008—2009 та 2013—2014 років.

Any society seeks to ensure a permanent, continuous sustainable economic growth. However, observations show that long-term economic growth is not uniform, and is constantly interrupted by periods of economic instability and various crisis phenomena that accompany humanity throughout history. Growth and globalization of the economy also lead to an increase in the scale of economic crises that are becoming more devastating and longer-term in time, making it mandatory to study crises to prevent them and minimize their negative impact on the economies of states and their subjects.

In this regard, the article presents the results of the study of the causes and consequences of the impact on the domestic economy and industry of the last two economic crises — 2008—2009 and 2013—2014.

The industrial sector of Ukraine is an important system-forming factor of economic development of the country, which in one way or another affects all its other spheres and industries. More than 3 million people are involved in industrial complex enterprises. Industrial production accounts for one fifth of the value added, as well as more than half of the export potential of the state. In today's difficult external economic conditions, it is the industrial complex that acts as the main factor in the "survival" of Ukraine.

In the Ukrainian economy, the role of industry, its largest sector, remains leading. It should be noted that about one third of the basic means of production, directly employed in the economy, is concentrated in this area. Today's situation is very unusual, but with all its complexity, industrial production is one of the main sources of wages for hired workers, real profits of entrepreneurs, currency and tax revenues of the state.

The general state of the industry at this time has the nature of deindustrialization, which is associated with a significant reduction of contributions (almost twice) to industry in the economy;

structural obsolete production; technological backwardness; bankruptcy and closure of high-tech enterprises; depreciation of fixed capital; retardation of reproductive processes; a chronic shortage of investment resources. All this requires revision and improvement of the principles of activity of domestic industrial enterprises, giving them anti-crisis character, taking into account the frequency and nature of economic crises, in order to minimize their negative impact.

Ключові слова: економіка, промислові підприємства, валовий внутрішній продукт, криза, динаміка.
Key words: economy, industrial enterprises, gross domestic product, crisis, dynamics.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Промисловий сектор України виступає важливим системоутворюючим чинником економічного розвитку країни, який тим чи іншим чином позначається на всіх інших її сферах і галузях. На підприємствах промислового комплексу працює більше, ніж 3 млн осіб. Промислове виробництво формує п'яту частину доданої вартості, а також більшу половину експортного потенціалу держави. В сучасних тяжких зовнішньоекономічних умовах саме промисловий комплекс виступає головним чинником "виживання" України.

В економіці України роль промисловості — її наймасштабнішого сектора — залишається ведучою. Слід відзначити, що приблизно третина основних засобів виробництва, безпосередньо зайнятих в економіці, сконцентрована саме в цій галузі. Сьогоднішня ситуація — дуже неординарна, але при всій її складності, промислове виробництво є одним з основних джерел оплати праці найманих працівників, реальних прибутків підприємств, валютних і податкових надходжень держави.

Загальний стан галузі в цей час має характер деіндустриалізації, що пов'язано з суттєвим зменшенням внесків (майже вдвічі) промисловістю в економіку держави; структурною застарілістю виробництва; техноло-

гічною відсталістю; збанкрутуванням та закриттям високотехнологічних підприємств; зношеністю основного капіталу; загальмовуванням відтворювальних процесів; хронічного дефіциту інвестиційних ресурсів [3]. Все це вимагає перегляду та вдосконалення засад діяльності вітчизняних промислових підприємств, надання їм антикризового характеру, з огляду на частоту та характер економічних криз, з метою мінімізації їх негативного впливу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Значний внесок у дослідження причин економічних криз та їх наслідків для економіки внесли такі зарубіжні та вітчизняні науковці: О. Барановський, О. Василенко, Т. Ганущак, А. Грязнова, Н. Коротченко, В. Козик, В. Кошкін, Л. Лігоненко, Р. Попов, Л. Скібицька, Г. Савіна, М. Сушко, О. Судакова, Е. Татарніков, В. Федоренко, А. Філіпенко, А. Чернявський, А. Чухно, З. Шершньова, С. Юрій та інші.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є визначення основних ризиків та загроз криз 2008—2009 та 2013—2014 років, які чинили негативний вплив на вітчизняну промисловість, а також наслідків цих криз.

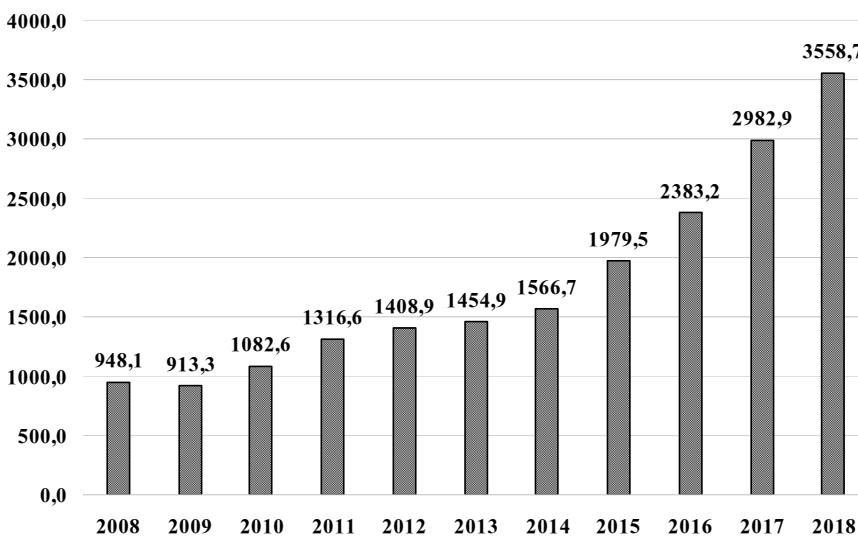

Рис. 1. Динаміка номінального ВВП України протягом 2008—2018 років, млрд грн

Джерело: побудовано автором на основі [1].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У 20-му сторіччі вітчизняна економіка пережила дві значні кризи, при цьому, вже після першої з них Україна та промислові підприємства продовжують перебувати в міжкризовому просторі.

Криза 2008—2009 років, хоча і розпочалася в фінансовому секторі, мала руйнівний вплив на вітчизняну економіку та промисловість і навіть деякі позитивні тенденції у динаміці вітчизняного ВВП у 2010—2011 роках не були свідченням стійкого зростання або відновлення економіки та промисловості країни. Даний період можна було назвати періодом часткового відновлення та компенсації втрат, що були понесені економікою України та

Таблиця 1. Динаміка офіційного курсу гривні до іноземних валют

Дата	Курс НБУ, грн за 1 дол. США	Курс НБУ, грн за 1 євро
01.01.08	5,05	7,43
01.01.09	7,70	10,85
01.01.14	7,99	11,04
01.02.14	7,99	10,80
01.03.14	9,69	13,39
01.04.14	10,99	15,16
01.05.14	11,40	15,80
01.06.14	11,87	16,16
01.07.14	11,78	16,09
01.08.14	11,96	16,00
01.09.14	13,11	17,29
01.10.14	12,95	16,30
01.11.14	12,95	16,21
01.12.14	15,14	23,74
01.01.15	15,76	19,23
01.01.16	23,78	25,55
01.01.17	27,19	28,42

Джерело: побудовано автором на основі [4].

промисловими підприємствами протягом 2008—2009 років.

Незважаючи на те, що криза 2013—2014 років не була такою руйнівною як попередня, але падіння промисловості, що розпочалось після кризи 2008—2009 років, мало своє продовження і після кризи 2013—2014 років. Слід також врахувати той факт, що:

по-перше, кризу 2008—2009 років було доволі складно ідентифікувати, потенційні ризики, які мали місце у світовій економіці у період до 2008 року більшістю науковців та економістів розглядались лише як позитивні тенденції розвитку економіки і в цьому не вбачались ані ризики, ані потенційні загрози;

по-друге, на відміну від кризи 2008—2009 років криза 2013—2014 років була очікуваною, передбачуваною і наближалася вона доволі послідовно. В Україні вона також була посилена політичною кризою та початком зовнішньої агресії та окупації важливих для вітчизняної промисловості територій з боку Росії у 2014 році.

Зазначений висновок підтверджує аналіз динаміки номінального валового внутрішнього продукту України в гривні (рис. 1). Неочікуваність, важка передбачуваність кризи 2008—2009 років призвели до першого падіння рівня вітчизняного валового внутрішнього продукту в гривні протягом періоду з 2008 по 2018 рік включно — падіння ВВП України по результатах 2009 року склало 34,8 млрд грн. Навіть після кризи 2013—2014 років ми не спостерігаємо на рисунку 1 значних негативних впливів кризи на ВВП. Але в цьому випадку під час аналізу не враховано одну важливу причину, яка не відображена на цьому рисунку але дозволила отримати позитивну динаміку, — знецінення національної валюти України.

Так, стрімке зростання вітчизняного валового внутрішнього продукту після 2014 року було спричинено не покращанням функціонування промисловості та не надто сильним зростанням економіки. Причиною такого стрімкого зростання ВВП України в гривні стало значне знецінення національної валюти гривні (табл. 1). Саме

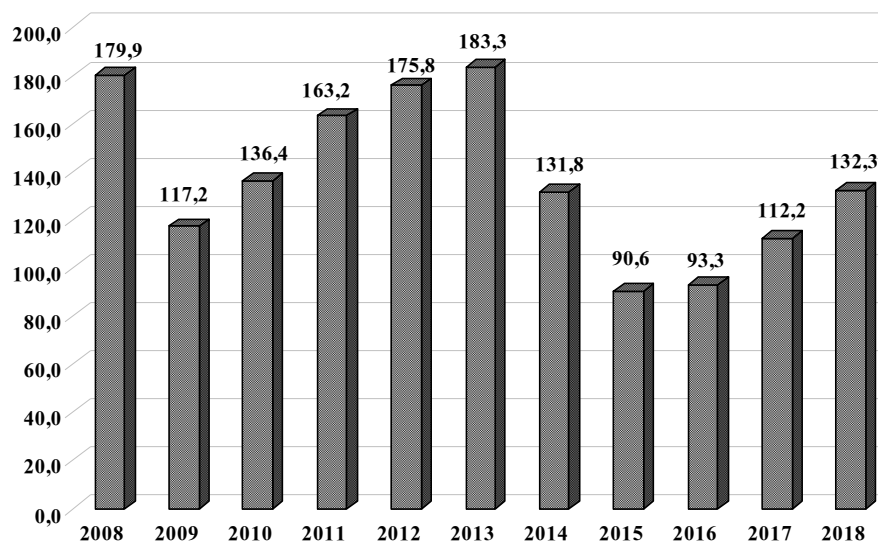

Рис. 2. Динаміка номінального ВВП України протягом 2008—2018 років, млрд дол. США

Джерело: побудовано автором на основі [1].

Таблиця 2. Динаміка ВВП України та інших країн світу за 2008—2017 рр., млрд дол. США

Рік	Україна		Німеччина		Польща		США		Японія	
	ВВП	ВВП на душу населення	ВВП	ВВП на душу населення	ВВП	ВВП на душу населення	ВВП	ВВП на душу населення	ВВП	ВВП на душу населення
2008	179	3874	3624	45699	534	13928	14720	48401	4849	39339
2009	117	2529	3298	41733	440	11475	14481	47002	5035	40855
2010	136	2553	3304	41786	480	12507	14958	48373	5495	44508
2011	163	3559	3628	46810	529	13800	15534	49791	5896	48168
2012	176	3866	3426	44065	500	13058	16254	51450	5960	48603
2013	182	3954	3601	46513	524	13684	17299	52787	5156	40454
2014	130	2421	3699	47903	545	14237	17975	54598	4849	38096
2015	91	2125	3364	41177	477	12475	18120	56207	4383	34474
2016	93	2185	3467	41936	471	12332	18629	57467	4939	38894
2017	110	2194	3700	44550	510	13429	19390	59501	4872	38440

Джерело: побудовано автором на основі [1].

це знецінення дозволило уникнути ще більшого падіння ВВП після кризи 2008—2009 років, адже за 2008 рік він зріс 52%.

Знецінення національної валюти за 2014 рік склало 97%, що також дозволило не лише уникнути стрімкого падіння, а й утримати позитивну тенденцію у динаміці національного валового внутрішнього продукту в гривні завдяки валютній виручці, що отримували вітчизняні експортери промислові підприємства. Слід також зазначити, що знецінення національної валюти продовжувалось і в 2015, і в 2016 роках (зростання за 2015 рік склало 50%, за 2016 — 14%), але якщо це мало позитивний вплив на рівень ВВП, то, з іншого боку, це продовжувало спричиняти негативний тиск на фінансові результати промислових підприємств, що не були експортерами продукції і не мали валютної виручки.

У випадку ж аналізу вітчизняного ВВП у доларах США (рис. 2) ми можемо побачити всі негативні наслідки обох, з означених вище криз:

— після кризи 2008—2009 років вітчизняний ВВП знизився на 62,7 млрд дол. США у 2009 році з 179,9 млрд дол. США;

— після кризи 201—2014 років вітчизняний ВВП знизився на 51,5 млрд дол. США у 2014 році і 41,2 млрд дол. США у 2015 році. Тобто загальна сума падіння за результатами кризових явищ, що виникли у 2013—2014 роках і відбуваються на сьогодні, у 2014—2015 роках склала 92,7 млрд дол. США.

Слід також зазначити, що зважаючи на триваючі кризові явища в економіці України, зовнішню агресію та інші причини, ризики та загрози зовнішнього та внутрішнього характеру номінальний ВВП України в доларах США так і не відновився і не досяг свого докризового рівня. Порівняно з 2008 роком і за період до 2019 року номінальний ВВП знизився з 179,9 млрд дол. США у 2008 до 132,3 млрд дол. США у 2018 році, тобто на 47,6 млрд дол. США.

Порівнюючи вплив криз 2008—2009 та 2013—2014 років на Україну з впливом на найбільші країни світу на прикладі ВВП ми вбачаємо подібні ситуації лише за наслідками кризи 2008—2009 років (табл. 2). Водночас, зарубіжним країнам, на відміну від України вдалось уникнути руйнівного та негативного впливу кризи 2013—2014 років, у тому числі завдячуючи стабільності курсу національних валют зазначених країн. Окрім цього, з 2014 року розрахунок ВВП України розраховується без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Для визначення важливості промислових підприємств та промисловості для вітчизняної економіки проведемо аналіз структури валового внутрішнього продукту України та порівняння її зі структурою найбільш розвинених країн світу.

Здійснений нами аналіз трисекторної структури ВВП України та найбільших країн світу (табл. 3) дозволив нам зробити висновок, що структура ВВП України не силь-

Таблиця 3. Трисекторна структура ВВП країн "Великої сімки" та України у 2012 р. та 2015—2016 рр., %

Країна	Промисловість			Сільське господарство			Сектор послуг		
	2012	2015	2016	2012	2015	2016	2012	2015	2016
Країни «Великої сімки»									
Великобританія	20,8	19,7	19,2	0,7	0,6	0,6	78,5	79,6	80,2
Канада	28,5	28,9	27,7	1,7	1,6	1,6	69,8	70,5	70,7
Італія	24,2	23,6	23,9	2,0	2,2	2,2	73,8	74,2	73,8
Німеччина	30,5	30,2	30,3	0,8	0,7	0,6	68,6	69,1	69,1
США	19,2	20,8	19,4	1,1	1,6	1,1	79,7	77,6	79,5
Франція	18,8	19,3	19,4	2,0	1,7	1,7	79,2	79,0	78,8
Японія	26,1	26,6	27,7	1,1	1,2	1,2	72,8	72,2	71,1
Середнє значення для країн «Великої сімки»	24,0	22,7	23,9	1,3	1,4	1,3	74,6	74,6	74,7
Україна	31,4	24,4	26,3	9,5	13,4	14,4	59,1	62,2	59,3

Джерело: [5].

но відрізняється від структури провідних країн. У частині частки промисловості в структурі ВВП Україна є схожою з зазначеними країнами, а основні відмінності стосуються сільського господарства та сектору послуг — в Україні сільське господарство займає більшу частку ніж в країнах "Великої сімки", а з сектором послуг ми маємо протилежну ситуацію — в Україні він займає меншу частку ніж в країнах "Великої сімки". Зважаючи на таке суттєве значення промисловості та промислових підприємств у структурі валового внутрішнього продукту, можна сміливо стверджувати, що будь-які негативні зміни в діяльності промислових підприємств, які можуть бути викликані ризиками, загрозами та кризами негативно впливають на всю вітчизняну економіку.

На підставі проведеного аналізу структури валового внутрішнього продукту України протягом 2010—2018 років встановлено, що промислові підприємства, які задіяні в сферах добувної промисловості і розроблення кар'єрів, переробна промисловість в сукупності займали найбільшу питому вагу в структурі валового внутрішнього продукту України. Більше зазначених сфер були лише торгівля та сільське, лісове та рибне господарство, що є характерним для вітчизняної економіки. Однак така особливість має певні хиби створює і додаткові ризики для вітчизняної економіки та промислових підприємств.

Криза 2008—2009 років призвела до суттєвої деформації структури вітчизняної промисловості, яка полягала в такому:

- з одного боку, відбулось зменшення частки промислових підприємств, що займались виробництвом сировини та напівфабрикатів: найбільший спад мав місце серед підприємств металургійного виробництва — на 8,3% до 17,3%, далі йшло зменшення частки підприємств з виробництва коксу та продуктів нафтопереробки і підприємств добувної промисловості на 2,1% кожне та інші підприємства;

- з іншого боку, спад цих галузей не спричинив зростання та компенсацію цього спаду збільшенням питомої ваги високотехнологічних та інноваційних підприємств, які також підпали під негативний вплив кризи, внаслідок чого їх частка також мала тенденцію до зниження.

Окремо необхідно виділити основні характерні риси та недоліки функціонування та управління діяльністю вітчизняних промислових підприємств, які, на нашу думку, створюють для них додаткові ризики та загрози, не дозволяють швидко подолати негативні наслідки криз та розпочати процес відновлення, нормального стабільного функціонування:

- неготовність вітчизняних промислових підприємств до кризи через відсутність стратегічного мислення у власників та менеджерів, якісного антикризового інструментарію та механізмів,

- моральне та фізичне старіння виробничих фондів підприємств,

- низький рівень продуктивності та великий рівень енергетичної затратності, що не дозволяє знизити собівартість продукції, яка виробляється,

- продукція вітчизняних промислових підприємств є слабо диверсифікованою і неспроможна якісно конкурувати не лише на міжнародних ринках, а й на вітчизняному ринку,

- більшість великих та середніх промислових підприємств значною мірою залежить від монопольних зовнішніх джерел сировини і, особливо, енергії,

- вітчизняні промислові підприємства виробляють переважно низькотехнологічну продукцію, яка є основною статтею вітчизняного експорту і суттєво залежить від кон'юнктури світового ринку, а її ціна має низький рівень інноваційної складової.

Аналіз фінансових результатів діяльності промислових підприємств показав, що кожен кризовий період спричиняв обвал фінансових результатів їх діяльності. При цьому кожна наступна криза мала ще більш негативний і руйнівний вплив на діяльність промислових підприємств: по результатах 2009 року фінансовий результат промислових підприємств складав — 4,7 млрд грн, то по результатах 2014 року — уже — 166,4 млрд грн. Наслідок цього — необхідність більшого терміну для початку відновлення: після кризи 2009 року ми спостерігаємо покращення у результатах діяльності промислових підприємств уже наступного 2010 року, після кризи 2014 року певне відновлення настає лише через — у 2016 році.

Як негативну тенденцію, слід відмітити також зростання збиткових промислових підприємств після кожної з означених вище криз — після кризи 2008—2009 років їх обсяг досяг 41,3% від загальної кількості промислових підприємств.

Після кризи 2013-2014 років ми отримали зовсім іншу картину — частка збиткових промислових підприємств скоротилась майже на 15% порівняно з 2010 роком і склала 27,1% за результатами 2015 року, водночас відбулось значне погіршення фінансового результату промислових підприємств — до 2014 року фінансовий результат був позитивним, а після 2014 року фінансовий результат набув від'ємного значення і був таким аж до 2017 року. При цьому, збиток третьої частини промислових підприємств був значно вище ніж прибуток 2/3 промислових підприємств України — 27,1% вітчизняних підприємств отримали за результатами 2015 року збиток у розмірі 271,7 млрд грн.

Серед основних чинників, які мали негативний вплив на діяльність промислових підприємств та визначали погіршення показників в промисловості в час, коли криза 2008—2009 років набувала найбільшої інтенсивності, були:

1. Погіршення умов торгівлі на міжнародних ринках сировинних товарів та товарів низького технологічного переділу (металу, добрив), що стримувало активізацію діяльності в експортоорієнтованих галузях української промисловості. Низхідна траєкторія цін на металопродукцію почала "видавлювати" з світових ринків продукцію з високою собівартістю виробництва. Оскільки серед найбільших експортерів металу під таку категорію потрапляв український металопрокат, вітчизняні компанії в жовтні — листопаді втратили значну частину зовнішніх ринків.

2. Зменшення обсягів виробництва в країнах, які виступали основними торговельними партнерами нашої держави, спричинені поглибленням світової фінансової кризи. Внаслідок цього відбулось суттєве зниження попиту на продукцію вітчизняних промислових підприємств як інвестиційного, так і проміжного спожи-

вання. Це також призвело до зниження надходження валютної виручки в Україну від реалізації продукції цими підприємствами.

3. Скорочення попиту на продукцію вітчизняних промислових підприємств на внутрішньому ринку з боку як населення (продукція харчової, легкої, деревообробної промисловості та автомобілебудування), так і державного та приватного секторів (продукція добувної промисловості, машинобудування). Зростання реальних доходів населення наприкінці 2008 року скоротилося більш ніж вдвічі, що відобразилося на зменшенні внутрішнього попиту на продукцію вітчизняної промисловості. Стимулюючим чинником для розширення споживчого попиту стало посилення банками вимог до позичальників, що відповідно сприяло зниженню обсягів кредитування цього сегмента ринку.

4. Суттєве зниження платоспроможності промислових підприємств, що спровокувало неможливість отримання кредитів у банках на вигідних умовах для забезпечення потреб у фінансуванні інвестиційних планів, а також забезпечення в достатньому обсязі обіговими коштами. Наявні фінансові ресурси багатьох суб'єктів господарської діяльності акумульовані в запасах готової продукції, ціна і попит на яку зменшуються. Через дефіцит ліквідних коштів ускладнюється процес розрахунків з контрагентами. Внаслідок цього, було запущено циклічний процес нарощування дебіторської та кредиторської заборгованості по всій промисловості. Станом на 01.10.2008 року дебіторська заборгованість підприємств зросла на 33,6% порівняно з початком року і становила 706,7 млрд грн.

5. Зростання витрат на основні складові собівартості. Постійне зростання впродовж року собівартості продукції, спричинене зростанням вартості енергоносіїв (на 42,2% до грудня 2007 р.), збільшенням тарифів на залізничні перевезення (на 49%), підвищенням заробітних плат (на 33,7% середньої по промисловості та на 30% мінімальної), як наслідок, спричинило зниження рентабельності виробництва та інвестиційної привабливості. У 2008 р. частка збиткових підприємств склала 33,9%, зокрема у промисловості цей показник сягнув 41,3% [2].

Зазначені та інші чинники мали негативний вплив і на кількість вітчизняних промислових підприємств. Аналіз динаміки кількості промислових підприємств України в періоді 2010—2018 років дозволяє виділити чітку тенденцію до скорочення промислових підприємств одразу після кризи: обсяг промислових підприємств зменшувався після обох криз (кризи 2008—2009 років та кризи 2013—2014 років), при цьому дане зменшення відбувалось протягом двох років після обох криз.

Найбільше скорочення кількості промислових підприємств мало після кризи 2008—2009 років та негативних наслідків в діяльності підприємств, що були спровоковані даною кризою. Найбільшим протягом усього періоду дослідження було скорочення промислових підприємств в 2011 році — 29 714 одиниць, в 2012 році кількість підприємств зменшилась ще на 8 227 одиниць.

Після кризи 2013—2014 років зменшення промислових підприємств не було таким великим як після поперед-

ньої кризи, водночас, воно тривало 3 роки: в 2016 році їх кількість зменшилась на 8 080 одиниць, в 2017 році — на 3 193 одиниці, в 2018 році — на 104 одиниці. Зважаючи на збереження кризових явищ в економіці України, корупцію державного апарату та триваючу агресію з боку Росії і окупацію частини нашої країни можна очікувати подовження цієї негативної тенденції.

ВИСНОВКИ

Багатовимірність криз 2008—2009 та 2013—2014 років, які відбулись в Україні, а також той факт, що показники падіння та погіршення стану вітчизняної економіки та вітчизняних промислових підприємств суттєво перевищили відповідні показники більшості розвинутих країн та країн, що розвиваються, які також потерпають від світових фінансових криз, підтверджують правильність здійсненого нами дослідження генези та проявів негативних процесів в Україні, виявлення внутрішніх суперечностей, які лежать в їх основі. Це має дати змогу виявити оптимальні напрями та дієві інструменти антикризової політики, спрямованої як на послаблення негативного впливу кризи, збереження макроекономічної стабільності, так і на уникнення післякризової депресії, якнайшвидше відновлення ділової та інвестиційної активності на підґрунті якісних структурних зрушень в економіці.

Література:

1. Державний комітет статистики [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Економічна криза в Україні: виміри, ризики, перспективи / Я.А. Жаліло, О.С. Бабанін, Я.В. Белінська [та ін.]; за заг. ред. Я.А. Жаліла. — К.: НІСД, 2009. — 142 с.
3. Інформаційно-аналітичний портал NAI Ukraine [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://naiukraine.com/nai-ukraine-ekonomika-ukrayiny-u-2016-rotsi-prodemonstruvala-stabilizatsiyu-z-tendentsiyeyu-do-pomirnogo-zrost., c. 28>.
4. Національний банк України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://bank.gov.ua>
5. The World Factbook [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications>.

References:

1. State Statistics Service of Ukraine (2019), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 25 March 2019).
2. Zhalilo, Ya.A. Babanin, O.S. and Belinskaya, Ya.V. (2009), *Ekonomichna kryza v Ukraini: vymiry, ryzyky, perspektyvy* [The economic crisis in Ukraine: dimensions, risks, prospects], NISS, Kyiv, Ukraine.
3. Information and Analytical Portal of NAI Ukrain (2019), available at: <http://naiukraine.com/nai-ukraine-ekonomika-ukrayiny-u-2016-rotsi-prodemonstruvala-stabilizatsiyu-z-tendentsiyeyu-do-pomirnogozrost> (Accessed 25 March 2019).
4. National bank of Ukraine (2019), available at: <https://www.bank.gov.ua> (Accessed 25 March 2019).
5. The World Factbook (2019), available at: <https://www.cia.gov/library/publications> (Accessed 25 March 2019).

Стаття надійшла до редакції 04.04.2019 р.

Н. В. Бондарчук,

д. держ. упр., професор кафедри обліку, оподаткування та управління фінансово-економічною безпекою, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ORCID ID: 0000-0002-0418-5239

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.8.94

РОЛЬ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА У РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ

N. Bondarchuk,

Doctor of science public administration, Professor of the Department of Accounting,
Taxation and Financial -Security Management

ROLE OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION SYSTEM

У статті розглядається значення державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти. Розкрито роль державно-приватного партнерства у розвитку вищої освіти шляхом окреслення основних інтересів держави, закладів вищої освіти та приватного сектору, які є дієвими і перспективними учасниками при реалізації таких проектів. Серед основних інтересів виокремлено: підвищення якості та доступності освітніх послуг, комерціалізація результатів НДДКР, розвиток соціальної відповідальності бізнесу, підвищення рівня затребуваності випускників ЗВО з боку приватного сектору, підвищення якості трудових ресурсів. Окреслено основні функції, які виконує ДПП, а саме: ресурсна, відтворювальна, інтегруюча, інноваційна, соціальна. Обґрунтовано основні стратегічні цілі державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти. Констатовано, що реалізація проектів на умовах ДПП повинно стати основним стратегічним ресурсом розвитку вищої освіти в Україні.

The article considers the importance of public-private partnership in the field of higher education. The study identifies and systematizes the basic characteristics of public-private partnership. The role of public-private partnership in the development of higher education is revealed by defining the main interests of the state, institutions of higher education and the private sector, which are effective and promising participants. The prospective and parity participants of the implementation of public-private partnership projects were identified and including: government; business structures; universities. Among the main interests are highlighted: improving the quality and accessibility of educational services, commercializing the results of scientific activity, developing social responsibility of the business, increasing the level of demand for graduates from the private sector, improving the quality of personnel resources. The main functions of the public-private partnership include: resource, reproductive, integration, innovative, social. The main strategic goals of public-private partnership in the field of higher education are including: improving the quality of educational services; commercialization of university's scientific developments; development of the process of integration of the universities into the economic, educational and innovation space of the state and its regions. It was stated that the implementation of projects on the basis of public-private partnership should become the main strategic resource for the development of higher education in Ukraine. The fulfillment of the set goals will allow to solve the following tasks: development of the material and technical base; search of alternative sources of financing of scientific activity; increase of innovative activity; development of export of educational and scientific services provided by the universities; create of informational and infrastructural support for the universities integration into the economic space of regions, the state and the world educational and scientific space.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, система вищої освіти, держава, приватний бізнес, модернізація вищої освіти.

Key words: public-private partnership, higher education system, state, private business, modernization of higher education.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сфера вищої освіти в Україні потребує нагального реформування. Це пов'язано із низкою причин, серед яких: неконкурентоспроможність закладів вищої осві-

ти (ЗВО) на світовому освітньому просторі, низька якість освітніх послуг, низький рівень комерціалізації результатів НДДКР, низька затребуваність випускників ЗВО з боку бізнесу, дефіцит фінансування системи вищої осві-

ти; складність залучення додаткових ресурсів, зокрема для проведення наукових досліджень тощо.

Одним із напрямів вирішення вказаних проблем є використання визнаного у закордонній практиці механізму державно-приватного партнерства (ДПП). Використання даного механізму зможе дозволити системі вищої освіти вийти із кризи, яка триває останні роки та активізувати партнерські відносини між ЗВО, бізнесом і державою і тим самим відновити зв'язок "наука — освіта — бізнес". Окрім того, застосування механізму ДПП дозволить ЗВО ефективно управляти власним майном, залучити додаткові фінансові ресурси для проведення наукової діяльності, підвищити якість викладання та в цілому підвищити рівень конкурентоспроможності ЗВО України на світовому освітньому та науковому просторі.

Незважаючи на визначення важливості та необхідності використання механізму державно-приватного партнерства, його впровадження в практику іде не так швидко як би хотілося. Майже відсутні проекти ДПП та їх результати у сфері вищої освіти. Попри наявності розробленої законодавчої бази щодо можливостей реалізації даних проектів, нажалі відсутня незацікавленість в них з боку приватного сектору. Окрім того, слід констатувати відсутність наявної адекватної теоретичної бази щодо процесів організації партнерських відносин держави, закладів вищої освіти, бізнес-структур та інститутів громадянського суспільства. Це відповідно робить актуальним проведення таких досліджень.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання державно-приватного партнерства розглядалися в численних працях як вітчизняних так і закордонних вчених, як-от: Близнюк В.В., Гелбрейт Дж., Єфименко Т.І., Летем М., Павлюк К.В., Черевиков Є.Л. та інші. Проте майже не існує комплексного дослідження щодо ролі державно-приватного партнерства у системі вищої освіти, у становленні та розвитку сучасних університетів, які є конкурентоздатними постачальниками освітніх послуг. Недостатньо уваги приділено перспективним формам та інструментам ДПП, впровадження яких дозволить підвищити його вклад у соціально-економічний розвиток держави і зокрема у освітню сферу.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення ролі державно-приватного партнерства у розвиток вищої освіти, а також окреслення основних стратегічних цілей і завдань, які виконує державно-приватне партнерство.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідженню питань формування та ефективного функціонування державно-приватного партнерства присвячено багато праць видатних науковців. Попри колосальну дослідженість такого інструменту реалізації державної політики він залишається необґрунтовано поза увагою.

Термін "державно-приватне партнерство" являє собою модифікацію розповсюдженого у світі поняття "public-private partnership", що в дослівному перекладі означає "партнерство публічної влади та приватного сектору". Але в Україні широко розповсюджений термін

"державне приватне партнерство" і це пов'язано з тим, що саме держава стала ініціатором появи такого виду партнерства та створила необхідне законодавче підґрунття. Але нині в умовах розвитку органів місцевого самоврядування та їх активного впливу на життя держави, як активного суб'єкту, на наш погляд, коректним буде використання терміну "публічно-приватне партнерство".

Ми погоджуємось із Квіткою С.М. з тим, що публічно-приватне партнерство є формою співпраці між органами публічної влади та приватним сектором. Тобто в даному визначенні головним є саме контекст співпраця, а не визначальна роль держави [4].

Оскільки в Україні в нормативних законодавчих документах затверджено поняття саме державно-приватне партнерство, то ми зупинимось саме на використанні поняття "державно-приватне партнерство".

Дослідження теоретичного заділу, який створено дослідниками дозволило нам виокремити та систематизувати базові характеристики державно-приватного партнерства, які не залежить від сфери його реалізації:

— ДПП є інституціональним та організаційним альянсом між державою та бізнесом, який формується, функціонує та розвивається за допомогою особливої системи соціально-економічних та організаційно-економічних відносин [3];

— взаємодія сторін ДПП має партнерський, рівноправний характер та має бути заснований на поєднанні зусиль, ресурсів держави та приватного сектору;

— фінансові ризики та витрати, а також результати, які досягаються в результаті ДПП повинні бути розподілені між сторонами у пропорціях відповідно до взаємних угод, які зафіксовані у відповідних договорах чи контрактах;

— ДПП — це поєднання матеріальних та нематеріальних ресурсів держави та приватного сектору на довготерміновій і взаємовигідній основі для створення суспільних благ або надання відповідних послуг (у сфері освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, тощо);

— інституційною основою є договір, який зобов'язує виконання всіх умов державою та бізнесом.

Перелічені базові характеристики ДПП є наскрізними для всіх його проектів, незалежно від сфери їх реалізації, в тому числі за участю ЗВО.

Обґрунтування затребуваності державно-приватного партнерства для розвитку вищої школи пов'язане з виявленням відповідних потреб, які можуть бути задоволені за допомогою розробки і реалізації проектів ДПП.

Колектив авторів Архіпов А.Ю та Шевчук Є.В. вважають, що державно-приватне партнерство у сфері освітніх послуг є способом взаємодії державних освітніх установ та структур бізнесу або недержавних освітніх установ і держави на контрактній або інституційній основі з метою розподілу ризиків, прибутків та ресурсів між сторонами [1].

Хусаїнов Р.В. під ДПП у системі вищої освіти розуміє спільну і налагоджену діяльність держави і приватного бізнесу, яка направлена на активізацію розвитку інституцій вищої освіти країни, посилення економічної спроможності навчальних закладів, підвищення рівня фінансового та соціального забезпечення суб'єктів освітньо-навчального процесу, досягнення поставлених цілей

приватного бізнесу в процесі партнерства, розподіл можливих економічних і соціальних ризиків і відповідальності між учасниками цього партнерства [8].

Як зазначає російська вчена Савицька О.В., взаємодія ЗВО із підприємствами дозволяє вирішити три проблеми, які існують у системі вищої освіти: 1) дисбаланс між професійною підготовкою та працевлаштуванням випускників ЗВО; 2) недостатність фінансування сфери вищої освіти; 3) зниження наукової активності таких закладів [6].

Ляховець О.О. зазначає, що слід використовувати можливості використання механізму державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти з метою прискорення модернізації національної економіки [5].

Ми погоджуємось із твердженням Гаращук О., яка вважає що заклади вищої освіти забезпечують інноваційний розвиток держави та регіонів в цілому, який забезпечується інтеграцією ЗВО у розвиток місцевого співтовариства шляхом передачі та виробництва нових знань, розвитку людських ресурсів, використання потенціалу нових технологій та впровадження інновацій [2].

Окрім того, як зазначає Семенець Ю. взаємодія ЗВО із бізнесом необхідна задля досягнення їх конкурентоспроможності шляхом залучення додаткових фінансових ресурсів [7].

Ідентифікація інтересів держави як суб'єкта ДПП, має враховувати, по-перше, сфери її відповідальності в соціально-економічній системі держави та регіонів. По-друге, об'єктивні потреби у розвитку вищої освіти.

Основними соціально-економічними інтересами органів влади, які реалізуються у проектах ДПП та забезпечують розвиток вищої освіти є:

- підвищення якості та доступності освітніх послуг для населення;
- розвиток інноваційної діяльності ЗВО;
- розширення участі ЗВО в економічній діяльності, яка проводиться бізнесом;
- приріст та підвищення ефективності використання державної власності;
- підвищення ефективності державних витрат на освіту, дослідження та розробки;
- зниження навантаження на державний та регіональний бюджети, що пов'язане з фінансуванням проектів розвитку соціальної інфраструктури;
- зростання доходів співробітників ЗВО;
- поява та розвиток соціальної відповідальності бізнесу.

Розширення участі ЗВО в економічній діяльності, яка здійснюється бізнесом, може проходити в рамках структур, які є зовнішніми для ЗВО. Наприклад, це можуть бути проекти, які передбачають впровадження результатів наукової роботи ЗВО у виробничу діяльність діючих (створюваних) у регіонах технопарків, інноваційних кластерів.

Зростання доходів співробітників ЗВО пов'язане не з переглядом розміру ставок, а з їх участю у тих чи інших проектах ДПП (розробка інноваційних програм для бізнесу, проведення та впровадження результатів НДКР, тощо).

Основними соціально-економічними інтересами з боку ЗВО при реалізації спільних проектів ДПП є:

- зростання якості освітніх послуг шляхом розвитку технологій, наукового забезпечення та прикладного

спрямування (підготовка кадрів відповідно до замовлення, стандартів професійної освіти, програмам, що розроблені разом із роботодавцями);

— підвищення ефективності процесу апробації професійних компетенцій студентів під час учбової, виробничої та переддипломної практик;

— підвищення рівня затребуваності випускників ЗВО бізнес-структурами;

— розвиток інноваційної діяльності ЗВО;

— комерціалізація результатів НДДКР, які виконуються ЗВО;

— розширення участі ЗВО в економічній діяльності, які здійснюються бізнес-структурами;

— зростання доходів співробітників ЗВО.

Основними соціально-економічними інтересами бізнесу, як учасників проектів ДПП, що забезпечують розвиток вищої освіти можуть бути визначені так:

— підвищення якості трудових ресурсів;

— зростання інноваційної активності бізнесу на основі формування та розвитку стійких довготривалих зв'язків із ЗВО у системі "наука-виробництво";

— розширення кадрового забезпечення оновлення бізнесу шляхом залучення студентів та професорсько-викладацького складу до виконання НДДКР, які орієнтовані на вирішення проблем підприємств;

— забезпечення доступу бізнесу до результатів наукових досліджень та дослідно-конструкторських розробок, які виконуються у державному секторі вищої освіти;

— використання інфраструктури інноваційної діяльності, яка є у наявності ЗВО з метою реалізації завдань інноваційного оновлення бізнесу;

— отримання державної підтримки (фінансової, організаційної, інформаційної тощо) при у часті разом із ЗВО у діяльності перспективних інноваційних форм організації економіки (технопарки, кластери, особливі економічні зони);

— отримання та покращення іміджу державного партнера у вирішенні ключових проблем розвитку системи освіти;

— покращення іміджу бізнесу, що позиціонується як соціально-відповідальний.

Отже, перспективними та паритетними учасниками реалізації проектів ДДП є:

— державні партнери (органи державної та регіональної влади та місцевого самоврядування);

— приватні партнери (бізнес структури, приватні освітні заклади);

— інституціональні партнери (державні та муніципальні заклади вищої освіти, громадські інституції).

Необхідним є також окреслення основних функцій, які виконуються при реалізації проектів ДПП (рис. 1).

Ресурсна функція. Реалізація проектів ДПП, у першу чергу, пов'язана із мобілізацією ресурсів (матеріальних, фінансових, кадрових) саме приватного бізнесу. Це забезпечує приріст обсягу та підвищення якості послуг, як надаються ЗВО. Можливим варіантом у цьому випадку є приріст також бюджетного фінансування.

Майнова функція реалізується через зростання масштабів та якісного оновлення об'єктів власності учасників партнерства.

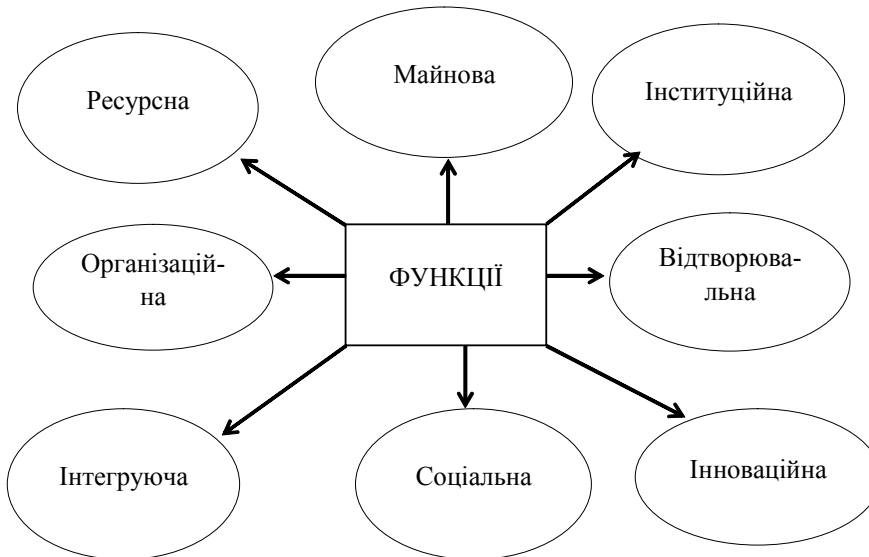

Рис. 1. Функції, які виконуються при реалізації проектів ДПП

Організаційна функція проявляється через реалізацію проектів ДПП, розробку стратегії та програм розвитку учасників партнерства, програм підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів; розробку рекомендацій по проведенню суспільно-професійної акредитації організації вищої освіти, формування замовлення на цільову підготовку кадрів.

Інституційна функція. Реалізація даних проектів сприяє удосконаленню інституційних структур економіки держави, що проявляється у створенні та розширенні складу сучасних форм організації економіки за участю ЗВО (технопарки, кластери, тощо).

Відтворювальна функція. Реалізація проектів ДПП направлена на покращення структури та підвищення якості послуг, які надаються ЗВО. Важливим моментом у її реалізації є розвиток економічних відносин між ЗВО та приватним бізнесом на довготерміновій та взаємовигідній основі.

Інноваційна функція реалізується учасниками ДПП по-перше, через розвиток людського капіталу вищої школи, по-друге, пов'язана із якісним оновленням процесу надання послуг ЗВО; а також із впровадженням результатів НДДКР в економіку, які розробляються ЗВО.

Соціальна функція. Реалізація проектів ДПП направлена на забезпечення розширення фінансової бази ЗВО і відповідно на підвищення рівня доходів співробітників, розвиток матеріального забезпечення; залучення співробітників та студентів ЗВО до процесу реалізації проектів ДПП.

При визначенні ролі ДПП у розвитку системи вищої освіти є визначення стратегічних цілей, досягнення яких пов'язано із реалізацією проектів ДПП.

Проекти державно-приватного партнерства потребують суттєвих зусиль для їх впровадження, тісної співпраці приватного та державного секторів, якісного законодавчого підґрунтя, стабільної економічної ситуації, високої кваліфікації публічної влади та повного розуміння процедури реалізації таких проектів усіма учасниками цього процесу. Отже, основною стратегічною метою державно-приватного партнерства є забезпечення модернізації, яка орієнтована на інноваційне оновлення реального сектору та соціальної сфери держави та її регіонів (рис. 2).

Виконання поставлених цілей дозволить вирішити наступні завдання:

- розвиток матеріально-технічної бази ЗВО;
- пошук альтернативних джерел фінансування наукової діяльності ЗВО;

Рис.2. Дерево цілей ДПП, що забезпечує розвиток вищої школи

- комерціалізація НДДКР та їх активне впровадження в освітній процес;
- підвищення інноваційної активності ЗВО;
- розширення участі ЗВО в економічній діяльності;
- розвиток експорту освітніх та наукових послуг, які надаються ЗВО;
- створення інформаційного та інфраструктурного забезпечення процесів інтеграції ЗВО до економічного простору регіонів, держави та у світовий освітній і науковий простір.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Як свідчить досвід іноземних країн з розвинутою економікою, впровадження ДПП у сфері вищої освіти є ефективним механізмом для розвитку. В Україні використання цього механізму дозволить ефективно вирішити проблеми та прискорить реформування освітньої сфери. Ми погоджуємось з думкою багатьох дослідників, що реалізація проектів ДПП у системі вищої освіти забезпечить кращий ефект від взаємодії ЗВО, приватного бізнесу та держави. При цьому кожна із учасників такої взаємодії отримують свої вигоди. Головним ефектом від реалізації ДПП у сфері вищої освіти є: зростання якості освітніх послуг; підвищення ефективності процесу апробації професійних компетенцій студентів під час учбової, виробничої та переддипломної практик; підвищення рівня затребуваності випускників ЗВО бізнес-структурами; розвиток інноваційної діяльності ЗВО; комерціалізація результатів НДДКР, які виконуються ЗВО. Для приватного бізнесу — підвищення якості трудових ресурсів; зростання інноваційної активності бізнесу на основі формування та розвитку стійких довготривалих зв'язків із ЗВО у системі "наука-виробництво"; забезпечення доступу бізнесу до результатів наукових досліджень та дослідно-конструкторських розробок, які виконуються у державному секторі вищої освіти; використання інфраструктури інноваційної діяльності, яка є у наявності ЗВО з метою реалізації завдань інноваційного оновлення бізнесу. Вважаємо, що реалізація проектів на умовах ДПП повинна стати основним стратегічним ресурсом розвитку вищої освіти в Україні. В цьому напрямі слід визначити основні стратегічні цілі та завдання реалізації проектів ДПП, а також розробити методику оцінки ефективності реалізації таких проектів ДПП у сфері вищої освіти.

Література:

1. Архипов А.Ю., Шевчук Е.В. Государственно-частное партнерство как институт модернизации сферы образовательных услуг: международный и отечественный опыт: монография. — М.: Вузовская книга, 2013. — 196 с.
2. Гаращук О. Інноваційний шлях розвитку вищої освіти — передумова підвищення її якості. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2014. http://papers.univ.kiev.ua/1/ekonomika/articles/garashchuk-o-kutsenko-v-an-innovative-way-of-development-of-higher-education_24462.pdf
3. Державно-приватне партнерство в системі регулювання економіки: монографія / [Єфименко Т.І., Че-

ревигов Є.Л., Павлюк К.В. та ін.]; за заг. ред. чл.-кор. НАНУ Т.І. Єфименко; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. — К., 2012. — 372 с.

4. Квітка С.М. Публічно-приватне партнерство як дієвий механізм взаємодії влади та бізнесу. Аспекти публічного управління. — 2015. — № 7—8 (21—22). — С. 47—55.

5. Ляховець О.О. Державне приватне партнерство у вищій освіті як інституційна складова модернізації економіки. Інноваційна економіка. — 2014. — № 4 (53). — С. 71—78.

6. Савицкая Е.В. Модернизация образования: сотрудничество университетов и корпораций. Образовательные технологии. — 2013. — № 2. — С. 10—20.

7. Семенець Ю. Партнерство бізнесу, держави та університетів як стратегічний ресурс інноваційного розвитку України (фахове видання). Ефективна економіка. 2016. № 2. DOI: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4798>

8. Хусайнов Р.В. Державно-приватне партнерство в системі вищої освіти України. Вісник ОНУ імені І.І. Мечнікова. — 2014. — Т. 19. — Вип. 2/2. — С. 190—196.

References:

1. Arhipov, A.Ju. and Shevchuk, E.V. (2013), Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo kak institut modernizatsii sfery obrazovatel'nykh uslug: mezhdunarodnyj i otechestvennyj opyt [Public-private partnership as an institution for modernizing educational services: international and domestic experience], Vuzovskaja kniga, Russia.
 2. Haraschuk, O. (2014), "The innovative way of developing higher education is a prerequisite for improving its quality", Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, [Online], available at: http://papers.univ.kiev.ua/1/ekonomika/articles/garashchuk-o-kutsenko-v-an-innovative-way-of-development-of-higher-education_24462.pdf (Accessed 1 April 2019).
 3. Yefymenko, T.I. Cherevykov, Ye.L. and Pavliuk, K.V. (2012), Derzhavno-pryvatne partnerstvo v systemi rehulivannia ekonomiky [Public-private partnership in the system of regulation of the economy], NAN Ukrainy, In-t ekon. ta prohnozuv, Kyiv, Ukraine.
 4. Kvitka, S.M. (2015), "Public-private partnership as an effective mechanism for interaction between government and business", Aspekty publichnoho upravlinnia, Vol. 7—8 (21—22), pp. 47—55.
 5. Liakhovets', O.O. (2014), "State-private Partnership in Higher Education as an Institutional Component of the Modernization of the Economy", Innovatsijna ekonomika, Vol. 4 (53), pp. 71—78.
 6. Savickaja, E.V. (2013), "Modernization of education: cooperation of universities and corporations", Obrazovatel'nyj tehnologii, vol. 2, pp. 10—20.
 7. Semenets', Yu (2016), "The partnership of business, government and universities as a strategic resource of innovative development of Ukraine", Efektyvna ekonomika, Vol. 2, [Online], available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4798> (Accessed 1 April 2019).
 8. Khusainov, R.V. (2014), "State-private partnership in the system of higher education of Ukraine", Visnyk ONU imeni I.I. Mechnikova, Vol. 19, pp. 190—196.
- Стаття надійшла до редакції 02.04.2019 р.*

*В. В. Нонік,
к. ю. н., профектор з науково-педагогічної роботи, юридичних та соціальних питань,
Житомирський державний технологічний університет
ORCID iD: 0000-0002-5252-3570*

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.8.99

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

V. Nonik,
PhD in Law, Vice-Rector for Scientific and Pedagogical Work legal and social issues,
Zhytomyr State Technological University

INFORMATION AND COMMUNICATION TOOL OF ANTI-CORRUPTION POLICY OF UKRAINE

Визначено, що впровадження інформаційно-комунікаційного інструментарію в практику публічного управління у світі свідчить про його високу ефективність у реалізації реформ в адміністративній сфері й дає змогу успішно реалізовувати заходи, спрямовані на забезпечення відкритості влади та прозорості державно-управлінських рішень. Констатовано, що інформаційна закріпленість певних процесів життєдіяльності суспільства почала породжувати корупцію з гігантським розмахом. Досліджено тенденції розвитку інформаційно-комунікаційних технологій у системі публічного управління в Україні.

Систематизовано шляхи підвищення прозорості у діяльності органів публічної влади з використанням інформаційно-комунікаційного інструментарію. Доведено, що першочерговими кроками мають бути: вдосконалення системи електронного урядування, що спрямоване на забезпечення прозорості адміністративних процесів і процедур; вдосконалення системи декларування доходів та моніторингу видатків державних службовців; створення та практичного впровадження інформаційних систем, які дадуть змогу підвищити рівень підзвітності державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування; створення і повсюдного застосування механізмів забезпечення прозорості процедур публічних закупівель, приватизації, реалізації державних проектів, видачі державних ліцензій, державних комісійних винагород, позик Національного банку, урядових гарантованих позик, бюджетних асигнувань та процедур звільнення від податків.

За результатами аналізу практики державних електронних сервісів, доведено, що відкриті дані підвищують підзвітність державних організацій та допомагають громадському контролю. Проаналізовано основні положення Стратегії комунікацій у сфері запобігання та протидії корупції. Визначено цільову спрямованість функціонування антикорупційних інтернет-платформ, де активними учасниками антикорупційних комунікацій є представники громадянського суспільства (неурядові організації, журналісти, експерти) та міжнародні організації.

Сформульовано комплекс заходів, що забезпечують системне впровадження прогресивних технологій у боротьбі з корупцією та спрямовані на отримання ефекту від практичного використання інструментарію інформаційно-комунікаційних технологій при реалізації антикорупційної політики.

It is determined that the introduction of information and communication tools in the practice of public administration in the world testifies to its high efficiency in realization of reforms in the administrative sphere and allows to successfully implement measures aimed at ensuring openness of power and transparency of government-management decisions. It was stated that the information closure of certain processes of society's life began to generate corruption with a gigantic scale. The tendencies of development of information and communication technologies in the system of public administration in Ukraine are investigated.

The ways of increasing transparency in the activities of public authorities through the use of information and communication tools are systematized. It is proved that the priority steps should be: improvement of the e-government system aimed at ensuring the transparency of administrative processes and procedures; Improvement of the system of declaration of incomes and monitoring of expenditures of civil servants; creation and practical implementation of information systems that will enable to increase the level of accountability of civil servants and officials of local self-government; creation and widespread application of mechanisms for ensuring transparency of public procurement procedures, privatization, implementation of state projects, issuing state licenses, state commission rebates, loans from the National Bank, government guaranteed loans, budget allocations and tax exemption procedures.

According to the results of the analysis of the practice of state electronic services, it has been proved that open data increases the accountability of state organizations and helps public control. The main provisions of the Strategy of Communication in the field of prevention and counteraction of corruption are analyzed. The goal of the functioning of anti-corruption Internet platforms is determined, where representatives of civil society (non-governmental organizations, journalists, experts) and international organizations are active participants in anti-corruption communications.

Formulated a set of measures that ensure the systematic introduction of advanced technologies in the fight against corruption and aimed at obtaining the effect of the practical use of information and communication technology tools in the implementation of anti-corruption policy.

Ключові слова: корупція, інформаційно-комунікаційні технології, антикорупційна політика, антикорупційна платформа.

Key words: corruption, information and communication technologies, anti-corruption policy, anticorruption platform.

ВСТУП

В епоху швидкого розвитку інформаційних систем та технологічного прогресу кожна держава повинна слідувати за інноваціями і проводити реформи, спрямовані на вдосконалення роботи державних інституцій з метою їх спрощення, модернізації та підвищення ефективності. Масштабне впровадження та імплементація інформаційних технологій на всіх рівнях управління і комунікації, поширення незалежних інформаційно-комунікаційних технологій визначає необхідність зміни і трансформації державно-управлінського механізму. Це зумовлено не тільки необхідністю забезпечення державою основних політичних, економічних, соціальних, технічних, технологічних передумов для формування і застосування електронної демократії, а і повного переходу до системи електронного урядування.

Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій є динамічним, тому тему їх модернізації останнім часом широко досліджують українські та зарубіжні вчені. У частині використання інформаційно-комунікаційних технологій у системі публічного управління, в тому числі антикорупційного спрямування, вивчали Ю. Алексєєва, В. Боклаг, О. Береза, В. Габрінець, М. Дітковська, О. Дудкіна, С. Кандзюба, О. Карпенко, В. Матюхін, В. Невмержицький, М. Флейчук та інші дослідники.

Але інтенсивність змін вимагає постійного поглиблення здобутих раніше знань і вироблення інноваційних підходів до розв'язання практичних завдань. Тому невіршеною частиною описаної вище проблематики є визначення тенденцій розвитку інструментарію інформаційно-комунікаційних технологій антикорупційного спрямування.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — обґрунтувати вибір сучасного інструментарію інформаційно-комунікаційних технологій при реалізації антикорупційної політики.

РЕЗУЛЬТАТИ

Петер Ф. Друкер (Peter F. Drucker), американський вчений, економіст, один із найвпливовіших теоретиків менеджменту XX століття, визначав, що кожні 20—30 років кардинально трансформуються економічні та політичні структури, з'являються нові форми діяльності, змінюються цінності та соціальні норми. Внаслідок подібних змін люди одного покоління майже повністю втрачають уявлення про те, як жили їхні батьки [1, с. 43].

Аналіз його робіт досить легко дає змогу виявити, що в його концепціях розвитку на перший план виходить менеджеріальні знання, тобто знання щодо ефективного управління організаціями. У своїх працях

П. Друкер доводив, що перехід від загального знання до комплексу спеціалізованих знань перетворює знання на силу, здатну створити нове суспільство. Але треба мати на увазі, що таке суспільство повинно ґрунтуватися на знанні, організованому у вигляді спеціалізованих дисциплін, і членами його повинні бути люди, які володіють спеціальними знаннями в різних галузях [2, с. 99]. Тут, у свою чергу, стають фундаментальні питання про цінності, про загальне бачення майбутніх перспектив, про переконання, "про все те, що забезпечує цілісність суспільства як єдиної системи та робить наше життя значущим і осмисленим" [2, с. 100].

П. Друкер, починаючи з кінця 1960-х рр., часто використовував термін "суспільство знання". Пізніше став звертати особливу увагу на актуальність не знання взагалі, а спеціалізованих і разом з тим результативних і ефективних даних. Помічаючи, що "революційні зміни відбуваються в концепціях" [2, с. 99.], він послідовно заміщує у своїх теоріях поняття "постіндустріальне суспільство" на концепт "інформаційне суспільство".

Інформаційне суспільство як соціологічна та футурологічна концепція, закріпила свої позиції у 80-ті рр. XX ст., коли інформатика та інформаційна технологія почали виступати засобом зміни соціальної структури суспільства, продуктивних сил й утворення цілісної індустрії інформації.

У нових умовах система публічного управління повинна бути повністю пристосована до потреб і вимог інформаційного суспільства, за якого інформація та знання є основними рушійними силами соціальних та економічних перетворень, а інформаційно-комунікаційний інструментарій забезпечує вільний доступ до них і можливості їх обміну [3].

Відповідно, з появою нових структур інформаційного суспільства почали формуватися нові прояви корупції. Інформаційна закритість певних процесів життєдіяльності суспільства почала породжувати корупцію з гігантським розмахом.

Говорячи про інформаційну закритість суспільства, в першу чергу слід згадати проблеми з доступом до інформації щодо державно-управлінських рішень, прийнятих органами державної влади, та проблеми, що виникають з можливістю публікації в ЗМІ матеріалів антикорупційного наповнення.

Навіть у демократичних країнах, де високорозвинені інститути громадянського суспільства, чиновники і бізнесмени досить часто знаходять псевдооб'єктивні причини для обмеження доступу до суспільно значущої інформації.

На сьогодні демократія у світі йде на спад, а в Україні впровадження демократичних цінностей відбувається досить повільно. За таких умов на власників і головних редакторів ЗМІ може справлятися політичний та економічний тиск, це призводить до того, що вони не спроможні вести незалежну діяльність і відповідно, вільно публікувати та поширювати інформацію про факти корупції.

Єдиним джерелом вільної інформації залишається Інтернет. З появою всесвітньої комп'ютерної мережі Інтернет ситуація почала змінюватися на краще. Витрати на публікацію різко знизилися, поширення інформації почало відбуватися з великою швидкістю, оновлення

інформації стало можливим у режимі реального часу, відповідно, розширилися можливості застосування інформаційно-комунікаційного інструментарію антикорупційного спрямування.

Реальні перспективи Інтернету для демократичного будівництва залежать від того, як люди використовують його можливості для досягнення певних цілей.

На відміну від традиційного одностороннього потоку інформації, Інтернет дає користувачам змогу брати активну участь у цьому процесі. Створюючи платформи для спілкування на одну тему або на декілька тем, користувачі (відвідувачі платформи) мають можливість стати учасником обговорення, шляхом розміщення повідомлень у середині цих тем. Тематика таких платформ може бути найрізноманітнішою, охоплюючи всі сфери життя, і визначається або його засновниками, або його адміністрацією, або залежить від контингенту учасників.

Упровадження інформаційно-комунікаційного інструментарію в практику публічного управління у світі свідчить про його високу ефективність у реалізації реформ в адміністративній сфері і дає змогу успішно реалізовувати заходи, що спрямовані на забезпечення відкритості влади та прозорості державно-управлінських рішень.

Інформаційно-комунікаційні технології як сукупність методів, виробничих і програмно-технологічних і комунікаційних засобів, об'єднаних у технологічний ланцюжок, що забезпечує збирання, зберігання, обробку, висновки і поширення інформації, в першу чергу призначені для зниження трудомісткості процесів використання інформаційних ресурсів. Одночасно, крім того, що вони виконують інформаційну функцію, вони є дуже важливим інструментом у реалізації антикорупційної стратегії. Так, автоматизація державних послуг та виключення людського чинника з процесу прийняття рішення одразу знижує можливість виникнення корупції за рахунок скорочення контактів у сегментах, де функціонує ряд інформаційних систем і електронних сервісів.

Для успішного зменшення розмірів корупції інформаційно-комунікаційні технології повинні збільшити рівень доступності та прозорості інформації, щоб забезпечити відстеження рішень і дій уряду та більш високий рівень відповідальності урядовців.

Підвищення прозорості в діяльності органів публічної влади з використанням інформаційно-комунікаційного інструментарію можна досягти шляхом:

- вдосконалення системи електронного урядування, що спрямоване на забезпечення прозорості адміністративних процесів і процедур;

- удосконалення системи декларування доходів та моніторингу витрат державних службовців;

- створення та практичного впровадження інформаційних систем, які дадуть змогу підвищити рівень підзвітності державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування;

- створення і повсюдного застосування механізмів забезпечення прозорості процедур публічних закупівель, приватизації, реалізації державних проектів, видачі державних ліцензій, державних комісійних винагород, позик Національного банку, урядових гарантованих позик, бюджетних асигнувань та процедур звільнення від податків тощо.

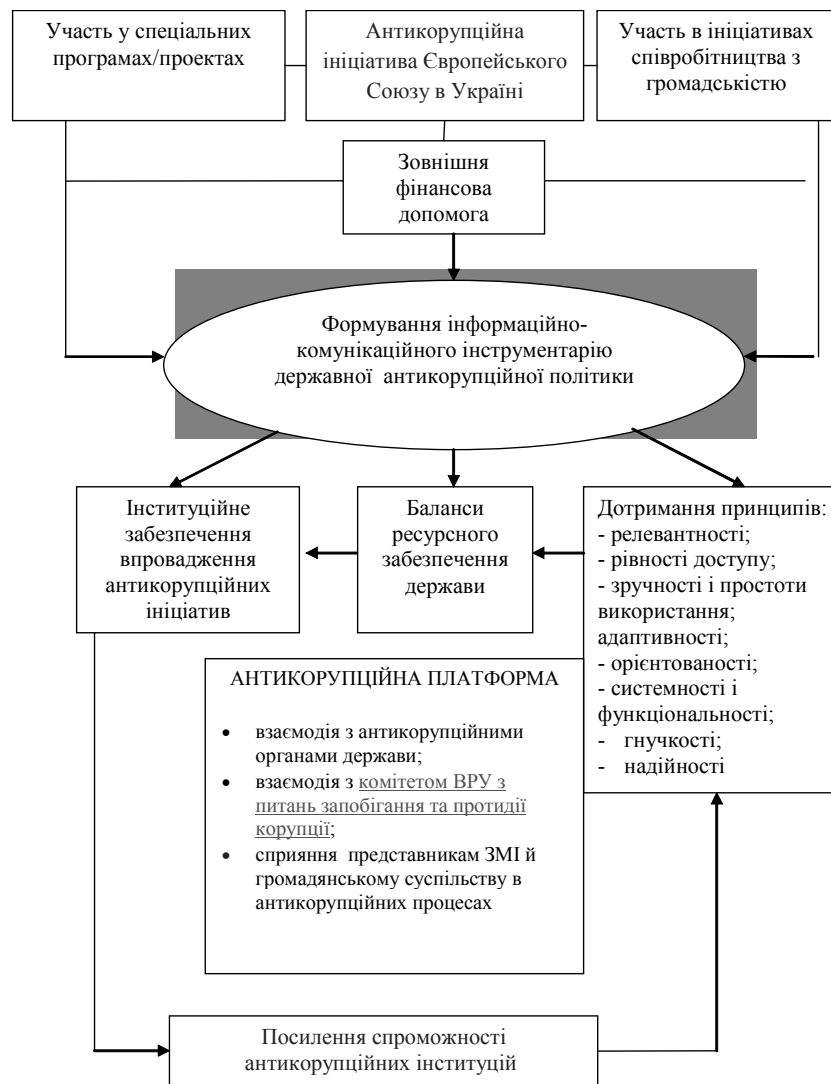

Рис. 1. Формування інформаційно-комунікаційного інструментарію державної антикорупційної політики

Загалом, в Україні вже існує 62 різних електронних сервіси, проте частина з них може використовуватися лише юридичними особами, а інша частина працює в тестовому режимі та потребує вдосконалення. Основні з них такі: Кабінет електронних сервісів Міністерства юстиції; Онлайн будинок юстиції; Портал IGov; Портал електронних послуг Пенсійного фонду України; Електронний кабінет платника податків (ЕКП); Об'єднана електронна система охорони здоров'я "eHealth" тощо.

Також гарним прикладом того, як відкриті дані підвищують підзвітність державних організацій та допомагають громадському контролю, є впровадження на початку 2015 р. в Україні системи електронних публічних закупівель ProZorro. Починаючи із серпня 2016 р., усі публічні закупівлі, що регулюються Законом України "Про публічні закупівлі", мають здійснюватися через онлайн-платформу ProZorro. Доведення такої громадської ініціативи до реформи національного рівня відбулось завдяки приєднанню міжнародних донорів, які надали додатково необхідне фінансування для розгортання. Такий досвід підтверджує, що реалізація потенціалу інформаційно-комунікаційних технологій при реалізації антикорупційної реформи в Україні повною мірою залежить від політичного, соціального, економіч-

ного, технічного контексту. Без підтримки ініціатив щодо їх впровадження неможливе створення технічної та технологічної бази як єдиного узгодженого інформаційного середовища всіх органів влади, яке розвиватиметься і функціонуватиме згідно з певними концепціями й правилами і забезпечуватиме цілісність і актуальність інформації з позицій сучасних реформ, що реалізуються майже в усіх сферах життєдіяльності. Важливими чинниками в даному випадку виступають Доступ до інтернету, ідентифікація та конфіденційність, а головне — витрати на впровадження інформаційно-комунікаційного інструментарію.

Одним з важливих кроків на шляху подолання корупції в Україні та забезпечення принципу системності в реалізації антикорупційної реформи стало ухвалення Кабінетом Міністрів України "Стратегії комунікацій у сфері запобігання та протидії корупції" від 23 серпня 2017 р. № 576-р [4]. Ставлячи за мету створення та розбудову системи комплексних, послідовних та скоординованих антикорупційних комунікацій як інструментів превентивної дії та інтегруючих ланок антикорупційних ініціатив, Уряд намагається сформувати імідж України як держави, що ефективно бореться з корупцією. Ефективні комунікації у сфері запобігання та протидії корупції

та донесення перевіреної інформації до суспільства можуть сприяти позитивним змінам у довгостроковій перспективі, а саме у нетерпимості громадянського суспільства до корупційних проявів та у моделях поведінки, коли громадянин стикається з проявами корупції.

Основні завдання, які задекларовані у Стратегії, спрямовані на ефективний обмін інформацією між державними органами та суспільством, на формування довіри до державної антикорупційної політики, загальну підтримку антикорупційної реформи та формування принципу "нульової толерантності" до корупції в суспільстві. Їх успішна реалізація вимагає використання дієвих та ефективних комунікаційних інструментів з інтегруючими властивостями (рис. 1).

В Україні набуває популярності новий унікальний сервіс — платформа, що об'єднує кілька десятків українських та закордонних реєстрів і дає змогу швидко дізнатись максимальну кількість інформації певної тематики. Такі ознаки демонструють антикорупційні платформи, де активними учасниками антикорупційних комунікацій є представники громадянського суспільства (неурядові організації, журналісти, експерти) та міжнародні організації. Ці платформи спрямовані на підвищення рівня інформаційної обізнаності суспільства щодо можливостей реалізації заходів антикорупційної боротьби; формування антикорупційного середовища шляхом створення умов для обговорення і дослідження явища "корупція" на професійному рівні; проведення онлайн-курсів; акумулювання бази даних для проведення антикорупційного моніторингу та оцінювання стану нетерпимості суспільства до всіх проявів корупції; проведення інформаційно-просвітницьких заходів тощо.

Позитивний ефект об'єднання активних громадян на онлайн-платформах демонструє Всеукраїнський онлайн-центр для боротьби з корупцією "Битва за правду", створений активістами громадянської платформи "Нова Країна"; платформа антикорупційних комунікацій "Декорупція", до створення якої долучилися Transparency International Україна, Міністерство юстиції, Національна рада реформ; Аналітична платформа YouControl та багато інших інформаційних інтернет-майданчиків, що відкривають для українського бізнесу та суспільства нові можливості. Найкращим прикладом майданчика, що демонструє на практиці відкритість даних, забезпечує їх аналітичну обробку та оприлюднення, сприяє нейтралізації корупційних ризиків, можна вважати створену Transparency International Ukraine спеціалізовану платформу для моніторингу та контролю dozorro.org.

Така платформа забезпечує кожному учаснику системи (постачальнику, замовнику, контрольному органу, громадянину) зворотний зв'язок з державним замовником чи постачальником, дає змогу обговорити та оцінити умови конкретної закупівлі, проаналізувати закупівлі окремого державного органу чи установи, підготувати та подати офіційне звернення до контрольних органів та багато іншого.

Для громадських активістів та ЗМІ портал надає можливість обговорити конкретний тендер із потенційними та наявними постачальниками, дізнатись їхню

експертну думку про правильність формулювань у тендерній документації, отримати професійну експертизу тощо. Та головне — це зручний інструмент для управління моніторингом, адже вести облік проконтрольованих процедур та знайдених порушень завдяки порталу стало надзвичайно просто.

Державні замовники можуть не лише дати оцінку конкретному постачальнику, але й проаналізувати зворотний зв'язок від бізнесу та внести відповідні зміни до закупівельного процесу, створити власну систему ризик-менеджменту. Основний функціонал порталу — подання структурованого відгуку, який зможе проаналізувати комп'ютер. Крім того, цей портал покликаний допомогти у захисті інтересів того чи іншого учасника через інформування про можливі шляхи оскарження та підготовки звернень до правоохоронних та контрольних органів. Платформа інтегрована з базою даних Pro-Zorro. Будь-який тендер, оголошений у системі публічних закупівель, одразу відображається на порталі Dozorro та на ньому може бути залишений відгук і коментар [5].

Демократичність функціонування таких платформ проявляється не тільки в можливості публікацій звинувачень у причетності до корупції, а й в можливості обвинувачених надати контраргументи. Тож на сьогодні такі антикорупційні портали, об'єднуючи державні органи влади, міжнародні та громадські організації, є ефективними централізованими майданчиками зі створення антикорупційних комунікаційних кампаній та налагодження конструктивного діалогу між владою та громадянським суспільством.

Практика впровадження порталів у публічному секторі в Україні та за кордоном довела, що інформаційно-комунікаційні технології можуть бути впроваджені майже в усі державно-управлінські процеси, але для того, щоб процес мав позитивний результат, необхідно, щоб ініціативи вийшли у простір відкритих дискусій та обговорень, мали формат співпраці між владою та громадянами. При цьому бажано, щоб саме державні органи ініціювали впровадження антикорупційних комунікацій у своєму пакеті комунікативних інструментів та надавали ресурси для забезпечення їх ефективного застосування й формування інформаційно-комунікаційного потенціалу. Створення відповідного потенціалу для здійснення антикорупційних комунікацій у державному секторі є нагальним завданням, виконання якого дасть змогу здійснювати конструктивне обговорення відповідних даних та фактів, забезпечити позитивний вплив на формування суспільної думки; проводити роботу з цільовими аудиторіями за певними сегментами державно-управлінської діяльності, зменшити негативний характер впливу емоційно-орієнтованих комунікацій, структурувати архітектуру інструментарію за регіональною проблематикою; подолати політичні ризики та забезпечити прийняття вольових державних рішень, які трансформують діяльність органів державної влади.

Упровадження інформаційно-комунікаційних технологій в антикорупційну практику як на регіональному, так і на державному рівні стикається з низкою проблем, серед яких: створення політичної відповідальності, забезпечення правової підтримки, необхідність використання відповідних технологій і забезпечення оператив-

ної сумісності, забезпечення ретельного розслідування і санкцій, подання доказів тощо.

Тож для отримання ефекту від практичного впровадження інструментарію інформаційно-комунікаційних технологій у ході реалізації антикорупційної політики та системного впровадження прогресивних технологій у боротьбі з корупцією необхідно передбачити:

— розробку та затвердження нормативно-правових актів, які регулюють: а) порядок використання, управління та взаємодії всіх підсистем Е-урядування (Е-регіон, Е-місто тощо); б) стандарти публікації інформації щодо запобігання, виявлення та протидії корупції на офіційних веб-сайтах;

— формування структурних підрозділів, які безпосередньо відповідатимуть за роботу інформаційно-комунікаційних систем з метою забезпечення їх безперерйного використання;

— створення систем моніторингу та оцінки ефективності результатів впровадження інформаційно-комунікаційного інструментарію, а також оцінки економічного та соціального ефекту від їх застосування.

— проведення регулярних медіа-заходів з антикорупційної тематики у державних органах;

— сприяння залученню громадськості для напрацювання механізмів вироблення рішення у сфері запобігання та протидії корупції;

— популяризацію системи електронних послуг в Україні як таких, що зменшують корупційні ризики;

— проведення заходів з поширення просвітницької інформації антикорупційного спрямування тощо.

ВИСНОВКИ

Таким чином, розвиток інформаційного суспільства неодмінно веде до трансформації арсеналу інструментів системи публічного управління. Використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у боротьбі з корупцією передбачає можливість створення прозорої і відкритої системи прийняття управлінських рішень з високою антикорупційною стійкістю. Крім того, ефективне впровадження інформаційно-комунікаційного інструментарію дасть можливість проводити профілактичний превентив, збільшуючи рівень якості надання послуг і підвищуючи ступінь довіри до суспільства.

Література:

1. Drucker P. Post-Capitalist Society / P. Drucke.-r. — N. Y.: HarperCollins, 1993. — 232 p.
2. Дракер П. Посткапиталистическое общество / П. Дракер // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / под. ред. В.Л. Иноземцева. — М.: Academia, 1999. — 631 с. — С. 99.
3. Іванюк О.В. Перспективи впровадження інформаційних технологій у вітчизняній системі публічного управління [Електронний ресурс] / О.В. Іванюк, В.А. Довженко, І.В. Кравець // Державне управління: удосконалення та розвиток. — 2018. — № 4. — Режим доступу: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/4_2018/37.pdf
4. Офіційний сайт Онлайн-платформи громадського контролю державних тендерів "Dozorro.org" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://dozorro.org/>
5. Розпорядження Кабінету Міністрів України "Про схвалення Стратегії комунікацій у сфері запобігання та

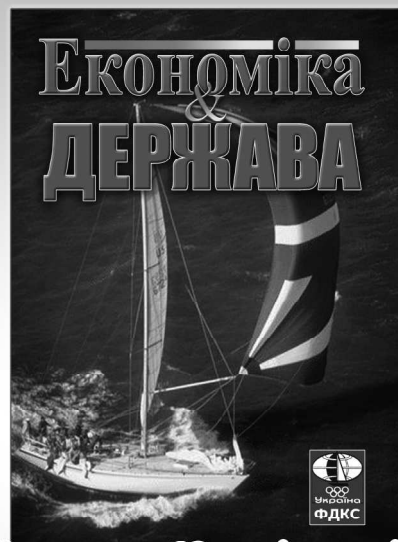
протидії корупції" від 23 серпня 2017 р. № 576-р [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-2017-%D1%80#n9>

References:

1. Drucker, P. (1993), Post-Capitalist Society, HarperCollins, Y., USA.
2. Draker, P. (1999), "Post-capitalist society", Novaja postindustrial'naja volna na Zapade. Antologija [New post-industrial wave in the West. Anthology], Academia, Moscow, Russia.
3. Ivaniuk, O.V. (2018), "Perspectives of introduction of information technologies in the national system of public administration", Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, vol. 4, available at: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/4_2018/37.pdf (Accessed 25 March 2019).
4. Public control of state purchases (2019), available at: <https://dozorro.org/> (Accessed 25 March 2019).
5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), Resolution "On Approval of the Strategy of Communication in the Field of Prevention and Counteraction of Corruption", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-2017-%D1%80#n9> (Accessed 25 March 2019).

Стаття надійшла до редакції 15.03.2019 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових

видань України з ЕКОНОМІКИ

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

Передплатний індекс: 01751

Д. С. Мартишин,
к. н. з богосл., доцент, завідувач кафедри українознавства, православ'я та теології,
Міжрегіональна академія управління персоналом, м. Київ
ORCID ID:0000-0002-2770-7757

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.8.105

СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ СОЦІАЛЬНОЇ ДОКТРИНИ ЦЕРКВИ ЯК ЦІННІСНОГО БАЗИСУ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

D. Martyshyn,
candidate sciences in theology, Associate Professor, head of the Department of Ukrainian Studies,
Orthodoxy and Theology, Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv

THE ESSENCE AND CONTENT OF THE SOCIAL DOCTRINE OF THE CHURCH AS VALUE BASIS OF STATE FORMATION

Статтю присвячено розкриттю витоків соціальної доктрини християнства як вчення про взаємодію церкви, людини, громадянського суспільства та держави. Визначається місце та роль соціальної політики церкви у системі державного управління, яка обумовлена тим, що жодна політична система, жодна держава не можуть нормально функціонувати без ціннісних орієнтирів буття, духовних векторів руху, духовних надбань релігій та людства.

На думку автора, світ державного управління як світ політичного, духовного, соціального і комунікативного неможливо уявити собі без духовних цінностей християнства. Проведено категоріальний аналіз взаємозв'язку дискурсного поля категорій "релігія", "соціальне вчення церкви", "соціальна політика", "держава", "цінності", що найкраще розкривається у контексті діалогу соціальної доктрини церкви та державного управління.

Виокремлено з категорії "соціальна політика церкви" окреме поняття "церква", необхідність чого обумовлюється пріоритетною роллю церкви в процесах демократичного державотворення. Розкрито, що з глибини тисячоліть біблійні цінності мають тісне відношення до державного управління, виступаючи одночасно механізмом утвердження політичної влади та існування самої держави. Релігія формує вектори духовних цілей життя суспільства і держави. Доведено, що діалог держави і церкви відбувається на рівні взаємодії "християнин — церква — суспільство — держава", де цінності християнства виступають оновлюють й одухотворяють соціальну систему суспільства.

На сьогодні соціальна політика церкви охоплює широке коло теологічних питань: від соціальної доктрини християнства, спрямованої на вивчення соціальної проблематики буття людства, до забезпечення цілісності розвитку сучасного соціуму. З точки зору соціального вчення церкви, метою суспільного розвитку людства є саме суспільство, зростання можливостей для реалізації духовної й соціальної місії кожної людини. Саме тому соціальна політика церкви спрямована на підвищення рівня унікальності, самобутності, творчості, самореалізації і свободи людської особистості.

В умовах політичної та економічної кризи глобального світу не тільки держава має бути соціальним амортизатором перетворень, а також і церква має проводити активну соціальну політику в умовах викликів сучасного світу.

The article is devoted to revealing the origins of the social doctrine of Christianity as teaching of interaction of the Church, man, civil society and the state. The place and role of the social policy of the Church in system of public administration is determined, due to the fact that no political system, no state can function normally without value reference points of life, spiritual vectors of movement, spiritual achievements of religions and mankind.

According to the author the world of public administration as a world of political, spiritual, social and communicative, can't be imagined without spiritual values of Christianity. A categorical analysis of interrelation of discursive field of the categories "religion", "social doctrine of the Church", "social policy", "state", "values", which is best disclosed in the context of the dialogue of the social doctrine of the Church and state administration was conducted.

The separate concept of "Church" is singled out from the category "social policy of the Church", the necessity of which is determined by the priority role of the Church in the processes of democratic state formation. It is discovered that from the depths of millennia Biblical values have a close relation to public administration, acting simultaneously as a mechanism for the establishment of political power and the

existence of the state itself. Religion forms vectors of the spiritual goals of the life of society and the state. It is proved that the dialogue between the state and the Church takes place at the level of interaction "Christian — Church — society — state" where the values of Christianity renew and inspire the social system of society.

Today the social policy of the Church covers quite a wide range of theological issues: from the social doctrine of Christianity which is aimed at studying the social problems of human existence to ensure the integrity of the development of modern society. From the point of view of the social doctrine of the Church the goal of social development of mankind is society itself, the growth of opportunities for the realization of spiritual and social mission of each person. That is why the social policy of the Church is aimed at increasing the level of uniqueness, identity, creativity, self-realization and freedom of the human personality.

In the context of political and economic crisis of global world not only the state acts as a social dampening of transformations but also the Church must pursue an active social policy in conditions of the challenges of the modern world.

Ключові слова: соціальна політика церкви, соціальне вчення, доктрина, процеси державотворення, релігія, наука, теологія, християнство, суспільство, глобалізація, оптимізація, релігійні організації.

Key words: social policy of the Church, social doctrine, doctrine, processes of state creation, religion, science, theology, Christianity, society, globalization, optimization, religious organizations.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасний розвиток глобального світу, особливо на початку третього тисячоліття, набув докорінних змін не лише в економіці, політиці, державному управлінні, але й в релігійній сфері буття людства. В умовах всебічних процесів глобалізації загострюється конкурентна економічна й політична боротьба, яка торкається духовних інтересів багатьох народів, церков, релігій та держав, що інтегровані в єдину парадигму розвитку. За цих умов значно зростає вагомість соціальної політики православних церков, відповідальність християн перед Богом і майбутнім християнського світу.

Звичайно, побудова власної соціальної політики церкви має враховувати світовий позитивний і негативний досвід релігійного впливу на соціум. У світовій теологічній науковій літературі необхідність розвитку соціальної політики християнства пов'язується з певними духовними потребами людини, які може надати тільки церква. Відомо, що держава не може забезпечити метафізичні, духовні та релігійні прагнення особистості.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Соціальна доктрина християнства, соціальна думка церкви, політична теологія, християнська соціологія ХХ ст. завдячує своїм розвитком відомим християнським богословам: Карлу Барту, Дитриху Бонгефферу, Карлу Ранеру, Мартіну Лютеру Кінгу, Юргену Мольтману, Рейнольду Нібуру, Джону Мюррею, Анрі де Любаку, Роуену Вільямсу, Гансу Кюнг, Річарду Хейзу, Томасу Бремеру, Дональду Карсону, Діармайду Маккалоху, Мірча Еліаде, Хосе Казанові [9; 11].

Важливі питання соціальної роботи церкви, взаємодії держави та релігійних організацій, питання інформаційно-комунікативного простору знайшли своє вагоме місце у роботах церковних діячів УГКЦ, УПЦ, ПЦУ

(УПЦ КП, УАПЦ): митрополит Андрей (Шептицький), кардинал Йосиф (Сліпий), патріарх Філарет (Денисенко), митрополит Володимир (Сабодан), митрополит Епіфаній (Думенко), митрополит Олександр (Драбинко), митрополит Мефодій (Кудряков), кардинал Любомир (Гузар), митрополит Дмитро (Рудюк), архієпископ Святослав (Шевчук), архієпископ Іов (Геча), архієпископ Євстратій (Зоря), єпископ Борис (Гудзак), єпископ Віктор (Бедь), єпископ Гавриїл (Кризина), протопресвітер Олександр Шмеман, архімандрит Кирило (Говорун), архімандрит Арсеній (Бочкар), протоієрей Георгій Коваленко, протоієрей Андрій Дудченко, протоієрей Петро Зуєв, протоієрей Богдан Огульчанський, протоієрей Олег Скар [5—6; 15; 19].

Значний внесок у дослідження теоретичних проблем соціальної політики Церкви, діалогу держави, релігійних громад та українського суспільства зробили відомі науковці, зокрема: А. Колодний, М. Маринович, В. Бондаренко, В. Єленський, О. Саган, Л. Филипович, П. Яроцький, Р. Небожук, Ю. Чорноморець, А. Арістова, О. Недавна, Т. Гаврилюк, В. Шевченко, В. Петренко, П. Павленко, О. Бучма, М. Черенков, В. Чемерис, В. Сергійчук, Ф. Медвідь, Я. Грицак, М. Гетьманчук, А. Аржавський, А. Зінченко, Г. Щокін, М. Головатий, Є. Романенко, О. Радченко, О. Неклеса, І. Бідзюра, В. Пасічник, П. Кралюк, М. Пірен, І. Варзар [7; 12—15; 17; 20].

Незважаючи на те, що сьогодні у вітчизняній науці державного управління здебільшого домінує саме науковий матеріалізм, агностицизм і навіть певний атеїзм, який базується на матеріалістичній парадигмі розвитку науки, варто впроваджувати конструктивний діалог представників сучасної світської науки та християнської теології. На нашу думку, моральний релятивізм, песимізм та бездуховність в довгостроковій перспективі доведуть сучасну людину до глобальної духовної кризи, яка поступово руйнує увесь світ. Отже, виникає не-

обхідність у критичному аналізі системних принципів наукового матеріалізму з точки зору біблійного одкровення та християнської теології.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає в аналізі сутності соціальної доктрини церкви в питаннях будівництва соціальної держави.

Для досягнення мети були поставлені та вирішені такі завдання:

- у контексті доктрини державотворення розглянути духовні підвалини біблійного одкровення (вчення старозавітних пророків);
- окреслити кордони соціальної доктрини православної церкви в державно-управлінському контексті та описати ключові сучасні підходи до розуміння соціального вчення церкви, соціального служіння релігійних громад та ціннісних чинників формування процесів державотворення у світлі вчення християнства;
- виділити й проаналізувати засади соціальної доктрини церкви у питаннях соціальної справедливості.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Слід зазначити, що питання соціального буття людства, соціальної справедливості у суспільстві простежуються у біблійному одкровенні. У святому письмі (Слові Божому — Біблії) йдеться про те, що "турбота про справедливість була одним із факторів — якщо не центральним, — завдяки якому багатогранне життя стародавнього Ізраїлю було об'єднане впродовж усіх історичних змін. Жодна сфера життя Ізраїлю не була позбавлена піклування про справедливість, та було відомо, що Господь діє в усіх цих сферах" [16, с. 263]. Прагнення справедливості на землі впливає з текстів святого письма. Тема соціальної справедливості не є абстрактною філософською проблемою і для сучасної соціальної доктрини церкви.

Зазначимо, що соціальна доктрина церкви — це християнське богословське знання про сутність, устрій та розвиток людського суспільства. Вивчаючи тисячолітній досвід людства, релігійні переконання людей, історію впливу християнства на розвиток науки, можна стверджувати, що соціальна доктрина церкви є сполучною ланкою між політикою, соціальною філософією та богослов'ям церкви. Ця наука постачає матеріал для формулювання богословських ідей і навіть політологічної думки.

Отже, у світлі соціальної доктрини церкви, соціальна справедливість — одна з головних вимог Бога до усього людства. З Біблії ми знаємо, що Бог, звертаючись через проповідь пророків до правителів народу Ізраїлю, вимагав щоб вони дотримувались праведності та справедливості в усіх значеннях цих слів. Збереження справедливості було покладено і царів Ізраїлю. Згідно з біблійним одкровенням, успішне правління царів завжди ідентифікувалося із захистом бідних, пригноблених людей та соціальною стабільністю в суспільстві. Деспотизм, бюрократія, корупція, авторитарність, жорстокість в управлінні народом розглядаються Біблією як тяжкий гріх перед Богом.

Відомо, що старозавітні пророки безстрашно піддавали жорсткій безкомпромісній критиці царів, суддів,

восначальників та керівників різного рівня влади за те, що вони не займалися вирішенням питань соціальної справедливості, модернізації умов праці, справедливо-го розподілу майна. Християнські теологи вважають, що власними зусиллями сучасне суспільство неспроможне подолати ті кризові явища, які воно само породило [1—3]. На їхню думку, подолання бідності, боротьба із соціальним розшаруванням, побудова більш справедливого світу, який враховував би вічні абсолютні цінності Бога, є неминущим завданням не лише людства, але й християнської церкви.

Таким чином, пророча діяльність включала в себе такі аспекти:

- викривальні промови та погрози;
- активну соціальну та політичну позицію;
- есхатологічні обітниці;
- покайні молитви та співи подяки;
- месіанські пророцтва;
- моральні послання та релігійно-духовне повчання.

Безумовно, абсолютна справедливість та вічний світ на землі є недосяжними. Будь-які проекти побудувати рай на землі приречені. Але людство, будуючи суспільні відносини на біблійних засадах [2], в змозі наблизитися до більш справедливого світу, вільного від насилля, тотальної корупції, війн та соціальних конфліктів.

Наголосимо, що саме тому у соціальному вченні православної церкви велика увага приділяється питанням політики, економіки, права та глобалізації: "Християнський ідеал поведінки народу й уряду у сфері міжнародних відносин полягає в "золотому правилі": "Усе, чого бажаєте, щоб вам робили люди, так і ви робіть їм" (Мф. 7: 12) [5; 18; 19]. Прагнення досконалості приводить людину до трансцендентального виміру її існування. Згідно з ієрархією духовних цінностей біблійного одкровення, основна турбота старозавітних пророків полягала у забезпеченні соціальної справедливості.

Пророки не применшували значення економічного та політичного життя людства, навпаки, соціальна сфера діяльності була для них природним напрямом пророчого служіння [4, с. 343—348]. Їхньою головною турботою є проблема соціальної нерівності, бідності та подолання корупції. Пророки постійно говорили про те, що "Бог бажає економічної справедливості та засуджує несправедливість" [3, с. 129]. Роздумуючи над місією пророка

Кристофер Райт пише про те, що соціальний образ стародавнього Ізраїлю не був випадковою примхою в історії людства. Він також не був тимчасовим, практичним побічним продуктом соціальних відносин. На його думку, науковці не можуть відкинути соціальний вимір Біблії, як деяку шкаралупу, з якої людство має намір видобути ядро вічних духовних істин. Теолог глибоко переконаний, що соціальна реальність стародавнього Ізраїлю була "невід'ємною частиною того, заради чого Бог викликав цей народ до буття" [16, с. 56]. Отже, біблійні історичні епохи можна, у разі аналогії, уподібнити періодам духовних та соціальних революцій людства, які приводять до змін картини усього світу. В теологічному сенсі, народ Ізраїлю існував для того, щоб бути для усього людства реальним прикладом справедливого суспільства, що живе за волею Бога. "Бог — свя-

тий та справедливий, і тому зло не може залишатися безкарним" [4, с. 443].

Слід зазначити, що політична, соціальна та культурна структура ізраїльського суспільства, органічно пов'язана з вірою та завітом Бога [8]. Народ, що живе за волю Бога, підкорюється Його закону, формує певну модель розвитку суспільства, не позбавлену релігійних цінностей та духовних ідеалів. Згідно з біблійним одкровенням, постійна духовна та соціальна боротьба людини за справедливість має виключати пасивну поведінку людини [6, с. 122].

Наголосимо, що слово "справедливість", насправді, є більш містким, оскільки включає ідеї любові та щедрості. Згадаймо також заповідь захищати вдів та сиріт (Вих. 22:21), заповідь допомагати бідним, годувати голодних, приймати бездомних, одягати голих (Іс. 58:7). До цього можна додати: "Не будеш ненавидіти брата свого в серці своєму" та "будеш любити ближнього свого, як самого себе!" (Лев. 19:1 — 18). І знову: "Як тубілець із вас буде для вас прихорго, що мешкає з вами, і ти будеш любити його, як самого себе" (Лев. 19:34). Допомога бідним є важливою заповіддю Бога.

Відомо, що проблема бідності, нещасних та знедолених займає центральне місце в біблійному одкровенні. Не випадково протягом століть у думках та справах релігійних мислителів світу переважало переконання, що борючись з усіма цими бідами (соціальна несправедливість), людство виконує волю самого Бога. Теологи зазначають, що старозавітні пророки Біблії були переконані у тому, що бідність є великим стражданням людства, основною формою людської біди, нещастя. Віруючи люди, згідно з вченням пророків, мають полегшувати страждання бідних. Саме тому "пророк, бажаючи покласти кінець стражданням бідних, стає моралістом, політиком, юристом" [10, с. 75].

У Біблії джерелом та твердинею справедливості є сам Бог, діяння Якого завжди істинні та праведні. Він завжди віддає кожній людині належну мірою за її добрі справи й гріхи та ніколи не порушує принципу вищої справедливості. Люди, які прагнуть у своїх взаємних стосунках бути чесними, мають любити справедливість та співвідносити власні вчинки з завітами Бога. "На думку пророків, справедливий, люблячий та милостивий Бог (Вих. 34:6-7) завжди вимагає співчуття та справедливості" [4, с. 418].

Можна розробити подальшу диференціацію смислових відтінків поняття справедливості на основі біблійного одкровення:

- природна справедливість, що встановлюється самим Богом та має однакову силу для всіх живих істот, насамперед, для людей;
- політична справедливість, на всіх тих, хто належить до Ізраїлю, який належить Богові;
- законна справедливість, що визначена конкретними законами Бога та держави.

Отже, згідно з релігійною думкою, жодна етична система не має значущості та сили, якщо вона не пов'язана з Богом, та що не може бути іншого Абсолюту, крім Особистості Живого, здатного відкриватися, істинного Бога. У цьому головне соціального вчення Біблії. "Бог бажає справедливості, Божий характер співпадає з Його бажанням з тої простої причини, що справедливість є

соціальним виразом співчуття" [3, с. 223]. Вочевидь, що біблійне одкровення тісно пов'язане з державним управлінням, політикою, філософією та соціологією. "В цьому випадку справедливість є політичною формою співчуття, соціальна форма любові, справедливість співчуття, що має коріння в співчутті Бога" [3, с. 224].

Соціальна стабільність, економічне зростання та співробітництво між людьми, за пророками, передбачають внутрішній духовний зв'язок та додержання заповідей Божих. Таким чином, і справедливість, і милосердя — це не прихильність меценатства, а веління Бога, обов'язок кожної людини перед Творцем. Людині, яка працює, кожен день створює суспільні блага, не потрібно приймати законно зароблену платню як милостину, тому що вона їй належить за справедливістю. Хоча сьогодні в нашому світі нерідкими є спроби олігархії відкупитися від обов'язків, які накладає соціальна справедливість, дрібними фінансовими подачками та акціями милосердя перед телекамерами.

Будь-яка держава, суспільний інститут, корпорація, громадянське суспільство без фундаментальних основ соціальної справедливості будуть руйнуватися. Нині, як ніколи, сучасний соціум має пройтися єдністю соборності, солідарності та відповідальності. Згідно з соціальним вченням церкви, суспільство має усвідомити головну думку пророчого вчення: всі люди є членами однієї великої родини, дітьми одного Отця Небесного, і вони мають відчувати себе єдиним обраним народом. Людина повинна та може виконувати обов'язок соціальної відповідальності перед Богом та суспільством, спираючись на силу жертвовної, полум'яної його любові до Бога та ближнього.

Сутність соціального вчення церкви полягає у втіленні християнської любові. Тільки любов, а не примус та абстрактні формули ідеології навчають християнина правильного вибору та праведного шляху життя. Християнин ненавидить гріх, але любить стражденну людину, тому він завжди розрізняє гріх, який завжди слід відкидати, та гріховну людину, яка завжди зберігає свою людську гідність, навіть якщо забуває Бога.

В умовах розвитку сучасної цивілізації проблема розвитку соціальної доктрини церкви не лише зберігає свою значущість, але й набуває особливої актуальності. Суперечності, конфлікти, антагонізми соціальної історії, що супроводжувалися виявом несправедливості, змушують людей шукати шляхів та засобів, що ведуть до практичної реалізації ідеалу справедливості. І що хворобливішими є вияви несправедливості, то більш привабливою видається її протилежність. Соціальна справедливість, необхідна у зв'язку з соціальним питанням, яке в наш час набуло планетарних масштабів, торкається соціальних, політичних та економічних аспектів і, насамперед, структурного виміру проблем та прийнятих відповідних рішень міжнародною спільнотою.

ВИСНОВКИ

На сучасному етапі релігійного, духовного, історичного і політичного розвитку України соціальна доктрина українських православних церков набуває особливого теоретико-методологічного та соціально-практичного значення не лише в християнській теології, але також і в державному управлінні. Це є наслідком конст-

руктивної взаємодії української держави та релігійних організацій, яка спричинила позитивну зміну в комунікативному середовищі церков та українського суспільства. Наразі особливої ваги набуває утвердження концепції конструктивної співпраці держави та церкви у формуванні державної соціальної політики.

Розглядаючи соціальну доктрину церкви, варто зазначити, що політика з точки зору християнства є, по суті, унікальним зосередженням і синтезом різних типів та форм людської діяльності. Вона є продовженням релігійних, світоглядних, філософських, ідеологічних установок і програм, теоретичних й емпіричних поглядів на суспільство, що виражає домагання різних його груп, національні й державні інтереси.

Соціальна доктрина церкви — це найдавніша та закладнича дисципліна класичної європейської освіти. Ця академічна дисципліна досліджує зони перетину метафізичного і політичного і пов'язана як з власне теологією, так і з політичною філософією. Христос Спаситель закликає християнина до такого морального зросту та соціальної активності, про які світ, зазвичай, просто не має поняття. Християни мають чути запитання сучасного світу про справедливість та відповідати на ці питання так, щоб вони ставали належною відповіддю — голосом Самого Живого Бога. Одкровення Нового Завіту та сила Святого Духа вказують світові, що існують нові можливості для просування шляхом соціальної справедливості. Цей заклик має породжувати конкретні програми та завдання в різних сферах життя: від глобалізації та справедливої економіки в міжнародних масштабах до державних та соціально-суспільних реформ у внутрішній політиці. Православні християни мають ревно відстоювати соціальну справедливість, якої прагне все людство і яка в новий та несподіваний спосіб входить у наш світ через життя та подвиг Христа Спасителя.

З точки зору соціальної доктрини церкви, піклування про соціальну справедливість є фундаментальною, базисною цінністю розвитку та повноцінного функціонування суспільства. Вона служить мірилом того, наскільки людина та суспільство перебувають у гармонії із Законом Божим. Веління Творця осмислювалися пророками як екзистенційна сила справжнього Буття, яка переборювала людину та вкладала до її вуст Слово Боже. Значення слова "Бог", виражене в історії Ізраїлю та в проповіді пророків пов'язане з такою реальністю преображення та оновлення, яку може бути приписано лише Творцеві, вільному від пут історичної необхідності, природного детермінізму та економічної доцільності. З цього значення слова "Бог" і розвивається детальне соціальне вчення пророків — слідування нічим не обумовленій Правді Божій у світі. Дія Бога у Старому Завіті пов'язується з творенням людини, укладенням завіту з Авраамом, виходом Ізраїлю з Єгипту та відновленням цілісності та єдності ізраїльського суспільства, все це — етапи єдиного шляху Промислу Божого у житті людства.

Сучасні православні християни можуть брати приклад із старозавітних пророків у боротьбі із синкретизмом, язичництвом, магією та соціальною несправедливістю. Пророка критика у книгах Святого Письма є одним з найкращих відомих нам прикладів захисту живої релігійної віри, соціальної справедливості, духовної єдності та цілісності народу в Завіті з Богом. На всі часи,

що залишилися, пророка діяльність буде джерелом сили та оптимізму для духовної боротьби, стійкості у вірі та соціального реформаторства в світлі Правди Божої.

Соціальне вчення пророків являє сучасному суспільству багато уроків моральної відповідальності, стійкості у вірі, відданості Заповітам Бога, і в тому числі, формує поняття про соціальну справедливість та відповідальність. Пророчі книги Старого Завіту — це не систематичний виклад пророчої соціальної думки, а життя пророків у реальних історичних, політичних та соціальних обставинах народу Божого, зібрання їхніх полум'яних проповідей, складених під проводом Господа та звернених до всього світу. Основні теми соціального вчення пророків проглядаються майже на всіх сторінках Біблії, тому й богословський аналіз соціальної думки пророків "має деяку штучність" [4, с. 354] та може повноцінно сприйматися православним християнином лише в контексті місії православної церкви.

Соціальне вчення старозавітних пророків є зібранням засад, які були випробувані життям народу Божого та покликані стати частиною фундаменту соціального вчення та місії Православної Церкви, за допомогою яких вона надихає суспільство, політику, економіку та освячує світлом Христової Істини всі сфери людської життєдіяльності.

Вивчення християнської теології формує ціннісний світогляд людини, допомагає їй розібратися в культурних кодах цивілізацій, а також дозволяє державним службовцям, політикам, громадським діячам вибудовувати гармонійні відносини з представниками різних релігій, зміцнюючи громадянську злагоду і міжрелігійний мир в країні.

Література:

1. Бергер П. Священная завеса. Элементы социологической теории религии / Питер Бергер; пер. с англ. Р. Сафронова. — М.: Новое литературное обозрение, 2019. — 208 с.
2. Біблія і мораль / Біблійні корені дій християнина / Пер. з італ. І. Цмоканич, О. Демко, Т. Окіс, О. Бодак. — Львів: Свічадо, 2012. — 200 с.
3. Борг М. Бунтарь Иисус: Жизнь и миссия в контексте двух эпох / Маркус Борг; [пер. с англ. М.И. Завалова]. — М.: Эксмо, 2009. — 400 с.
4. Введение в Ветхий Завет. С заметками по истории толкования Ветхого Завета и истории библейской археологии. Под редакцией Марка Мангано: Пер. с англ. — М.: Духовная Академия Апостола Павла, 2007. — 528 с.
5. Гавриїл (Я.В. Кризина), архім.; Діонісій Мартишин, прот. Соціальне служіння Православної Церкви в умовах викликів сучасного світу: монографія / Я.В. Кризина, Д.С. Мартишин. — К.: ДП "Вид. дім "Персонал", 2018. — 254 с.
6. Гавриїл (Я.В. Кризина), єп.; Діонісій Мартишин, прот. Вступ до православної теології: посібник. — 2-ге вид., перероб. і допов. / Я.В. Кризина, Д.С. Мартишин. — К.: ДП "Вид. дім "Персонал", 2019. — 296 с.
7. Головатий М.Ф. Соціальна політика і соціальна робота: Термінолог.-понятійн. слов. / М.Ф. Головатий, М.Б. Панасюк. — К.: МАУП, 2005. 560 с.
8. Гольдшмидт Пинхас, раввин. Общине и миру: Размышления о важном. — М.: Мосты культуры, 2018. — 256 с.

9. Еліаде Мірча. Пошуки. Історія та смисл в релігії / Пер. з англ. Анни Марії Басаурі Зюзіної. — К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2018. — 256 с.

10. Іудейсько-християнський діалог. Словарь справочник / Под ред. Леона Кленіцкого и Джеффри Вайгодера. — М.: ББИ, 2004. — 318 с.

11. Казанова Хосе. Релігія в сучасному світі: плюралізм, секуляризація, глобалізація / Пер. з англ. Романа Скакуна. — Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2019. — 348 с.

12. Крутий О. М., Радченко О. В. Публічний діалог в системі політичної культури демократичного суспільства [Текст]: монографія / О.М. Крутий О.В. Радченко. — Харків: Вид-во АДНДУ, 2015. — 396 с.

13. Неклесса Олександр. Осмислюючи майбутнє. Світ як незавершений проєкт / Пер. з рос. Мирослава Лаюка, Катерини Сінченко. — Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2018. — 208 с.

14. Пасічник В.М. Формування державної політики національної безпеки України на засадах української національної ідеї: монографія / Василь Миколайович Пасічник. — К.: ВАДНДУ, 2016. — 300 с.

15. Радченко О.В. Практикум з історії політичної думки України: навчальний посібник / О.В. Радченко, С.В. Пробийголова, Н.В. Пробийголова. — Харків: Асоціація докторів державного управління. — Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2010. — 352 с.

16. Райт Кристофер. Око за око. Етика Ветхого Завета / Пер. с англ. — Черкаси: Коллоквиум, 2010. — 536 с.

17. Семигіна Т.В. Порівняльна соціальна політика: навч. посіб. — К.: МАУП, 2005. — 276 с.

18. Чопей Богдан, Мартышин Дионисий, протоиерей. Основы социального учения Русской Православной Церкви: учеб. пособие. — К.: Духовно-просветительский Центр имени Святых Апостолов, ДП "Издательский дом "Персонал", 2013. — 306 с.

19. Шмеман Александр, протопресвитер. Церковь и церковное устройство. Сборник статей. — М.: ГРАНАТ, 2018. — 376 с.

20. Щокін Г.В. Основи політичної науки. — К.: МАУП, 2006. — 184 с.

References:

1. Berher, P. (2019), *Sviaschennaia zavesa. Elementy sotsyologicheskoy teoryi relyiuy* [The sacred veil. Elements of the sociological theory of religion], *Novoe lyteraturnoe obozrenye*, Moscow, Russia.

2. Tsmokanych, I. Demko, O. Okis, T. and Bodak, O. (2012), *Bibliia i moral'. Biblijni koreni dij khrystyianyina* [Bible and morality. Biblical roots of Christian action], *Svichado*, L'viv, Ukraine.

3. Borh, M. Buntar' Yysus: (2009), *Zhyzn' y myssyia v kontekste dvukh epokh* [The Rebel Jesus: Life and Mission in the Context of Two Epochs], *Eksmo*, Moscow, Russia.

4. Manhano, M. (2007), *Vvedeniye v Vetkhyj Zavet. S zametkami po ystoriy tolkovaniya Vetkhoho Zaveta y ystoriy byblejskoj arkhelohyy* [Introduction to the Old Testament. With notes on the history of the interpretation of the Old Testament and the history of biblical archeology. Edited by Mark Mangano], *Dukhovnaia Akademyia Apostola Pavla*, Moscow, Russia.

5. Kryzyna, Ya.V. and Martyshyn, D.S. (2018), *Sotsial'ne sluzhinnia Pravoslavnoi Tserkvy v umovakh vyklykiv suchasnoho svitu* [Social service of the Orthodox Church in the context of the challenges of the modern world], *DP "Vyd. dim "Personal"*, Kyiv, Ukraine.

6. Kryzyna, Ya.V. Martyshyn, D.S. and Bochkov, P.V. (2018), *Vstup do pravoslavnoi teolohii* [Introduction to Orthodox theology], *Vyd. dim "Personal"*, Kyiv, Ukraine.

7. Holovatyj, M.F. and Panasiuk, M.B. (2005), *Sotsial'na polityka i sotsial'na robota* [Social Policy and Social Work: Terminologically-Conceptual Dictionary], *MAUP*, Kyiv, Ukraine.

8. Hol'dshmydt, P. (2018), *Obschne y myru: Raz-myshleniya o vazhnom* [Community and Peace: Reflections on the Important], *Mosty kul'tury*, Moscow, Russia.

9. Eliade, M. (2018), *Poshuky. Istoriia ta smysl v relihii* [Searches. History and meaning in religion], *DUKh I LITERA*, Kyiv, Ukraine.

10. Klenytskyi, L. and Vajhoder, Dz. (2004), *Yudejsko-khrystyanskyj dyaloh. Slovar' spravochnyk* [Judeo-Christian dialogue. Dictionary reference], *BBY*, Moscow, Russia.

11. Kazanova, Kh. (2019), *Relihiia v suchasnomu sviti: pliuralizm, sekuliaryzatsiia, hlobalizatsiia* [Religion in the modern world: pluralism, secularization, globalization], *Vydavnytstvo Ukrains'koho katolyts'koho universytetu*, L'viv, Ukraine.

12. Krutij, O.M. and Radchenko, O.V. (2015), *Publichnyj dialoh v systemi politychnoi kul'tury demokratychnoho suspil'stva* [Public dialogue in the system of political culture of a democratic society], *Vyd-vo ADNDU*, Kharkiv, Ukraine.

13. Neklessa, O. (2018), *Osmysliuuchy majbutnie. Svit iak nezavershenyj proekt* [Thinking about the future. The world is an unfinished project], *DUKh I LITERA*, Kyiv, Ukraine.

14. Pasichnyk, V.M. (2016), *Formuvannia derzhavnoi polityky natsional'noi bezpeky Ukrainy na zasada kh ukrains'koi natsional'noi idei* [Formation of the state policy of Ukraine's national security on the basis of the Ukrainian national idea], *VADNDU*, Kyiv, Ukraine.

15. Radchenko, O.V. Probyjholova, S.V. and Probyjholova, N.V. (2010), *Praktykum z istorii politychnoi dumky Ukrainy* [Workshop on the history of political thought in Ukraine], *vyd-vo SNU im. V. Dalia, Luhans'k*, Ukraine.

16. Rajt, K. (2010), *Oko za oko. Etyka Vetkhoho Zaveta* [An eye for an eye. Ethics of the Old Testament], *Kollokvium*, Cherkassy, Ukraine.

17. Semyhina, T.V. (2005), *Porivnial'na sotsial'na polityka* [Comparative social policy], *MAUP*, Kyiv, Ukraine.

18. Chopej, B. and Martyshyn, D. (2013), *Osnovy sotsyal'noho ucheniya Russkoj Pravoslavnoj Tserkvy* [The foundations of the social doctrine of the Russian Orthodox Church], *Vyd. dim "Personal"*, Kyiv, Ukraine.

19. Shmeman, A. (2018), *Tserkov' y tserkovnoe ustrojstvo* [Church and church structure. Digest of articles], *HRANAT*, Moscow, Russia.

20. Schokin, H.V. (2006), *Osnovy politychnoi nauky* [Basic political science], *MAUP*, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 21.03.2019 р.

О. Р. Антонова,
к. держ. упр., доцент кафедри парламентаризму та політичного менеджменту,
Національна академія державного управління при Президентові України
ORCID iD: 0000-0002-6575-7915

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.8.111

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ШЛЮБУ І СІМ'Ї В АМЕРИКАНСЬКИХ ТА АЗІАТСЬКИХ ДЕРЖАВАХ

O. Antonova,
candidate of Sciences in Public Administration (PhD), assistant professor of Parliamentarism and Political
Management Department National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

CONSTITUTIONAL AND LEGAL REGULATION OF MARRIAGE AND FAMILY IN AMERICAN AND ASIAN STATES

У статті досліджується проблема конституційно-правового регулювання шлюбу і сім'ї в американських (на прикладі Канади) і азійських (на прикладі Японії) країнах. Значну увагу приділено особливостям правової системи цих країн і характеру конституційних правовідносин громадян у шлюбі та сім'ї.

Інтерес до конституційно-правових систем Канади та Японії виник не випадково, адже історія державності цих країн та її правова система допомагає зрозуміти напрям сучасного розвитку основного осередку суспільства — сім'ї. Зокрема регулювання сімейних відносин в Канаді, незважаючи на їх приватний характер, в основному відбувається за нормами публічно-приватного права. Це пов'язано з особливостями правової системи Канади, зокрема демократичним характером конституційних норм, що містяться у 25 актах. Серед них і Канадська Хартія Прав і Свобод (декларація прав), яка складає першу частину Конституційного акту 1982 року, що регулює у тому числі шлюб і сім'ю.

Конституційно-правове регулювання шлюбу і сім'ї в Японії здебільшого побудоване на національних звичаях і традиціях. Проте чинна Конституція Японії є Верховним законом Японії, яка детально регулює питання шлюбу. Характерним тут є закріплення рівноправності статей, взаємної згоди сторін на укладання шлюбу, проте бракує норм, що забезпечують рівність прав дітей. Тому можна стверджувально говорити, що японці володіють широким колом конституційних прав і свобод на шлюб і сім'ю, які носять публічно-приватний характер з елементами звичаєвого права.

The present stage of development of the national legal systems of the world testifies to the continuation of the trend towards their convergence and further mutual penetration. An important catalyst for this process is the awareness and recognition of the fundamental rights and freedoms of man and citizen for marriage and family. The form and extent of these constitutional rights in different countries have both general features and their peculiarities, which are determined by national traditions. In particular, issues that reveal the constitutional and legal regulation of marriage and family in American and Asian countries are relevant.

Therefore, the article deals with the problem of constitutional and legal regulation of marriage and family in American (on the example of Canada) and Asian (on the example of Japan) countries.

Interest in the constitutional and legal systems of these countries was not accidental, because the history of the state of these countries and its unique legal system, helps to understand the direction of modern development of the main center of society — the family.

However, modern scholars are disregarding this problem, which testifies to little research on the topic both at the domestic level and within international law.

Studies conducted in the article show that the constitutional and legal regulation of marriage and family in American and Asian countries is not identical. However, this does not indicate the truthfulness and falsehood of others.

Thus, the regulation of family relations in Canada, regardless of their private nature, is largely in the rules of public law. This is due to the peculiarities of the Canadian legal system, in particular the democratic

nature of the constitutional norms contained in 25 acts. Among them is the Canadian Charter of Rights and Freedoms (the Declaration of Rights), which is the first part of the 1982 Constitutional Act governing marriage and family.

In general, the national characteristics of families living in American countries are traditionally perceived as the bulwark of a vibrant, vibrant society. Therefore, there are doubts among researchers about the fact that such families are a stable, unchanging institute. However, the stability of families, in our opinion, is not related to the democratic nature of their development. It depends on the amount of constitutional guarantees that ensure the strength of family relationships.

In particular, the Canadian unwritten Constitution is a fairly broad set of sources that adequately ensure the well-being of families. Moreover, these sources characterize historical maturity. These include laws, court precedents, separate acts of the head of state, legal practices, constitutional agreements, etc. (as opposed to the American Constitution as a holistic document).

Studies conducted in the article show that the constitutional and legal principles of marriage and family in Asia, in particular in Japan, have their own peculiarities. This is one of the Far Eastern legal systems characterized by the combination of its own traditional law and borrowed elements of the continental and Anglo-American families.

In the constitution of Japan, there is a noticeable influence of the Anglo-Saxon system of law, which is to consolidate a wide range of human rights and freedoms, especially personal, based on the concept of individualism. Consequently, the democratic features of the Constitution of 1947 include the provisions on "inviolability" of fundamental human rights, respect for the person, equality of all before the law, freedom of thought, conscience, religion, assembly, association, word, press. Significant progressive moment of this Constitution was the introduction in Japan of the formal equality of the spouses.

For Japan, as well as for some European states and states of America (England, France, USA), it is typical to avoid the legal definition of the concept of marriage, since according to the general legal concept, a marriage can be considered a civil contract (contract). Such a concept is based on the requirements of the law in order to conclude any contracts.

Typical for the Constitution of Japan is the consolidation of the equality of articles, the mutual consent of the parties to marry, but lacks the standards that ensure the equality of the rights of children. Therefore, it can be argued that the Japanese have a wide range of constitutional rights and freedoms for marriage and family, which are public-private with elements of customary law.

Ключові слова: шлюб, сім'я, публічно-приватний характер відносин, звичаї, рівність статей, взаємна згода сторін.

Key words: marriage, family, state-private nature of relations, customs, equality of the articles, mutual agreement of the parties.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасний етап розвитку національних правових систем світу засвідчує продовження тенденції до їх зближення та подальшого взаємного проникнення. Важливим каталізатором цього процесу є усвідомлення та визнання основоположних прав і свобод людини і громадянина на шлюб і сім'ю. Форма й обсяг цих конституційних прав у різних країнах мають як загальні риси, так і свої особливості, зумовлені національними традиціями. Зокрема актуальними є питання, що розкривають конституційно-правове регулювання шлюбу і сім'ї в американських та азіатських країнах.

Інтерес до конституційно-правових систем Канади та Японії виник не випадково, адже історія державності цих країн та її унікальна правова система, допомагає зрозуміти напрямки сучасного розвитку основного осередку суспільства — сім'ї.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Серед науковців, що досліджують проблему конституційно-правового регулювання прав і свобод людини і громадянина, провідне місце займають представники сучасної вітчизняної наукової думки — З. Габрелян [1], В. Кононенко, М. Перепьолкін, Т. Сироїд, І. Солопова

[4], Л. Тимченко [2], Л. Філяніна, О. Шаповалова [5] та інші.

Проте науковці оминають увагою проблему конституційно-правового регулювання шлюбу і сім'ї, що свідчить про малодослідженість теми як на рівні вітчизняного, так і в межах міжнародного права.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є конституційно-правове регулювання шлюбу і сім'ї в американських (на прикладі Канади) та азіатських (на прикладі Японії) країнах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Національні особливості сімей, що проживають у країнах Америки традиційно сприймаються як оплот вільного суспільства, що динамічно розвивається. Тому серед дослідників [1—5] з'являються сумніви відносно того, що такі сім'ї є стабільним, незмінним інститутом. Проте стабільність сімей, на нашу думку, ніяк не пов'язана з демократичним характером їх розвитку. Вона залежить від обсягу конституційних гарантій, що забезпечують міцність сімейних відносин.

Зокрема канадська неписана Конституція являє собою досить широку сукупність джерел, що належним

чином забезпечують добробут сімей. Більш того, ці джерела характеризують історичну зрілість. До них належать закони, судові прецеденти, окремі акти глави держави, правові звичаї, конституційні угоди тощо (на відміну від американської конституції, як цілісного документу). Зокрема у Конституційному акті 1982 року визначено, що регулюють суспільні відносини в державі 25 основних актів. Крім того, параграф 52 (2) цього Конституційного акту визначає, що Канадська Хартія Прав і Свобод гарантує громадянам основні права і свободи, у тому числі право на шлюб і сім'ю.

Особливість реалізації цих прав полягають у тому, що, відповідно до Розділу 91 ч. 26 Конституції 1867 року (сьогодні цей закон є одним із складових елементів Конституції Канади) — Парламент Канади, Федеральний уряд і провінції Канади мають виняткову владу щодо регулювання шлюбу і сім'ї. Зокрема, Парламент Канади має виключно законодавчі повноваження щодо регулювання шлюбу і сім'ї; Федеральний уряд виконує сутнісно-регулятивну функцію у цих правовідносинах; провінції Канади володіють виключною юрисдикцією щодо процедур реєстрації шлюбу та розлучення, регулюють питання власності подружжя і утримання членів сім'ї. Одночасно ч. 12 ст. 92 Конституції 1867 року надає законодавчим органам провінцій право приймати закони, що регулюють умови реєстрації шлюбу в урочистій обстановці.

У Конституції України все набагато простіше, адже традиційно, конституції романо-германської правової системи мають уніфікований характер. Тому у ч. 1 ст. 51 Конституції України мова йдеться про загальні засади шлюбу, права та обов'язки подружжя: "Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї" [6]. Щодо урочистої реєстрації шлюбу, то вона, відповідно до ч. 2 ст. 22 Сімейного кодексу України, за заявою наречених, проводиться в урочистій обстановці [7].

Досягнення шлюбного віку є першою умовою, що постає перед нареченими. Згідно з Конвенцією про згоду на укладання шлюбу, шлюбний вік та реєстрація шлюбу повинна відбутися між "чоловіком і жінкою, які досягли повноліття, мають право без будь-яких обмежень за ознаками раси, національності або релігії укладати шлюб та створювати сім'ю" [8].

У різних країнах вік повноліття коливається від 18 до 21 року. Наприклад, у канадському законодавстві зазначено, що для укладення шлюбу потрібно досягти 18 років [5], але в більшості країн, у супереч вимог Конвенції, шлюбний вік нижчий за вік повноліття. Наприклад, в Італії шлюбний вік для чоловіків становить 16 років, для жінок — 14, в Іспанії — 12 років як для чоловіків, так і для жінок. Найнижчим шлюбний вік у східно-азійських країнах — він становить 9 років, а інколи він може бути ще й зменшено. Тобто нерідко подружжя, укладаючи шлюб, через низький вік навіть не усвідомлює значення своїх дій. Факт одруження для них — це результат угоди їхніх батьків. Зокрема в Індії, на початку двадцятого століття, зафіксовано більше ніж 600 наречених у віці від 1-го до 12-ти місяців (сьогодні, в Індії встановлені вікові обмеження у шлюбному віці: для чоловіків — 21 рік, а для жінок — 18 років) [9, с. 8].

Але практично у всіх країнах існують виключення для тих, кому ще не виповнився шлюбний вік. Аналіз

законодавства Канади свідчить, що укласти шлюб з неповнолітніми (16—18 років) можна тільки за наявності письмового дозволу від обох батьків, законного опікуна або суду. Зокрема у ст. 373 Цивільного кодексу Квебеку (1994 р.) визначено, що: "Перш ніж розпочати церемонію укладання шлюбу, відповідальна особа (службовець) встановлює осіб, вік та сімейний стан майбутнього подружжя. Службовець може здійснити церемонію укладання шлюбу лише якщо майбутнє подружжя досягло хоча б шістнадцятиріччя, а у випадку їх неповноліття, він переконується в тому, що особа, яка наділена батьківською владою, або у відповідних випадках, опікун дав свою згоду на укладення шлюбу". При цьому, Загально федеральний Кримінальний кодекс (1955 р.) забороняє шлюб у віці до 16 років: "Всі, хто святкує, допомагає або бере участь в обряді або церемонії укладення шлюбу, знаючи, що особа, що вступає у шлюб, молодше 16 років, є винним у вчиненні кримінального правопорушення і несе відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк не більше п'яти років".

В Україні ж, право на шлюб надається "за заявою особи, яка досягла шістнадцяти років, за рішенням суду, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам" (ст. 23 Сімейного кодексу України) [7]. Тобто згода батьків при цьому не потрібна. Порівняно з Канадою, в Україні, ранній вік не є злочином.

Отже, у різних країнах за наявності серйозних підстав, шлюбний вік може бути знижено. Право на зниження надається різними установами та посадовими особами. Так, в Україні право на шлюб надається лише судом, у Канаді державною адміністрацією, у Німеччині — опікунським судом, у Швейцарії — урядом кантону.

Не менш важливою конституційною умовою в укладанні шлюбу є його добровільність. У ч. 1 Цивільного кодексу Квебеку йдеться мова щодо вільної згоди та обізнаності двох осіб: "Кожен повинен надати добровільну згоду на укладення шлюбу". Крім того, кримінальним злочином у Канаді є допомога в проведенні весілля, якщо запрошені знають, що одного із подружжя змусили одружитися.

Вимога щодо вільної згоди наречених під час укладання шлюбу міститься і в ч. 1 ст. 51. Конституції України "Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка", адже якщо шлюб зареєстрований без вільної згоди жінки або чоловіка, то він визнається недійсним за рішенням суду [6]. Згода особи не вважається вільною, зокрема, тоді, коли в момент реєстрації шлюбу вона страждала тяжким психічним розладом, перебувала у стані алкогольного, наркотичного, токсичного сп'яніння, в результаті чого не усвідомлювала сповна значення своїх дій і (або) не могла керувати ними, або якщо шлюб було зареєстровано в результаті фізичного чи психічного насильства (ст. 40 Сімейного кодексу України) [7]. Проте порушення цієї вимоги, як і попередньої щодо реєстрації шлюбу з неповнолітніми, не є кримінальним злочином в Україні.

Кардинально відрізняє конституційне законодавство України від канадського умови гендерної приналежності.

У 1999 році, відповідно до рішення Верховного суду Канади, одностатеві пари в Канаді стали прирівнюватися до фактичних шлюбів. Пізніше, федеральний уряд

трьох провінцій надав одностатевим парам право на шлюб: в Онтаріо: Halpernet. al. v. Canada (Вищий суд Онтаріо, 12 липня 2002); в Квебеку: Хендрікс і Лебеф проти Квебека (Вищий суд Квебека, 6 вересня 2002, оскаржене апеляцією, відхиленої 19 березня 2004); в Британській Колумбії: Barbeau v. British Columbia 2003 BCCA 251 (Апеляційний суд Б. К., 1 травня 2003).

Ці рішення суду урегулювали правові відносини між подружжям в одностатевих парах. Таким чином, після 1985 року, у разі смерті одного із подружжя, інший — отримав право на одноразову допомогу у зв'язку зі смертю годувальника.

У результаті зміни конституційних норм, у 2017 році кількість одностатевих пар у Канаді збільшилася на 60,7% порівняно з 2006 роком, що становить 0,9 відсотка від загального числа пар (72 880 одностатевих пар), близько 12% із яких живуть з дітьми. В Україні ж реєстрація шлюбу з особою, яка має таку ж саму гендерну приналежність, що і партнер, є неконституційною. Адже Конституція України містить норми, в яких визначено, що шлюб — це союз "чоловіка і жінки" (ч. 1. ст. 51) [6].

Конституційно-правові засади шлюбу і сім'ї в країнах Азії, зокрема в Японії, мають свої особливості, відмінні від країн Америки. Це одна з далекодистантних правових систем, що характеризується поєднанням власного традиційного права та запозичених елементів континентальної та англо-американської сімей.

Так, Конституція Японії 1947 року [10] замінила попередню Конституцію Великої Японської Імперії, що втратила чинність після поразки Японії у Другій світовій війні 1945 року. До цього часу жодних змін у діючу Конституцію Японії внесено не було.

У конституції простежується помітний вплив англосаксонської системи права, що полягає в закріпленні широкого кола прав і свобод людини, особливо особистих, заснованих на концепції індивідуалізму. Отже, до демократичних ознак Конституції 1947 р. [10] належать положення про "непорушність" основних прав людини, повагу особи, рівність усіх перед законом, свободу думки, совісті, віросповідання, зборів, об'єднань, слова, друку. Значним прогресивним моментом цієї Конституції стало введення в Японії формальної рівності подружжя. Адже Торговий кодекс визнавав жінок недієздатними в цивільному плані, позбавляв вдів права спадкоємства.

У результаті, з прийняттям нової Конституції, були повністю змінені існуючі раніше в японському суспільстві відносини у сім'ї. Зокрема ст. 24 Конституції Японії встановила, що: "Шлюб укладається тільки при взаємній згоді обох сторін і існує за умови взаємного співробітництва, в основу якого покладено рівність прав чоловіка і дружини" [10]. Таким чином, завдяки конституційним вимогам, скасовано інститут патріархальної сім'ї, жінка і чоловік почали визнаватися рівноправними учасниками сімейних відносин.

Проте реальність свідчить про присутність патріархальності в японському інституті сім'ї і сьогодні. Повагу до предків, підпорядкування старшинству є невід'ємною частиною життя, молодші діти підпорядковуються старшим.

Що ж стосується майнових прав подружжя, спадщини, вибору місця проживання, розлучення та інших питань, пов'язаних з шлюбом і сім'єю, то такі відносини

в Японії регулюються чинним сімейним законодавством, "виходячи з принципу особистої гідності і рівності статей" [10].

Отже, Конституції Японії містить лише одну статтю про шлюб і сім'ю. Вона перегукується зі ст. 51 Конституції України, де теж йдеться про добровільну згоду обох сторін, та рівні права і обов'язки у шлюбі, проте поняття "рівність" стосується як подружжя, так і дітей.

Щодо наявності конституційних прав дітей в Конституції Японії, то вона взагалі не згадує про "рівність" дітей, які народились поза шлюбом та у шлюбі. Таке замовчування цієї норми у японському праві розкриває непримиримість японців до позашлюбних дітей. Тобто відносна терпимість до незаконно народжених дітей пов'язана з національними звичаями, адже до прийняття чинної Конституції, незаконно народжені діти передавалися на виховання в сім'ю одного з батьків, що займали більш високий соціальний статус. Бездітним сім'ям із числа родичів, з метою продовження роду, надавалося право на усиновлення такої дитини без згоди їх батьків. За таких умов, діти набували всіх прав законно народжених.

Сьогодні спостерігаються нові проблеми, що стосуються народження дитини, демографічних показників в державі, адже в Японії відсутня система соціальних гарантій для жінок під час вагітності та після пологів. Декретна відпустка здатна серйозно пошкодити кар'єру жінок. Ця соціальна несправедливість призвела до суттєвого зростання усвідомленої самотності, зниження кількості шлюбів та народжуваності дітей.

Для Японії, як і для деяких європейських держав та держав Америки (Англії, Франції, США), характерним є уникнення законодавчого визначення поняття шлюбу, оскільки відповідно до загальної правової концепції шлюб може вважатися цивільно-правовою угодою (договором). Така концепція ґрунтується на вимогах, що ставляться законом до порядку укладення будь-яких договорів.

Все конституційно-правове регулювання сім'ї і шлюбу в Японії переважно носить звичаєвий характер. Тому усі суперечки між членами родини, вирішуються, в основному, без судового втручання. Наприклад є усталеною практикою, коли перед укладанням шлюбу родини нареченого і нареченої звертаються до послуг посередника — "накодо", який добирає пари, виходячи із соціального статусу. Молоді обмінюються фотокартками і автобіографіями, після чого проходить церемонія заручення "юино", де сім'ї дарують одна одній дев'ять ритуальних подарунків — символів щастя.

Крім того, посередник вирішує всі питання, пов'язані з підготовкою весілля, і виступає свідком. Але його основним завданням є урегулювання суперечок, що можуть виникнути між подружжям або між ними та їх сім'ями у продовж всього життя.

За японським законодавством до судової процедури розлучення вдаються лише у тих випадках, коли обидві сторони не можуть мирним шляхом розв'язати конфлікт чи одностайно вирішити проблему. Якщо ж подружжя знаходять компроміс, вони вважаються розлученими без рішення суду, після того, як оформлять своє рішення офіційно. Майнові і немайнові суперечки про поділ майна, аліменти, батьківські права, після роз-

лучення улагоджуються вже згаданим посередником, родичами і друзями колишнього подружжя. Адвокати не відіграють при цьому майже ніякої ролі.

Варто також відмітити, що протягом останніх 100 років Уряд Японії забороняв жінці упродовж шести місяців після розлучення знову виходити заміж. Ця давня архаїчна традиція ставила у безвихідне правове становище дітей, які народилися у "заборонений" шестимісячний період. Враховуючи міжнародні стандарти та прогресивну правову практику, у кінці 2017 року Верховний суд Японії визнав цей законодавчий підхід неконституційним [11], що дозволило виходити заміж після невдалого попереднього шлюбу вже через 100 днів. За умови, якщо ж на момент розлучення жінка не була вагітна і є медична довідка, яка це підтверджує, час очікування знімається зовсім.

Раніше подібні закони існували, наприклад, у Франції, Німеччині й Південній Кореї, але скрізь були скасовані як застарілі.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Здійснені у статті дослідження свідчать, що конституційно-правове регулювання шлюбу і сім'ї в американських і азійських країнах не тотожне. Однак це не свідчить про істинність одних і хибність інших.

Так, регулювання сімейних відносин у Канаді, незважаючи на їх приватний характер, в основному відбувається нормами публічно-приватного права. Це пов'язано з особливостями правової системи Канади, зокрема демократичним характером конституційних норм, що містяться у 25 актах. Серед них і Канадська Хартія Прав і Свобод [5] (декларація прав), яка складає першу частину Конституційного акту 1982 року, що регулює у тому числі шлюб і сім'ю.

Конституційно-правове регулювання шлюбу і сім'ї в Японії, здебільше побудоване на національних звичаях і традиціях. Проте діюча Конституція Японії є Верховним законом Японії, яка детально регулює питання шлюбу. Характерним тут є закріплення рівноправності статей, взаємної згоди сторін на укладання шлюбу, проте бракує норм, що забезпечують рівність прав дітей. Тому можна стверджувально говорити, що японці володіють широким колом конституційних прав і свобод на шлюб і сім'ю, які носять публічно-приватний характер з елементами звичаєвого права.

Література:

1. Габрелян З.В. Суверенитет и права человека в условиях глобальной модернизации. Правоведение. — 2013. — № 4. — С. 41—50.
2. Тимченко Л.Д. Міжнародне право: підручник. — Київ: Знання, 2012. — 631 с.
3. Міжнародне право: словник-довідник / За заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Т.Л. Сироїд. — Харків: Юрайт, 2014. — 403 с.
4. Солопова І.В. Про співвідношення між міжнародним принципом дотримання прав людини і принципом невтручання у внутрішні справи держав. II Південно-

український правничий часопис. — 2015. — № 2. — С. 13—15.

5. Шаповалова О.І. Сутність та типологія норм у міжнародних відносинах: аналіз з позицій концепції нормативної сили. Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". Політологія. Соціологія. Право. — 2013. — № 2. — С. 28—35.

6. Конституція України від 28.06.1996 року. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 11. Ст. 4.

7. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 року. № 2947-III. Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 21—22. — Ст. 135.

8. Конвенция о согласии на вступление в брак, брачном возрасте и регистрации брака от 07.11.1962 г. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_242

9. Лаптева И.А. Легко ли быть супругой ... в детстве? НГ Религии. — 2007. — № 119. — С. 8.

10. Конституция Японии. Конституции государств (стран) мира. URL: <http://worldconstitutions.ru/>

11. Веб-сайт Верховного Суда Японии. URL: <http://www.courts.go.jp/saikosai/>

References:

1. Gabrelyan, Z. V. (2013), "Sovereignty and human rights in the context of global modernization", *Pravovedenye*, vol. 4, pp. 41—50.
2. Timchenko, L. D. (2012), *Mizhnarodne pravo [International law]*, Knowledge, Kyiv, Ukraine.
3. Siroyd, T. L. (2014), *Mizhnarodne pravo: slovnyk-dovidnyk [International law: dictionary-directory]*, Yurayt, Kharkiv, Ukraine.
4. Solopova, I. V. (2015), "On the relationship between the international principle of observance of human rights and the principle of non-interference in the internal affairs of States", *II Pivdenoukrains'kyj pravnychyj chasopys*, vol. 2, pp. 13—15.
5. Shapovalova, O. I. (2013), "The essence and typology of norms in international relations: an analysis from the standpoint of the concept of normative force", *Visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "Kyivs'kyj politekhnichnyj instytut". Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*, vol. 2, pp. 28—35.
6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), "The Constitution of Ukraine of June 28, 1996", *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 11, Art. 4.
7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2002), "Family Code of Ukraine dated 10.01.2002", *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 21—22, Art. 135.
8. The official site of Verkhovna Rada of Ukraine (2018), "Convention on consent to marriage, age of marriage and marriage registration of 07/11/1962", available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_242 (Accessed 15 Oct 2018).
9. Lapteva, I. A. (2007), "Is it easy to be a wife... in childhood?", *NH Relyhyi*, vol. 119. p. 8.
10. Site worldconstitution (2018), "Constitution of Japan", available at: <http://worldconstitutions.ru/> (Accessed 15 Oct 2018).
11. The official site of Supreme Court of Japan (2018), available at: <http://www.courts.go.jp/saikosai/> (Accessed 15 Oct 2018).

Стаття надійшла до редакції 03.11.2018 р.

О. В. Марухленко,

к. е. н., докторант, Національна академія державного управління при президенті України
ORCID iD: 0000-0001-8050-6615

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.8.116

IMPACT INVESTING ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

О. Maruhlenko,

Candidate of Economics, PhD, National Academy for public administration under the President of Ukraine

IMPACT INVESTING AS A TOOL OF SOCIAL CAPACITY DEVELOPMENT

У статті проаналізовано такий сучасний інноваційний інструмент соціального інвестування як impact investing. Розглянуто його особливості використання у міжнародній практиці та можливості застосування в Україні. Детально розглянуто та визначено сутність такого поняття, як impact investing. Визначено і розглянуто походження цього інструменту. Нині найбільшою організацією, що об'єднує гравців ринку імпакт-інвестицій, є американська некомерційна організація Global Impact Investing Network, тому у статті приділено увагу особливостям та можливостям діяльності такої організації. Також у статті виділено чотири основні риси impact investing, а саме: намір мати позитивний соціальний і / або екологічний ефект; вимірювання, оцінка результатів від впливу; намір отримати прибуток; фінансовий результат може варіюватися. При розгляді особливостей використання impact investing у міжнародній практиці наведені передові практики їх застосування. У статті наголошується, що наявний світовий досвід здійснення impact investing показує, що є безліч проблемних питань, які стримують його розвиток: потрібне проведення відповідних наукових досліджень, створення різних методик, підготовка фахівців тощо. У зв'язку з цим необхідно, щоб в Україні існував орган, який взяв би на себе функції щодо вивчення досвіду impact investing, його адаптації та популяризації на ринку країни. Таким координуючим органом міг би стати Український банк реконструкції та розвитку (УБРР). Однак створення нової фінансової інституції неминуче пов'язане з певними ризиками.

The article analyzes such a modern innovative social investment tool as impact investing. Its features of use in international practice and the possibilities of its use in Ukraine are considered. The essence of the concept of impact investing is reviewed and defined in detail. Identified and considered the origin of this tool. Currently, the largest organization uniting players in the market of impact investments is the American non-profit organization Global Impact Investing Network, so the article focuses on the features and capabilities of this organization. The article also highlights four main features of impact investing, namely: the intention to have a positive social and / or environmental effect; measurement, impact assessment; intends to make a profit; The financial result may vary. When considering the features of the use of impact investing in international practice, best practices for their use are given. The article notes that the existing international experience in the implementation of impact investing shows that there are many problematic issues that hinder its development: it requires the conduct of relevant research, the creation of various methods, the training of specialists and the like. In this regard, it is necessary for Ukraine to have a body that would take over the functions of studying the experience of invest investing, adapting it and popularizing it in the country's market. Such a coordinating body could be the Ukrainian Bank for Reconstruction and Development (UBD). However, the creation of a new institution is inevitably associated with certain risks. Namely: among the Ukrainian market participants there is a fear that if the UBR will provide only refinancing to banks (at the first stage it will be only state-owned banks), in this case the Ukrainian Bank for Reconstruction and Development may become the second issuing center; A new bank should not create competition for ordinary commercial banks by dumping loan offers; A first-level UBRD, financed exclusively from the state budget, can be a tool for investing in very expensive infrastructure projects or becoming a victim of lending to market decisions.

The introduction of the mechanism of impact investments in Ukraine will allow attracting private capital to solving social and environmental issues, which, on the one hand, will reduce the burden on the state budget, and on the other, will contribute to the development of private initiative and business. It should be emphasized that the impact investing paradigm has a pronounced socially oriented character and fully corresponds to the model of the socio-economic development of Ukraine.

Ключові слова: соціальне інвестування, impact investing, соціальний ефект, добробут, інструмент, соціальний потенціал.

Keywords: social investment, impact investing, social effect, wealth, tool, social potential.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасній реальності при інших рівних умовах більш успішним буде той бізнес, підприємство або проект, лідер якого вважає досягнення соціально-значущих цілей своїм пріоритетом.

Імпакт-інвестування та соціальний бізнес — це інновація, заснована на усвідомленому виборі суспільних цінностей, прагненні змінити світ на краще і створенні вкладу в майбутнє всього людства.

Оскільки батьківщиною даного інструменту вважаються США, де імпакт-інвестиції широко використовуються, то Україна є стратегічним резервом і опорою для розвитку економіки і соціальної сфери, яка володіє значним соціальним потенціалом.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У цілому, можна відзначити, що питання, що стосуються визначення, варіантів і підходів до імпакт-інвестування отримали лише фрагментарне висвітлення і не дивлячись на достатню кількість статей і робіт існує коло недостатньо досліджених питань. До теперішнього часу не склалася єдина точка зору щодо визначення, сутності та стандартів імпакт-інвестування. Практично не існує розгорнутих процесів механізму оцінки ефективності проектів імпакт-інвестування. На сьогоднішній день навіть відсутній переклад цього поняття. У зв'язку з цим виникає необхідність подальших досліджень щодо систематизування системного розуміння імпакт-інвестування, напрямків і форм його реалізації.

МЕТА СТАТТІ

Метою роботи є дослідження особливостей impact investing як дієвого інструменту розвитку соціального потенціалу регіонів України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У ХХІ ст. в інвестиційній діяльності почали відбуватися певні трансформації, що зачіпають не тільки її форми та інструменти, а й принципові засади. В результаті цих процесів почали з'являтися нові різновиди інвестування, до яких відноситься і імпакт-інвестування (або інвестиції впливу, англ. — impact investing) — принципово нова парадигма інвестування, що з'явилася близько 10 років тому [4], розвиток якої має великі перспективи, в тому числі в Україні.

Одним з головних стимулів розвитку цього інвестиційного інструменту виступила базова ставка (ставка рефінансування) в США, яка в 2008—2016 рр. не перевищувала 0,25%.

У деякій мірі імпакт-інвестування є окремим випадком соціального інвестування (інвестування в проекти, що ставлять собі за мету досягнення позитивного соціального ефекту), проте мають ряд принципових відмінностей. По суті, імпакт-інвестиції являють собою нову парадигму інвестиційної діяльності та йдуть в розріз з усталеними поглядами про те, що соціальні та екологічні проблеми можуть вирішуватися тільки за допомогою держави або благодійності, а ринкові інвестиції повинні бути спрямовані виключно на отримання фінансового результату.

Нині найбільшою організацією, що об'єднує гравців ринку імпакт-інвестицій, є американська некомерційна організація Global Impact Investing Network (далі — GIIN), яка пропонує таке тлумачення терміна "impact investing": "impact investing — інвестиції, що виробляються компаніями, організаціями, фондами з метою отримання соціального та / або екологічного ефекту поряд з фінансовим вигрешем" [3].

Виходячи з наведеного визначення, виділяють чотири основні риси impact investing.

1. Намір мати позитивний соціальний і / або екологічний ефект. Інвестор вибирає для інвестування такий проект, реалізація якого націлена на вирішення певної проблеми і несе за собою позитивний соціальний та / або екологічний ефект.

2. Вимірювання, оцінка результатів від впливу. Особливістю impact investing є зобов'язання інвестора здійснювати оцінку та повідомляти громадськості про соціальні та екологічні результати, що були досягнені, забезпечувати прозорість і підзвітність освоєння коштів у процесі інвестування. Підходи інвесторів до вимірювання та оцінки результатів роботи над проектом розрізняються, але в загальному оцінка отриманого результату (наданого впливу) проходить такі етапи:

- постановка соціальних і екологічних цілей;
- визначення показників результативності, вироблення методів оцінки досягнутих результатів;
- управління об'єктами, що інвестуються відповідно до заданих цілей, регулярне проведення моніторингів діяльності;
- інформування громадськості та інших зацікавлених сторін про досягнуті соціальні і / або екологічні показники [3].

3. Намір отримати прибуток. Здійснюючи impact investing, інвестори розраховують на отримання прибутку або, як мінімум, на повернення вкладеного капіталу.

4. Фінансовий результат може варіюватися. Інвестори ставлять собі за мету отримати фінансовий результат, який може бути нижче ринкової процентної ставки або дорівнювати їй з поправкою на ризик.

Багато інститутів як урядових, так і приватних, стимулюють інвесторів здійснювати impact investing:

— банки, пенсійні фонди, фінансові консультанти, як правило, більш охоче співпрацюють і надають підтримку або пропонують більш вигідні умови тим інвесторам, які зацікавлені у вирішенні загальних або приватних соціальних і / або екологічних проблем;

— держава і фінансові інститути розвитку також охоче йдуть назустріч таким інвесторам. Така підтримка може полягати в наданні податкових та інших пільг, надання інформаційних та консультаційних послуг, допомоги в оцінці економічного ефекту (впливу) тощо [3].

Імпакт-інвестинг можна визначити як соціально адаптований вид інвестицій, спрямований на отримання комплексного приватного і громадського ефекту. Приватний ефект полягає в отриманні прибутку, громадський — у досягненні позитивного соціального або екологічного результату. Соціально адаптований характер імпакт-інвестування полягає в тому, що воно здійснюється з урахуванням впливу на стан суспільства в цілому. Імпакт-інвестиції не можна розглядати як якусь благодійність, це нова парадигма організації інвестиційного процесу, яка відображає зростаючий рівень соціальної відповідальності бізнесу в західних країнах.

Ринок impact investing пропонує інвесторам реальні можливості вкладення в соціальні та екологічні проекти, які, в свою чергу, приносять фінансову віддачу. Наведемо кілька конкретних прикладів проектів impact investing, що відображають досвід різних компаній.

Revolution Foods — приватна компанія, заснована в 2006 р. у Каліфорнії двома колишніми шкільними вчителями Кірстен Тобі і Крістін Річмонд. Компанія працює в сфері шкільного харчування і здорової їжі, частка ринку оцінюється в 25 млрд дол. Засновники починали свій бізнес з 500 000 дол. США (власні заощадження і засоби бізнес-янгелів). Сьогодні співвласниками бізнесу є W.K. Kellogg Foundation, Catamount Ventures, City of Oakland, DBL Investment Partners, Revolution Growth [4]. У 2014 р. компанія отримала інвестиції в розмірі 30 млн дол. США від венчурного фонду Revolution Growth, засновник якого (Steve Case) увійшов до складу ради директорів. Revolution Foods переслідує такі цілі соціального впливу: розвиток суспільства, продовольча безпека, оздоровлення населення. Соціальний вплив компанії полягає в тому, що вона щодня поставляє у понад 1 000 шкіл дванадцять штатів США порядку 200 000 збалансованих обідів за помірними цінами. 75% цих обідів отримують школярі з сімей з низькими доходами. Водночас компанія є прибутковою — річний дохід в 2009 р. становив 8 млн дол., сьогодні він оцінюється в 100 млн дол. [5].

Ще один приклад відноситься до компанії Greyston Bakery — це приватна комерційна компанія, заснована Берні Глассманом в 1982 р. і є підрозділом благодійного фонду Greyston Foundation, який займається боротьбою з бідністю в окрузі Вестчестер, США. Greyston Bakery успішно працює на ринку хлібобулочних виробів, основним її споживачем є велика компанія Ben & Jerry's. Особливістю компанії є те, що вона забезпечує людей робочими місцями, проводить їх навчання, незалежно від їх освіти, попереднього місця роботи або будь-яких соціальних бар'єрів, тобто діє за схемою "відкритого

найму" [6]. Компанія переслідує такі цілі соціального впливу: розвиток суспільства, розвиток людського потенціалу, зростання доходів населення [4]. Розподілом доходів фірми займається благодійний фонд Greyston Foundation, гроші йдуть на поліпшення житлових умов місцевого населення, потреби дитячих садків і лікарень.

У 2015 року доходи компанії склали більше 20 млн дол. США, з них 78% — доходи від продажу продукції пекарні, 8% — гранти від держави, 6% — приватні пожертвування, 5% — доходи від надання послуг, 3% — інші прибутки. Витрати компанії в 2015 р. також склали понад 20 млн дол. США, з них: 74% — діяльність пекарні, 7% — оплата послуг, 7% — допомога дітям, 5% — управлінські витрати, 4% — житлове будівництво, 2% — розвиток трудових ресурсів, 1% — пожертвування фонду Gardens [7].

Oportun — приватна компанія, заснована в 2005 р. Джеймсом Гутьєрресом у Каліфорнії, США. Oportun надає доступні кредити малозабезпеченому латиноамериканському населенню з низькою кредитною історією (або без неї) на споживчі потреби. Суми наданих кредитів варіюються від 300 дол. США до 7 000 дол. США на термін від 7 до 35 місяців. Умови кредитування є доступними для малозабезпеченого населення: за даними досліджень альтернативне кредитування в інших компаніях обійдеться в середньому в 4 рази дорожче [8]. Цілі соціального впливу, які ставить перед собою Oportun: доступ населення до фінансових ресурсів, розвиток суспільства, забезпечення рівності прав і можливостей [4]. Позитивний соціальний вплив полягає в тому, що за станом на 31 грудня 2016 року компанія допомогла більш ніж 900 000 людей, більшість яких має низькі доходи, надавши їм кредити на суму понад 3,3 млрд дол. США [8]. Oportun підрахували, що їх клієнти сукупно зекономили близько 920 млн дол. у вигляді відсотків і комісій за позиками, звернувшись до них, а не в альтернативні компанії. Компанія залучила понад 265 млн дол. інвестицій за рахунок коштів провідних венчурних фондів, бізнес-янгелів, а також використовувала власні кошти і привертала до інвестування своїх співробітників. Інвесторами компанії виступають Greylock Partners, Core Innovation Capital, The Catalyst Fund of CFSI, Charles River Ventures та ін. [8]. Кожного року дохід компанії становить близько 120 млн дол. [9].

ВИСНОВКИ

Незважаючи на привабливість і зростаючий інтерес до ринку impact investing, інвестори стикаються з чималою кількістю проблем. До найбільш актуальних можна віднести:

- недовік капіталу з огляду на високий ризик / прибуток;
- недовік високоякісних інвестиційних пропозицій;
- недовік інституційних структур, що задовольняють потреби інвесторів;
- відсутність єдиного тлумачення поняття "ринку імпакт-інвестицій" і його сегментів;
- недостатня кількість досліджень та інформації;
- складність в оцінці впливу, недостатня кількість методик;
- недостатня кількість фахівців у цій галузі з відповідними навичками;

— недостатня державна підтримка ринку impact investing [1; 2].

Проте в країнах СНД ринок impact investing поки що не розвинений, немає відповідної нормативно-правової бази, яка координує інституційної структури тощо. Разом з тим його впровадження в Україну є вельми перспективним, особливо в зв'язку з соціально орієнтованою моделлю розвитку, прийнятої в країні.

Наявний світовий досвід здійснення impact investing показує, що є безліч проблемних питань, які стримують його розвиток: потрібне проведення відповідних наукових досліджень, створення різних методик, підготовка фахівців тощо. У зв'язку з цим необхідно, щоб в Україні існував орган, який взяв би на себе функції щодо вивчення досвіду impact investing, його адаптації та популяризації на ринку країни. Таким координуючим органом міг би стати Український банк реконструкції та розвитку (УБРР). Однак створення нової фінансової інституції неминує пов'язане з певними ризиками.

Перший ризик: серед українських учасників ринку існує побоювання, що якщо УБРР надаватиме тільки рефінансування банкам (на першому етапі це будуть лише держбанки), то в цьому разі Український банк реконструкції та розвитку може стати другим емісійним центром. Першим залишиться Національний банк України, що надає рефінансування зараз.

Другий ризик: новий банк не повинен створювати конкуренцію звичайним комерційним банкам за рахунок демпінгу кредитних пропозицій. У такому разі умови роботи банківської системи України тільки погіршаться.

Третій ризик: УБРР першого рівня, фінансований виключно з державного бюджету, може стати інструментом капіталовкладень у дуже дорогі інфраструктурні проекти або стати жертвою кредитування кон'юнктурних рішень. Тому дуже важливо, щоб реалізація всіх проектів і виділення коштів здійснювалися максимально прозоро і на конкурентній основі. В ініціаторів створення УБРР є розуміння цих ризиків, і, вважаю, їх удасться уникнути.

Впровадження в Україні механізму імпаکت-інвестицій дозволить залучити приватний капітал до вирішення соціальних і екологічних питань, що, з одного боку, знизить навантаження на державний бюджет, а з іншого — послужить розвитку приватної ініціативи і бізнесу. Слід підкреслити, що парадигма impact investing носить яскраво виражений соціально орієнтований характер і повністю відповідає моделі соціально-економічного розвитку України.

Література:

1. Annual Impact Investor Survey [Electronic resource]. — 2016. — Mode of access: <https://thegiin.org/knowledge/publication/annualsurvey2016>. — Date of access: 21.02.2019.
2. Impact Investing Trends: Evidence of a Growing Industry [Electronic resource]. — 2016. — Mode of access: <https://thegiin.org/research/publication/impact-investing-trends>. — Date of access: 21.02.2019.
3. What You Need to Know About Impact Investing [Electronic resource] // GIIN. — 2016. — Mode of access: <https://thegiin.org/impact-investing/need-to-know/>. — Date of access: 21.02.2019.

4. A Short Guide to Impact Investing [Electronic resource]. — 2017. — Mode of access: <https://casefoundation.org/resource/short-guide-impact-investing/>. — Date of access: 21.02.2019.

5. How Revolution Foods Made a Business of Healthy Food for Healthier Students [Electronic resource] // Entrepreneur. — 2017. — Mode of access: <https://www.entrepreneur.com/article/238277>. — Date of access: 21.02.2019.

6. About Grey stone [Electronic resource] // Grey stone. — 2017. — Mode of access: <https://www.linkedin.com/company/greystone-&-co->. — Date of access: 21.02.2019.

7. Greystone: annual report 2016 [Electronic resource]. — 2017. — Mode of access: https://www.greystonepower.com/sites/greystone/files/PDF/Annual_Reports/2016%20Annual%20Report.pdf. — Date of access: 21.02.2019.

8. About Oportun [Electronic resource]. — 2017. — Mode of access: <http://www.oportun.com/about-oportun/>. — Date of access: 21.02.2019.

9. Oportun executive helps build access to affordable loans [Electronic resource]. — 2017. — Mode of access: <https://press.oportun.com/oportun-acquires-intellectual-property-and-lending-platform-of-springboardauto-com/>. — Date of access: 21.02.2019.

References:

1. Annual Impact Investor Survey (2016), available at: <https://thegiin.org/knowledge/publication/annualsurvey2016> (Accessed 21 February 2019).
2. Impact Investing Trends: Evidence of a Growing Industry (2016), available at: <https://thegiin.org/research/publication/impact-investing-trends> (Accessed 21 February 2019).
3. GIIN (2016), "What You Need to Know About Impact Investing", available at: <https://thegiin.org/impact-investing/need-to-know/> (Accessed 21 February 2019).
4. A Short Guide to Impact Investing (2017), available at: <https://casefoundation.org/resource/short-guide-impact-investing/> (Accessed 21 February 2019).
5. Entrepreneur (2017), "How Revolution Foods Made a Business of Healthy Food for Healthier Students", available at: <https://www.entrepreneur.com/article/238277> (Accessed 21 February 2019).
6. Grey stone (2017), "About Grey stone", available at: <https://www.linkedin.com/company/greystone-&-co-> (Accessed 21 February 2019).
7. Greystone: annual report 2016 (2017), available at: https://www.greystonepower.com/sites/greystone/files/PDF/Annual_Reports/2016%20Annual%20Report.pdf (Accessed 21 February 2019).
8. About Oportun (2017), available at: <http://www.oportun.com/about-oportun/> (Accessed 21 February 2019).
9. Oportun executive helps build access to affordable loans (2017), available at: <https://press.oportun.com/oportun-acquires-intellectual-property-and-lending-platform-of-springboardauto-com/> (Accessed 21 February 2019).

Стаття надійшла до редакції 22.03.2019 р.

А. С. Близнюк,
к. держ. упр., докторант, Міжрегіональна академія управління персоналом
ORCID ID: 0000-0001-8768-5177

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.8.120

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ РИНКОВИХ ВІДНОСИН

A. Bliznyuk,
Ph.D., Ph.D. student of the Interregional Academy of Personnel Management

FINANCIAL AND ECONOMIC REGULATION OF DEVELOPMENT OF RECREATIONAL SECTOR
IN CONDITIONS OF FORMATION OF MARKET RELATIONS

Здійснено аналіз фінансово-економічного регулювання розвитку рекреаційної сфери в умовах формування національних ринкових відносин. Доведено необхідність у застосуванні новітніх форм і методів організації рекреаційного потенціалу, механізму їх впровадження, джерел інвестиційно-фінансового забезпечення рекреаційної сфери.

Аргументовано результативність залучення коштів державного бюджету до фінансування тільки перспективних проектів, котрі стосуються рекреаційного освоєння конкретних регіонів України і реконструкції вже діючих рекреаційних об'єктів (проведення пошукових і гідрогеологічних робіт з визначення та вивчення унікальних лікувальних мінеральних ресурсів, і, в першу чергу тих, які призначені для оздоровлення населення; створення сітки об'єктів інфраструктури загального призначення в діючих рекреаційних об'єктах (будівництво доріг), інженерної і соціальної інфраструктури; проведення заходів з роздержавлення і приватизації в рекреаційній галузі; здійснення науково-методичного забезпечення; проведення заходів по реконструкції і розвитку природних ландшафтних рекреаційних парків і заповідних зон та центрів).

Запропоновано пріоритетні види допомоги держави рекреаційним закладам та підприємствам (надання субсидій, що допомагають розв'язати проблему готівки, особливо на першій стадії реалізації рекреаційних проектів; пільгові позики, що дозволяють компенсувати розрив між фіксованою і комерційною ставкою, здійснювати контроль за реалізацією проекту, під якою видається позика; боніфікація відсотків і поручництво відносно позик і субсидій — уряд або спеціальний орган гарантує позики, надані комерційними банками на розвиток рекреаційної сфери).

Окреслено принципи, котрі визначають ефективність реалізації рекреаційних можливостей на конкретній території, забезпечують конкурентоспроможність її економіки, сталий розвиток на перспективу.

The analysis of financial and economic regulation of recreational sphere development in the conditions of formation of national market relations is carried out.

Attention is paid to the modern basis of optimization of financial regulation — strengthening of the financial basis of local self-government, which envisages strengthening local self-government's interest in raising the level of own income by stimulating an increase in volumes of production, gross value added, volume of investments and level of incomes according to the direction of economic development of the region.

The perspective of combining state budget funds with financing of only promising projects concerning recreational development of specific regions of Ukraine and reconstruction of already existing recreational facilities is outlined, namely: conducting search and hydrogeological works on the definition and study of unique therapeutic mineral resources, and, in the first place those that are intended for the improvement of the population; creation of a network of objects of general-purpose infrastructure in the existing recreational facilities (road construction), engineering and social infrastructure; carrying out measures on privatization and privatization in the recreational sphere; implementation of scientific and methodological support; carrying out measures for the reconstruction and development of natural landscape recreational parks and protected areas and centers.

The priority types of financial assistance to recreational facilities and enterprises are specified: the provision of subsidies that help solve the cash issue, especially in the first stage of the implementation of recreational projects; soft loans that allow to compensate for the gap between fixed and commercial rates, monitor the implementation of a project under which a loan is issued; interest bonus and warrant for loans and subsidies — the government or special body guarantees loans provided by commercial banks for the development of recreational spheres.

The necessity to apply the latest forms and methods of organization of recreational potential, the mechanism of their implementation, sources of investment and financial provision of the recreational sphere has been proved.

Formulated the basic provisions on the formation and functioning of the financial and economic mechanism of development of recreational potential of the country, which determine the effectiveness of realization of recreational opportunities in a specific territory, ensure the competitiveness of its economy, sustainable development in the future. In particular, the following principles are specified: the principle of expediency (involves the carrying out of any activity in the presence of economic, social and environmental benefits and effects); the principle of systemicity (involves studying the recreational potential as a system consisting of certain structural elements that are interconnected and coordinated with each other, and their development is aimed at raising the level of the whole system); the principle of adaptability (means the implementation of a system of measures aimed at responding quickly to a recreational proposal for changes in the environment in order to achieve compliance with recreational demand); the principle of science (involves the use of scientifically based methods of evaluation, analysis of the current state and forecasting the development of recreational potential, the introduction of innovative technologies to increase the efficiency and rationality of its use); the principle of balance (constant support of the necessary proportionality between the development of component potential, which ensures maximum efficiency from the use of potential for all subjects of recreational activity and its highest value); the principle of planning (carried out through conducting a balanced, based on thorough planning, forecasting policies on the organization, functioning and development of recreational activities in the region that takes into account the interests of society, state and business structures, the entire population).

Ключові слова: рекреація, рекреаційна діяльність, фінансове забезпечення, ринок рекреаційних послуг, фінансово-кредитний механізм, державне регулювання, механізми державного регулювання, фінансово-кредитні важелі, податкові важелі.

Key words: recreation, recreation, financial support, recreation services market, financial and credit mechanism, state regulation, state regulation mechanisms, financial leverage, tax levers.

ВСТУП

Важливим резервом економічного зростання регіонів України є наявність рекреаційних ресурсів, ефективне освоєння яких вирішує ряд соціальних та еконо-

мічних проблем територіального розвитку. Однак аналіз розміщення, формування, розвитку і використання наявного рекреаційного потенціалу України свідчить про існування міжрегіональних диспропорцій у його струк-

турі. Безумовно, вони зумовлені як природними, об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками, а саме: недоліками в управлінні розвитком рекреаційного потенціалу та діяльності на його основі; суперечностями та протиріччями між видами діяльності на певних територіях; слабким рівнем впровадження інновацій у практику рекреаційного ресурсокористування; недостатнім бюджетним та інвестиційним забезпеченням. На сьогодні розвиток рекреаційної сфери вимагає суттєвих змін у площині оптимізації фінансового її регулювання. Відтак виникає необхідність у обґрунтуванні новітніх форм і методів організації рекреаційного потенціалу, механізму їх впровадження, джерел інвестиційно-фінансового забезпечення рекреаційної сфери.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Еволюційна динаміка економічного регулювання розвитку рекреаційного комплексу сформулювала ряд передумов, які зумовлюють необхідність пошуку та впровадження нових методів, технологій, інструментів у процес прийняття рішень у системі державного управління рекреаційною сферою країни. Розвиток рекреаційної сфери, що виявляється в багатогалузевому характері і тісній факторній взаємозалежності з іншими підсистемами національної економіки, ініціює потребу у теоретичному дослідженні та практичній реалізації процесу державного управління рекреаційною сферою країни з урахуванням територіальних особливостей і функцій.

РЕЗУЛЬТАТИ

Однією з головних цілей ринкової економіки України є забезпечення прискорених темпів економічного зростання. Здійснення державою соціально-економічних реформ, подальша інтеграція національної економіки в європейські та світові господарські структури вимагає створення відповідних моделей розвитку й застосування економічних механізмів і засобів вивчення українського ринкового середовища. Активізація розвитку рекреаційної сфери як частини національної економіки України повинна стати одним із пріоритетних завдань у руслі державної політики та оптимізації економіки.

Передумовами впровадження фінансових механізмів в управління рекреаційною сферою є їх значний вплив на ефективність функціонування цієї сфери, який виявляється ось у чому: позитивний вплив на наповнення національного бюджету та платіжний баланс; зростання обсягів міжнародної торгівлі та зайнятості населення; накопичення коштів для досягнення економічної стабільності та природоохоронної діяльності, забезпечення якості природного середовища згідно з задекларованим в Україні сталим розвитком на основі вдосконалення управління якістю навколишнього середовища та дотримання стандартів екологічного менеджменту; соціально-культурний взаємовплив та опосередковані соціальні ефекти у регіоні від надання рекреаційних послуг через впровадження нових видів комунікації, зв'язку, транспорту, інфраструктури, здійснення безпосередніх контактів.

Відтак процес економічного регулювання рекреаційної сфери потребує здійснення комплексу органі-

заційних, економічних, фінансових, управлінських та інших заходів як складових ефективної реалізації державної політики. Враховуючи зазначене, державне регулювання рекреаційної сфери можна розглядати через дію основних механізмів регулювання на всіх рівнях управління, до переліку яких нами віднесено: регламентуючий, організаційний, контролюючий, коригуючий, соціальний, стимулюючий.

Безперечно, основним джерелом державного фінансування рекреаційної сфери є державний бюджет України. Необхідно зауважити, що складність дослідження державного бюджетного фінансування рекреації, полягає в тому, що рекреаційна сфера чітко не відображена в переліку статей витратної частини державного бюджету України. Як зазначають А. Мерзляк і Н. Яцук, у наш час відсутнє належне нормативно-правове забезпечення як рекреаційної діяльності, так і рекреаційної галузі в цілому, а тому відносини в галузі рекреаційної сфери розподілені між галузями, що здійснюють фінансування діяльності людини, яка сприяє збереженню та розвитку продуктивних сил [4]. До таких галузей, проаналізувавши перелік статей витратної частини державного бюджету на соціальну сферу, дослідниці відносять: туризм та готельне господарство, охорону навколишнього природного середовища, охорону здоров'я, духовний та фізичний розвиток, освіту, соціальний захист і соціальне забезпечення.

Сучасною основою для оптимізації фінансового регулювання є зміцнення фінансової основи місцевого самоврядування, що передбачає посилення зацікавленості органів місцевого самоврядування у підвищенні рівня власних доходів шляхом стимулювання збільшення обсягів виробництва, валової доданої вартості, обсягу інвестицій та рівня доходів населення відповідно до напрямку економічного розвитку регіону [1].

Враховуючи важливість та специфічність функціонування і розвитку рекреаційної галузі, вирішення фінансових питань має базуватися на системному підході та враховувати наступні аспекти: раціональне і ефективне використання рекреаційних ресурсів на умовах сталого розвитку з метою формування національного рекреаційного продукту; впровадження системного підходу до регулювання соціально-економічних і фінансових взаємовідносин у рекреаційній діяльності, оскільки сфера рекреації охоплює різні галузі господарства, тому має бути прийнята концепція розвитку рекреаційної сфери із чіткими нормативно-правовим та соціально-економічним механізмом; функціонування рекреаційної галузі неможливе без наявності сучасної інфраструктури, тому основний напрям фінансування передбачає залучення коштів якраз у розвиток рекреаційної інфраструктури; сприяння розвитку внутрішньої та соціальної рекреації. Певна частка надходжень від рекреаційної галузі має направлятися на підтримку внутрішнього рекреаційного комплексу і, перш за все соціального, а також на відновлення рекреаційних ресурсів, відродження духовності нації.

У контексті вищезазначеного зауважимо, що в рамках єдиного рекреаційного комплексу варто, використовуючи принципи планового бюджетування, побудувати ефективну схему перерозподілу фінансових потоків від надрентабельних секторів (сфера розваг тощо) до

менш рентабельних (наприклад, засоби розміщення) з метою сталого економічного розвитку всього комплексу. Значення розробки подібної схеми визначається і тим, що рекреаційний комплекс забезпечує потреби у відповідних послугах не тільки приїжджаючих рекреантів, а й місцевого населення, сприяючи тим самим значному поліпшенню якості життя в регіоні. Підприємства та організації рекреаційного комплексу, надаючи послуги, акумулюють функції обслуговування на рівні структурних підрозділів, що утворюють ієрархію управління. Тому система управління операційними процесами рекреаційного комплексу в цілому і його окремих об'єктів повинна розглядати можливості узгодження та інтегрування обслуговуючих процесів суміжних підприємств, необхідність і резерви розширення виробничої потужності рекреаційного комплексу, підвищення продуктивності праці і поліпшення його якості. Це забезпечується взаємозв'язком виробничого, інвестиційного та інноваційного потенціалів підприємств, що входять в комплекс, при реалізації якої досягнення основної мети відбувається з найкращими показниками ефективності виробництва послуг. Поставлені завдання можуть бути успішно реалізовані шляхом застосування такого методу як реінжиніринг та методу регулювання доходів підприємств рекреаційного комплексу.

Головним інвестором у розвитку рекреаційного ринку повинна і далі виступати держава, яка може надати допомогу в вигляді бюджетного фінансування і різного спектру пільг. Важливе місце в системі фінансово-економічного регулювання повинні зайняти механізми пільгового кредитування заходів, пов'язаних з розвитком рекреаційної індустрії, гнучка система ціноутворення на рекреаційні послуги.

Слід зазначити, що застосування економічних механізмів впливу державного регулювання на розвиток рекреаційної сфери повинно супроводжуватися чіткою стратегічною фінансовою політикою щодо рекреаційних підприємств та щодо інвесторів, інших суб'єктів господарської діяльності, пов'язаних із забезпеченням розвитку рекреації на державному, регіональному й місцевому рівнях.

Зауважимо, що кошти державного бюджету, виходячи з аналізу господарської практики, доцільно залучати до фінансування тільки перспективних проектів, що стосуються рекреаційного освоєння конкретних регіонів України і реконструкції вже діючих рекреаційних об'єктів: проведення пошукових і гідрогеологічних робіт по визначенню та вивченню унікальних лікувальних мінеральних ресурсів, і, в першу чергу тих, які призначені для оздоровлення населення; створення сітки об'єктів інфраструктури загального призначення в діючих рекреаційних об'єктах (будівництво доріг), інженерної і соціальної інфраструктури; проведення заходів по роздержавленню і приватизації в рекреаційній галузі; здійснення науково-методичного забезпечення; проведення заходів по реконструкції і розвитку природних ландшафтних рекреаційних парків і заповідних зон та центрів.

Світовий досвід передбачає такі типи допомоги держави рекреаційним закладам та підприємствам, запровадження яких рекомендується здійснити і для України: надання субсидій, що допомагають розв'язати

проблему готівки, особливо на першій стадії реалізації рекреаційних проектів (є розповсюдженими в Австрії, Франції, Італії, Великобританії) [3]; пільгові позики, що дозволяють компенсувати розрив між фіксованою і комерційною ставкою, здійснювати контроль за реалізацією проекту, під якою видається позика; боніфікація відсотків і поручництво відносно позик і субсидій — уряд або спеціальний орган гарантує позики, надані комерційними банками на розвиток рекреаційної сфери [2]. При цьому передбачається проведення оцінки можливостей проекту виконати умови, зафіксовані при наданні позик, а також оцінки ризику використання гарантії; податкові пільги, які надаються після того, як певний рекреаційний проект починає приносити дохід (в Італії іноземним інвесторам передбачається зменшення ПДВ) [1].

Забезпечення досліджуваної сфери фінансовими ресурсами повинно базуватися на таких концептуальних засадах: планування фінансових надходжень повинно базуватися на основі раціонального підходу як головного елементу системи розподілу фінансових ресурсів, який дозволить підтримати пріоритетні заходи і програми, які будуть стимулювати розвиток рекреаційної інфраструктури та створять конкурентносприятливі умови просування рекреаційних послуг; складати комплекс організаційних, управлінських, правових та економічних заходів, спрямованих на модернізацію рекреаційних підприємств з метою підвищення господарювання та пристосування до ринкового середовища; при здійсненні фінансової політики передбачати такі джерела фінансування: власні кошти, позики комерційних банків, позики міжнародних фінансових організацій.

У цілому протягом останніх років політика держави в напрямку фінансування рекреаційної сфери не є стабільною. Не зважаючи на наявність певних позитивних зрушень у напрямі здійснення фінансової підтримки сфери рекреації в Україні з боку держави, недостатньо ефективною та прозорою є процедура розподілу та використання коштів. Саме тому повинні бути розроблені чіткі і прозорі механізми формування фондів, розподілу коштів, встановлення відносин паритетності між регіонами, містами і навіть окремими суб'єктами рекреаційної сфери. Пріоритетність і надання певних пільг мають бути забезпечені тим проектам і програмам, що передбачають витрачання цільових коштів на пропозицію послуг у напрямках, наприклад, відновлення і розбудову рекреаційної інфраструктури на периферійних територіях.

Водночас забезпечення сприятливих умов для інвестування та розвитку підприємницького сектора в даній галузі держави може бути вирішена за допомогою створення особливої економічної зони рекреаційного типу.

Фінансування рекреаційної індустрії в Україні доцільно здійснювати і за рахунок позабюджетних коштів: інвестиційних (включаючи і зарубіжні), благодійних, страхових (екологічних) фондів; коштів підприємств інших галузей; власні кошти суб'єктів рекреаційного господарювання; лізингу як складової форми фінансування об'єктів рекреаційної інфраструктури.

Ми переконані в перспективності партисипативного бюджетування (бюджетування за участі громадян). Зауважимо, що в Україні в якості інструментів залучення

громадян до процесу прийняття управлінських рішень найчастіше використовуються громадські слухання чи громадської ради. Часто громадські слухання проводяться формально, і вони здебільшого стають малореультативними, а громадські ради починають поступово трансформуватися в неточні копії державних органів, основним завданням яких стає лише надання громадської підтримки рішень, що приймаються органами державної влади. На нашу думку, ситуацію можна змінити саме залученням громадян до процесу вирішення та прийняття рішень через бюджетування за участі громадян, яке стане дієвим елементом механізму, через який населення приймає рішення або бере участь у прийнятті рішень щодо розподілу всіх або частини доступних державних ресурсів за відповідними цілями, зокрема при розподілі ресурсів на місцевому рівні на розвиток рекреаційної сфери.

Формування і функціонування фінансово-економічного механізму розвитку рекреаційного потенціалу країни повинно базуватися на принципах, котрі визначають ефективність реалізації рекреаційних можливостей на конкретній території, забезпечують конкурентоспроможність її економіки, сталий розвиток на перспективу. Такими принципами зокрема мають бути: принцип доцільності (передбачає здійснення будь-якої діяльності за наявності економічних, соціальних і екологічних вигод та ефектів); принцип системності (передбачає вивчення рекреаційного потенціалу як системи, що складається з певних структурних елементів, які взаємопов'язані та узгоджені між собою, а їх розвиток орієнтований на підвищення рівня всієї системи); принцип адаптивності (означає виконання системи заходів, спрямованих на швидке реагування рекреаційної пропозиції на зміни в навколишньому середовищі з метою досягнення відповідності рекреаційному попиту); принцип науковості (передбачає використання науково обґрунтованих методів оцінки, аналізу сучасного стану та прогнозування розвитку рекреаційного потенціалу, впровадження інноваційних технологій для підвищення ефективності і раціональності його використання); принцип збалансованості (постійна підтримка необхідної пропорційності між розвитком складових потенціалу, що забезпечує максимальну ефективність від використання потенціалу для всіх суб'єктів рекреаційної діяльності та найвищу його вартість); принцип планованості (здійснюється через проведення виваженої, заснованої на ґрунтовному плануванні, прогнозуванні політики щодо організації, функціонування і розвитку рекреаційної діяльності в регіоні, яка враховує інтереси суспільства, держави та бізнесових структур, всього населення).

Таким чином, ефективне функціонування та використання рекреаційної сфери залежить від розробки дієвого механізму фінансового забезпечення, а також формування методичного забезпечення розвитку рекреаційної сфери.

ВИСНОВКИ

Для забезпечення сталого розвитку рекреаційної сфери України необхідно оновити механізми державного управління в економічній сфері, що дасть змогу підвищити ефективність реформ та прискорити їх тем-

пи. За рахунок структурної перебудови, реформування системи державних фінансів та впровадження інновацій наша країна зможе досягнути європейських стандартів життя.

Література:

1. Даций О.І. Зростання якості життя як критерій дій української влади в умовах розвитку інформаційного суспільства // Публічне урядування. — 2016. — № 4 (5). — С. 93—100.
2. Коротич О. Механізм державного управління: проблеми теорії та практичної побудови / О. Коротич // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. — К.: Вид-во НАДУ 2006. — Вип. 3. — С. 79—84.
3. Мацола В. Рекреаційно-туристичний комплекс України / В. Мацола. — Львів, 2009. — 259 с.
4. Розметова О. Важелі прямого державного впливу на розвиток курортно-оздоровчої та туристичної сфер / О. Розметова // Економіка та держава. — 2008. — № 1. — С. 83—85.

References:

1. Datsii, O.I. (2016), "Growth of quality of life as a criterion for action of the Ukrainian authorities in the context of the development of an information society", Public administration, Vol. 4 (5), pp. 93—100.
 2. Korotych, O. (2006), "The Mechanism of Public Administration: The Problems of Theory and Practical Building", Visnyk Natsional'noi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy, vol. № 3, pp. 79—84.
 3. Matsola, V. (2009), Rekreatsijno-turystychnyj kompleks v umovakh rynku [Recreational-tourist complex of Ukraine], L'viv, Ukraine.
 4. Rosmetov, O. (2008), "Vazheli direct state influence on the development of health resort and tourism spheres", Ekonomika ta derzhava, vol. № 1, pp. 83—85.
- Стаття надійшла до редакції 27.03.2019 р.*

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Видання включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІКИ

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 338.23:628.47

А. М. Радченко,
аспірант кафедри регіонального управління, місцевого самоврядування та управління містом,
Національна академія державного управління при Президентові України, м. Київ
ORCID ID: 0000-0001-6196-6456

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.8.125

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ З ПРОБЛЕМИ ТВЕРДИХ ПОБУТОВИХ ВІДХОДІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

L. Radchenko,
postgraduate student of the Department of Regional Administration, Local Government
and City Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv

STATE DEPARTMENT FOR SOLID WASTE MANAGEMENT IN THE CURRENT CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION OF UKRAINE

У статті проаналізовано проблему поводження з твердими побутовими відходами (ТПВ), яка є актуальною не лише для України, але й для всього світу. Її необхідно розглядати, як одну із значних факторів екологічної безпеки, а в плані вибору пріоритетів виходити із оцінки як ресурсного джерела, так і екологічно небезпечного чинника.

Низький рівень використання відходів для переробки призводить до накопичення їх у навколишньому природному середовищі і може незабаром викликати екологічну катастрофу, що і робить цю проблему актуальною й досить гострою для України.

Проблеми ТПВ частково вирішуються в містах, чого неможна сказати про сільські населені пункти, де майже не проводиться їх організоване збирання та вивіз. У більшості населених пунктів відсутні програми поводження з твердими побутовими відходами та схеми санітарної очистки населених пунктів, не ведуться реєстри об'єктів утворення, оброблення та утилізації відходів і місць їх видалення, що призводить до утворення стихійних сміттєзвалищ та погіршує санітарний стан населених пунктів.

У роботі досліджено проблему забруднення навколишнього середовища ТПВ в Україні, запропоновані рекомендації щодо удосконалення механізм державного управління у цій сфері в сучасних умовах європейської інтеграції та виокремлено невирішені проблеми для формулювання перспективних напрямів наукових досліджень.

The present state of the problem of solid household waste (SHW) in Ukraine is analyzed. The ways of improving the state management of solid household waste management are proposed. The outstanding problems in this area are outlined, for the formulation of perspective directions of scientific research.

The problem of dealing with solid waste is relevant not only for Ukraine but also for the whole world. It needs to be considered as one of the major environmental safety factors, and in terms of the choice of priorities to proceed from the assessment of both a resource source and an environmentally hazardous factor. The low level of waste utilization for recycling leads to their accumulation in the natural environment, which may soon lead to an ecological catastrophe. That is why the problem of solid waste is actual and quite acute for Ukraine.

The problems of solid waste are partially solved in cities, but in rural areas there is almost no organized dumping of solid waste. In most settlements, there are no programs for dealing with solid household waste and schemes of sanitary cleaning of settlements, no register of objects of formation, treatment and utilization of waste and places for their removal, all this leads to the formation of natural landfills, which worsens the sanitary condition of settlements.

State policy and public management on the issue of solid waste are aimed at environmental safety, improvement of the state of the environment, public health and ensuring the conditions for the preservation of natural resources for future generations. Such a management should include methods and means that determine the achievement of the desired result.

Given such a disappointing situation in the field of waste management in Ukraine, it can be argued that the existing management tools are inadequate.

The paper investigates the problem of environmental pollution by solid household waste in Ukraine, proposes recommendations for improving the mechanism of state management in the area of solid household waste management in the current conditions of European integration, and identifies outstanding issues in this area, to formulate promising areas for scientific research.

Ключові слова: тверді побутові відходи, державне управління з проблем твердих побутових відходів, екологічна безпека, утилізація.

Key words: solid household waste, state management of solid waste, environmental safety, utilization.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Людське суспільство в результаті своєї життєдіяльності пов'язане з утворенням ТПВ, що є важливим глобальним фактором забруднення та основним джерелом довготривалої негативної дії на довкілля.

В європейських країнах значну роль у поводженні з ТПВ відведено саме державній політиці та державному управлінню, а її цілі, завдання та напрямки визначають пріоритети вирішення даної проблеми.

У 2018 році, без врахування Криму, частини Донецької та Луганської областей — в Україні утворилося більше 12 млн тонн ТПВ. Річна кількість відходів на душу населення становить майже 300 кг, при цьому спостерігається суттєва різниця в показниках утворення відходів між міською та сільською територіями. Ситуація, що склалася з відходами в Україні є надзвичайно загрозливою для екологічної безпеки. Накопичення відходів у державі з кожним днем прогресує, все частіше виникають несанкціоновані сміттєзвалища.

Утворення відходів з року в рік зростає, тоді як значна їх частина вивозиться на полігони та сміттєзвалища, які експлуатуються неналежним чином, внаслідок чого негативно впливають на навколишнє природне середовище та здоров'я людей. Також слід відзначити, що більшість полігонів ТПВ не відповідає санітарним вимогам з експлуатації полігонів, а значна кількість полігонів вже вичерпала свій ресурс і стала фактором антропогенного навантаження на довкілля. Поводження з ТПВ в Україні є одним з пріоритетних і найважливіших напрямів як господарської, так і природоохоронної діяльності і включає в себе дії, спрямовані на запобігання утворенню відходів, їх збирання, перевезення, зберігання, перероблення, утилізацію і захоронення, включаючи контроль за цими операціями та нагляд за місцями захоронення.

Вирішення цієї проблеми потребує "організаційного поєднання діяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій", оскільки включає в себе не лише екологічну сферу, а зачіпає економічну, політичну та соціальну [1; 2].

Державна політика і публічне управління з проблеми ТПВ спрямовані на екологічну безпеку, покращання стану навколишнього природного середовища, здоров'я населення та забезпечення умов для збереження природних ресурсів для майбутніх поколінь. Таке управління має включати методи і засоби, які обумовлюють досягнення бажаного результату [3, с. 7].

З огляду на таку невтішну ситуацію у сфері поводження з ТПВ в Україні можна стверджувати про неадекватність існуючих засобів управління.

Але "позитивно вплинути на ситуацію в досліджуваній сфері має використання тих напрацювань, які вирізняються конкретикою та практичною спрямованістю" [4].

Вирішення проблеми поводження з відходами на державному рівні має здійснюватись, шляхом впровадження ефективного законодавчого регулювання, яке повинно будуватись з урахуванням національних особливостей та позитивного досвіду зарубіжних країн [5, с. 26].

Низька інноваційно-інвестиційна активність суб'єктів господарювання у сфері поводження з ТПВ відбивається у повільних темпах упровадження роздільного збирання побутових відходів, сортування, енергетичної утилізації тощо. Як наслідок — стрімко зростає ризик виникнення небезпечних подій, їх негативного впливу на людину і навколишнє середовище. Таким чином, проблема безпеки поводження з твердими побутовими відходами є актуальною і потребує, з одного боку, чіткого виявлення всієї низки існуючих небезпек та ризиків, а з іншого — удосконалення механізмів державного управління у сфері безпеки поводження з твердими побутовими відходами на усіх технологічних ланках.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика вдосконалення управління поводженням з ТПВ стала наріжним каменем досліджень з державного управління (Р. Берлінг, С. Кривенко, Т. Козаченко, Ю. Олениченко, М. Шафоростова), а також економічних (О. Горобець, І. Дулин, О. Ігнатенко, С. Шунтова), технічних (Т. Орлова) та інших наук. Але, незважаючи на достатню кількість досліджень в галузі, питання реалізації державного управління поводження з ТПВ потребує подальших наукових досліджень, направлених насамперед на удосконалення механізмів державного управління в цій галузі, на подолання законодавчого, правового та організаційного неузгодження, зміни напрямку розвитку держави і громадської свідомості в бік світових тенденцій безпеки людини та суспільства. Віддаючи належне напрацюванням вітчизняних науковців, необхідно спрямовувати увагу на необхідності продовження наукових досліджень за даною проблемою.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ, ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є дослідити сучасний стан проблеми твердих побутових відходів в Україні та розробити рекомендації щодо вдосконалення механізмів державного управління поводження з твердими побутовими відходами в сучасних умовах європейської інтеграції.

Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі завдання:

— дослідити проблему забруднення навколишнього середовища твердими відходами в Україні;

— розробити рекомендації щодо удосконалення механізм державного управління сферою поводження з твердими побутовими відходами в сучасних умовах європейської інтеграції.

— виокремити не вирішені проблеми для формулювання перспективних напрямів наукових досліджень.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Україна, як і інші держави в Європі, має надзвичайно велику проблему поводження з ТПВ. Але, на відміну від України — більшість розвинених європейських держав здатні захистити навколишнє природне середовище і ефективно впроваджувати новітні технології переробки та утилізації ТПВ для забезпечення життєдіяльності населення, охорони навколишнього середовища та ресурсозбереження для прийдешніх поколінь.

Що стосується нашої держави, то відсутність необхідних коштів у бюджетах усіх рівнів, непривабливий для інвесторів бізнес-клімат, політична нестабільність, бездіяльність місцевих органів влади і населення, а також суперечки щодо земельних питань на місцевому рівні протягом майже всього часу незалежності, змушують Україну проводити пострадянську державну політику, направлену на будівництво нових полігонів замість розробки та впровадження сучасної системи управління твердими побутовими відходами та потужностями щодо їх переробки та утилізації [6].

Низька інноваційно-інвестиційна активність суб'єктів господарювання у сфері поводження з твердими побутовими відходами відбивається у повільних темпах впровадження роздільного збирання побутових відходів, сортування, енергетичної утилізації тощо.

Як наслідок — стрімко зростає ризик виникнення небезпечних подій, їх негативного впливу на людину і навколишнє середовище.

На сьогодні вже деякі європейські країни планують через 5—7 років повністю зупинити процес захоронення твердих побутових відходів на полігонах, переважна більшість українських громад і населених пунктів продовжують інтенсивно використовувати існуючі звалища, стан яких у всіх без винятку регіонах не відповідає технічним, екологічним вимогам та вимогам безпеки.

Розвиток сучасних технологій стримують низькі податки за забруднення навколишнього природного середовища, що робить захоронення побутових відходів найдешевшим методом поводження з ТПВ. Не існує універсального методу поводження з ТПВ, який би задовольняв сучасним екологічним та економічним вимогам. Найбільш прийнятним є комбінований метод, який передбачає використання відходів як джерела енергії та вторинної сировини. Саме комплексна переробка ТПВ, що включає сортування, термообробку, ферментацію та інші процеси, забезпечує максимальну екологічну та економічну ефективність [7, с. 2].

Найбільш розповсюдженими видами промислової переробки ТПВ є спалювання, ферментація, сортування та їх різні комбінації.

Основними проблемними питаннями у сфері поводження з ТПВ в Україні є:

— невідповідність існуючим санітарно-гігієнічним нормам та вимогам екологічної безпеки більшості сміттєзвалищ та полігонів;

— застаріла система збирання, перевезення, зберігання, оброблення, утилізації, видалення, знешкодження та захоронення відходів, зношеність машин та контейнерів, що призводить до збільшення обсягів їх накопичення;

— недостатнє впровадження потужностей з перероблення ТПВ, роздільного збирання, сортування та вилучення ресурс оцінної сировини;

— недостатнє охоплення сільської місцевості системою збирання і вивезення ТПВ;

— недосконалість законодавства та системи державного регулювання у сфері поводження з відходами;

— низькі ціни на тарифи з вивезення та розміщення твердих побутових відходів.

Співвідношення обсягів ТПВ, що утворюються в міській та сільській місцевості складає 71,2 та 28,8 % відповідно. Проте, якщо міста практично повністю охоплені системою збирання та вивезення побутових відходів, то у сільській місцевості цей показник не перевищує 60—70% [6, с. 20].

На сьогоднішній день ТПВ представляють собою суміш, яка складається з різноманітного непотребу. Але більш прискіпливий аналіз показує, що вона складається з харчових відходів, паперу, картону, деревини, металобрухту чорних і кольорових металів, кісток, шкіри, гуми, текстилю, скла, полімерних матеріалів. Але разом з тим, у цій суміші можна знайти солі ртуті з батарей, фосфоро-карбонати з флуоресцентних ламп, токсичні хімікати, які містяться в залишках фарб та розчинників, лаків та аерозолів, акумуляторах тощо.

Зростанню кількості ТПВ сприяють товари одноразового використання; товари народного споживання з короткочасним терміном служби людині, які населення купує, споживає та викидає, не дивлячись на їх залишкову вартість.

Сприяє росту потоку сміття і тара, яка, до того ж, видозмінює його. Так, за останні п'ятдесят років у твердих побутових відходах зменшилась кількість скла та жерстяних банок, водночас значно зросла кількість пластику та інших полімерних матеріалів. На сучасному етапі розвитку суспільства кожна людина, за даними статистики, в середньому за місяць створює від 2 до 2,2 м³ твердих побутових відходів, що мають тенденцію до постійного зростання.

На всіх полігонах практично відсутні системи утилізації фільтрату, що значно збільшує їх техногенну небезпеку — відсутність чіткого механізму вилучення та переорієнтації діяльності земельних ділянок і майна. На сьогодні майже у всіх регіонах України відсутні вільні території під нові полігони — існує потреба у будівництві 654 нових полігонів — відсутність прогресуючої динаміки процесу переробки побутових відходів із залученням сучасних безпечних технологій. На сьогодні майже 97% побутових відходів захоронюються, і лише 3% з них утилізуються на двох сміттєспалювальних заводах у Києві та Дніпрі, обладнання яких застаріле і негативно впливає на навколишнє середовище [8].

Низьким є рівень використання побутових відходів як джерела вторинної сировини та в енергетичних цілях, що свідчить про неефективне використання ресурсів та про ризик виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру — незадовільним є рівень реалізації Кіотського протоколу, у тому числі щодо вилучення та утилізації полігонного біогазу як вкрай небезпечного чинника пожежовибухонебезпеки — ризик виникнення аварій та надзвичайних ситуацій при транспортуванні побутових відходів [9].

Сучасний стан поводження з відходами в Україні включає такі етапи: збирання ТПВ — 70%; вивіз ТПВ; розміщення на полігонах ТПВ (району, селища) 95%; розміщення на стихійних сміттєзвалищах 30% [9].

Найкращим із них є шлях по елементному збиранню відходів, який дає змогу оптимально вирішувати проблему їх утилізації та всебічного використання вторинних ресурсів сировини та матеріалів.

Другим шляхом утилізації ТПВ є їх вивіз до санітарних зон, де вони сортуються для одержання вторинної сировини і спалюють у спеціальних печах для отримання енергії.

Третім шляхом утилізації ТПВ є їх захоронення на спеціальних сміттєзвалищах або полігонах.

Четвертим шляхом утилізації ТПВ є його зберігання на відкритих площадках, яке приводить до розмноження гризунів та забруднення атмосфери, підземних і поверхневих вод [10].

Основні проблеми України у сфері поводження з відходами:

- застаріла система збирання, перевезення, зберігання, оброблення, утилізації відходів, зношеність машин та контейнерів;

- невідповідність існуючим санітарно-гігієнічним нормам та вимогам екологічної безпеки більшості сміттєзвалищ та полігонів;

- недостатнє впровадження потужностей з переробки ТПВ, роздільного збирання, сортування та вилучення ресурсоочисної сировини;

- недосконалість законодавства та системи державного регулювання;

- низькі ціни на тарифи з вивезення та розміщення твердих побутових відходів;

- недостатнє охоплення сільської місцевості системою збирання і вивезення ТПВ [7; 9].

Вимоги до розміщення та функціонування сучасних санітарних полігонів:

- геологічні (не допускається розміщення полігону на тектонічних розломах та сейсмічно небезпечній зоні);

- гідрологічні (віддаленість від відкритих водоймищ, низький рівень ґрунтових вод, не затоплені їх території паводковими водами);

- санітарні (будівництво та експлуатація полігону згідно з санітарними правилами та вимогами);

- екологічні (не допустити розміщення полігону в природоохоронній зоні, екологічна експертиза проекту, експлуатація полігону, функціонування його згідно з екологічними нормами і правилами, зменшення його впливу на навколишнє природне середовище та здоров'я людей, державна реєстрація його як джерела екологічного лиха, план виводу його з експлуатації та рекультивації земель зайнятих під ним, контроль і моніторинг навколишнього природного середовища на полігоні і його санітарній зоні);

- фінансові (надання фінансових гарантій безпечного функціонування полігону, страхування на випадок екологічного лиха).

Компанії, що займаються збором, вивезенням та утилізацією відходів, повинні дотримуватися встановлених правил, відповідати новим нормам, що з кожним роком потребує все більших витрат та інвестицій. Водночас йде постійне дорожчання самого процесу збору, утилізації та видалення відходів. Так, наприклад, тільки перенесення полігонів далеко за межі населених пунктів тягне за собою збільшення витрат, пов'язаних з транспортуванням відходів до місця їх видалення.

Будь-яка компанія, що діє в сфері поводження з ТПВ, повинна діяти в межах розробленої стратегії роз-

витку для того, щоб кожна інвестиція стала ще одним кроком до поставленої мети:

- зменшити обсяг захоронення ТПВ і негабаритних відходів шляхом їх сортування та відправлення на подальшу переробку;

- забезпечити облік ТПВ шляхом встановлення автомобільних ваг вантажопідйомністю 30 т;

- впровадження сучасного обладнання в сфері поводження з ТПВ;

- створити умови для сортування ТПВ (на стадії збору, шляхом придбання спеціальних контейнерів для їх роздільного накопичення);

- підвищити якість збору та вивезення побутових відходів шляхом придбання сучасного спеціалізованого транспорту;

- продовження терміну експлуатації полігону ТПВ. Впровадження сучасної системи поводження з твердими побутовими відходами забезпечить [10]:

- створення системи управління відходами;

- залучення інвестицій у сферу поводження з відходами, створення сучасної інфраструктури поводження з відходами;

- покращення стану навколишнього природного середовища, а також санітарного та епідемічного благополуччя населення;

- запровадження новітніх технологій утилізації та видалення ТПВ, зменшення обсягів їх захоронення на полігонах;

- екологічну безпеку під час експлуатації об'єктів поводження з відходами і зниження рівня соціальної напруги;

- зменшення кількості об'єктів поводження з відходами, що не відповідають вимогам санітарного законодавства, вивільнення земель після закриття полігонів і звалищ;

- збільшення обсягів збирання, заготівлі, переробки та утилізації відходів як вторинної сировини;

- стимулювання суб'єктів господарювання до провадження виробничої діяльності з використанням безвідходних та екологічно безпечних технологій;

- удосконалення системи ведення державного обліку обсягів відходів, моніторингу місць їх утворення, зберігання і видалення та інформування про розташування місць чи об'єктів зберігання і видалення відходів, їх вплив на стан навколишнього природного середовища і здоров'я людини;

- підвищення ефективності використання коштів державного та місцевих бюджетів для здійснення заходів у сфері поводження з відходами з метою запобігання негативному впливу на навколишнє природне середовище і здоров'я людини;

- збільшення термінів експлуатації полігонів ТПВ;

- зменшення забруднення атмосферного повітря;

- отримання додаткових надходжень коштів від реалізації вторинної сировини.

ВИСНОВКИ

Державне управління у сфері поводження з твердими побутовими відходами — це комплекс законодавчо визначених цілей, завдань та напрямів діяльності відповідних державних органів, що спрямовані на охорону навколишнього природного середовища від негативного впливу ТПВ, розроблення програм використання їх як вторинної сировини, надання державної підтримки приватним суб'єк-

там, що застосовують новітні технології у сфері поводження з ТПВ, створення підприємств з переробки ТПВ та реалізації програм державно-приватного партнерства.

Для підвищення якості державної політики та державного управління необхідні не тільки змістовні та структурні зміни, а й суттєве підвищення функціональної результативності її реалізації. У зв'язку з цим, виникає потреба у формуванні різнорівневої (держава-регіон-громада-людина) програми заходів із забезпечення результативного державного управління цією сферою суспільної діяльності в законодавчому, організаційно-функціональному та громадськоконтролюючому аспектах.

Запровадження сучасної системи поводження з ТПВ в Україні має поліпшити екологічну ситуацію та санітарний стан населених пунктів, мінімізувати відходи, викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, зменшити забруднення ґрунтів, стимулювати впровадження системи роздільного збирання ТПВ, сприяти підвищенню екологічної культури населення, підвищити контроль за поетапним закриттям та рекультивацією полігонів ТПВ, збільшити будівництво сортувально-переробних комплексів енергоавтономних (з енергоблоками для вироблення електричної та теплової енергії).

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. В ході подальших досліджень, із застосуванням запропонованого підходу, буде розглянуто наявну небезпеку всіх ланок ланцюга поводження з твердими побутовими відходами та запропоновано шляхи удосконалення механізмів державного управління у цій сфері в сучасних умовах.

Література:

1. Закон України про охорону навколишнього природного середовища // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 1991. — № 41. — Ст. 546.
2. Про відходи, Закон України від 05 березня 1998 р. № 187/98-ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/187/98-вр>
3. Приходченко Л.Л. Структура механізму державного управління: взаємозв'язок компонентів та фактори впливу на ефективність. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2009. № 2. С. 105—112.
4. Мельниченко О.А., Радькова О.С. Державне управління поводженням з твердими побутовими відходами: узагальнення надбань української науки. Державне будівництво. 2017. № 1. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2017—1/doc/1/02.pdf>
5. Гуменюк Г. Д. Поводження з відходами: вимоги Європейського Союзу і законодавства України. — Київ: Стандартизація: методологія і практика, 2015. — № 3. — С. 26—29. URL: http://www.irbisnbn.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbnv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21-DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&I_MAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/ssia_2015_3_8.pdf
6. Національні доповіді МНС. Аналіз надзвичайних ситуацій в Україні, які виникли протягом — 2005—2009 рр. Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mns.gov.ua/opinfo/?q=2&y=2010&c>.
7. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2014 р. — К.: Міністерство екології та природних ресурсів України, ФОР Гринь Д.С., 2016. — 350 с.
8. Бородіна О.М., Киришук С.В., Яровий В.Д., Єрмольєв Ю.М., Єрмольєва Т.Ю. Моделювання локальних систем землекористування в умовах глобальних змін клімату / Економіка і прогнозування. 2016. — С. 117—127 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: file:///C:/Users/%D0%A5/Downloads/econprog_2016_1_10.pdf
9. Хільчевський В.К., Забокрицька М.Р., Кравчинський Р.Л. Екологічна стандартизація та запобігання впливу відходів на довкілля / В.К. Хільчевський, М.Р. Забокрицька, Р.Л. Кравчинський. — К.: ВПЦ "Київський університет". — 2016. — 192 с.
10. Гриник О. Ресурси територіальної громади: шляхи формування та ефективного використання / О. В. Гриник, — Львів, Проект підтримки громад. — 2016. — 187 с.

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (1991), The Law of Ukraine "On Environmental Protection", Vidomosti Verchovnoi Rady Ukrainy, vol. 41, p. 546.
 2. Verkhovna Rada of Ukraine (1998), (2017), The Law of Ukraine "About wastes", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/187/98-вр> (Accessed 25 March 2019).
 3. Prykhodchenko, L.L. (2009), "Structure of mechanism of state administration : intercommunication of components and factors of influence on efficiency", Visnyk Natsionalnoyi akademiyi derzhavnogo upravlinnya pry Prezydentovi Ukrayiny, vol. 2, pp. 105—112.
 4. Melnychenko, O.A. and Radkova, O.S. (2017), "Public administration of solid household waste management: generalization of the achievements of Ukrainian science", Derzhavne budivnytstvo, vol. 1, available at: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2017-1/doc/1/02.pdf> (Accessed 25 March 2019).
 5. Gumenyuk, G.D. (2015), "Waste management: requirements of the European Union and legislation of Ukraine", Standartyzaciya : metodologiya i praktyka, vol. 3, pp. 26—29.
 6. Ministry for Emergencies (2010), "National reports. Analysis of Emergencies in Ukraine that arose during 2005—2009", available at: <http://www.mns.gov.ua/opinfo/?q=2&y=2010&c> (Accessed 25 March 2019).
 7. Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine (2016), Natsional'na dopovid' pro stan navkolyshn'oho pryrodnoho seredovyscha v Ukraini u 2014 r. [National report on the state of the natural environment in Ukraine in 2014], Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
 8. Borodina, O.M. Kyrisyuk, S.V. Yarovoy, V.D. Yermoliev, Y.M. and Yermoleva, T.Y. (2016), "Modeling of Local Land Use Systems in Global Climate Change", Economics and Forecasting, vol. 1, pp. 117—127.
 9. Chilchevskiy, V.K. Zabokryts'ka, M.R. and Kravchynskiy, R.L. (2016), Ekologichna standartyzatsiya ta zapobihannia vplyvu vidkhodiv na dovkillia [Ecological standardization and warning of influence of wastes are on an environment], VPTs "Kyivs'kyj universytet", Kyiv, Ukraine.
 10. Grynyk, O. (2016), Resursy terytorialnoyi gromady: schljachy formuvannja ta efektyvnogo vykorystannja [Resources of territorial society: ways of forming and effective use], Proekt pidtrymky gromad, Lviv, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 28.03.2019 р.

*І. В. Хараїм,
аспірант кафедри публічного адміністрування,
Міжрегіональна академія управління персоналом
ORCID ID:0000-0001-8890-8758*

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.8.130

ПРО УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ БУДІВНИЦТВА В ЧАСТИНІ ЗАЛУЧЕННЯ ІНЖЕНЕРА-КОНСУЛЬТАНТА

*I. Kharaim,
Post-graduate student of the Department of Public Administration, Interregional Academy of Personnel Management
ORCID 0000-0001-8890-8758*

ON IMPROVEMENT OF LEGISLATION IN CONSTRUCTION INDUSTRY ON INVOLVEMENT OF CONSULTING ENGINEER

Статтю присвячено актуальним питанням удосконалення законодавства у сфері будівництва шляхом формування сприятливих умов для залучення інженера-консультанта. Розглянуто теоретичні та методичні аспекти сучасного стану правового регулювання у будівельній галузі. Визначено, що попри те, що правові основи для діяльності інженера-консультанта в Україні вже створено, окремі аспекти розвитку інженерно-консультаційних послуг потребують додаткового врегулювання. Надано пропозиції щодо вдосконалення вимог законодавства України в частині більш ефективного залучення інженера-консультанта до реалізації будівельних проектів та підвищення рівня професійного управління.

In the course of formation of the Ukrainian state the issues of creating a favorable environment for various activities in the construction industry are of particular importance. The relationship between a client and a contractor in the advanced countries is based on FIDIC contracts. One of the main terms therein require the involvement of an independent consulting engineer to ensure enhanced systematic monitoring of quality and timing in investment and construction projects, organizational and consulting support of construction. That is why there is a growing need to improve the Ukrainian legislation relating to the involvement of a consulting engineer.

The purpose of the article is to provide proposals on improvement of the regulatory framework based on comprehensive study of general purpose and sectoral analysis results as to the current state of legal regulation in the construction industry for a more efficient involvement of a consulting engineer in the delivery of construction projects.

It proposes to amend the legislation in the field of construction — on design, repair, rehabilitation and construction (roads, hydraulic structures, marine terminals, strategic port infrastructure, etc.) and the provision of engineering services in terms of involving a consulting engineer.

It is proposed to amend the acts as follows:

- ***Civil code of Ukraine, paragraph 3, article 875, which refers to construction contracts;***
- ***Economic Code of Ukraine, Chapter 33 on capital construction;***
- ***Law of Ukraine "On Railway Transport";***
- ***Law of Ukraine "On Architectural Activity" as to the definition of such concepts as: "consulting engineer", "civil engineering activity" and inclusion of the term "Register of Certified Persons";***
- ***Law of Ukraine "On Motor Roads", article 6 State policy in the field of roads;***
- ***Law of Ukraine "On the Regulation of Urban Development", in terms of involving a consulting engineer and granting him certain powers;***
- ***Law of Ukraine "On Sea Ports of Ukraine", article 8 Sea port borders.***

Introducing the proposals listed above will allow for a comprehensive settlement to the issues regarding the consulting engineer participation in delivering investment and construction projects, identification of his role and place in the system of contractual relations in construction, which will contribute towards improvement of the professional management level and the introduction of independent engineering control. Strengthening the responsibility of market players will allow to reduce the level of government control and will contribute to the further deregulation of economic activity, which measures up to the European approaches in implementation of investment and construction projects.

Ключові слова: законодавство України, будівельна галузь, інжиніринг, інженер-консультант, інвестиційно-будівельні проекти.

Key words: legislation of Ukraine, construction industry, engineering, consulting engineer, investment and construction projects.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сьогодні для становлення української держави особливого значення набувають питання щодо формування сприятливого середовища для різних видів діяльності, у тому числі будівельної галузі. Особливої актуальності набуває завдання раціонального розподілення бюджетних коштів на національному, регіональному та локальному рівні із одночасним запобіганням виникненню корупційних явищ у процесі управління державним і муніципальним замовленням.

Однак вже сформовані на сьогодні взаємовідносини між замовником та підрядником щодо укладання контрактів, фінансування та своєчасного постачання, надання рахунків на виконання робіт, забезпечення якісних послуг під час будівництва, здійснення належного моніторингу щодо якості та обсягу наданих послуг не задовольняють умовам ринкових відносин у будівельній галузі. Така ситуація є поштовхом до формування нижчих показників якості, а також виникнення заборгованості між замовниками, підрядниками та субпідрядниками.

У багатьох країнах світу відносини між замовником і виконавцем робіт базуються на умовах контрактів FIDIC. На сьогодні все частіше умови міжнародних контрактів на будівництво та реконструкцію автомобільних доріг в Україні, які фінансуються міжнародними фінансовими організаціями, як-от Світовий банк, ЄБРР та ЄІБ, потребують використання контрактів FIDIC.

Однією з головних умов таких контрактів є залучення незалежних інженер-консультантів для здійснення посиленого систематичного контролю за якістю та строками виконання дорожньо-будівельних робіт. Саме тому зростає необхідність в удосконаленні українського законодавства шляхом створення умов для залучення інженера-консультанта.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Протягом останніх років все більше проблематика удосконалення законодавства у сфері будівництва в частині залучення інженера-консультанта розглядається у наукових колах. Досліджували теоретичні та мето-

дологічні аспекти цього питання у своїх наукових працях такі вітчизняні вчені, як В. Анін [1], О. Галінський, І. Вахович, Т. Цифра [2], Ю. Козак, Н. Логвінова [4], О. Лилів [5], О. Непомнящий, А. Гаврилов, О. Медведчук [6]. Однак і надалі це питання залишається релевантним, тому на сьогодні зростає потреба у його опрацюванні.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає у наданні пропозицій щодо удосконалення нормативно-правового поля на основі комплексного дослідження результатів загальнотеоретичного та галузевого аналізу сучасного стану правового регулювання у будівельній галузі у частині більш ефективного залучення інженера-консультанта до реалізації будівельних проектів для підвищення рівня професійного управління, запровадження незалежного інженерного контролю та, як наслідок, підвищення якості й ефективності будівництва.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Історичне походження професії інженера-консультанта в Україні починається у 2017 році, професію інженер-консультант було внесено до Державного класифікатора професій. Міжнародна практика свідчить, що залучення інженерів-консультантів до реалізації інвестиційно-будівельних проектів має значний економічний ефект, допомагає вирішенню технічних проблем будівництва організаційно, врегульовуючи відносини "замовник-підрядник" навіть за умов відсутності у замовника кваліфікованих фахівців, здатних об'єктивно провести аудит будівництва [7, с. 100].

За даними Міждержавної гільдії інженерів-консультантів, українське законодавство вже містить передумови для запровадження інституції інженера-консультанта у будівництві: на рівні закону передбачено залучення інженера-консультанта у сфері дорожнього будівництва, затверджено вимоги щодо проведення контролю якості робіт нового будівництва, реконструкції та ремонту автомобільних доріг загального користування, до Державного класифікатора професій ДК 003:2010 включено нову професію "інженер-консультант (будівництво)", Довідником кваліфікаційних характеристик професій працівників (Випуск 64 "Будівельні, монтажні та ремонтно-будівельні роботи") визначено кваліфікаційні характеристики професії "інженер-консультант" [13]. Прийнято зміни до ДСТУ Б. Д. 1.1-1:2013 "Правила визначення вартості будівництва", за якими встановлено порядок врахування коштів на надання послуг інженера-консультанта у зведеному кошторисному розрахунку.

До основних нормативно-правових документів, що регулюють питання діяльності інженера-консультанта відносять [6]:

— наказ Мінсоцполітики від 23 червня 2017 року № 1050 "Про затвердження Мінімальних вимог з охорони праці на тимчасових або мобільних будівельних майданчиках";

— наказ Мінекономрозвитку від 26 жовтня 2017 року № 1542 "Про затвердження зміни № 6 до Національного класифікатора України ДК 003:2010";

— наказ Мінрегіону від 08 серпня 2017 року № 192 "Про внесення змін до Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників Випуск 64 "Будівельні, монтажні та ремонтно-будівельні роботи" (із змінами, внесеними наказом від 29.12.2017 № 350);

— наказ Національного органу стандартизації від 16 квітня 2018 року № 102 "Про прийняття змін до національних нормативних документів" (а саме Зміна № 2 до ДСТУ Б. Д. 1.1-1:2013).

Однак більш ефективного залучення інженера-консультанта до реалізації будівельних проектів потребує внесення деяких змін до законодавчих актів України, оскільки на сьогодні:

— не в повній мірі визначено місце й роль інженера-консультанта в системі договірних відносин у будівництві;

— не встановлено вимоги до нього та до договору, що укладається між замовником будівництва та інженером-консультантом;

— не врегульовано питання щодо відповідальності інженера-консультанта у разі неналежного виконання ним делегованих замовником функцій як перед підрядником, так і перед контролюючими органами;

— не запроваджені механізми досудового врегулювання спорів, у тому числі щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності інженера-консультанта, які є невід'ємною складовою організацій будівництва відповідно до принципів та умов міжнародно-визнаних типових форм договорів.

Виходячи з вищезазначеного, пропонуються зміни до законодавства у сфері будівництва в частині створення умов для залучення інженера-консультанта:

1. Пропонується внести зміну до Цивільного кодексу України [14], а саме до параграфу 3 Будівельний підряд статті 875, у якій йдеться мова про договір будівельного підряду.

Слід наголосити на тому, що замовник має право з метою організаційного та консультаційного супроводження проектування і будівництва об'єкта, здійснювати контроль та нагляд за будівництвом, а також приймати від свого імені відповідні рішення та укладати договір про надання такого виду послуг. У разі укладання договору будівельного підряду необхідно у ньому зазначити функції та повноваження інженера-консультанта. Рішення, прийняті інженером-консультантом у межах визначених договором повноважень, що прийняті від імені замовника, є також обов'язковими для підрядника, а у певних випадках, передбачених договором, і для замовника.

Договір між замовником та інженером-консультантом повинен укладатися у письмовій формі відповідно до загальних положень про послуги, встановлених статтями 901—907 Цивільного Кодексу.

У разі залучення інженера-консультанта, договором має бути передбачений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спорів, у тому числі щодо оскарження рішень, дій інженера-консультанта чи їх відсутності. При цьому можуть відповідно до законодавства України застосовуватися принципи та умови міжнародно визнаних типових форм договорів.

Якщо договором не передбачено іншого обов'язкового досудового порядку урегулювання спорів, у випадку виникнення спору, будь-яка сторона такого спо-

ру повинна звернутись до інженера-консультанта з письмовою претензією, яку той повинен розглянути впродовж 30 днів, даючи сторонам можливість надати письмові пояснення, і, в результаті, винести та направити сторонам письмове рішення.

Однак у разі залучення інженера-консультанта загальна страхова сума за договором страхування об'єкта будівництва або комплексу виконуваних робіт може бути збільшена на страхову суму за укладеним інженером-консультантом договором страхування, а страховий тариф може бути зменшений.

Варто зауважити, що у разі залучення інженера-консультанта та покладання на нього частини обов'язків замовника за договором будівельного підряду, інженер-консультант може нести відповідальність перед підрядником за невиконання або неналежне виконання таких обов'язків на умовах, визначених договором між замовником та інженером-консультантом.

У разі залучення інженера-консультанта, в договорі підряду на проведення проектних та пошукових робіт визначаються його функції та повноваження.

2. Сформовано пропозиції щодо внесення змін до Господарського кодексу України глави 33 про Капітальне будівництво [3].

Замовник повинен мати право з метою організаційного та консультаційного супроводження реалізації інвестиційно-будівельних проектів, здійснювати контроль та нагляд за будівництвом, а також приймати від свого імені відповідні рішення щодо укладання договору про надання такого виду послуг. За такої умови в договорі підряду повинні визначатися функції та повноваження інженера-консультанта. Рішення, прийняті інженером-консультантом у межах визначених договором повноважень, вважаються обов'язковими для підрядника, а у певних випадках, що передбачені договором, і для замовника.

Договір про надання послуг між замовником та інженером-консультантом укладається відповідно до положень Цивільного кодексу України на основі примірного договору, затвердженого центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері архітектури, або саморегулювальною організацією за відповідним напрямом діяльності.

У випадку залучення інженера-консультанта, договором має бути передбачений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спорів, у тому числі щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності інженера-консультанта. При цьому можуть відповідно до законодавства України застосовуватися принципи та умови міжнародно-визнаних типових форм договорів.

Якщо договором не передбачено іншого обов'язкового досудового порядку урегулювання спорів, у випадку виникнення спору, будь-яка сторона такого спору повинна звернутись до інженера-консультанта з письмовою претензією, яку той повинен розглянути впродовж 30 днів, надаючи всім сторонам можливість надати письмові пояснення, і, в результаті, винести та направити сторонам письмове рішення.

Слушно, що замовник при здійсненні відбору інженера-консультанта включає до кваліфікаційних критеріїв умови щодо наявності необхідної кількості працівників, які відповідають установленим кваліфікаційним

вимогам, обладнання та матеріально-технічної бази чи, за необхідності, договору з відповідною лабораторією, мати досвід у наданні аналогічних послуг, інші умови з урахуванням особливостей об'єкта будівництва та функцій і повноважень, для виконання яких залучається інженер-консультант.

У випадку залучення замовником інженера-консультанта та покладання на нього частини обов'язків замовника за договором підряду на капітальне будівництво, інженер-консультант повинен нести відповідальність перед підрядником за невиконання або неналежне виконання таких обов'язків на умовах, визначених договором між замовником та інженером-консультантом.

Слід зауважити, що залучення інженера-консультанта повинно бути обов'язковим у випадках, визначених центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері архітектури, саме тому до проектування, будівництва, реконструкції аеропортів та аеродромів, а також для надання інжинірингових послуг може залучатися інженер-консультант.

3. Також необхідно внести поправки до Закону України "Про залізничний транспорт" [10], а саме: АТ "Укрзалізниця" може залучати інженера-консультанта до здійснення проектування та будівництва об'єктів залізничного транспорту та надання інжинірингових послуг. У випадках, визначених центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері архітектури, залучення інженера-консультанта є обов'язковим.

4. Варто внести зміни до Закон України "Про архітектурну діяльність" [9], зокрема, в частині визначення таких понять, як "інженер-консультант" та "інжинірингова діяльність у сфері будівництва" (інжиніринг) і внести певні поправки. А саме: ці визначення повинні трактуватися так:

— інженер-консультант — суб'єкт господарювання (фізична особа — суб'єкт підприємницької діяльності, яка відповідає кваліфікаційним вимогам до професії інженер-консультант (будівництво), або юридична особа, що має у своєму складі працівників, які відповідають кваліфікаційним вимогам до такої професії), який здійснює інжинірингову діяльність у сфері будівництва;

— інжинірингова діяльність у сфері будівництва (інжиніринг) — діяльність із надання послуг інженерного та технічного характеру, до яких належать організаційне та консультаційне супроводження проектування і будівництва об'єкта, проведення попередніх техніко-економічних обґрунтувань і досліджень, експертизи проекту, розроблення програм фінансування будівництва, організація виготовлення проектної документації, проведення конкурсів і торгів, укладання договорів підряду, координація діяльності всіх учасників будівництва, а також здійснення технічного нагляду за будівництвом об'єкта архітектури та консультації економічного, фінансового або іншого.

А також варто включити до Закону новий термін "реєстр атестованих осіб", який формулюватиметься таким чином: реєстр атестованих осіб — це відкрита інформаційна система центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері архітек-

тури, для збирання та накопичення інформації про відповідальних виконавців, які отримали кваліфікаційний сертифікат відповідно до статті 17 цього закону, та підтвердили кваліфікацію за напрямком професійної атестації в органах з сертифікації персоналу, акредитованих відповідно до Закону України "Про акредитацію органів з оцінки відповідності".

5. З метою запровадження основних положень контрактів FIDIC та запровадження постійного належного контролю якості дорожніх робіт за допомогою інженера-консультанта, у першу чергу необхідно внести зміни до Закону України "Про автомобільні дороги" [8], зокрема до статті 6 "Державна політика у сфері автомобільних доріг". Слід додати таке формулювання: "до проектування і будівництва автомобільних доріг та надання інжинірингових послуг може залучатися інженер-консультант. До поточного ремонту і експлуатаційного утримання автомобільних доріг можуть залучатися кваліфіковані інженери-консультанти у сфері експлуатаційного утримання доріг. У випадках, визначених центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері архітектури, залучення інженера-консультанта є обов'язковим".

6. У Законі України "Про регулювання містобудівної діяльності" [12] також слід внести зміни в частині залучення інженера-консультанта та надання йому певних повноважень. Варто наголосити на тому, що у разі наявності укладених до початку будівництва договорів страхування, сертифікат (довідка) про прийняття об'єкта в експлуатацію може бути видано без подання акта готовності об'єкта за умови надання страховою компанією та інженером-консультантом гарантії якості за установленною формою. Таким договором може бути договір страхування: будівельних робіт на період будівництва та гарантійний строк; цивільної відповідальності, замовника та інженера-консультанта перед третіми особами за завдання шкоди майну або життю і здоров'ю людей; професійної відповідальності відповідальних виконавців окремих видів робіт (послуг), пов'язаних із створенням об'єктів архітектури.

Слушно, що до плану роботи органу державного архітектурно-будівельного контролю не включаються об'єкти у разі наявності договорів страхування будівельних робіт на період будівництва та гарантійний строк, цивільної відповідальності замовника та інженера-консультанта перед третіми особами за завдання шкоди майну або життю і здоров'ю людей, а також професійної відповідальності відповідальних виконавців окремих видів робіт (послуг), пов'язаних із створенням об'єктів архітектури.

У випадку залучення замовником інженера-консультанта, приписи органів державного архітектурно-будівельного контролю, а також складання протоколів про вчинення правопорушень та накладення штрафів у частині визначених договором функцій і повноважень можуть стосуватися інженера-консультанта, якщо інформація про нього зазначена замовником у документах, що дають право на виконання підготовчих і будівельних робіт.

7. До того ж, треба внести зміни до Закону України "Про морські порти України" [11] статті 8 "Межі морського порту", а саме про те, що до здійснення проекту-

вання, ремонту, реконструкції та будівництва гідротехнічних споруд, морських терміналів, стратегічних об'єктів портової інфраструктури, з метою надання інжинірингових послуг можуть залучатися інженери-консультанти. У випадках, визначених центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері архітектури, залучення інженера-консультанта є обов'язковим.

Внесення зазначених пропозицій дозволить комплексно врегулювати питання щодо участі інженера-консультанта у реалізації будівельних проектів, визначити його роль і місце в системі договірних відносин у будівництві, що сприятиме підвищенню рівня професійного управління та запровадженню незалежного інженерного контролю. Посилення відповідальності суб'єктів ринку дозволить знизити рівень державного контролю та сприятиме подальшій дерегуляції господарської діяльності, що відповідає європейським підходам до реалізації будівельних проектів.

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

У роботі розглянуто теоретичні та методичні аспекти сучасного стану правового регулювання у будівельній галузі для більш ефективного залучення інженера-консультанта до реалізації будівельних проектів для підвищення рівня професійного управління, запровадження інституції інженера-консультанта. Попри те, що правові основи для діяльності інженера-консультанта в Україні вже створено, окремі аспекти розвитку інженерно-консультантських послуг потребують додаткового врегулювання, тому у статті було представлено пропозиції щодо вдосконалення законодавства України.

Договір між замовником та інженером-консультантом укладатиметься у письмовій формі на основі орієнтовної форми договору відповідно до загальних положень про послуги, встановлених статтями 901—907 Цивільного кодексу України, з урахуванням особливостей, визначених законом. У договорах підряду на виконання проектних і будівельних робіт також мають зазначатися функції та повноваження інженера-консультанта, що буде підставою для його участі у реалізації проектів та взаємодії з усіма учасниками будівництва.

У разі залучення інженера-консультанта, договором має бути передбачений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спорів, у тому числі щодо оскарження його рішень, дій чи бездіяльності. При цьому можуть відповідати до законодавства України застосовуватися принципи та умови міжнародно-визнаних типових форм договорів.

Передбачено, що у разі залучення замовником інженера-консультанта та покладання на нього частини обов'язків замовника за договором підряду, інженер-консультант нестиме відповідальність перед підрядником за невиконання або неналежне виконання таких обов'язків. Також інженер-консультант у частині делегованих повноважень може бути об'єктом державного архітектурно-будівельного контролю.

Внесення наведених вище пропозицій дозволить комплексно врегулювати питання щодо участі інженера-консультанта у реалізації будівельних проектів, визначити його роль і місце в системі договірних відносин у будівництві, що сприятиме підвищенню рівня

професійного управління та запровадженню незалежного інженерного контролю. Посилення відповідальності суб'єктів ринку дозволить знизити рівень державного контролю та сприятиме подальшій дерегуляції господарської діяльності, що відповідає європейським підходам до реалізації інвестиційно-будівельних проєктів.

Література:

1. Анін В.І. Розрахунки ризиків інвестиційних проєктів в будівництві. Формування ринкових відносин в Україні. — 2003. — № 6. — С. 18.
2. Галінський О.М., Вахович І.В., Цифра Т.Ю. Міжнародна практика формування договірних відносин у будівництві. Будівельне виробництво: зб. наук. праць. Київ: НДІБВ. № 54. — 2012. — С. 3—7.
3. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 18. — Ст. 144.
4. Козак Ю.Г., Логвінова Н.С. Міжнародні комерційні угоди та розрахунки: нормативно-правове регулювання [Текст]: навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів. — К.: Центр учбової літератури, 2010. — 648 с.
5. Лилов О.В. Новітні підходи до модернізації процесів організації будівництва. Молодий вчений. — 2015. — № 9 (24). — С. 24—27.
6. Непомнящий О.М., Гаврилов А.В., Медведчук О.В., Хараїм І.В. Інженер-консультант: суб'єкт господарювання і фахівець. Вісник будівельника. — 2018. — № 2. — С. 4—14 [Електронний ресурс] — URL: <http://strategia.gov.ua/wp-content/uploads/2018/05/stattia-inzhener-konsultant.pdf>
7. Непомнящий О. М. Інженер-консультант у системі господарської і професійної діяльності в Україні. Інвестиції: практика та досвід [Електронний ресурс] — 2018. — № 9. — С. 97—102. — URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/9_2018/20.pdf
8. Про автомобільні дороги Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР) [Електронний ресурс] 2005, № 2862-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2862-15>
9. Про архітектурну діяльність. Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР) [Електронний ресурс], 1999, № 31. — URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/68714>
10. Про залізничний транспорт Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 273/96. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/96-вр>
11. Про морські порти України Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР) [Електронний ресурс], 2012, № 4709-VI. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4709-17>
12. Про регулювання містобудівної діяльності Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР) [Електронний ресурс], 2011, № 3038-VI. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17>
13. Формування правового поля для запровадження інституції інженера-консультанта. Асоціація міст України. Офіційний сайт. <https://www.auc.org.ua/sites/default/files/inzhener-konsultant.pdf>
14. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40—44. — Ст. 875.

References:

1. Anin, V.I. (2003), "Calculations of risks of investment projects in construction", *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, vol. 6, pp. 18.
2. Galinsky, O.M. Vakhovych, I.V. and Tsyfra, T.Yu. (2012), "International practice of formation of contractual relations in construction", *Budivельne vyrobnytstvo: zb. nauk. Prats*, Kyiv: NDIBV, vol. 54, pp. 3—7.
3. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "Economic Code of Ukraine", *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 18, p. 144.
4. Kozak, Yu.H. and Lohvinova, N.S. (2010), *Mizhnarodni komertsiiini uhody ta rozrakhunky: normatyvno-pravove rehlementuvannia* [International commercial agreements and calculations: legal regulation], *Tsentr uchbovoi literatury*, Kyiv, Ukraine.
5. Lilov, O.V. (2015), "New approaches to modernizing construction organization processes", *Molodyi vchenyi*, vol. 9 (24), pp. 24—27.
6. Nepomnyashchyy, O.M. Havrylov, A.V. Medvedchuk, O.V. and Kharaim, I.V. (2018), "Consulting engineer: business entity and specialist", *Visnyk budivelynyka*, vol. 2, pp. 4—14, available at: <http://strategia.gov.ua/wp-content/uploads/2018/05/stattia-inzhener-konsultant.pdf> (Accessed 20 March, 2019)
7. Nepomnyashchyy, O.M. (2018), "Consulting engineer in the system of economic and professional activity in Ukraine". *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 9, pp. 97-102, available at: http://www.investplan.com.ua/pdf/9_2018/20.pdf (Accessed 24 February, 2019)
8. Verkhovna Rada of Ukraine (2005), The Law of Ukraine "On Motor Roads of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2862-15> (Accessed 25 March 2019).
9. Verkhovna Rada of Ukraine (1999), The Law of Ukraine "On Architectural Activity", [Online], available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/68714> (Accessed 09 March, 2019).
10. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), The Law of Ukraine "On Railway Transport", [Online], available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/96-вр> (Accessed 09 March, 2019).
11. Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "On Sea Ports of Ukraine", [Online], available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4709-17> (Accessed 10 March, 2019).
12. Verkhovna Rada of Ukraine (2011), The Law of Ukraine "On the Regulation of Urban Development", [Online], available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17> (Accessed 09 March, 2019).
13. Association of Ukrainian Cities (2018), "Formation of the Legal Field for the Introduction of the Institution of Consulting Engineer", Available at: <https://www.auc.org.ua/sites/default/files/inzhener-konsultant.pdf> (Accessed 19 March, 2019).
14. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "The Civil Code of Ukraine", *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 40—44.

Стаття надійшла до редакції 29.03.2019 р.

О. Ф. Якимчук,
керівник групи розрахунків відділу бізнес-систем департаменту інформаційних технологій
та телекомунікацій ПрАТ "Рівнеобленерго", аспірант, Національний університет водного
господарства та природокористування, м. Рівне, Україна
ORCID ID: 0000-0002-0960-8835

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.8.136

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ЕКОЛОГО- ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ В УМОВАХ КЛІМАТИЧНИХ ЗМІН: АСПЕКТИ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ

О. Yakymchuk,
Head of the Group of Calculations of Business Systems Division of the Information Technologies
and Telecommunications Department of PJSC "Rivneoblenergo", Postgraduate Student,
National University of Water and Environmental Engineering, Rivne, Ukraine

STATE MANAGEMENT OF ECOLOGY-ECONOMICAL SAFETY IN THE CONTEXT OF CLIMATE CHANGES: ASPECTS OF INFORMATIZATION

Кліматичні зміни особливо останнім десятиліттям стали невід'ємною частиною нашого життя. Їх вплив на соціально-економічний розвиток держави доволі вагомий, але оцінити наслідки від зміни клімату повною мірою нині неможливо. Ці зміни позначаються не лише на стані соціально-економічного розвитку держави, але й у показниках еколого-економічної безпеки. Тому важливою складовою національної безпеки України, що вказує на зв'язок між економічною могутністю країни, національною безпекою та наявним потенціалом, є її економічна безпека, досягти яку можливо шляхом реалізації форм й методів економічної політики, спрямованої на ефективну діяльність усіх підрозділів та підсистем, первинною ланкою яких є суб'єкти господарювання. Лише за наявності достовірного інформаційного забезпечення щодо діяльності суб'єктів господарювання стає можливим ефективне управління еколого-економічною безпекою держави. Нині до системи безпеки потрібно закладати інструменти формування інформаційного суспільства, що особливої актуальності набуває в умовах гібридної війни. Все це сформувало мету, предмет та об'єкт цього дослідження. Надзвичайно актуальною є проблема змін і деградації екосистем і ґрунтів, тобто відновлювальної здатності природних екосистем і відтворення ресурсів. Нераціональне землекористування в умовах кліматичних змін, ігнорування довготривалих змін та концентрація, в основу якої покладено "швидкі прибутки", призводять до виснаження ресурсів й, відповідно, до економічних втрат. Ці втрати полягають у зменшенні родючості ґрунтів, опустелюванні, ерозії тощо. Нині людство опинилося перед реальною загрозою втратити 25% продуктивності ґрунтів. Варто зазначити, що кліматичні зміни спричиняють і значні фінансові витрати для держав. Як підсумок дослідження, автором розроблено комплекс заходів задля зміцнення еколого-економічної безпеки України, окреслено перспективи впровадження концепції сталого розвитку в умовах зміни клімату. Нова система державного управління забезпеченням інформаційної безпеки України повинна ґрунтуватися на врахуванні запропонованих концептуальних засад забезпечення еколого-економічної безпеки.

Climate change in recent years has become an integral part of our lives. Its influence on the socio-economic development of the state is rather significant, but it is impossible to assess the consequences of climate change to the full extent. These changes affect not only the state of socio-

economic development of the state, but also indicators of ecological and economic security. Therefore, an important component of Ukraine's national security, which indicates the link between the country's economic power, national security and available potential, is its economic security, which can be achieved through the implementation of forms and methods of economic policy aimed at the effective operation of all units and subsystems, the primary the link of which are business entities. Only in the presence of reliable information support regarding the activities of economic entities has been possible to effectively manage the state's economic security. Today, the security system should be equipped with tools for the formation of the information society, which becomes especially relevant in the context of the hybrid war. All this formed the actuality, purpose and object of this investigation. Extremely urgent are the problems of changes and degradation of ecosystems and soils, that is, the renewable capacity of natural systems and the reproduction of resources. Inappropriate land use in climate change, ignoring long-term changes, and concentrating on rapid returns lead to resource depletion: fertility loss, desertification, erosion, etc. One can say that mankind faced a real threat in 15–20 years to lose 25% of soil productivity. It is worth noting that climate change also entails significant financial costs for states. A set of measures for strengthening of ecological and economic security has been developed, prospects of implementation of the sustainable development concept in conditions of climate change have been ordered. The new system of state management of providing information security of Ukraine should be based on the proposed conceptual framework for the provision of environmental and economic security.

Ключові слова: інформатизація, еколого-економічна безпека, законодавство, міжнародна співпраця, розвиток.

Key words: informatization, ecology-economical safety, legislation, international activity, development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Кліматичні зміни в останні роки стали невід'ємною частиною нашого життя. Їх вплив на соціально-економічний розвиток держави доволі вагомий, але оцінити наслідки від зміни клімату повною мірою нині неможливо. Ці зміни позначаються не лише на стані соціально-економічного розвитку держави, але й у показниках еколого-економічної безпеки. За даними міжнародних організацій, зокрема, організації Christian Aid, лише у 2018 році екстремальні погодні явища, пов'язані зі зміною клімату, забрали тисячі життів і завдали величезної шкоди у всьому світі. У доповіді цієї благодійної організації визначено десять подій, шкода від яких перевищила 1 мільярд доларів. Шкода від чотирьох з них становила понад сім мільярдів доларів [1].

Як стверджують експерти, періоди надзвичайної спеки в Європі були безпосередньо пов'язані із діяльністю людини, що призвела до глобального потепління. Інші події, пов'язані зі зміною погодних умов, які, як вважається, є наслідком зміни клімату. Згідно з доповіддю Christian Aid, найбільшу шкоду серед подій, пов'язаних зі збільшенням температури, завдали урагани "Флоренс" та "Майкл" — 17 та 15 млрд доларів відповідно. Адже як показали дослідження, опади, які супроводжували ураган "Флоренс", були на 50% потужніші, аніж у випадку, якби на їхню кількість не впливало потепління, зумовлене діяльністю людини. А щодо урагану

"Майкл", стверджують дослідники, діяльність людини призвела до викидів, які зробили воду теплішою, і додали урагану швидкість. У Японії літо 2018 року супроводжувалося повенями та спекою, які мали великі негативні наслідки. За розрахунками, повені завдали шкоди на понад 7 млрд доларів, а за ними прийшов тайфун Джебі, найпотужніший за 25 років [1].

Важливою складовою національної безпеки України, що вказує на зв'язок між економічною могутністю країни та наявним природно-ресурсним потенціалом, є її еколого-економічна безпека. В сучасних умовах досягти високого рівня еколого-економічної безпеки можливо шляхом реалізації форм й методів економічної політики, спрямованої на ефективну діяльність усіх підрозділів й підсистем, первинною ланкою яких є суб'єкти господарювання. Лише за наявності достовірного інформаційного забезпечення щодо діяльності суб'єктів господарювання ефективно управління економічною безпекою держави стає можливим.

Нині внаслідок розгортання гібридної війни в Україні, впливу воєнно-політичних факторів, виникло складне економічне становище, відбувся обвал національної валюти, зазнала деформації промислова інфраструктура східного регіону. Все це в сукупності становить неймовірно високу загрозу економічній безпеці держави. У цьому ракурсі важливим є кожен елемент складної системи національної економіки. Сьогодні стан еконо-

Таблиця 1. Збитки держав від глобального потепління у випадку зростання викидів CO₂ удвічі, млрд дол.

№ з/п	Країна (регіон)	Економічний збиток, млрд дол. США	У % до ВВП держави
1.	Україна і країни колишнього СНД	7,9	0,3
2.	Європа	63,6	1,4
3.	США	61,0	1,3
4.	Китай	18,0	5,2
5.	Південна Азія	53,5	8,6
6.	Африка	30,3	8,7
7.	Латинська Америка	31,0	4,3
8.	Росія	18,2	0,7
9.	Середній Схід	1,3	4,1
	Всього	284,8	1,9

Джерело: адаптовано за [1; 4].

мічної системи нашої держави певним чином підтримують міжнародні організації — переважно за рахунок надання міжнародних кредитів. Пріоритетним напрямом зовнішньополітичної діяльності є ратифікація угоди із ЄС. Співпраця зі міжнародними організаціями ставить перед Україною низку вимог, серед яких — прозорість фінансових потоків. Чітка регламентація інформаційного забезпечення, його здатність формувати аналітичні показники, є актуальним завданням для достовірного й прозорого управління системою еколого-економічної безпеки держави.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Існує чисельна кількість наукових публікацій із проблем безпеки. Більшість із них стосується визначення сутності й механізмів забезпечення національної безпеки, економічної й фінансової безпеки підприємств, соціальної й особистісної безпеки, екологічної безпеки держави, регіону. Зокрема систему економічної безпеки держави досліджували такі вчені: Г. Андрощук, Т. Васильців, В. Геєць, Н. Гуськова, Л. Донець, В. Ліпкан, В. Іванов, Я. Жаліло, М. Камлик, А. Козаченко, О. Кизим, Ю. Лисенко, О. Ляшенко, В. Мунтіян, О. Прокopenко, М. Петрушенко, Н. Реверчук, І. Татаркіна, А. Скопіна та інші. Ці вчені сформували теоретико-методологічні засади оцінки економічної безпеки держави, підприємства, обґрунтували механізми й окремі інструменти управління економічною безпекою, окреслили пріоритетні напрями забезпечення економічної безпеки держави.

Проблемам екологічної безпеки присвятили дослідження Є. Хлобистова, О. Радченка, Гончарова, В. Ковтун, Б. Данилишина, Е. Олейнікова, В. Степанова, С. Харічкова, М. Хвесика, А. Якимчук та інші. Названі вчені екологічну безпеку загалом розглядають як складову національної безпеки. Акцент із позиції поставлено на усуненні екодеструктивного впливу підприємства на навколишнє природне середовище (НПС), середовище людської життєдіяльності.

Попри вагомий напруження вчених, динамічність розвитку економічних систем, їх оточення, технологій, сфери діяльності обумовлюють доцільність подальших досліджень. Окрім того до системи еколого-економічної безпеки мають бути закладені інструменти формування інформаційного суспільства, що особливо

актуальності набуває в умовах гібридної війни. Все це сформувало мету, предмет та об'єкт даного дослідження.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Дослідити процес державного управління еколого-економічною безпекою України в умовах кліматичних змін й розробити рекомендації щодо його удосконалення на основі впровадження заходів із посилення інформатизації суспільства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Нині комплексно оцінювати стан економічної безпеки держави дозволяє розроблена й затверджена Міністерством економіки України "Методика розрахунку рівня економічної безпеки" [2]. У цьому документі розглянуто основні дефініції в сфері економічної безпеки України й встановлено методику розрахунку інтегрального індексу економічної безпеки на основі значень понад сотні індикаторів, які згруповано відповідно до окремих складових економічної безпеки. Складовими економічної безпеки є: виробнича, демографічна, енергетична, макроекономічна, інвестиційно-інноваційна, продовольча, соціальна, зовнішньоекономічна, фінансова безпеки.

Науковий і практичний інтерес становить питання співвідношення понять "кліматичні ризики" й "національна безпека". Винесення цих питань на широку суспільну дискусію має сприяти мобілізації політичних еліт і, зрештою, ухваленню відповідних рішень в галузі національної безпеки. Сьогодні найбільшою проблемою є ескалація надзвичайних ситуацій, пов'язана із кліматичними змінами. Незважаючи на повільний характер "середніх" змін, критично і суттєво змінюються екстремальні (максимальні і мінімальні) показники, і саме вони, зазвичай, відповідальні за генезис надзвичайних ситуацій [3]. Варто звернути увагу на той факт, що кліматичні ризики досить прогнозовані. Зокрема очевидно, що підвищується ризик як осінніх, так й весняних паводків і підтоплень за рахунок збільшення кількості і зміни структури опадів. Підвищуються ризики ландшафтних пожеж. За оцінками фахівців [5—8] ризики пожеж на наступні 15—20 років зростуть удвічі.

Надзвичайно актуальними є проблеми змін і деградації екосистем і ґрунтів, тобто відновлювальної здатності природних систем і відтворення ресурсів. Нера-

Таблиця 2. Підходи щодо трактування поняття "безпека"

Підхід	Зміст
Пасивний	Дотримання певних параметрів та норм, від забезпечення яких безпосередньо залежить безпека
Апofатичний	Безпека як відсутність загроз і небезпек
Статистичний	Безпека як стан захищеності
Діяльнісний	Система заходів, спрямованих на створення певних безпечних умов

Джерело: сформовано за [5, с. 362—363].

ціональне землекористування в умовах кліматичних змін, ігнорування довготривалих змін та концентрація на швидкому прибутку призводять до виснаження ресурсів: втрат родючості, опустелювання, ерозії тощо. Можна сказати, що людство опинилося перед реальною загрозою через 15—20 років втратити 25% продуктивності ґрунтів [4—6; 11]. Варто зазначити, що кліматичні зміни спричиняють і значні фінансові витрати для держав. Розмір економічних збитків різних країн як у вартісному, так й у відсотковому до ВВП виразі репрезентовано у таблиці 1.

Отже, як свідчать дані таблиці, більшість держав мають значні економічні збитки від зміни клімату, найбільші відмічено у країнах Європейського Союзу — 63,6 млрд дол., у США — 61 млрд дол., країнах Південної Азії 53,5 млрд дол.

Важливою загрозою є проблеми деградації водних ресурсів, пов'язані із змінами водного режиму, виснаженням, забрудненням через надлишкове антропогенне навантаження. Україна — вододефіцитна держава вже впродовж більш як 40 років. І проблеми наявності й доступності водних ресурсів будуть і надалі зростати. Некоординовані, ситуативні стратегії водокористування, кон'юнктурні рішення в галузі управління водними ресурсами можуть поставити під загрозу не лише господарство, але й життя населення в цілих регіонах. За інтегральними підрахунками, впродовж найближчих 15—20 років, кількість доступних водних ресурсів у нашій країні може зменшитися втричі [9].

Український вчений В.А. Ліпкан здійснив типізацію поняття "безпека" та виділив чотири підходи щодо його трактування, що дає можливість розглядати безпеку як специфічну властивість динамічних систем і як комплексний критерій оцінки її якості, що характеризує динаміку розвитку системи (табл. 2) [5].

З розвитком понятійного апарату теорії безпеки розвивався і розширювався зміст наук, що займалися проблемами досягнення безпеки людини, суспільства й держави. За умов постійної присутності загроз від сторонніх осіб та держав, безпека стає метою, яка визначає діяльність урядів держав.

Таким чином узагальнення й систематизація зарубіжного досвіду державного управління забезпеченням інформаційної безпеки дозволяє констатувати, що державне управління забезпеченням інформаційної безпеки України повинно ґрунтуватися на врахуванні відповідних концептуальних засад захисту і наступу в цій галузі, а також необхідно мати для цього відповідні політичні, економічні й технічні можливості. При цьому слід враховувати культурно-цивілізаційні особливості суб'єктів інформаційно-психологічного протистояння, адже релігія і культура, а також підсвідоме архе, яке лежить в їхній основі, не менш важливі для сучасних

стратегій взаємодії та впливу, ніж досить очевидні промислові та фінансові реалії життя [6; 7].

Також необхідно пам'ятати, що сьогодні відбувається зміна парадигми глобального інформаційно-психологічного протистояння, яка вже успішно проявила себе в методах, технологіях і механізмах концепції "стратегічних комунікацій". Більшість розвинених країн вже перебудовують власні системи державного управління інформаційної безпеки, оскільки розуміють, що це введе їх на принципово новий рівень ефективності у досягненні власних інтересів на міжнародній арені. Нині в Україні також вже починають усвідомлювати важливість стратегічних комунікацій як ефективного інструменту для протидії негативних інформаційно-психологічних впливів, про що свідчить законодавче закріплення таких понять, як "стратегічні комунікації" й "стратегічний наратив" у Воєнній доктрині України та новій Доктрині інформаційної безпеки України.

Отже, на етапі переходу суспільства до сталого розвитку економічна парадигма цінності навколишнього середовища відіграє свою позитивну роль. З метою попередження негативних наслідків від деградації навколишнього середовища необхідна нова екологічно спрямована стратегія. Актуальним питанням сьогодення є формування системи управління еколого-економічною безпекою як держави в цілому, так й її регіонів. Причиною цього є негативні екологічні наслідки від господарської діяльності. Це примушує підприємства формувати систему управління екологічної безпеки. Ефективна система екологоорієнтованого управління має відповідати вимогам якісної перебудови екологічного регулювання та діючого економічного механізму еколого-безпечної діяльності.

ВИСНОВКИ

Стосовно України перспективним є визначення нової ролі держави за умов загострення екологічних проблем її розвитку на регіональному рівні. Останнє десятиліття показало, що відкидати адміністративні можливості у цій сфері передчасно. Без ефективного управління, адміністративного контролю і впливу неефективно працюють і економічні важелі забезпечення екологічних вимог у господарській діяльності регіонів. На державному рівні потрібно забезпечити інтеграцію екологічної складової у стратегію проведення соціально-економічних реформ. Йдеться про посилення у суспільстві мотивації для врахування вимог еколого-економічної безпеки під час складання й втілення соціально-економічних планів розвитку; впровадження методики розрахунків економічної ефективності природоохоронних заходів; ліцензування небезпечних видів діяльності як інструменту регулювання рівня безпеки під час використання небезпечних речовин; екологічне страхування як механізм

сприяння вирішенню проблем екологічної безпеки; оцінку екологічного ефекту під час інвестування у економічний сектор задля переходу на інноваційну модель розвитку; запровадження екологічного аудиту як одного із важливих інструментів оцінки рівня безпеки; застосування поняття "ризик" як інтегрального показника можливих екологічних загроз; вдосконалення економічних механізмів природокористування, які б були органічно пов'язані із інструментами соціально-економічного регулювання життєдіяльності суспільства в умовах ринкової економіки; удосконалення системи штрафних санкцій за заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу та економічні правопорушення. Державне управління забезпеченням інформаційної безпеки України повинно ґрунтуватися на врахуванні відповідних концептуальних засад реалізації належної системи еколого-економічної безпеки. Нині необхідно мати відповідні політичні, економічні й технічні можливості. При цьому слід враховувати культурно-цивілізаційні особливості суб'єктів інформаційно-психологічного протистояння, які є не менш важливими у розробленні сучасних стратегій взаємодії та впливу, аніж досить очевидні промислові та фінансові реалії життя.

Необхідно створити механізм організації злагодженої роботи фахівців, як з державних служб, так й неурядових організацій щодо питань ведення інформаційної війни, удосконалити нормативно-правову базу у сфері інформаційної безпеки, особливо звертаючи увагу на питання, щодо залучення громадянського суспільства до заходів забезпечення інформаційної безпеки.

Література:

1. Кліматичні зміни: скільки коштувало людству глобальне потепління у 2018 році [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-46697228>
2. Стратегія національної безпеки України "Україна у світі, що змінюється": затв. указом Президента України від 08.06.2012 № 389/2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/389/2012>
3. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29.10.2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/view/ME131588>
4. Кліматичні зміни складають загрозу національній безпеці [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/25139156.html>
5. Ліпкан В.А. Теорія національної безпеки: [підручник] / В.А. Ліпкан. — К.: КНТ, 2009. — 631 с., с. 362—363.
6. Бобров Є. Сучасні підходи до дослідження економічної безпеки / Є. Бобров // Економіка України. — 2012. — № 4. — С. 80—85., с. 80.
7. Шершун М.Х., Дребот О.І. Економіка природокористування лісових екосистем: навч. Посіб. — К.: ДІА, 2017. — 264 с.
8. Щодо затвердження Базового плану адаптації екологічного законодавства України до законодавства Європейського Союзу (Базовий план апроксимації).

Наказ від 17.12.2018 № 659 // <http://www.menr.gov.ua/index.php/normakty/60-9/acts>

9. Належне екологічне врядування в країнах Східного Партнерства: роботи непочатий край. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://eu.prostir.ua/files/1331819362039/Environmentalgovernance_PB_15.03_ukr.pdf

10. Перелік директив та регламентів у сфері охорони навколишнього середовища [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.google.com/search>

11. Якимчук А.Ю. Економічний та управлінський аспекти збереження біорізноманіття України за вимогами Кіотського протоколу / А.Ю. Якимчук // Вісник ЛНТУ України. — Львів, 2014. — № 24.02. — С. 131—142.

References:

1. BBC (2019), "Climate change: how much global warming would cost humanity in 2018", available at: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-46697228> (Accessed 02 Apr 2019).
 2. President of Ukraine (2012), Decree "Ukraine's National Security Strategy "Ukraine in a Changing World", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/389/2012> (Accessed 02 Apr 2019).
 3. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2013), "On Approval of Methodological Recommendations for Calculating the Level of Economic Security of Ukraine", available at: <https://ips.ligazakon.net/document/view/ME131588> (Accessed 20 Jan 2019).
 4. Radio svoboda (2019), "Climate change is a threat to national security", available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/25139156.html> (Accessed 02 Apr 2019).
 5. Lipkan, V.A. (2009), Teoriia natsional'noi bezpeky [The theory of national security], KNT, Kyiv, Ukraine.
 6. Bobrov, E. (2012), "Modern Approaches to the Study of Economic Security". Ekonomika Ukrainy, vol. 4, pp. 80—85.
 7. Shershun, M. and Drebot, O. (2017), Ekonomika pryrodokorystuvannia lisovykh ekosystem [The economics of forest ecosystem use], DIA, Kyiv, Ukraine.
 8. Ministry of Ecology and Nature Resources Usage (2018), "On approval of the baseline environmental adaptation of Ukraine's legislation to the European Union (Baseline approximation)", available at: <http://www.menr.gov.ua/index.php/normakty/60-9/acts> (Accessed 20 Jan 2019).
 9. Humeniuk, V. and Mischuk, Z. (2012), "Good environmental governance in the Eastern Partnership countries: the work is endless", available at: https://eu.prostir.ua/files/1331819362039/Environmentalgovernance_PB_15.03_ukr.pdf (Accessed 02 Apr 2019).
 10. Google.com (2019), "List of directives and regulations in the field of environmental protection", available at: <https://www.google.com/search> (Accessed 02 Apr 2019).
 11. Yakymchuk, A. (2014), "Economic and managerial aspects of biodiversity conservation of Ukraine according to the requirements of the Kyoto Protocol", Visnyk LNTU Ukrainy, vol. 24.02, pp. 131—142.
- Стаття надійшла до редакції 02.04.2019 р.*

УДК 061.1ЄС

Я. О. Бенъ,
аспірант кафедри глобалістики, євроінтеграції та управління національною безпекою,
Національна академія державного управління при Президенті України
ORCID : 0000-0001-6748-3922

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.8.141

ЄВРОАТЛАНТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ: ВІД ХАРТІЇ ПРО ОСОБЛИВЕ ПАРТНЕРСТВО ДО ОСНОВНОГО ЗАКОНУ ДЕРЖАВИ

Ya. Ben,
applicant of the Department of Globalistics, European Integration and National Security,
National Academy of Public Administration, the President of Ukraine

EURO-ATLANTIC INTEGRATION OF UKRAINE: FROM CHARTER OF SPECIAL PARTNERSHIP
TO THE BASIC LAW OF THE STATE

У статті досліджено організаційно-правові механізми співробітництва України з Організацією Північно-Атлантичного договору в умовах глобалізації, наведено низку нормативно-правових актів, які є правовою основою євроатлантичної інтеграції нашої держави. Ці акти свідчать про те, що Україна активно враховує нову геополітичну ситуацію у світі і прагне вдосконалити шляхи управління євроінтеграційними процесами. Крім того, проаналізовано організаційні механізми співпраці України з Альянсом (Хартія про особливе партнерство між Україною та НАТО, Комісія Україна — НАТО, Річна національна програма та ін.). Підкреслено, що діяльність усіх державних органів у форматі Україна — НАТО зосереджена на прогнозуванні, своєчасному виявленні, попередженні і нейтралізації зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці. Доведено, що найбільш ефективним механізмом забезпечення України є її членство в НАТО.

The article examines the organizational and legal mechanisms of cooperation between Ukraine and the North Atlantic Treaty Organization in the context of globalization, provides a number of legal acts that are the basis for the Euro-Atlantic integration of our state. These acts testify the fact that Ukraine actively takes into account the new geopolitical situation in the world and seeks to improve the ways of governance of Euro-integration processes. In particular, on February 7, 2019, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted a law on amending the Constitution of Ukraine on the strategic course of the state for gaining full-fledged membership of Ukraine in the EU and NATO. The overwhelming majority of Ukrainian society supports the course for Ukraine's full membership in the EU and NATO. The article also analyzes regulatory and legal mechanisms of Ukraine's cooperation with the Alliance, in particular the Charter on a special partnership between Ukraine and NATO. The Charter on a special partnership between Ukraine and the Organization of the North Atlantic Treaty (NATO) was signed during the Madrid Alliance Summit on July 9, 1997. The Charter outlines in particular the political and practical non-military forms of cooperation between Ukraine and NATO. It became a logical continuation of the accession of Ukraine to the Partnership for Peace Program in 1994. In August 2009, in Brussels, was approved a declaration on the alternation of the Charter 1997, taking into account the results of the Bucharest Summit, which took place a year earlier in the Romanian capital.

Importantly, Ukraine has changed its approaches to the elaboration of the Annual National Program under the auspices of the NATO-Ukraine Commission. In 2019, a completely different document was adopted, which is a strategic and systematic document built on the logical chain, which lists the strategic goals and specific tasks for the current year, as well as the ways of their implementation.

— It is emphasized that the activities of all state bodies in the format of Ukraine-NATO are focused on prediction, timely detection, prevention and neutralization of external and internal threats to national security. It is proved that the most effective mechanism of ensuring Ukraine's safety is its membership in NATO.

The article also analyzes Ukraine's individual achievements in the way of Euro-Atlantic integration, namely, the reformation of the Armed Forces, the expansion of cooperation with NATO in various spheres, the main principles of NATO's cooperation with partner countries based on common security, respect for sovereignty, common accord, common consultations within forums on different levels: the North Atlantic Council, the political committee, regional expert and special working groups, advisory groups and other specific structures.

Ключові слова: НАТО, Комісія Україна — НАТО, Хартія про особливе партнерство, євроатлантична інтеграція, глобалізація, національна безпека, гібридна війна, безпекові інституції.

Key words: NATO, Ukraine — NATO Commission, Charter on special partnership, Euro-Atlantic integration, globalization, national security, hybrid war, security institutions.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Ключовими пріоритетами зовнішньої політики України є протидія агресії Російської Федерації, захист суверенітету та незалежності України, відновлення територіальної цілісності держави в межах міжнародно визнаних кордонів, підготовка до членства в НАТО та ЄС. У науково-інформаційному просторі існує доволі багато публікації з питань євроатлантичної інтеграції України. Більшість політиків та державних діячів схиляються до того, що така інтеграція була б гарантією суверенітету та національної безпеки України.

Верховна Рада України схвалила зміни до Конституції України щодо курсу на повноцінне членство в ЄС і НАТО, які підтримуються більшістю населення. Це відповідає прагненням українського народу, відбиває сучасні геополітичні реалії, пов'язані з російським вторгненням в Україну, анексією та окупацією частини української території російськими військами. Очікується, що посилення політичної та практичної підтримки з боку НАТО сприятиме відновленню територіальної цілісності та незалежності України, зміцненню її безпеки. Разом з тим, деяка частина політикуму й населення виступають проти євроатлантичних планів України. Це ставить перед державою і суспільством нові завдання щодо досягнення намічених цілей, повного виконання норм, закріплених в Основному Законі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ ПО ТЕМІ

Проблематика євроатлантичної інтеграції України останнім часом є предметом активного наукового аналізу. Дослідженню НАТО приділяють значну увагу як вітчизняні фахівці, серед яких підкреслимо роботи Г. Перепелиці, Л. Гайдукова, О. Чернеги, В. Білозубенка, П. Демчука, І. Тодорова, В. Горбуліна, В. Гречанінова, С. Толстого, О. Соскіна, так і закордонні дослідники Дж. Шерр, І. Буайє, Ф. Шарійон, Ф. Бозо, З. Бжезінський, Дж. Саймон, Е. Монаган, Д. Йост, Ш. Кросс, М. Орфі, Р. Мур, Дж. Крендлер, К. Масала, Ч. Крупнік та ін. У галузі науки державне управління відомими є роботи Г. Ситника, І. Грицяка, В. Долгова, В. Корендовича, В. Горбуліна, В. Абрамова, В. Смолянюка, О. Суходолі, О. Оржель та інших. Разом з тим динаміка євроатлантичного руху України, супроводжувана виникненням нових проблем державно-управлінського, інформаційного, медійного гатунку, вимагає продукування нових праць із зазначеної проблематики.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розкриття суті, змісту, поняття євроатлантичної інтеграції, шляхів такої інтеграції, аргументування необхідності вступу України до НАТО, як одного із шляхів захисту національної безпеки; аналіз нормативно-правових основ євроатлантичної інтеграції України та конкретних дій, необхідні для набуття членства у цій безпековій організації. Додатково аргументувати об'єктивну можливість і необхідність євроатлантичної інтеграції України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Національна безпека — це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, запобігання потенційним загрозам національним інтересам у різних сферах. Дбаючи про свою національну безпеку, Україна розробляє та реалізує її нормативно-правові основи. Головним документом є Конституція України, яка визначає основні напрямки зовнішньої політики нашої держави, забезпечення її територіальної цілісності та суверенітету. У Законі України від 21.06.2018 р. "Про національну безпеку України" визначені пріоритети захисту національних інтересів, один із яких — це "...інтеграція України в європейський, політичний економічний, правовий простір, з метою набуття членства в Європейському Союзі та в євроатлантичний безпековий простір з метою набуття членства в Організації Північноатлантичного договору; розвиток рівноправних, взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України" [1].

Ключовим документом у співпраці України з Альянсом є Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору, підписана 09.07.1997 року, яка набула чинності в той же день [2]. Україна, підписуючи Хартію, підтвердила свою рішучість провести радикальні реформи, змінити державне управління у сфері оборони та інших сферах суспільного життя відповідно до західних стандартів. Хартія визначає сфери співробітництва у рамках програми Партнерство заради миру (ПМЗ), а саме участь України в операціях, включаючи миротворчі, залучення України до спільних операцій об'єднаних загальновійськових тактичних сил, консультації між Україною та НАТО стосовно питань, які становлять спільний інтерес.

У рамках Хартії посилюється співробітництво України з НАТО, постійно поглиблюється політичний діалог з широкого кола питань безпеки.

Тимчасова окупація РФ частини території України — АРК, міста Севастополя, розпалювання Росією конфлікту у східних регіонах України та руйнування системи світової та регіональної безпеки і принципів міжнародного права зумовили прийняття нової редакції Воєнної доктрини України, датованої 02.09.2015 року [3]. Правовою основою воєнної доктрини стали Конституція України, Стратегія національної безпеки України, затверджена указом Президента України від 26.05.2015 року, міжнародні договори, ратифіковані Україною.

У доктрині підкреслено (розділ III, ст. 15), що головною метою воєнної політики України є створення умов для відновлення територіальної цілісності держави, її суверенітету і недоторканості в межах державного кордону України, реформування Збройних Сил України (ЗСУ) з метою досягнення оперативної і технічної сумісності зі збройними силами держав-членів НАТО. Ст. 37 Воєнної доктрини вказує на конкретні кроки, необхідні для комплексного реформування системи національної безпеки до рівня, прийнятого для членства в ЄС та НАТО.

На виконання Воєнної доктрини ЗСУ беруть активну участь у міжнародному військовому співробітництві, спільних операціях з НАТО. Пріоритетним завданням поглиблення співпраці з НАТО є досягнення до 2020 року повної сумісності ЗСУ з відповідними силами держав-членів Альянсу. Відносини України з НАТО сприяють досягненню Україною необхідних критеріїв для набуття повноправного членства в Альянсі.

На шляху євроатлантичної інтеграції надзвичайно важливим є прийняття Стратегічного оборонного бюлетеня (СОБ) України, що фактично є програмою здійснення оборонної реформи в Україні та досягнення сумісності зі збройними силами країн НАТО [4]. СОБ є документом оборонного планування, який розроблено за результатами оборонного огляду з метою визначення основних напрямів реалізації воєнної політики України та розвитку сил оборони до кінця 2020 року. Правову основу СОБ складають Конституція України та закони України, Стратегія національної безпеки України, Воєнна доктрина України та Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України, затверджена указом президента України від 14.03.2016 року, а також міжнародні договори України, згода на обов'язковість виконання яких надана Верховною Радою України.

Дотримуючись цих документів та міжнародних зобов'язань Україна бере участь у засіданнях комісії з питань координації євроатлантичної інтеграції. Важливим для нашої держави було засідання такої комісії 20.11.2018 р., на якій було наголошено на важливості активнішої участі Національних координаторів галузевого співробітництва України з НАТО та інших членів Комісії у двосторонніх консультаціях Україна — НАТО з оцінки виконання Річних національних програм.

В Альянсі позитивно оцінюють здобутки України на шляху євроатлантичної інтеграції, водночас рекомендують зосередити увагу на подальшому реформуванні сектору безпеки й оборони, зокрема в частині посилення дієвого цивільного та парламентського контролю, а також на виконанні інших завдань, передбачених законом про національну безпеку. За даними Міністерства

оборони України, наразі 40% керівників структурних підрозділів ЗСУ та 82% персоналу є цивільними особами. Усі заступники Міністра оборони також є цивільними особами. Члени Комісії обговорили підсумки Міжнародної конференції "Уроки гібридного десятиліття: що треба знати для успішного руху вперед". Конференція відбулася в межах платформи Україна — НАТО [5].

Окремо учасники обговорили нагальність посилення кадрової спроможності міністерств і відомств у частині євроатлантичної інтеграції, зокрема через навчальні модулі за підтримки сторони НАТО. Йшлося також про взаємодію з Альянсом у напрацюванні механізмів системи національної стійкості включно із захистом критичної інфраструктури та реагування на надзвичайні ситуації.

18.02.2019 року відбулась зустріч Президента України П.Порошенка та Генерального секретаря НАТО Є.Столтенберга з питань плану дій щодо членства України в НАТО, щорічної національної програми, розвитку співпраці на двосторонньому рівні з підвищення безпеки у всіх напрямках, починаючи від кібербезпеки та завершуючи потужностями оборонної зброї України.

Річна національна програма під егідою Комісії Україна — НАТО на 2018 рік, затверджена указом президента України від 28 березня 2018 року, зафіксувала, що Україна дотримується політики "відкритих дверей НАТО" та рішення Бухарестського саміту Північноатлантичного Альянсу 2008 р. про те, що Україна стане членом НАТО [6]. Ця програма стала стратегічним документом у сфері євроатлантичної інтеграції України, реформування сектору безпеки і оборони України відповідно до стандартів і рекомендацій Альянсу. Особлива увага у 2018 р. надавалась діяльності із забезпечення вдосконалення інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України.

30.01.2019 року було опубліковано Указ Президента України "Про затвердження Річної національної програми під егідою Комісії Україна-НАТО на 2019 рік" [7]. Цей документ також є системним, побудованим за логічним ланцюгом, де зазначені стратегічні цілі та конкретні завдання на поточний рік. Річна національна програма під егідою Комісії Україна — НАТО є програмою стратегічних реформ та інших заходів, необхідних для забезпечення ефективної, цілеспрямованої та системної підготовки України до членства в НАТО. Основний акцент у РНП зроблений на досягненні відповідності критеріям членства в НАТО, зміцненні демократії, політичній, економічній, судовій реформах, реформах виборчого законодавства, освіти, науки, охорони здоров'я, зростанні економіки, боротьбі з корупцією, підвищенні добробуту громадян, а також реформі сектору безпеки та оборони — відповідно до рекомендацій Альянсу, а також переведенні ЗСУ на стандарти НАТО. РНП гармонізована з основними стратегічними документами України, включаючи Стратегічний оборонний бюлетень, План дій Уряду, Стратегію сталого розвитку України 2020, Закон України "Про національну безпеку" та інші.

Завдання влади на шляху євроатлантичної інтеграції додатково визначені у Стратегії сталого розвитку "Україна — 2020", схваленій указом Президента України від 12.01.2015 року, Угоді про коаліцію депутатсь-

ких фракцій "Європейська Україна" Верховної Ради України VIII скликання, підписаній 27.11.2014 року, засадах державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2014—2017 роки, затверджених Законом України від 14.10.2014 року, а також у Програмі діяльності Кабінету Міністрів України, затвердженій урядовою постановою від 09.12.2014 року та схваленій постановою Верховної Ради України від 11.12.2014 року.

Україна продовжуватиме брати участь у Програмі НАТО з розбудови цілісності, прозорості, доброчесності та зниження корупційних ризиків у роботі оборонних і безпекових інституцій (далі — Програма BI), а також виконувати рекомендації НАТО стосовно організації та проведення самооцінки складових сектору безпеки і оборони України на предмет виявлення корупційних ризиків у процесі управлінської діяльності та ресурсного менеджменту. У рамках Програми BI надаються спроможності для спеціалізованої експертизи та допомога для підвищення рівня взаємодії і належного управління у сфері безпеки і оборони. У 2017 році в рамках Програми BI та із застосуванням методології Програми НАТО "Удосконалення військової освіти" (DEEP) здійснюється підготовка фахівців з подолання корупції та запровадження ефективного і прозорого менеджменту в складових сектору безпеки і оборони.

Комісія Україна — НАТО (КУН), створена у 1997 році, є найвищим органом, який ухвалює рішення стосовно розвитку відносин Україна — НАТО та спрямовує заходи в плані практичного співробітництва. Вона також є форумом для консультацій між країнами-членами Альянсу та Україною з тих питань безпеки, що викликають обопільну зацікавленість. Комісію Україна — НАТО (КУН) було утворено відповідно до Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО, яку підписали глави держав та урядів України і країн-членів Альянсу в Мадриді 9 липня 1997 року.

Комісію Україна-НАТО було створено з метою вироблення рішень, спрямованих на розвиток відносин між Україною та НАТО, загальної оцінки стану розвитку відносин як у рамках програми "Партнерство заради миру", так і діяльності у військово-політичній сфері в контексті імплементації річних планів співробітництва, огляду процесу планування. КУН виконує функцію форуму з обговорення питань безпеки, а також тих, що становлять обопільний інтерес.

Стан реформування України в контексті її євроатлантичної інтеграції широко обговорювався на засіданні Комісії Україна — НАТО (КУН) з нагоди 20-ї річниці підписання Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО (10 липня 2017 року) [8]. Аналізувались безпекова ситуація в Україні, хід реформ, допомога з боку Альянсу, робота КУН. Було визнано, що протягом 20 років КУН, заснована в рамках Хартії, відіграє ключову роль у веденні діалогу та широкомасштабної співпраці між Україною та НАТО у різних сферах. На засіданні Комісії обговорювалась безпекова ситуація у Східній Україні, яка залишається предметом значного занепокоєння західних країн. Учасники зустрічі підкреслили, що Мінські домовленості мають бути виконані всіма сторонами. Значна відповідальність за це лежить на Росії як стороні конфлікту (тим більше, що Росія

підписала Мінські домовленості). Було констатовано, що спостерігачі ОБСЄ повинні мати повний, безпечний і безперешкодний доступ до всієї території України, включно з державним кордоном між Україною та Росією.

Відносини особливого партнерства дозволили Україні скористатись досвідом та допомогою НАТО для проведення амбітних реформ у секторі безпеки та оборони. Починаючи з 2014 року, обсяги співпраці України з НАТО, як на політичному рівні, так і в практичному вимірі, є "безпрецедентними". Учасники зустрічі 10.07.2017 року у Києві відзначили, що комплексний пакет допомоги для України дає можливість отримати допомогу в реалізації 40 цілеспрямованих заходів в ключових сферах.

В умовах глобалізації були розроблені основні принципи співпраці НАТО з країнами-партнерами, що ґрунтуються на спільній безпеці, повазі суверенітету, загальній згоді, спільних консультаціях в межах форумів різних рівнів: Північноатлантичної ради, політичного комітету, регіональних експертних і спеціальних робочих груп, консультативних груп та інших спеціальних структур. Для України, як країни-партнера, важлива співпраця з НАТО в тих організаціях, які утворюються відповідно до угод між Україною та Альянсом 1994 р. "Партнерство заради миру" і 1997 р. "Про особливе партнерство між Україною та НАТО".

Під егідою КУН створено спільні робочі групи з метою продовження роботи в конкретних сферах. Вони включають Спільну робочу групу з питань оборонної реформи (JWGDR), Спільну робочу групу з питань технічного співробітництва в галузі оборони (JWGDTCS), Спільну робочу групу з наукового та екологічного співробітництва (JWGSEC), Спільну робочу групу з планування на випадок надзвичайних ситуацій цивільного характеру (JWGCEP) та Спільну робочу групу з економічної безпеки (JWGES). КУН відіграє важливу роль на сучасному етапі у зміцненні позиції України у протидії гібридній війні з боку РФ.

Важливу роль у співробітництві України з НАТО відіграє представництво НАТО в Україні. Воно складається з Центру інформації та документації НАТО, створеного в 1997 році для підтримки зусиль, спрямованих на інформування громадськості про діяльність НАТО та переваги співробітництва між НАТО і Україною та Відділу зв'язку НАТО, створеному в 1999 році для сприяння участі України в НАТО "Партнерство заради миру", а також підтримки реформування сфери оборони та безпеки, поглиблення контактів з Міністерством закордонних справ, Міністерством оборони, Радою національної безпеки і оборони, іншими установами. Представництво НАТО в Україні лідирує в наданні консультацій стратегічного рівня в рамках Комплексного пакету допомоги для України.

30.05.1997 року на саміті Ради північноатлантичної співпраці була створена Рада євроатлантичного партнерства (РЄАП). Вона опікується розвитком діалогу, співробітництва та консультацій між НАТО і партнерами, забезпечує підґрунтя для співпраці та консультацій з окремими країнами-членами Альянсу. Зараз у цій організації беруть участь 29 країн-членів Альянсу та 22 країни-партнери. Рада представляє собою форум для проведення регулярних консультацій, засідання прово-

дяться щомісяця на рівні послів, щорічно на рівні міністрів закордонних справ або міністрів оборони та начальників штабів збройних сил, а також час від часу на рівні саміту. Глави держав і урядів ухвалили два документи, пов'язаних з подальшим розвитком програми "Партнерство заради миру". Перший з них "Політично-військова структура проведення операцій ПЗМ під проводом НАТО". У другому документі "До партнерства у XXI сторіччі — вдосконаленого і більш дієвого партнерства" розглядаються основні елементи, покликані зробити програму "Партнерство заради миру" (ПЗМ) більш дієвою.

Серед питань, що є предметом дискусії у рамках РЕАП, можна виділити: операції з врегулювання кризових ситуацій та підтримання миру; Регіональні питання; контроль над озброєннями та питання розповсюдження зброї масового знищення; міжнародний тероризм; питання оборони; формування бюджету; планування дій на випадок надзвичайних ситуацій цивільного характеру; забезпечення готовності до реагування на природні лиха та катастрофи; співпраця а галузі озброєнь; ядерна безпека; координація управління повітряним рухом цивільними та військовими органами; наукова співпраця; підтримка міжнародних зусиль на сприяння Резолюції Ради безпеки ООН № 1325 щодо жінок, миру та безпеки; Боротьба з торгівлею людьми.

Важливу роль у реформування військової сфери України та співпраці з НАТО відіграє діяльність Спільної робочої групи (СРГ) з військової реформи, яка була започаткована у 1998 році для виконання положень Хартії про особливе партнерство між Україною та Альянсом.

Серйозною підтримкою євроатлантичного вектора у структурі зовнішньої політики України є функціонування в Україні впродовж кількох років цілісної, структурованої системи державних органів із чітким розподілом завдань і зобов'язань.

З метою підвищення рівня підтримки громадськістю державної політики у сфері євроатлантичної інтеграції та рівня довіри громадян України до НАТО як ключової інституції у зміцненні міжнародної безпеки 21 лютого 2017 року главою держави була затверджена Концепція вдосконалення інформування громадськості про співробітництво України з НАТО на період 2017—2020 рр. Її реалізація має забезпечити якісне інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції, зокрема шляхом роз'яснення засад, принципів, політики та діяльності НАТО, змісту та засад взаємовідносин України з НАТО, стану та перспектив такого співробітництва, а також ролі НАТО у зміцненні міжнародної стабільності та безпеки.

З метою налагодження співробітництва України з НАТО вперше введено посаду Віце-прем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України. З метою налагодження чіткої внутрішньодержавної координації співробітництва між Україною та НАТО Указом Президента України від 08.07.2016 року "Питання координації євроатлантичної інтеграції України" утворено комісію з питань координації євроатлантичної інтеграції України, яку і очолює Віце-прем'єр-міністр з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України.

З метою забезпечення належної організації реалізації завдань у сфері європейської інтеграції та виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС Урядом України 04.10.2017 року створено Урядовий офіс з питань європейської інтеграції у складі Секретаріату Кабінету Міністрів України. На Урядовий офіс покладено функції секретаріатів Ради та Комітету асоціації між Україною та ЄС з Української Сторони. Урядовий офіс підпорядковується Прем'єр-міністру України, Віце-прем'єр-міністру України, до компетенції якого віднесено питання європейської інтеграції, а також Кабінету Міністрів України. У структурі Урядового офісу створені три управління: стратегічного планування, аналітичного забезпечення, координації та моніторингу.

Свідченням того, що Україна проводить послідовний курс на євроатлантичну інтеграцію є прийняття 07.02.2019 року змін до Конституції. Верховна Рада України прийняла Закон України "Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському союзі та в Організації Північноатлантичного договору)" [9]. У ст. 85 Конституції України зазначено, що до повноважень Верховної Ради України належить реалізація стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Ст. 102 Конституції України визначає, що Президент України є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в ЄС та НАТО, а Кабінет Міністрів України (ст. 116) забезпечує реалізацію стратегічного курсу держави щодо набуття такого членства [10].

Ці зміни до Основного Закону є свідченням чіткого закріплення в нормативно-правовому просторі держави незворотності цивілізаційного вибору України, уособленням якого є її європейська та євроатлантична інтеграція.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Україна активно розвиває правові та організаційні механізми співробітництва з НАТО. Проаналізовані вище нормативно-правові акти свідчать про те, що наша держава активно враховує нову геополітичну ситуацію, реалії російської геополітики, спрямовані проти України, та прагне досягти повноцінного членства в Альянсі, оскільки це може стати одним із найбільш дієвих шляхів захисту національної безпеки. Такі наміри підтримуються більшістю населення. Разом з тим існує спротив як з боку частини населення південно-східних регіонів, так і представників окремих політичних сил. У наступних роботах слід більш ґрунтовно розкрити практичні шляхи виконання конституційних норм щодо євроатлантичної інтеграції України, формування у суспільній свідомості настроїв, очікувань, сподівань, пов'язаних з поверненням України до співтовариства європейських народів.

Література:

1. Закон України "Про національну безпеку України" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

2. Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002

3. Воєнна доктрина України. Затверджена Указом Президента України від 24 вересня 2015 р. №555/2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443>

4. Стратегічний оборонний бюлетень України від 6 червня 2016 (№2402016) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/2402016-20137>

5. Уроки гібридного десятиліття: що треба знати для руху вперед. Матеріали Міжнародної конференції від 7—8 листопада 2018 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/u-kiyevi-vidkrilasya-mizhnarodna-konferenciya-uroki-gibridnogo-desyatilittya-shcho-treba-znati-dlya-ruhu-vpered>

6. Річна Національна Програма під егідою Комісії Україна-НАТО на 2018 рік. Затверджено Указом Президента України від 28 березня 2018 року №89/2018 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.center.gov.ua/component/k2/item/2981>

7. Проект указу Президента України "Про затвердження Річної Національної програми під егідою Комісії Україна-НАТО на 2019 рік" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ua/inform-center/news/70225>

8. Спільна заява Комісії Україна — НАТО від 10 липня 2017 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_146087.htm?selectedLocale=uk

9. Закон України "Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-1>

10. Конституція України (Ст. 85, 102, 116) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine "On the National Security of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (Accessed 25 March 2019).

2. Verkhovna Rada of Ukraine (1997), The Law of Ukraine "Charter on a special partnership between Ukraine and the North Atlantic Treaty Organization", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002 (Accessed 25 March 2019).

3. President of Ukraine (2015), Decree "The military doctrine of Ukraine", available at: <http://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443> (Accessed 25 March 2019).

4. President of Ukraine (2016), Decree "About Strategic Defense Bulletin of Ukraine", available at: <http://www.president.gov.ua/documents/2402016-20137> (Accessed 25 March 2019).

5. Service of the Vice Prime Minister of Ukraine (2018), "Lessons from the hybrid decade: what you need to know for moving forward. Materials of the international conference from November 7—8, 2018", available at: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/u-kiyevi-vidkrilasya-mizhnarodna-konferenciya-uroki-gibridnogo-desyatilittya-shcho-treba-znati-dlya-ruhu-vpered> (Accessed 25 March 2019).

6. President of Ukraine (2018), Decree "Annual National Program under the auspices of the Ukraine-NATO Commission for 2018", available at: <http://www.center.gov.ua/component/k2/item/2981> (Accessed 25 March 2019).

7. President of Ukraine (2018), Decree "Draft Decree of the President of Ukraine "On Approval of the Annual National", available at: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ua/inform-center/news/70225> (Accessed 25 March 2019).

8. NATO (2017), "Joint Statement of the Ukraine-NATO Commission", available at: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_146087.htm?selectedLocale=uk (Accessed 25 March 2019).

9. Verkhovna Rada of Ukraine (2019), The Law of Ukraine "On Amendments to the Constitution of Ukraine (Regarding the Strategic Course of the State on Acquiring Full-fledged Membership of Ukraine in the European Union and the North Atlantic Treaty Organization)", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19> (Accessed 25 March 2019).

10. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "The Constitution of Ukraine", available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/en/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (Accessed 25 March 2019).

Стаття надійшла до редакції 08.04.2019 р.

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА